Şemdinli Röportajı

Muzaffer İlhan Erdost

Şemdinli Röportajı ■ Muzaffer İlhan Erdost

ŞEMDİNLİ RÖPORTAJI

(GENİŞLETİLMİŞ) İKİNCİ BASKI

ŞEMDİNLİ RÖPORTAJI

MUZAFFER İLHAN ERDOST

Muzaffer İlhan Erdost'un, *Yön*'de 15 Temmuz - 11 Kasım 1966'da yayınlanan *Şemdinli Röportajı*, kitap olarak, Onur Yayınları tarafından, Kasım 1993 (Birinci Baskı: Nisan 1987) tarihinde, Ankara'da *Kurtuluş Basımevi*'nde bastırıldı.

ISBN 975-351-000-4

İÇİ

13 **Kitap Olarak Baskısı İçin**
16 Yeni Baskıya Not
18 **Bu Dağları Anlatmak İçin Hikaye**
18 Güzel Ahmet Kalesinde Efsane
19 İnna Enzelnahi'yi Okudum, İki Yanıma Üfledim...
20 Kıro Nehaliii, Kıro Nehaliiii
22 Sana Bir Kadın Getirdim Beyim

BİRİNCİ BÖLÜM
TARİHTE ŞEMDİNLİ
23-125

25 **1. Nakşbendi Tekkesi ve Seyit Taha**
25 Sana Yattığım Yerleri Göstereyim
27 Dini Liderliğin Siyasi Liderlikle Bütünleşmesi
33 Şeyhlerin "Seyit"liği
35 **2. Şemdinli Mirleri Dönemi ve Musa Bey**
35 Mirlerin "Abbasi"liği
36 Mirlerin Sonu
38 **3. Şeyh Ubeydullah ve 1880 Ayaklanması**
38 Kilim Üstündeki At
40 Şeyh Ubeydullah 1877-78 Türk-Rus Savaşında
42 Şeyhlik ile Şahlık Arasında Çatışmalar
43 1880 Ayaklanmasına Hazırlanma
44 Ermeni ve Nesturilerin Kaygısı
45 Toplantı ve "Fetva"
47 Amerikalı Misyonere Mektup
48 Cihad-ı Mukaddes ve "Livai Muhammed"
49 Şeyh Ubeydullah'ın İstanbul'dan Dönüşü ve Mekke'ye Götürülüşü
51 **4. "Oniki İngiliz Siyasi Hakimi Kayıp" ya da Şeyh Muhammed Sıddık Egemenliği**
51 Kağıtlar İmzalandı
52 Kuş Gölüne Kadar Gittiler
52 Dolaştılar, Aradılar, Bulamadılar
53 Musa Bey Zehirlendi mi?
54 Faiz Oranlarıyla İçli Dışlı Şeyh
56 Taşnak Üyesiyle Görüşme
57 Nesturilerle Kavgalı İlişkiler
58 Tütün ve İltizam
59 **5. Nesturiler ve Rus İşgali**
59 Şimdi Kan İçinde Yatıyorsun

60 Nesturi Kalıntıları Altında
61 İsa ve Tanrı
62 Nesturi Kilisesi
63 Yerleşimleri ve Nüfusları
65 Kürtler ile Nestûriler Arasında
67 Bedirhan Bey ile Nesturiler Arasında Çatışma
68 Cizye ve İdari Bölünme
69 Amerikalı ve İngiliz Misyonerlerin Etkisi
70 Saldırılar ve Sonuçlar
71 Birinci Dünya Savaşında Ruslar ve Nesturiler
72 Ruslar Şemdinli'de, Nesturilerle Birlikte
74 Mar Şimun'un Öldürülmesi
75 Nesturi Taburları ve Levi Alayları
76 Paris Konferansında Nesturi ve Keldaniler
76 Sevr Andlaşması ve Nesturiler
78 Lozan'dan Sonra Nesturiler
79 Hangediği Olayı
80 Nesturiler ve Hakkari'nin Irak'a Verilmesi İstemi
81 Irak'ta Nesturi İsyam
82 Ek
83 **6. İngiliz Siyasi Hakimleri Şemdinli'de**
83 Binbaşı Noel Altın Dolu İki Bavulla Geldi
84 Hepimiz Kur'ana El Bastık, Üç Taş Attık
85 Seyit Taha'nın Evini İngilizler Şemdinan'a Getirdi
85 Bu Bin Altın Ahmet Beye
86 Ne Kadar Para İsterse Veririm
87 Bir Hafta Kendinizi Muhafaza Edin
88 Seyit Taha Gece Yarısı İran'a Kaçtı
88 Mondros Bırakışması ve "Mezopotamya"
93 **7. Kürdistan Teali Cemiyetinden Şeyh Sait İsyanına**
93 Şeyh Abdülkadir İstanbul'da
95 İngilizlerle Görüşmeler
97 Sevr Andlaşmasına Doğru
100 Şeyh Abdülkadir Diyarbakır İstiklal Mahkemesinde
101 Binbaşım Askerini Topla
102 Hemen Geri Döndük
104 **8. Nehri İsyanı**
104 Tabur ve Bölükler Basılıyor
105 Cephaneliğin Önünde ve Ölü
105 Çocuk Rüya Görüyor
107 Halit Çavuuuuş, Halit Çavuş
107 Fırında Vurulmuştu, Elleri Hamurdu
108 İngilizler Sık Gelirdi Revandız'a
108 İngilizler Kanyeraş'ta
109 Bu Beşiğin Hatırı Var
110 Türkiye'de Yaşayamasınlar, Birlik Olmasınlar
110 Mustafa Kemal'in Yirmi Jandarması Kalmış
111 Şemdinli'yi Boşaltıyorlar

111 Size Yardım Ederiz, Ev Yaparız
112 Musul Irak'a Veriliyor
112 Sonra Erzak da Vermediler
114 **9. Barzanların Oramar Baskını**
114 Lawrence Nevrasito Köyünde (mi?)
115 Bir Kadın Adı: Zeliha
116 Gramofon Çalıyorduk
117 Bir Kardeş Adı: Süleyman
117 Yamt Gelmez Olur mu?
118 **10. Barzanların Nehri Baskını**
118 Şervina Köyünden Salihoğlu Muhammed
119 Sen Yalan Söylüyorsun
120 Bir Hile miydi? İşte İkinci Anlatım
120 Bize de Teklif Ettiler
122 **11. Barzanların Bembo Kalesini Kuşatması**
122 Üstünü Kapatmaya Zaman Kalmadı
123 Ya Kurtuluruz, Ya Ölümüzü Çıkarırlar
124 Kasatura ile Bir Çukur Açtık Kaymakam Abdestini Bozdu
125 Asker Geldi Sandılar

İKİNCİ BÖLÜM
ŞEMDİNLİ'NİN DIŞ KOMŞULARI
127-153

129 **1. Barzan Aşireti ve Mehabad Kürt Cumhuriyeti**
129 Barzan'ın Evlerini Yedi Kere Yıktık
130 Musul'da Bir İdam
130 Silah Tutana Kadar Gizli Büyüdüler
131 Barzan Aşireti Türkiye'ye Sığınıyor
131 Gedikte Aşireti ile Karşılaştı
132 Nasıriye'den Kaçış
133 Barzanlar Çarıkları Yeniden Dikiyor
134 Şeyh Reşit Barzana Karşı
134 Molla Mustafa İran'a Kaçıyor
135 Mehabad Kürt Cumhuriyeti'nin Kuruluşu
136 Senin Rütben Niye Yok?
136 Para da Basıldı
137 Molla Mustafa Yalnız Kalıyor
137 Gazi Muhammed'in İdamı
138 Şah, Seyit Abdullah'ı Ziyaret Ediyor
138 Molla Mustafa Yeniden İsyan Ediyor
140 **2. Molla Mustafa Sovyetler Birliği'ne Sığınıyor**
140 Sekizyüz Silahlı Vardı
141 Övülen Bir İsim: Şeyh Reşit
141 Sovyetler'de Geçen Günler
142 Irak'ta İhtilal ve Barzanların Dönüşü
142 Rusya'ya Gittin Domuz Eti Yedin
143 Aile Kavgasından Karakol Basmaya

144 Gerki Aşireti Türkiye'ye Sığınıyor
144 İran Şeyh Reşit'e Silah Veriyor
144 Kasım, Şeyh Reşit ile Anlaşıyor
146 **3. Barzan Aşiretine Genel Bakış**
146 Üç Aşiret: Şirvani, Zebar, Müzürü
147 Tahta Saldırmalı Asker
147 Kılık: Kırmızı Poşi
148 Hepimiz Müslümamız, Kardeşiz
148 Besmele ile Başlayan Demeç
149 Dini Etkilerin Zayıf Kalması
150 **4. Molla Mustafa Başarabilecek mi?**
150 Aşireti Açtı
150 Harita Üzerinde Yorumlar
152 Sovyetler ile İlgiler
153 Arap Birliği - İsrail Çekişmesi

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
TOPLUMSAL VE EKONOMİK YAPI
155-232

157 **1. Aşiret. Bir Aşiretin Anatomisi**
157 Köy Topluluğu Değil Aşiret Birliği
160 Mirlik (Beylik) ve Aşiret
162 **2. Kadın ve Aile. Kadının Yeri, Erkek Çocuğun Önemi**
162 Oğlan Çocuk İsteyenler İçin Başarılı Bir Deney
163 İş Bölünür, Kadın Çoğalır
169 **3. Nüfus. "Allaha Şükür Çocuğum Olmayan Yıl Yoktur"**
169 Yetmiş Yıl Sonra Yüzon Kişi Oldular
172 Biz Sizin Gibi Tembel miyiz?
172 Dörtbin Metrekare Toprakta Bir Kişi
173 **4. Toprak. Toprağa Bağlı, Ama Topraksız**
173 Yaşam Toprağa Bağlı
174 Bazan Çocuklar Aç Duruyor
174 Topraksız Oğlu Topraksızlar
175 İş Bilenin, Kılıç Kuşananın
177 **5. Sebze ve Meyve. "Bizim Buralar Sahipsizdir Efendim"**
177 Hasso Pivaze Nahot!
177 Tükendi, Tükendi, Tükendi
178 Çantasından Ayva Çıkardı
178 Nesturiler Meyveyi Severdi
179 Kilise Nerede?
179 Sahipsiz Üzümler
180 Nar, İncir, Ayva
182 **6. Tütün. "Sultan Hamid'in Tütünü Şemdinli'den Giderdi"**
182 Bu Tütünü Tarlada Yakarım, Kuvvet Olur
183 Ekmeği Bile Evimizde Yapmazdık
183 Nevbu Adı ile Tanınmıştı
184 Virginia Tütünlerine Benzeyen Bir Tütün

184 Un, Al... Şeker, Al!
185 Kaçakçılık Suç, Ya Aç Kalmak?
186 Mavi Küf, Mavi Bela
186 Mavi Küf, Anlamamış Teknisyenin Dilini
188 **7. Hayvancılık. "Bizde Adam Kesilir, Lakin Koyun Kesilmez"**
188 Koyunun Durduğu Yere
189 Canım Yongası Mal, Yongaların Yongası Koyun
190 Koyunda Üç Milyon Gelir Sağlamr
190 Bitmez, Tükenmez Bir Sabırla
192 **8. Orman. Dağlarımızn Çocukları**
192 Yaşatan Doğa, Tüketen Uygarlık
193 Orman Geliri İle Yapılan Yollar
193 Parsellenmemiş, Planlanmamış, Koru Yapılmamış
194 Ve Çok Ağır Konuşabilirler
196 **9. Av ve Av Ürünleri. Keklik Etinden Kavurma**
196 Bir Kürk Öyküsü
197 Kaplandan Penguene
198 Domuzun İntiharı
198 Keklik Şöleni
200 **10. İlkel ve Uygar Birimlerin Çatışması. Dağ Başında Teknik Devrimci: Tekerlek Yapan Adam**
200 Bir Fantezi
200 Bir Gazete Küpürü
201 Atımı Aşağılara Sürdüm
201 Bir Kağnı mı Bu?
202 Alet Lazım, Ustalık Lazım
203 Musluk Bilmiyor Teyp Çalıyor
203 Doğru Söyle Fahri, Yakışmamış mıydı?
204 Marangozu Olmayan
204 Büyük Taşları Biçiyorlardı
206 **11. Doğal Güçler. "Bizim Memleketimiz Kötüdür, Bilenler Gelmez"**
206 İlbaya Tel Yazıldı, Arzedildi
207 Yılan Kımıldıyor, Ama Gidemiyor
207 Bu Zararın Hesabmı Kim, Kimden Soracak
208 Domuz Kabul Etse, Biz Razıyız
210 Bir Söz, Bin Ağıttan Acıdır
211 **12. Para ve Pazar. El-Fakru Fahri, Yani Fakirlik İftiharımdır**
211 Merhamet Edin, Yüz Parayı İstemeyin
212 Arada Para Yok
213 Kadınlarımız, Sevgili Çocuklarımız İşte Buna Para Derler
213 Pazarı Olmayan Yer
214 "Elbet Satacağız, Satmayıp Ölecek miyiz?"
215 Kaçakçılığın Çeşitleri
216 Tuzun Kilosu 250 Kuruş
217 **13. Aşiret Hukuku. Ölüye Ödenen Ücret: Bir Genç Kız**
217 Devletin Yargıcı, Barzan'ın Şeriatı

218 Beruh'ta Bir Olay
218 Basya Toprakları Üzerine Niza
219 Hukuk ve Şeriat
219 Saklanan Davalar
220 İki Yılda Bir Kere Hırsızlık Oldu
220 Üç Taş ve Kan Helali
221 Kan Helali Mutlaka Ödenir
223 **14. Halk Üzerinde Güncel Dış Etkenler**
223 Birinci Olay
223 İkinci Olay
224 Üçüncü Olay
224 Devlet Yerine Aşiret Komşuluğu
224 Ekonomik Etkiler ve Seyitler
225 Dini Etkiler ve Sofiler
225 Siyasi Etkiler ve Barzan
226 Şeyh Reşit - Barzan Çatışması
226 Barzan'a Karşı Şeyh Reşit
227 Dış Görünüşler - İç Eğilimler
227 Hükümetin Her Tarafta Askeri Var
229 **15. İç Etkenlerin Çatışması. "Oylar Eşeğin Kulakları Gibi Eşit Olacak"**
229 Bir Olay
230 Biz Burada Üç Tabakayız
230 Aşiretler ve Götürücüleri
231 Aşiret Reisi ile Ağa Arasında
231 Ben Fukaranın Adamıyım

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YÖNETİCİ KADRO VE KURUMLAR

233-269

235 **1. Yönetici Kadro ve Halk**
237 Halk İle Doğrudan İlişkiler
238 İhbar Değil Ama
238 Olay: Bir
239 Olay: İki
239 Olay: Üç
240 Olay: Dört
241 **2. Okul ve Eğitim. Türki Nizanim, Yani Türkçe Bilmiyorum**
241 Saptamalar
248 Okullar, Öğretmenler
248 Diman, Türkiye'nin Bir Köyü
248 Köyler Küçük, Öğrenci Az, Kızlar Daha Az
250 Mahvoldum Abicim, Gençliğim Mahvoldu
251 Sırtı Türkiye'ye, Pencereleri Barzan'a Bakıyor
252 **3. Sağlık ve Sosyalizasyon. Gelmeyen Mavi Melekler**
252 Nihayet Doktorlar Çiftleşti
253 Doktorun Beklediği Doktor Geldi

254 Pencereden Kar Geliyor
255 İran'a Doktora Gidenler
255 Ay Dalamper'den Yükseldi, Biz Masada Sosyalizasyonu Bekliyoruz
256 Küveti İçinde Lojman
256 Tazminatlı Hükümet Tabibi
257 **4. Posta Telgraf Telefon. Deli Memed, Şanlı Memed, Büyük Memed Ağa**
258 Şemdinli'de Bir Kara Tren Vardır
258 Başim Gaşinir Yarbayim
259 Yirmi Sekiz Gün Oldu, Posta Yok
260 Bir Tarih: 28 Şubat
261 Bir Ağıt: Dino Irak'a Gidiyor
261 Kötülük Tanrısı Gibi Deli Memed Bir Daha Görünmedi
263 **5. Yol ve Ulaşım. Dağa Taşa Harcanan İnsan**
264 Hiç Kar Görmemişti, Ah Bir Kere Görseydi
265 Yol İran Sınırına Geldi
265 Köyden İlçeye Gidip Gelmek Bir Hafta
267 Bir Meslek: Yol Yürümek
268 Son Yerine. "Vatanın Her Yanı Bir Değil"

EK

ŞEMDİNLİ AŞİRETLERİ VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ

271-305

271 Giriş
272 I. Aşiretlerin Kısa Tarihi
275 II. Aşiretlerin Genel Yapısı
275 A) Aşiret Birliği (Birimi)
276 B) Kabileler
277 C) Kastsal Sınıflaşma ve Katmanlaşma
278 D) Aşiret Reisliği ve Mir
278 Aşiret Reisinin Görevleri
279 Aşiret Reisinin Gelirleri
281 E) Hukuk
282 F) Üretim Yöntemleri ve Üretim Araçları
283 G) Miras
284 III. Üç Ayrı Dönemde İlişkilerin Nitelikleri
284 1. Mirler Dönemi
284 Görev Bölümü
286 Hukuk
287 Üretim Araçları Mülkiyeti
287 Gelirleri
287 Bağımlılık
288 2. Şeyhler Dönemi
289 Üretim Araçları Mülkiyeti
291 Tahşir ve Gümrük Vergisi

291 Şeyhlerin Toprakları
292 Ticaret
293 Zanaat
294 3. Bağımsız Aşiretler Dönemi (Ve Aynı Zamanda Aşiret Bağlarının Parçalanmaya Başladığı Dönem)
297 Toprak
299 Meta Üretimi ve Ticaret
300 Zanaat
301 Üretim Araçları Mülkiyeti
302 İşbölümü
302 Toplumsal Katmanlaşma

306 **Şemdinli Köyleri Eski ve Yeni Adları, Aşiret Bölgeleri**

EKLER
309-362

311 Şemdinli, *B. Nikitin*
322 Şemdinli Kazası, *Vital Cuinet*
326 [Şemdinli'de Yolculuk], *Austen H. Layard*
331 [Musa Bey ve Muhammed Sıddık], *Mark Sykes*
340 Belgeler
358 Şemdinli'de O Hâlâ Berdel, *Hayri Çelik*
361 "Sizin Kitabımız Çok Seviyorum", *Wolfgang Petritsch*

363 *Kaynaklık*

ÇERÇEVE YAZILAR

28 Nakşbendi Tarikatı ve Seyit Taha
164 Görüşme
167 Bu Yazılara Neşeli Bir Portre
170 Şemdinli Dolaylarında Söylenen Kirmanço Halk Türküleri

HARİTA VE ŞEKİLLER

26 Erdost'un Gezdiği Yerler
41 Sadate Nehri Ailesi Soyağacı
106 Nehri İsyanında Adıgeçen Yerleri Gösterir Şemdinli Haritası
159 Şemdinli'de Aşiretler

KİTAP OLARAK BASKISI İÇİN

YEDEKSUBAY veteriner hekim olarak Şemdinli'ye geldim (28 Eylül 1963). Üç gün sonra da, bölüğün koyunlarında salgın olduğu nedeniyle, Rubaruk'a gönderildim.

Yolumuz Nehri'nin içinden geçiyordu. Tüm binalar yıkılmış, kerpiç duvarları yıllar eritmişti. Yontma taşla yapılmış büyük bir konağın kalıntıları arasında dolaştım. Bir kısmı kaybolmaya yüztutmuş katmanlaşmış mezarlar, burada bir zamanlar yalnızca büyük bir kasabanın bulunduğunu duyumsatmakla kalmıyor, izleyeni eski çağlara da çağırıyordu.

Ne Nehri İsyanını biliyordum, ne Seyit Taha'yı ve nakşbendi tekkesini, ne Şeyh Ubeydullah'ı, ne Nesturileri,-ne "aşiret" dediğimiz toplumsal birimi. Ödünç aldığım fotoğraf makinesinin objektifinin açılmadığını da, ancak altı ay sonra, filmleri banyo yaptırdığım zaman öğrenecektim.

O güne değin oylumlu (hacimli) çalışmam olmamıştı. Şi-

irle, öyküyle, eleştiriyle oyalanmıştım. Artık her şeyin tamamlandığı düşüncesiyle bir aydır topladığım materyali yazıya döktüğüm zaman, elimde bir "boşluk"un durduğunu görecektim. Tarihsel olayları birbirine bağlayan halkaları (ya da birbirini devindiren dişlileri) olabildiğince eksiksiz toplamak ve bunları tutarlı bir bütüne dönüştürmek kadar, bunları, tarih içindeki yerine oturtmak da, çok yönlü bir çalışmaya, beni zorluyordu. Ustasız çırak örneği, bilgi toplamayı da, araştırmayı da, toplanan bilgilerin ayrım ve düzenlemesini de, bu röportaj sürecinde kendi kendime öğrenecektim.

İlk "belge"lerim, genelllikle olayları yaşamış olanlardı. Onları benim bulmam kadar, onların da beni bulması (ya da bana kimi olayları, kendi süzgeçlerinden geçirerek de olsa anlatmaları) zaman içinde oluştu.

Yazılı bilgileri daha çok Ankara'ya İlhan'a yazarak istiyordum. İlhan 1930 yıllarında sınırlardan içeri düzenlenen baskınlarla ilgili gazete haberlerini buluyor, elle yazıyor, bana gönderiyordu. Ama 1925 Nehri İsyanına ilişkin haberleri (varsa) çıkarması olanaksızdı, çünkü eski yazı bilmiyordu.

Ankara'ya geldiğimde kütüphaneleri dolaştım. *Encyclopedie de l'Islam*'da, Nikitin'in "Shamdinan" maddesini çevirmesi için Ömür Sezgin'i Milli Kütüphaneye götürdüğümü anımsıyorum. *Şerefname*'nin Türk Tarih Kurumu kitaplığında bulunan tape çevirisini okumak için izin çıkmasını birkaç gün bekleyecektim. Bu sunuş yazısını ikinci kez yazarken, yararlandığım kaynakların dökümünü yaptığım notları gördüm. Yararlandığım yayın oldukça çoktu. Ne var ki, o zaman Nehri İsyanıyla (şimdi de yok ya) ve Şeyh Ubeydullah'la ilgili yayın pek bulamadım.

Röportaj materyali, 1963-64 yılları arasında toplandı. Yazımını, 1964'ün son aylarıyla 1965'in ilk aylarında, Aydın'da, yedeksubaylığımla birlikte bitirdim. Fotoğrafları o zaman kendim tabettim. Sosyalizmle bilim olarak yeni yeni karşılaşıyordum. Kemalist dönemin ağır bastığı günlerde yazılan röportajı, kitap olarak yayına hazırlarken, bugünkü

anlayışımla çelişen yorumlarımı çıkardım. Hatta röportajı, yorumlardan büsbütün arındırmaya özen gösterdim.

Röportaj, Şemdinli'yi merkez alıyor, ve tarihi, başlangıcından yazıldığı döneme kadar uzanıyor. Bu nedenle okur, güncel sorunlarla ilgili olayları burada bulamayacak.

Şemdinli aşiretlerini irdelediğim ek yazı, bilimsel sosyalizmle ham da olsa kucaklaşmaya başladığım dönemde yazıldı. Topladığım materyal yetmediği zaman, Selahattin Geylani'ye başvuracaktım.

Şemdinli'den 15 Eylül 1964'te ayrılmak durumunda kaldım. İzinli olarak Ankara'ya geldiğimde, Nehri İsyanından kurtulan subayı aradığımı *Ulus*'ta bir ilanla duyurmuştum. Şemdinli'ye döndükten birkaç gün sonra, bir pazar sabahı, Oramar'a gitmek için cipe bindiğim sırada, koşarak gelen bir astsubay, Aydın'a tayinimin çıktığını haber verdi. Yani Oramar'a gidemeyecektim. Bu nedenle de, görmeyi istediğim kimi yerleri göremeden Şemdinli'den ayrılacaktım.

Bugün, Şemdinli, bu röportajın yapıldığı yıllardan farklı olmalı. Gitmek, yeniden görmek isteğimi, bugüne değin gerçekleştiremedim. Röportajda, konuşmalarını, anılarını yayınladığım nice insanın da, şimdi yaşamda olmadığını, arada sırada bana uğrayan dostlardan öğreniyordum. Sözlü tanıklıklarından büyük ölçüde yararlandığım Seyit İslam Geylani, Seyit Mazhar Geylani, Selahattin Geylani, İbrahim Han Töre, Mehmet Salih, Bekir Sıtkı ve daha niceleri öldü. Nehrili Abdullah, bu satırları yazdığımda felçli yatıyordu.

Duygusal olmak benim gibiler için kimi zaman dindiricidir de. *Yön*'de yayınlandığı zaman Röportajın son yazısına şunları eklemişim:

"Ey Gam dağı, gam efsanesi, çileler yeri, şimdi nasılsın, ne haldesin? Rakısı ve yıldızı tükenmeyen, hüznü ve yalnızlığı tükenmeyen, Şapatan dağının, Narkole Dağının, Güzel Ahmet Kalesinin bir duvar gibi çevirdiği, kaskatı bir duvar gibi çevirip güneşi ortasından böldüğü, ömrümüzün unutulmaz, hiç unutulmaz yılı, nasılsın, nasılsın, nasılsın?"

"Unutulmaz yılı" mı? Nasıl da giderek koyulaşan yılların

ardında kalıverdi. Araya yalnız yıllar girmedi, "hiç unutulamaz", "unutulabilemez" nice olayların, acıların ardında da kalıverdi.

Ama, anımsandığında o denli canlı görüngüler de var: Nice geçitlerini aştım. Uçurumların kıyısında ölümü gördüm. Kar fırtınalarında yolumu yitirdim. Ardı kesilmeyen gök gürlemelerinin, dinmez yağmurların ortasında kaldım. Yaz ve kış, ilkyaz ve sonyaz, odalarında konuk kaldım, çadırlarında da. Ekmeklerini paylaştım, otlu peynirlerini. Çayı hiç eksik etmediler. Tütün sarmayı da. Kimi zaman da bitlendim. O zaman, "Uç veteriner, göklere göklere uç'" diye yazdım.

Güzel atları oldu mu, sanmıyorum. At, engin düzlük ister. Toynağı, yumuşak toprak ister. Sert ve çetindir doğası. Onun içindir ki, güzel atları belki hiç olmadı. Ama güzeldir insanı. Ekmeklerini yemezseniz gücenirler. Konuk olmazsanız gönül korlar. Güzel atları olmayan güzel insanların yurduna Şemdinli'ye, yıllar sonrasından yürekten "merhaba."

Mart 1987

YENİ BASKIYA NOT

Kısaca belirtmek istiyorum.

Şemdinli Röportajı *Yön*'de yayınlanırken, kimi bölümleri, kısa olması için, çıkarmıştım. Av ve avlanmayla ilgili bölüm gibi. Yeni baskıda bu tür eksikler giderildi.

Kitap olarak basıldıktan sonra, yayınlanan Kürt tarihiyle ilgili kitaplarla birlikte Sadate Nehri ailesi (Seyit Taha, Şeyh Ubeydullah, Muhammed Sıddık, Seyit Taha (II), Şeyh Abdülkadir) ve bu aileye ilişkin olaylar da önemli ölçüde aydınlığa kavuştu. Röportajın ilk (tarih) bölümünü, bu nedenle yeniden yazdım.

Batılı gezginlerden Layard'ın (1849), Sykes'in (1900'ler) Şemdinli ile ilgili anlatımlarını, B. Nikitin'in, *The Encyclopaedia of Islam*'a yazdığı ve Türkçe baskısına alınmayan

"Şemdinli" maddesini, Cuinet'nin Van Vilayeti Hakkari Sancağına bağlı "Şemdinli Kazası" bölümünü, Şeyh Ubeydullah, Muhammed Sıddık ve Şeyh Abdülkadir ile ilgili çoğu İngilizler tarafından hazırlanmış belgelerden bir kısmını, kitaba ek olarak aldım. Doğal ki, bu araştırmalar sırasında bulduğum birkaç fotoğraf da, bu baskıya eklendi. Somut bir nedenle karşılaşmadığım için bilgim dışında kalmış "berdel" ile ilgili Hayri Çelik'in yazısını da okur, ekler sırasında bulacak. Doğal ki Avusturyalı öğretmen Wolfgang Petritsch'in mektubu, kitabın asık yüzüne, acı da olsa, bir gülüş konduruyor gibi.

Ekleri Öner Ünalan (İngilizce, Almanca), Hayri Kurtgözü (Fransızca), Barışta Erdost (İngilizce) çevirdi.

Eylül 1992, Ankara

EK NOT:

Şemdinli'ye giderken, *Ulus* gazetesi Genel Yayın Yönetmeni Seyfettin Turhan, benden röportaj getirmemi istemişti. İstenen röportajı yazdım, ama ben de beğenmedim. Röportaj iki yıl sonra bittiğinde, *Ulus*'ta değişiklikler olmuştu. Beni de eski işime almadılar. Röportaj bir süre yayınlanamadı, kaldı. Doğan Avcıoğlu işitmiş, Sol Yayınları bürosuna geldi, *Yön* için istedi. *Yön*'de (15 Temmuz 1966 - 15 Kasım 1966) yayınlandı.

> Şemdinli Çayı, derinliği bazan bin metreyi bulan ve geçen, çok yerinde adeta şakuliye yaklaşan diklikte uçurum vadiler tesis etmişlerdir. Buralarda dolaşan seyyahların kaleminde sık sık "duvar" tabirine tesadüf edilmektedir. Duvar, vadilerin yamacında ve dağların yüksekliklerinde, bazan beş kilometre kadar uzanan, derinliği beş yüz metreyi bulan, keserle yontulmuş gibi dimdik duran bir nevi falezdir.
>
> Hüseyin Saraçoğlu, *Doğu Anadolu*, s. 105.

GÜZEL AHMET KALESİNDE EFSANE

Ve yaradana sığınmış gibi... "... adeta insan eliyle yontulmuş bir duvar gibi" yükselen dağlar, söylencelerini yaratmışlar. Şemdinli'nin önünde yükselen Gam Dağı, eskiden kaleymiş. Güzel Ahmet Kalesi. Persler sıkıştırınca, Güzel Ahmet, Nuh Peygamber gibi kavmini toplamış, kaleye sığınmış. Rivayet öyle ki, çaresiz kalınca, her nedense bütün kadınları kaleden aşağı atmış ve kendisi de garnizonu ile birlikte ortadan kaybolmuş. Güzel Ahmet ve garnizonu öyle kaybolmuş ki, bir daha onu ne yerde gören olmuş, ne gökte.*

Nehrili Abdullah Çiftçi anlatmaya devam etti:

"Aşağı yukarı on yıl önceydi. Kaymakam ile Irak sınırın-

* B. Nikitine, "Shamdinan", *Encyclopédie de l'Islam*, c. VI, s. 313-316.

da Bedav'a gitmiştik. Hüseyin Ağa, Türk memurlarını severdi, hürmet ederdi; Şemdinli kaymakamının geldiğini işitince, bizleri evine davet etti. Israr edince kaymakam kırmadı Hüseyin Ağayı. Evine konuk olduk. Çayımızı içtik, yemeğimizi yedik. Oturduk konuşuyoruz. Hüseyin Ağa bize o aylarda başından geçen bir olayı anlattı.

Aldı Hüseyin Ağa: Bir akşam üstü çocuklar dağdan geldiler, "baba, baba" dediler, "bugün biz dağda insan gördük. Ama tövbe belki insan değildir. Anadan doğma çıplak, uzun saçlı, iri bir şey. Dört ayı ile dolaşıyordu. Bizi görünce ayılar kaçtı. İnsana benzeyen kaçarken doğruldu, iki ayağı üstüne. Arkasından koştuk, yetişemedik..." Ertesi gün çocuklar dağa giderken sözleştik. Dedim ki, o mahlûku gene görürseniz, karşı tepeye bir ateş yakın, bir işaret olsun, ben aşağıdan dolaşıp gelirim. Çocuklar gittiler. O gün bekledim, ne ateş yandı, ne duman tüttü. İki gün sonra, yatıyordum, haber verdiler: "Kalk, çocuklar işaret verdi, ateşi yaktılar..." diye.

Tüfeğimi aldım, çıktım. Dağı dolanarak çocukların yanına vardım. Yere yatmışlar, ağaçların altından bana el ettiler, "yere yat" diye.. Ben de yere yattım. Sürüne sürüne yanlarına geldim. İlerde beş ayı vardı, bir de insan irisi bir yaratık. Ayılar bunun eline ayağına sıçrıyor, o da eliyle bunları tersliyordu. Sürüne sürüne yaklaştım. Birara ayılardan biri döndü, bana doğru baktı. Sonra bir ses çıkardı, bağırdı, kaçtı. Arkasından hepsi kaçmaya başladı. Ayağa kalkıp bağırdım: "Kıro nehali, kıro nehaliii...", Ulan kaçma, ulan kaçma..." diye. Sesime dönmedi bile. Tüfeğimi doğrulttum, attım, tutturamadım. Beş mermi attım, boşa gitti, kaçtı kayboldu."

İNNA ENZELNAHİ'Yİ OKUDUM, İKİ YANIMA ÜFLEDİM

Aldı Nehrili Abdullah: Çocuklar zomaya (yaylaya) çıkmıştı. Evde kimse kalmamıştı. Ekim ayıydı. Akşam olunca, yeğenim Resul'a dedim ki, "kalk, tüfeğini al". Niyetim Nehri'de harabeler arasındaki dut ağaçlarına gelen ayıları vur-

mak. Ne zaman ağaçların dibine gitsek, birkaç ayı bulunur.

Resul ile tüfeklerimizi aldık. Eski yıkık duvarların arasında dut ağaçlarına doğru gittik. Birara Resul irkilerek olduğu yerde durdu. Baktım, ilerdeki ağacın altında iki ayı var. Hemen duvarın dibine sindim. Ağır ağır yıkık duvar diplerinden giderek yaklaştık. Ben başımı çıkardım, hafifçe tüfeği uzattım, baktım ne göreyim, tüfeğimi doğrulttuğum bir insan. "Resul" dedim usulca, "az kalsın bir hata işleyecektik. Bu dut yiyen, ayı değil, insan!" Resul da başını doğrulttu baktı, bir insan. "Bak emmi" dedi, "çok ava çıktın, çok can yaktın. İşte Allah getirdi ayağına dolaştırdı. Bir insan vursun da sürünsün diye." "Ulan, iyi ama" dedim, "peki bu yanındaki ayı ne oluyor? Madem ki insan, ayıyla ne işi var. Sonra niye çıplak?"

"Emmi" dedi Resul, "bu harabe evin sahibi olmasın. Baksana mezardan çıkmış, gelmiş, kendi dutunu yiyor." "Git oğlum" dedim, "cahillenme, ölü hiç mezardan çıkar da dut yer mi?" Durdu, düşündü, "Emmi" dedi, "bu, cin peri olmasın?" Konuşuyoruz ama, gözlerimiz de onlarda. İki ayağı üzerine kalkıyor, dalı eğiyor, dut topluyor, sonra oturuyor, yiyor. Eline ayı atlıyor, kadınlar çocuklarını döver ya, aynı öyle, elinin tersiyle ayıya vurup azarlıyor. İçimden dedim ki, "cin, peri gibi bir hayalet ise, Kur'anı Kerim'den bir ayet okuyunca, göze görünmez, kaybolur." Duvarın dibine çömeldim, İnna Enzelnahi duasını okudum, iki tarafıma üfledim, başımı kaldırdım, baktım ki gene duruyor. "Resul, dedim, bu hayalet filan değil. Sen yardım et, ben bunu yakalayacağım."

KIRO NEHALİİİ, KIRO NEHALİİİİİ

Benim tüfeği de Resul'a verdim. Yavaş yavaş duvardan atladım. Ayağımın altında bir taş kaydı, sese ayı döndü. Beni görür görmez bağırıp koşmaya başladı. Ama ben o zamana kadar başka bir arsaya atlamış, bir duvarın dibine sinmiştim. O da ayağa fırlamıştı, ama bir iki kere arkasına baktı. Beni göremedi. Sonra yere oturdu. Ben sürünerek

yaklaştım. Resul da arkamda. Ayağım bir çalıya takıldı. Birden arkasına döndü, beni gördü, garip bir çığlık attı. Bir ayı gibi dört ayağı üzerinde koşmaya başladı.

Arkasından bağırdım "Kıro nehali, kıro nehali". Hem bağırıyor, hem koşuşuyorduk. Biraz ilerde dere vardı. Su dereyi oymuş, dört beş metre aşağıdan akıyordu. Dört ayağı üzerine atladı dereyi, karşıya geçti. Biz korktuk, atlayamadık. Gitti gitti, ilerde içi boş bir ceviz ağacının içine girdi. Resul, karşısına geçti, tüfeği doğrulttu, öylece bekledi. Ben aşağıya indim, ağacın arkasından dolandım. Geldim bir adım yanına durdum. Korkuyorum. Ayışığı bedenine vuruyor, aydınlatıyordu. Benim iki büyüklüğümdeydi. Memeleri iri iriydi. Çömeldiği oyuğun içinde soluyordu. "Heh... heh..." diye soluyuşunu işitiyordum.

"Navata çiya" dedim, yani "adın ne", kimsin, necisin? İn misin cin misin? Baktım hiç bir sorumu yanıtlamıyor. Bir de dedim, Türkçe sorayım. "Bacım" dedim, "kimsin, necisin sen?" Ağlar bir sesle "Beni vurmayın" diye yalvarmaya başladı, "beni vurmayınnn, korkuyoruuum..." "Peki bacım" dedim, "bizden niye kaçıyorsun, bak biz de senin gibi insanız?" "Korkuyoruuum", dedi, ağlamaya başladı, "ne olur, vurmayın beni". "Korkma bacım" dedim "Seni niye vuralım? Ama sen ne diye bizim yanımıza gelmiyorsun da ayılarla dolaşıyorsun?" "Ayılar fakir hayvanlardır" dedi, "insana bir şey yapmazlar!"

"Peki" dedim, "adın ne senin?"

"Keziban..."

"Nerelisin sen, ne zaman geldin buralara?"

"Ben Adana'lıyım. Kazgan köyünden. Bazan başıma bir şey olur. Her şeyi unuturum. Mart ayında gene böyle oldum. Kaçtım evden."

Soruyordum, yanıtlıyordu. "Evliydim. Kocamın adı Mehmet. İki de çocuğum var..." Kaldırdık. Resul bir koluna girdi, ben bir koluna. Aldık eve getirdik. Yükseğe bir yere oturttuk. Biz de kapının ağzında duruyoruz, korkuyoruz. Eti güneşten yanmış, kararmış. Kalçaları, deve tabanı gibi pul pul

olmuş, nasırlanmış. Saçları uzamış, göbeğine kadar iniyor. Tırnakları böyle böyle olmuş kıvrılmış.

Ertesi sabah, zomadan bütün çoluk çocuk indi. Dağ adamını göreceğiz diye. Keziban'a bir don verdiler, bir de entari. Ama dışarı çıktığı zaman donunu çıkarıyor, bir kenara bırakıyor. "Bacım" diyorum "bak buna don derler, sen don bilmez misin? Böyle gezme..."

SANA BİR KADIN GETİRDİM BEYİM

Şemdinli'de kaymakamlığa bir yarbay vekalet ediyordu. Ben bununla şakalaşırken demiştim ki, "Beyim ne diye burada canını sıkıp duruyorsun? Bana bir pasavan verin. Gideyim İran'a. Oradan size altı aylığına mı olur, bir yıllığına mı olur, nasıl işine gelirse, güzel bir acem kızı alıp getireyim." Ne zaman yanına gitsem, hemen sorardı: "Hani, getirdin mi?" diye. Ben de, bugün yarın diye oyalıyorum.

Kaymakamın odasına vardım. Kapı açıktı, kapıyı vurdum, girdim. Beni görür görmez "İnşallah bu defa hazırdır" dedi. "Vallahi bu defa hazır" dedim, "Sana bir kadın getirdim." Yerinden fırladı "Doğru söyle" dedi. "Doğru beyim" dedim, "adı da Keziban". Birden sesini alçalttı. "Bari şimdi buraya getirmeseydin, dedi, belki dedikodu olur. Eve götürseydin." "Bir kere görün beyim" dedim, dışarıya seslendim "Keziban, dedim, Keziban, gel, seni kaymakam bey görecek..." Resul, Keziban'ın kolundan tutarak getirdi. Kaymakam, Keziban'ın elini görür görmez sarardı, sandalyesine yığıldı. Canavar görmüş gibi irkildi, terledi.

Sonra Adana'ya tel çektiler. Sordular. Ertesi gün yanıtı geldi, "doğru" diye. Keziban'ı buradan bir ata bindirdiler. Adana'ya yollamak üzere Yüksekova'ya götürdüler.

Dost, Temmuz 1969, n° 52.

BİRİNCİ BÖLÜM

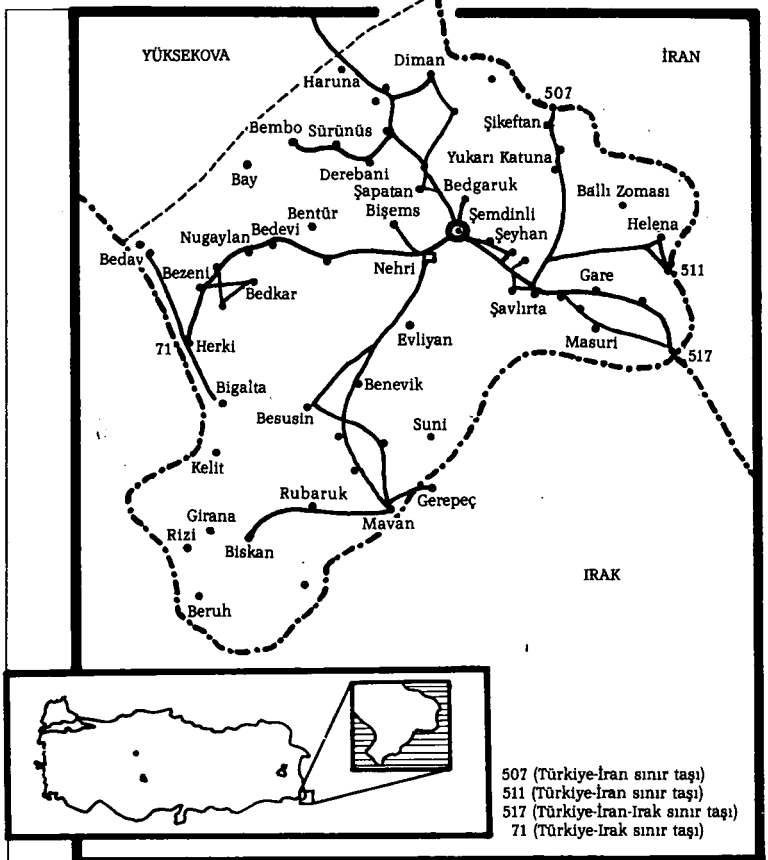
TARİHTE ŞEMDİNLİ

BİR
NAKŞBENDİ TEKKESİ VE SEYİT TAHA

SANA YATTIĞIM YERLERİ GÖSTEREYİM

Bişems'e gidiyorduk. Hem Bişems mağarasını görecektim, hem de yüzon yaşındaki bir ihtiyarla konuşacaktım. Nehri'den çıktık, kuzeye, dağlara doğru gidiyorduk. Güneybatımızda suyu kurumuş bir dere, onun ilersinde mezarların içersinde Seyit Taha'nın basit yapılı türbesi vardı. Nehrili Abdullah, atının üzerinde, bana dönerek "genç iken dedi, itikadım zayıftı benim". Sonra devam etti, "Allah bilir ya, o zamanlar Seyit Taha'ya pek önem vermezdim. İran'dan, Irak'tan, Türkiye içinden her gün ziyaretçiler gelir, şu karşıdaki türbesini ziyaret ederdi. Ama gene de ona karşı içimde bir ilgisizlik vardı. Sekiz dokuz yıl oluyor ki, artık ilgisiz değilim."

"Sıcakların tam bastırdığı günlerdi" diye konuşmasına devam etti. "Bir akşam üstü, ortalık yeni kararmıştı ki, dışarda biri "muhtar" diye bağırdı. Dışarı çıktım, tanımadığım

Erdost'un gezdiği yerler.

biri vardı. "Buyur beyim" dedim, eve davet ettim. Ama girmedi. "Nehri muhtarı Abdullah sensin değil mi?" dedi. "Sana zahmet olacak. Seyit Taha hazretlerinin türbesine beni götüreceksin."

"Buyur beyim" dedim, "Bir çayımızı iç, yemek ye, istirahat et. Görüyorsun karanlık oldu. Sabahleyin kalkar gideriz, gösteririz, ondan kolay ne var..."

"Ben senin çayını içmek için gelmedim buraya" dedi, ağlamaya başladı. Kapının önündeyiz daha, ayak üstünde. Eve içeri seslendim "feneri hazırlayın" dedim. "Buyur beyim" dedim, "Allahını seversen, feneri hazırlayana kadar buyur otur". Oturdu.

"Şemdinli'ye gelmeden önce Dörtyol'daydım" diye konuk bize anlatmaya başladı. "Dörtyol'da satıcıları dolaşırken, bir kitap aldım. Akşam okurken, Seyit Taha ile karşılaştım. Adını ilk kez görüyordum. Dine hizmetleri anlatılıyordu. Sonra yattım. Gece uzun boylu, yeşil gözlü, beyaz sarıklı biri geldi, yatağımın başına oturdu. "Evladım" dedi, "Seyit Taha benim. Gel sana yattığım yeri göstereyim. Nehri'yi gezdireyim". Beni Nehri'ye getirdi.

Fener geldi, kalktık, Seyit Taha'nın türbesine doğru gitmeye başladık. O, anlatmaya devam etti: "Uyandım. Rüya görmüştüm. Lambayı yaktım. Birden ağlamaya başladım. Tutamıyordum kendimi. Sabaha kadar uyuyamadım. Tayin zamanı yaklaşınca Ankara'ya gittim. Arkadaşlarımı buldum. Tayinimi Şemdinli'ye yaptırdım. Bugün Şemdinli'ye geldim. Çocukları bir yere yerleştirdim, hemen yola çıktım..."

Seyit Taha'nın kabri önünde diz çöktü. Dua etti. Beraberinde Kur'an-ı Kerim getirmiş, açtı. Bize "Feneri buraya bırakın, siz gidin" dedi. Ona halı, yastık getirdik. İki gün yiyecek ekmek, içecek su getirdik. Ağustostu. Sıcak demedi, uyku demedi. İki gün oradan hiç ayrılmadan Kur'an-ı Kerim'i hatmetti. Sonra kalktı, gitti. Bir hafta duruyor, ikinci hafta cumartesi günü geliyor, yeniden ziyaret ediyordu.

DİNİ LİDERLİĞİN SİYASİ LİDERLİKLE BÜTÜNLEŞMESİ

Abdülkadir Geylani'nin oğlu Şeyh Abdülaziz, kadiri tarikatını yaymak için Akra'ya yerleşmişti. Oğlu Şeyh Ebubekir, Hülagu'nun zulmünden kaçarak, ailesiyle, Herki bölgesinde Sutuni köyüne geldi. Üç-dört kuşak burada kaldıktan sonra, Molla Hacı zamanında, Humaro bölgesine geçti, bugünkü

İzlerine Gazneliler döneminde (962-1183) rastlanan nakşbendilik, belirleyici özelliklerini, Hoca Yusuf al-Hamadani'den (ölümü: 1140) sonra aldı. Yusuf al-Hamadani'nin halifelerinden Ahmed Yesevi, tarikatı, Türkistan'da; Gucduvani de Harizm ve Maveraünnehr'de yaydı.

Ahmed Yesevi, zikr-i cehreyi (açık zikri, sesli zikretmeyi), Gucduvani ise zikr-i hafiyi (gizli zikri, sessiz zikretmeyi) yeğlediği için, tarikat iki kol halinde gelişti. "Yasavi"nin cehr-i zikri şiar edinen tarikatı yalnız Türkistan'da yayılmakla kalmadı, menkabesi Anadolu'ya gelen seyyahlar tarafından nakledildiği için, kendilerini Yasavi'ye bağlayan birçok seyyah zuhuretti. Bunlar arasında en meşhuru, Rum'a gelen Hacı Bektaş Veli'dir." (Kasım Kufralı, *Nakşbendiliğin Kuruluş ve Yayılışı*, Doktora tezi, Türkiyat Enstitüsü, no: 337, s. 35, 37).

Bir ara zayıflamış bulunan Gucduvani esasları ise, Baha al-Din Nakşband (1318-1389) tarafından canlandırıldı. Nakşbendi tarikatının ilk şeyhi kabul edilen Baha al-Din Nakşband (Şah-ı Nakşbendi), nakşbendiliğin (zikr, nefs, rabıta, cezbe gibi) ilkeleri açısından, Gucdavani esaslarına sadık kaldı ve "Başka tarikatların aksine, tarikat silsilesini Ali yerine Abü Bakr'a [Ebubekir'e] bağlamak sureti ile, diğerlerinde az da olsa hissedilen şiilik tesirine yer vermedi." (Tahsin Yazıcı, "Nakşbend Baha al-Din Muhammed b. Muhammed al-Buhari", *İslam Ansiklopedisi*, s. 54.)

Ehl-i sünnet akidelerine sıkı sıkıya bağlı olan nakşbendi tarikatının, bu dönemde, Orta Asya, Horasan ve havalisinin sünnileşmesinde etkisi büyük oldu. "Timur'un, saltanatta şi'a esaslarına dayanarak hakimiyet tesisine çalışmak prensibi, Timurî Mirzâlar zamanında tamamiyle terk edildi. Hatta sünni ve hanefi akide haricinde bulunan kimseler, daima takibata maruz bırakıldı." (Kufralı, s. 61.)

Nakşbendi tarikatı , Anadolu'da ilk kez, Baha al-Din Nakşbend halifelerinden Ubayd Allah-ı Ahrar (1403/1491) tarafın-

dan yayıldı.

Fatih devrine kadar Anadolu'da görülen başlıca tarikatlar şunlar: Sadrettin al-Konavi, Mevleviye, Vefaiye, Bektaşiye, Halvetiler, Ruşeniye-Gülşeniye, Bayramiye (Hacı Bayram Veli), Zeyniye (krş: Kufralı). Molla İlahi Simavi'yle birlikte (Fatih devrinde) nakşbendilik Anadolu'ya girdi ve geniş ölçüde yayıldı.

Molla İlahi'yi izleyen bu dönemin önemli nakşbendi şeyhleri, İstanbul'da, Emir Ahmed-i Buhari, Hakim Çelebi, Mahmud Çelebi, Abd al-Latif Efendi, Şaban Efendi, Akşehir'de Şeyh Ulvan, Bursa'da Şeyh Mahmud-i Urmavi'dir.

Nakşbendilik, Baki Billah Kabuli tarafından Hindistan'da, Habib Allah Can-ı Canan Mazhar tarafından Dehli'de, Şibgat Allah al-Buruci tarafından Hicaz'da, Müceddidler tarafından Hareym'de, Mevlana Halid tarafından Irak ve Suriye'de yayıldı.

"Sonraki nakşbendiler", Baki Billah Kabuli halifesi İmam-ı Rabbani ile birlikte Mucaddidiye kolunu oluşturan Mücaddidiler Hindistan'dan, Ahmed-i Yektesat halifeleri Hicaz'dan, Muhammed Can mensupları Hicaz'dan, Mevlana Halid halifeleri Irak ve Suriye'den, Anadolu'ya gelerek, tarikatı yaydılar.

Anadolu'ya, mücaddidi kolu, Murad-i Buhara ile; Ahmed-i Yektesat kolu, Şeyh Emin ile; Kaşgari kolu, Abd Allah Nida'i-i Kasgari ile girdi ve bunları izleyen şeyhleri aracılığıyla, tarikat yayıldı.

Kufralı, Halidiye kolunu oluşturan Mevlana Halid'in şöhretinin Anadolu'ya yayıldığı zaman, nakşbendiliğin diğer kollarına mensup şeyhlerin revnakının derhal sönmüş olduğunu yazar. (s. 182.)

Konumuz açısından, bizi de yakından ilgilendiren, nakşbendiliğin Halidiye koludur..

Halidiye kolunun kurucusu Ziya al-Din Halid, ya da Mevlana Halid, 1777'de Süleymaniye'ye beş mil uzaklıktaki Baban'a bağlı Karadağ'da doğdu. Karadağ Medresesinde, Kûy, Harir ve Süleymaniye'de okudu. Süleymaniye müderrisi oldu. Musul-Şam yolundan hacca gitmekte iken, Şah Abd Allah Gulam Ali-

i Dihlev'nin (ki, Habib Allah Can-ı Canan Mazhar'ın halifesidir) gezgin halifesi Muhammed Derviş-i Azim Abadi ile karşılaştı. 1808'de, Mevlana Halid, Dihlevi'nin gezgin şeyhi Azim Abadi ile, Dehlevi'ye, Abd Allah-ı Dihlevi'nin yanına gitti. "Bir sene geçmeden şeyhi ona Nakşbendiye, Çiştiye, Kadiriye, Sühavardiye ve Kübreviye tarikatlarından icazet vererek, kendisini bu tarikatların hırkasını giydirmeye ve kendisine muttasıl senetle tefsir, hadis, tasavvuf, evrad ve ahzab okutmaya ve bunlardan icaze vermeye selahiyeti mutlak halife tayin etti." (Kufralı, s. 104.)

Mevlana Halid, deniz yoluyla Irak'a geldi. Süleymaniye'de halkın coşkulu sevgisiyle karşılandı, ama Kadiri tarikatı çevresinin eleştirileriyle karşılaştı. Bağdat'a giderek, Kadirilere üstünlüğünü sağladı.

Mevlana Halid, daha çok cehri tarikatlara ve özellikle Kadirilik ve Rifailik gibi Arap kökenli tarikatlara ilgi gösterilen Irak'da bahri ve hafi bir tarikat olan Nakşbendiliğe, "alim bir rükn kazandırdı"; "Irak, Suriye, Mısır ve tekmil Anadolu'yu tesiri altında bulunduran bir nakşbendiye merkezi tesis etti". (Kufralı, s. 102.)

Mevlana Halid'in halifesi Ahmad al-Hatip al-Arabi'nin Şam'da Nakşbendiye çevresinin saygınlığını ve nüfuzunu artırması, kentin müftüsünün tarikata katılması ve ensonu Mevlana Halid'in Şam'a gelişi, kentin, "Müstakar bir Halidi merkezi haline gelmesine" yolaçtı.

Kufralı, bütün mürşidlerin halifeleri gibi, Mevlana Halid'in halifelerinin de iki gruba ayrıldığını belirtiyor. Biri, "tarikatı neşr için icazet verilerek mühim yerlere gönderilen halifeler" ve ikincisi, "Asitane civarında bulundurulan ve Mevlana Halid'in ölümünden sonra (1837) irşad makamına geçen halifeler." (s. 109.)

Mevlana Halid tarafından, tarikatı, Irak, Filistin, Hicaz, Anadolu ile İstanbul'da yaymak için gönderilen halifeler, birinci gruba dahil halifelerdir. Doğu Anadolu'daki halifelerin en ileri gelenleri al Sayyid al-Şeyh Abd Allah al-Şamzini a-Hakkari ile kardeşi oğlu al-Sayyid Taha al-Şamzini al-

Hakkari'dir*. Al-Sayyid Taha (Seyid Taha) Mevlana Halid'in halifesi olmakla birlikte, sülükunu amcasından ikmal eylediği için, silsilede ondan sonra anılır.

"Abd Allah al-Hakkari ve al-Sayyid Taha al-Hakkari vasıtasıyla tekmil Kürdistan'ı nüfuzu altında bulunduran Mevlana Halid, al-Şeyh Halid al-Caziri'yi Cizre'ye ve al-Şayh İsmail al-Şirvani'yi Dağıstan'a gönderdi." Önemli halifelerinden al-Şayh al-Hac Feyzullah al-Arzurumi aracılığıyla tarikat Karadeniz sahilinde yayıldı. Urfa'da Hortavi-zade al-Şayh Muhammed Hafız al-Ruhavi (al-Urfavi), Mevlana Halid'in halifesidir. Erzincan'da al-Şayh al-Bağdadi, al-Erzincani, Hani'den icazet almışlardır. (Kufralı.)

NAKŞBENDİLİK, esaslarını ve köklerini, Orta Asya ve çevresinden alır, Dehli'de erginliğe ulaşır. Arap kökenli tarikatlardan değildir. Esas olarak, halvetilik, kadirilik ve melamilik ile ihtilafı vardır. Sünni ilkelere bağlıdır. Şiilik dışlanmıştır. Sünniliğin yayılmasında etkili olduğu gibi, "hilafet hususunda icma'ı desteklediği için, sünni hükümdarların rağbetine ve yardımına mazhar olmuştur." (Yazıcı.)

Cumhuriyetin kurulmasından sonra, amaçları açısından farklılık olmakla birlikte, Menemen olayında, Şeyh Sait ayaklanmasında ve bunu izleyen Nehri ayaklanmasında, şapka isyanında, nakşbendi şeyh ve halifeleri yönetici ve yönlendirici rol oynamıştır.

Nakşbendi tarikatı, Anadolu'ya, farklı dönemlerde, farklı merkezlerden ve tarikatın farklı kollarından gelmiştir. Halidiye kolunun etkisi daha büyük olduğu gibi, daha önceki nakşbendi kollarının etkisini azaltmıştır.

Şam'da oluşan Halidiye merkezi ve Mevlana Halid'in ölümünden sonra "irşad makamına geçen halifeler" hakkında herhangi bir kaynak edinemediğim için, şu yorumu yapabiliyorum:

Tarikatı Anadolu'ya yaymakla görevlendirilen halifeler, za-

*Bazı "silsile"lerde, "al-Şamzini" yerine "el-Nehri" geçmektedir. "Şamzinan" ("Şemdinli") bölgenin, "Nehri" merkezin adıdır.

manla "merkez"in etkisinden çıkarak özerk bir konum kazanmışlar ve her halife, ayn bir merkez oluşturmuştur. Nakşbendiliğin, Anadolu'da, cumhuriyetten sonra yaygınlığı ve bugünkü durumu, yeteri ölçüde incelenmemiş ve yayın olarak bilgimize sunulmamıştır. Birbirleri arasında farklılıklar bulunması olası nakşbendi merkezlerinin, çok partili yaşamda, hangi partileri, hangi ölçülerde desteklediği de (bazı gazete haberleri dışında) bizim bilgimiz dışında kalıyor.

Şemdinli'de, tarihsel olayların irdelendiği bölümde Seyit Taha ailesinin (Sadate Nehri ailesinin) siyasal ve askeri etkinlikleri, güncel sorunları açıklamaya olanak vermiyor. Bu doğal. Ama, nakşbendi tarikatının, ülkenin demokratikleşmesinin ayakbağı olması ve gericiliği beslemesi açısından, büyük önemi bulunuyor. Nehri ailesi tarihi, Nakşbendiliğin, geri ve geleneksel ilişkiler içersinde bulunan halk üzerindeki etkinliğinin boyutlarını, bize açıklama olanağı sağlıyor.

Türkiye-İran sınırında bulunan Şehidan dağlarının eteğine Meleyan köyünü kurdular. Molla Salih zamanında, Diman köyüne yerleştiler. (Nikitin, *Kürtler*, s. 373.)

"Molla Salih'in oğullarından Seyit Abdullah, Mevlana Halid'in müridiydi. Mevlana Halid'den halifelik aldıktan sonra* kardeşi Şeyh Ahmet'le birlikte Nehri'ye gelecek ve aile Nehri'ye yerleşecek. Yalnızca dini yönden etkin olan aile, siyasal yönden de etkinleşecek ve Şeyh Ubeydullah zamanında (1870-83) ailenin etkisi sünni Kürtler üzerinde büyüyecektir

Şemdinan mirleri döneminde Nehri'de hoca olan (Seyit Ahmet'in oğlu) Seyit Taha da Şam'da bir süre Mevlana Halid'in yanında özel eğitimden geçtikten sonra, "Kürdis-

*Bruinessen, Şeyh Abdullah'ın, Mevlana Halid'in hocası olduğunu yazar. Mevlana Halid, Nakşbendiliğin Halidiye kolunu kurduktan sonra (Şeyh Seyit Taha'nın amcası) Şeyh Abdullah, öğrencisi Halid'in kurduğu nakşbendiliği benimseyecektir. (*Şeyh, Ağa ve Devlet*, s.315, 320.) Nikitin'e göre de, Mevlana Halid, Dehlevi'ye gitmeden önce, hocası Şeyh Abdullah'ın yanma, Nehri'ye gelmiş, onunla birlikte Hindistan'a gitmiştir. (*Kürtler*, s.31.) Bu anlatımlar, Kufralı'nın verdiği bilgilerle uyuşmuyor.

tan'dan Kafkasya'ya kadar" nakşbendiliği "irşat" göreviyle Nehri'ye dönecektir (1827). Kısa zamanda müridleri çoğalacak, Süleymaniye ve Musul'dan Van'a kadar bölgenin önde gelen dini lideri olarak tanınacaktır.

Rivayete göre, Şah Mehmet Kacar, gördüğü bir düş üzerine, sünni (şafi?) olmuştur. Seyit Taha'dan sarayına bir "muallim" isteyecek, Taha'nın gönderildiği Molla Abdurrahim'den hoşnut kalan Kacar, Mergever ve Tergever sancaklarını (nahiyelerini) Seyit Taha'ya bağışlayacaktır.*

ŞEYHLERİN "SEYİT"LİĞİ

Kürt Teali Cemiyeti başkanı Seyit Abdülkadir'e, (1851-1925), Şeyh Sait isyanından dolayı yargılandığı Diyarbakır'da, mahkeme başkanı, "Seyitlik nereden geliyor?" diye soracak, Seyit Taha'nın torunu ise "Abdülkadir Geylani ahfadındamm.** Aslen Kürt değilim. Kürdistan'da yerleşmi-

*Necip Fazıl Kısakürek, Seyit Taha'nın bu bağışı kabul etmemesi üzerine, Şah Kacar'ın, iki köyü, Seyit Taha'ya (tekkeye) vakfettiğini yazar (*Başbuğ Velilerden/33 Altun Halka*, Büyük Doğu Yayını, İstanbul 1981, s. 330-331.) Halfin'e göre, Şah Mehmet Kacar, 1836'da "Markavur'un büyük bir bölümünü Kürtlerin en büyük ruhani lideri olan Seyit Taha'ya vermişti. Buramn sakinleri, vergiyi, Osmanlı imparatorluğunda yaşayan Seyit Taha'ya ödüyorlardı." (Halfin, s. 63-64.) Avriyanov'a göre ise, Şah, Samara sancağındaki dört büyük köyü, Seyit Taha'ya "teselsülen" vermiştir. (Avriyanov, s.85, teksir.) Celile Celil, Şah ve Sultan tarafından Seyit Taha'ya onlarca köy bağışlanmış olduğunu ve bunların oğlu Şeyh Ubeydullah'a babasından (Celil, yanlışlıkla "dedesi" diyor) miras kaldığını yazar. Şeyh Ubeydullah kendisine bağlı köylerin sayısını 200'e çıkarmıştı. (C. Celil, *1880 Kürt Ayaklanması*, s. 51-52.) Daha sonra (1881), Şeyh Ubeydullah'ın tazminat talebi üzerine, İran Dışişleri Bakanı, Osmanlı elçisine, "Ubeydullah'ın üzerinde hak iddia ettiği arazilerin aslında kendisine ait olmadığını, bu yerlerin Şah tarafından kiraya verildiğini öne sürecektir". (Halfin, s. 97.) (Burada, dinsel feodal özelliği olan ve İslam hukukuna göre vakfedilmiş bir arazinin, modern mülkiyet kavramlarıyla açıklanmasından doğan bir "karıştırma" sözkonusudur.)

**Kadiri tarikatı kurucusu Abdülkadir Geylani"nin "şecere"si, baba tarafından, doğrudan "Peygamberin hafidi Hasan"a ulaştırılmakla" birlikte, babasının adının "acemi" adı (yani "ecnebi/yabancı" adı) olduğu, bu nedenle de kendisine "acemi" denildiği (D.S. Margoliouth, "Abdülkadir", *İslam Ansiklopedisi*, s. 80) belirtilerek, "Seyit" olmadığı, yani peygamberin soyundan gelmediği de ileri sürülür.

Abdülkadir Geylani, rivayete göre, Hazar Denizi güneyinde, Gilan eya-

şim." diye yanıt verecektir. (Mumcu, *Kürt-İslam Ayaklanması*, s. 120.)

letinde Nif ya da Nayf adlı bir köyde doğmuş, Bağdat'a, öğrenim için gönderilmişti. (*İslam Ansiklopedisi*, s. 80.)

Şerefname, mirlerin birçoğunun Kürt kökenli olmadığına ilişkin bilgiler taşır. Hakkari emirleri de kendilerinin Abbasi soyundan geldiklerini kabul ediyordu. *Mem u Zin*'de de belirtildiği gibi, "Botan beyi"nin de "Soyu Arap, kendisi Kürt Beyi"dir. (Ehmede Xani, *Mem u Zin*, s. 81.)

IKI
ŞEMDİNLİ MİRLERİ DÖNEMİ VE MUSA BEY

MİRLERİN "ABBASİ"LİĞİ

Layard, 1849'da, Nehri'de konuştuğu Musa Beyin "en eski Kürt ailelerinden olduğunu söylediğini" yazar. (Layard, 1853, s. 376.) Musa Beyin torunu olması olası, Musa Bey de, Sykes'e, ailesinin Abbasi olduğunu söyler ve kendisini Abbasi olarak adlandırır ("Musa Bey el Abbasiye"). Yani "mir" (bey) ailesi, kendi söylemlerine göre Arap kökenlidir. (Sir Mark Sykes, 1915, s. 427-428.) Nikitin de, Şemdinli mirlerinin, Abbasi/Begzade ailesinden geldiğinin ve ailenin kurucusu Şems-al Din'in Bağdat ile Musul arasındaki bir Arap kabilesinden olduğunun söylendiğini yazar. (Nikitin, "Şemdinli", *Encyclopèdie de l'Islam*, s. 305.)

Bağdat ile Musul arasında göçebe yaşayan Şems-al Din ailesi, Şammar istilasında, Şemdinan dağları arasında, ulaşılması güç Sutuni'ye yerleşmişlerdi. "Ustuni, Şemdinan'ın ilk sülalesi olup, bunun makarrı (merkezi) Harki nahiyesin-

de Sutuni idi."*

Aile, Sutuni'den Betkar'a ve ordan Sürünüs'e geldi, Sürünüs'ü merkez yaptılar. Zeyn-al Din, Bembo'da bir kale yaptırdı. Oğlu Şerif al-Din (Şerafeddin), ilk kez Şemdinan Miri adını aldı. Nehri'ye gelerek, bölgeyi Şemdinli'den yönetmeye başladı.**

1850'li yıllarda, Şemdinli'de üç mir vardı. Musa Bey Sürünüs'te, Mustafa Bey Bentür'de, Seyithan Şeyhan'da yerleşmişlerdi. Her yıl sırayla biri mirliği yönetiyorlardı. Mirlik sırası gelen, Nehri'ye geliyor ve burada oturuyordu.

MİRLERİN SONU

Musa Bey, Nehri'de eski bir kilise yeri olduğu söylenen küçük bir tepenin üzerine yeni bir kale yaptırdı.

Her köy, mire, yılda belirli bir vergi ödüyordu. Bu vergiler yeniden arttırılmıştı. Halk para bulmakta güçlük çekiyordu. Kendilerini çok sıkıştırmaması için, seyitlerden yardım isteyen çoğalıyordu.

1849'da Nehri'ye gelmiş olan Layard, Musa Beyin, Kürdistan'da Türk hükümetinin denetimine resmi olarak girmemiş tek "mir" olduğunu belirtir. Botan Beyi Bedirhan Beyin yakalanarak İstanbul'a götürülmesinden sonra, onun yanın-

*Şerefname'den özetleyen Minorsky ("Kürtler", *İslam Ansiklopedisi*, s. 1103), "Ustuni"yi, "sülale" olarak, "Cezire ve Hoy arasındakiler" başlığı altında ve 18. sırada belirtir. *Şerefname*'nin Arapçadan (Kahire 1962) yapılan Türkçe baskısında (İstanbul 1990) Şemdinli'yle ilgili olarak Ustuni/Sutuni ile Zerza aşiretleri, fihristte ad olarak belirtilmekte ama metinde yer almamaktadır. Minorsky ve Sasuni Şerefname'ye gönderme yaparak Sutuni hakkında kısa da olsa bilgi verilir.

15 Şevval 996 (1587) tarihinde, "Somay beyi Koçi Bey, Bradost beyi Evliya Bey, Hoşab beyi Mahmudi Şir Bey, *Estuni beyi Nûr Ali Beye* tebliğ edilen Hükmü Şerif'ten (Nazmi Sevgen, "Kürtler", BTTD, n° 21, s. 64-65.) ise Ustuni'nin 16. yüzyılda beylik (mirlik) olduğu anlaşılıyor.

**M. Emin Zeki, Halfin'e gönderme yaparak, Sutuni'ye ilk yerleşen ve Emir Abbas soyundan gelen Şemdinli mirleri ile, Akra'da oturan ve Şeyh Abdülaziz'in soyundan gelerek ilkin Sutuni'ye yerleşen Sadate Nehri (Seyit) ailesini, aynı ve bir aile olarak gösterir. Halfin'de daha ayrıntılı bilgi olduğunu eklemekle birlikte, Halfin'in Arapça çevirisinden Türkçeye çevrilen kitabında (*XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler* ["Kürdistan Üzerine Savaş"] Komal Yayınları, İstanbul 1992) bu pasajlar bulunmamaktadır.

dan kaçarak Nehri'ye gelmiş olduğunu söylediği Seyit Taha'nın yanında, Musa Beyin gücü zayıflamış olmalıydı.* (Layard, 1853, s. 375-376.)

Avriyanov ise, 1853'te, Türkiye tarafından Rusya'ya savaş ilan edildiği zaman, Babıali'nin isteği üzerine, Seyit Taha'nın, İran Kürtlerini savaş için toplayarak hazırlık yaptığını belirtir. Şeyh Şamil ile de ilişki kurmuş olan Seyit Taha, savaş başlamadan ölür (1853) ve bunu, kardeşi Seyit Salih üstlenir. (P. I. Avriyanov, *XIX. Yüzyılda Rusya'nın İran ve Türkiye ile Savaşlarında Kürtler*, s. 31.)

Bu, Şemdinan mirlerinin, geçen yüzyılın ortalarında bağımsızlıklarını ve bölgedeki egemenliklerini büsbütün yitirdiğini düşündürüyor.

Şemdinli'de bu iktidar değişikliğini halk şöyle anlatır:

Musa Bey, bir gece Mehmet ve Mustafa adlı iki genci, hiç denecek bir nedenle, konağının saçağına astırmıştı. Nehri'de bulunan halk toplanarak karar almış, ve bu kararı uygulamak için, Paşmir, Divanhanede, Musa Beyin önüne papuçlarını (belki de çizmelerini) koymuştu. Bu demekti ki, "Kalk Nehri'den git, halk seni istemiyor!"

Musa Bey kalkıyor, papuçlarını/çizmelerini giymek için eğildiği sırada, paşmiri, sırtından hançerliyor. Eşiğe düşen paşmirin ölüsünü Musa Beyin adamları, dış kapının önüne atıyorlar.

Halkın temsilcisi olarak aşiret reisi ailesinden seçilen paşmirin öldürülmesi üzerine, halk silahlanıyor, gece Musa Beyin konağını çeviriyor.

Musa Beyin adamlarından biri, konağın penceresini açıyor, "Bey ne istiyorsunuz diye soruyor" diyor. Nehrili Abdullah'ın dedesi Abdullah ileri çıkıyor: "Kendisine bir şey yapmayacağız diyor, çocuklarını, eşyalarını toplasın, Sürünüs'e bırakacağız!"

Musa Beyi ve çocuklarını hayvanlara bindiriyorlar, Sürünüs yakınında bir yere bırakıyor ve geri dönüyorlar.

*Layard'a göre, bu tarihte (1849), Musa Bey, Türk egemenliğine resmi olarak girmemiş son mir olduğu için Babıalinin (Sultanın) baskısından kaçanlar, Nehri'ye, Musa Beyin yanına sığınmaktaydı. (Layard, 1853, s. 376.)

ÜÇ
ŞEYH UBEYDULLAH VE 1880 AYAKLANMASI

KİLİM ÜSTÜNDEKİ AT

"Asker piyade ve süvariydi" diye anlatıyor Seyit İslam, "Haruna Gediğine yaklaştıkları zaman atlar kara gömüldü, ilerleyemedi. Çevre köylerden halı, kilim toplandı, asker battaniyesini çıkardı. Kara serdiler ve atlar halı üzerinde yürüdü. Tisi köprüsüne kadar, (10 kilometre) halı üstünde geldiler. Köprüde, atları dereye indirdiler, dereden giderek Derya'ya vardılar. Derya'dan sonra kar azalıyordu."

Şeyh Ubeydullah götürüldüğü İstanbul'dan kaçmış, Van üzerinden Nehri'ye dönmüştü. Ayaklanmak için hazırlıklara başladı. Rus konsolos yardımcısı, Van'dan gönderdiği mektupta (2 Ocak 1881), Şeyh Ubeydullah'ın İran'a yeniden saldırmak için hazırlıklarını hızlandırdığını belirtiyordu. Konsolos yardımcısı, mektubunda, "Bana ulaşan bilgilere göre, diyordu, Şeyhe, Bağdat ve Musul vilayetlerinden 4-5 bin arası Arap katılmış." Araplar, Şeyh tarafından, Herki ve

Gerdi bölgelerine yerleştirilmişti. Mektupta verilen bilgilere göre, beş bine yakın Kürt milis de askeri eğitim görüyordu. Şeyhin yanında Türk birliklerinden 26 yedek asker vardı. (Halfin, 26 emekli Osmanlı subayı olarak belirtir, s. 95). Gereksinimleri Şeyh Ubeydullah tarafından karşılanan Osmanlı subaylarına ayrıca 2 lira, Araplara 2.5 mecidiye, Kürtlere 1 mecidiye aylık veriliyordu. Şeyh, Erivan Serdarlığındaki Rusya Kürtlerinin ileri gelenlerine mektup göndererek, onları da kendisine katılmaya çağırmıştı. (AVPR [Rusya Dış Politika Arşivi], "Glavniy Arhiv 1-9", 1880-1882 gg. d. 29, 1.136/Celile Celil, *1880 Kürt Ayaklanması*, s. 113.)

Şeyh Ubeydullah, geniş bir destek ve katılım sağlamak amacıyla oğlu Abdülkadir'i Muş'a, büyük oğlu Seyit Sıddık'ı Kars'a, Ahmed Ağayı Şakird'e, İsmail Beyi Bitlis'e, Seyit Ali'yi Erzurum'a, Abdurahman'ı Hınıs'a göndermişti. (Halfin, *XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler*, s. 95.)

Kürtlerin yeniden ayaklanacağından korkan Şah, İstanbul'daki elçisi aracılığıyla, Sarayın, engel olması için önlemler almasını istiyor, Rusya ve İngiltere de, Şeyh Ubeydullah'ın durdurulmasını Saraydan istiyordu.

Sultan Abdülhamit, Nehri'den ayrılmaya ikna etmesi için Kamil Beyi, Şeyh Ubeydullah'ın yanına göndermişti. Kamil Bey 30-40 atlı muhafızla Nehri'ye gelmiş, ama Ubeydullah'ı ikna edememişti.

Nehri'ye 2 tabur asker gönderilmesi üzerine, Şeyh Ubeydullah Gerdi bölgesinde Evliyan'a çekilecek, oğlu Abdülkadir 500'e yakın Milisle Oramar yolunu, oğlu Muhammed Sıddık da Gerdi bölgesiyle Nehri arasını tutacak.

İran elçisi Mirza Saidhan'ın, İstanbul'dan gönderdiği kapalı telgraftan (14 Ekim [Kasım?] 1882) öğrendiğimize göre, Sultan, Saidhan'a cuma namazına katılması için özel davetiye göndermiş, Mescitten Saraya davet ederek, kendisine, Şeyh Ubeydullah ile Kamil Beyin telgraflarını göstermişti. Telgraflarda, Şeyhin, yakın çevresiyle Musul'a yerleşeceği, oğlu Muhammed Sıddık'ın İstanbul'a gönderileceği belirtiliyordu. Sultan, esas zorluğun şeyhin yaşamakta olduğu ye-

rinden koparılmasında olduğunu, Musul'dan uzaklaştırılmasının ise kolay olacağını ekleyecek, kan dökülmeden amaca ulaşılmasından dolayı Tanrıya şükredecektir.

Şemdinli yöresinde ise olay şöyle gelişecekti:

Gevar'dan (Yüksekova'dan) yola çıkarılan Mustafa Paşa komutasında iki tabur (24 Ekim 1892), Oramar ile Nehri arasındaki yolu kesecek, Oramar yöresinde mevzilenmiş bulunan Şeyh Abdülkadir'in birliklerini etkisiz duruma getirecektir. Bu arada, Şeyh Ubeydullah Benevik'ten Gerdi Şapatan'a çekilecek, Kamil Bey, şeyhin isteği üzerine, muhafızlarıyla, yakın bir köyde konaklayacaktır. Mustafa Paşa komutasındaki birlik Oramar'a girdiği zaman, Şeyh Abdülkadir'in Oramar'ı terkederek Beytüşşebap yönüne gittiği söylenecektir. Oysa, Şeyh Abdülkadir, babasının yanına, Gerdi Şapatan'a gelecektir.

Kamil Beyin emri üzerine, Musul tarafından gelen 4 tabur Kanyareş'ten Gerdi Şapatan'a yürümüş, Nehri'den yürüyen taburun desteğindeki nişancılar kendileriyle Kurtboğazında çatışmaya giren Kürtleri gerileterek Gerdi Şapatan'a yaklaşmıştı.

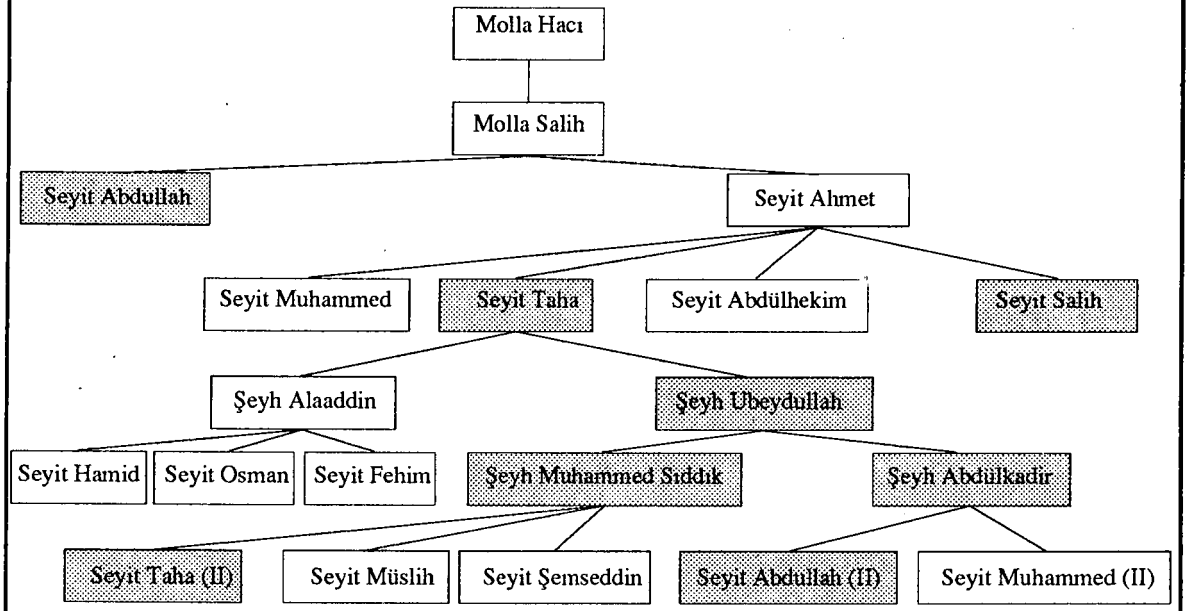
13 Kasımda (1882) dağ toplarının desteğinde açılan ateşten altı saat sonra, ateşkesilecek ve Şeyh Ubeydullah, oğlu Abdülkadir ile Musul'a gitmeyi kabul edecektir. Van Konsolos Yardımcısı, İstanbul'daki Rus elçisine 22 Kasım 1882'de gönderdiği raporda, Ubeydullah ile oğlunun Akre üzerinden Musul'a, 24-25 Kasımda (1882) varmış olacağını iletecektir. Büyük oğlu Muhammed Sıddık'ın ise İstanbul'a gitmesi daha önce kararlaştırılmıştı.

ŞEYH UBEYDULLAH 1877-78 TÜRK-RUS SAVAŞINDA

Şeyh Ubeydullah'ın yanında, "93 Harbine" (1877-78 savaşına) katılmış olan Seyit İslam Geylani, bu savaşa, Süleymaniye, Rızaiye, Diyarbakır ve Van'dan 40 bin milisle (süvari olarak) katıldıklarını anlatıyor.

1877-78 savaşına katılan "Kürt ordusunun kumandanla-

SADATE NEHRİ AİLESİ
(DİNSEL VE SİYASAL YÖNETİM AÇISINDAN)

rı Şeyh Ubeydullah, Şeyh Celalettin ve Ubeydullah'ın oğlu Şeyh Abdülkadir'di."* (Garo Sasuni, s. 100.)

1877-78 Osmanlı-Rus savaşı yenilgisinden sonra, Şeyh Ubeydullah İstanbul üzerinden Hicaz'a gidecektir. İstanbul'daki Rus elçisi, Ubeydullah'ın, Hicaz'a giderken İstanbul'a uğradığını belirtirken, "Buradaki vezirlerin birçoğunun" Şeyhi ziyaret ederek elini öptüklerini ekler. (Halfin, s. 65.)

ŞEYHLİK İLE ŞAHLIK ARASINDA ÇATIŞMALAR

İran Şahı Mehmet Kacar, 1836'da, Mergever ve Tergever sancaklarını köyleriyle birlikte, Kürtlerin en büyük dini lideri Şeyh Taha'ya "teselsülen" vermişti. Bu bölge halkı, vergilerini Osmanlı İmparatorluğu'nda bulunan Seyit Taha'ya ödüyorlardı. Seyit Taha öldükten sonra, vergiler, kalıtçısı/varisi olan oğlu Şeyh Ubeydullah'a ödenecektir.**

"Ekim 1872'de Urmiye ve Hoyi hakimi Yusuf Han, Markavur halkından, vergilerini İran hükümetine vermelerini istedi. Halk ise bunu kabul etmedi ve vergiyi Şeyh Ubeydullah'a ödediklerini bildirdi. Bunun üzerine Şah, Yusuf Hana, Markavur üzerine yürümesini ve eline geçirdiği malları, vergiye karşılık olmak üzere zorla almasını emretti. Yusuf Han,

*Avriyanov, Osmanlı Rus Savaşına, Rusya sınırındaki Kürtlerin katılmadığını belirttikten sonra, Hakkari ve Botan Kürtlerinin Şeyh Ubeydullah'ın nüfuzu dolayısıyla Van Birliğine katıldıklarını belirtir. (s. 85.)

Halfin ise, "Aşağı yukarı 90 bin civarında olan Kürt kuvvetlerinin" daha sonra üçbinden aşağıya düştüğünü yazacaktır. Ama bu rakamlar, abartmadır. 14 Temmuz 1887'de, Şefik Paşanın, telgrafında, Şeyh Ubeydullah'ın 1443, Celaleddin Efendinin 880 ve Hamza Efendinin 400 askerinin kaldığını belirtmesinden, Şeyh Ubeydullah'ın yanında savaşa katılan milis sayısının 4-5 bin dolayında olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Çadır ve yiyecek darlığından dağılan Kürt askerleri olduğu gibi, Şeyh Ubeydullah'ın askerlerinin de yeni silah aldıktan sonra birliklerini terkettikleri, komutanlara yakınılan konular arasındadır. Bu kez, Şeyh Ubeydullah, İran'daki aşiret reislerine haber göndererek, Osmanlı hükümeti birliklerine yardıma çağıracaktır. (Halfin, s. 75-77.)

Sasuni'ye göre ise, 50.000 Kürdün Beyazıt cephesinde yenilgiye uğramış olmasından dolayı, Celalettin Efendi, Van'da zehirlenerek öldürülmüş, Şeyh Ubeydullah da, Sultanın emriyle hacca gönderilmişti. (Sasuni, s. 100.)

**33. sayfadaki nota bakınız.

büyük bir birlikle, buradaki köyleri topa tutarak harabeye çevirdi, eline geçirdiği hayvanları ve diğer malları gaspederek merkeze götürdü. Bu olay Şeyh Ubeydullah tarafından duyulunca, derhal Hanlık üzerine Kürt kuvvetlerinden bir kısmını gönderdi. Hükümet kuvvetleri ile aralarında meydana gelen çarpışmalarda iki taraf da ağır kayıplar verdiler." (Halfin, s. 64.)

Şeyh Ubeydullah, İran hükümetinin zararını karşılaması (tazminat ödemesi) için, Osmanlı hükümetinin girişimde bulunmasını, haklarını korumasını isteyecekti. Şeyh, İran hükümetinin tazminat ödememesi durumunda, tüm aşiretleri silahlandıracağını da belirtecektir. Erzurum valisi, Tahran'da bulunan Osmanlı elçisine, Şeyh Ubeydullah'ın tazminat talebinin karşılanması için girişimde bulunmasını yazar.

1880 AYAKLANMASINA HAZIRLANMA

Şeyh Ubeydullah'ın kalıtçısı/varisi olduğu köylerin vergisi konusunda İran Şahlığı ile anlaşmazlık, iki yıl önce de (1870) büyümüştü. 1876 yılında da yinelenecekti. Vergilerin tahsili kadar, bölgede yaşayan halka yönelik şiddet ve baskı, Şeyh Ubeydullah'ın "adamları"nın öldürülmesine, para olarak maddi kaybına neden olmakla kalmıyor, Tekkenin gücü de zedeleniyordu. Nehri'nin Osmanlı sınırları içinde, Şeyh ailesinin topraklarının büyük bölümünün İran sınırları içinde bulunması, Şah yönetiminin "şii", İran birliklerinin saldırısına ve talanına uğrayan Kürtlerin "şafi" olması, çatışmaya, mezhepsel bir boyut da getiriyordu.

Şeyh Ubeydullah 1877-78 savaşının verdiği deneyimlerin katkısıyla olacak ki, sorunun temelden çözümünü, "müstakil bir kürt devleti" kurmakta arayacak, şeyhler, halifeler, mirler ve aşiret reisleriyle görüşmelere başlayacaktır.

Şeyh Ubeydullah, Nesturi patriği Mar Şimun'a da mektup göndererek, "Babıali'ye belirli bir haraç ödemektense, her birinin (Mar Şimun ile Şeyh Ubeydullah) kendi ülkele-

rinde bağımsız prensler olması" için, kendisini desteklemesini önerecektir. (Van'dan Yüzbaşı Clayton'ın Binbaşı Trotter'e yazdığı 14 Kasım 1879 günlü mektup / *British Documents on Ottoman Armenians*, c. 1, s. 623-624.)

ERMENİ VE NESTURİLERİN KAYGISI

Buna karşın, "Muazzam bir Kürt ordusunun, Şeyh Ubeydullah'ın liderliğinde, Ermenistan üstüne sefer yapacağı dedikodusu da yayılır". (Sasuni, s. 103.) Nesturi patriği Mar Şimun da, Hakkari'den, bir adamını Van'a göndererek, Şeyh Ubeydullah'ın hazırlığını yabancı devlet temsilcilerine iletir. Mar Şimun, Şeyhin kendisine yazdığı mektupta belirttiği "amaçlar hakkında Türk hükümetine bilgi verdiğini" öğrendiği için Şeyhten korkmakta, "çabuk ve etkili bir biçimde korunmalarını" istemektedir. (Yüzbaşı Clayton'ın Layard'a "gizli" yazısı, Van, 2 Şubat 1880/FO 424/106, pp. 247-248, No: 123/1 // ARME, vol: I, s. 666-667.)

Berlin Andlaşmasının 61. Maddesine göre, Babıali, Ermenilerin gereksindiği reformları gerçekleştirmeyi üstleniyor ve Ermenileri, Çerkez ve Kürt saldırılarından korumayı da garanti ediyordu. Berlin Andlaşmasının uygulanmasını denetlemek göreviyle Van'da bulunan İngiliz Konsolosu Yüzbaşı Clayton, yanına çevirmen olarak Ermeni tüccar M. Bağdosaryan'ı alarak, ilkin Koçanis'e (Hakkari'ye) gelir ve burada Mar Şimun'la görüşür. Sonra Şemdinli'ye (Nehri'ye) gider (1879).

Yüzbaşı Clayton, Şeyh Ubeydullah'ın hazırlığının hıristiyanlara karşı olduğu düşüncesiyle olmalı ki, İngilizlerin "Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü garanti ettiğini" söyleyecek ve reformların, bağımsız bir Ermenistan kurmak amacını taşımadığını dolaylı olarak belirtecektir. Şeyh Ubeydullah, İngiliz konsolosa, "kendisinin ve bütün sünni Kürtlerin, Sultanın sadık tebaası olduğunu" söyler, ve Kürt şeyh ve beylerinin, Nehri'ye, dini bir saygıdan başka bir şey olmayan "Hac seferini" kutlamak için geldiklerini ekler *

(Sasuni, s. 104-105)

TOPLANTI VE "FETVA"

Aslında Şeyh Ubeydullah, Temmuz (1880) sonunda, Hakkari, Botan, Bitlis, Muş, Sasun, Diyarbakır, Siirt, İmadiye, Süleymaniye ve İran Kürdistan'mdan Nehri'ye gelen nakşbendi şeyhleri ve halifelerinin, mirler ve aşiret reislerinin katıldığı bir toplantı yapacaktır.**

Şeyhler arasında, Osmanlı hükümetine karşı ayaklanmanın benimsenmemesi üzerine de, Şeyh, "İran arazisinde müstakil bir hükümet vücuda getirmeye karar verecek"tir. (Avriyanov, s. 85-86.)

Bu toplantıda kimi şeyh ve halife, Ermeniler ile öteki hıristiyanların kesilmesini önerecek, Şeyh Ubeydullah, Kürtlerin çıkarları açısından bunun doğru olmayacağını söyleyecektir.

Toplantıda, Şeyh Ubeydullah, Avriyanov'un kaynak göstermeden verdiği konuşmada, Osmanlıların, Kutsal Emanetleri ve Halifeliği, şeriata aykırı olarak ve asker baskısı altında aldığını vurgulayarak "gavurların kanunlarını" kabul eden Osmanlıların yönetiminde yaşamanın artık küfür olacağını söyler.

Konuşma şöyle:

*Sasuni, Sultan Hamit'in, şeyhe, geniş bir Kürt birliğinin teşkilini önerdiğini yazar. Sultan, "Kürt kuvvetleriyle Ermeni bölgelerine sefer ederek Ermeni ve Süryanileri kılıçtan geçirmesi için Ubeydullah'a emir vermiştir." (Sasuni, s. 106-107.) Halfin, Ubeydullah'm, bir elçisini Erzurum'daki Rus konsolosu Obrenilir'e, Seyyit Mehmet Sait'i de Van'daki Konsolos Kamşarkon'a gönderdiğini yazar. Ubeydullah, Osmanh İmparatorluğuna ve İran'a karşı savaşmak istediğini ileterek, Ruslardan yardım istemiştir. Yardım alamazlarsa, zorunlu olarak İngilizlerin desteğini isteyecekti (Halfin, s. 83-84). Konsolos, Osmanlılar ile ilişkisini bozmak istemediği için, Şeyhin elçisini boş çevirmişti. İngilizler, Rusya, Osmanlı, İran arasında kurulacak Şeyh Ubeydullah'ın liderliğindeki bir davette daha etkin olacakları için, Van konsolos vekili yüzbaşı Clayton, Nehri'de (Şemdinli) Şeyhi ziyaretinden sonra, "kafileler halinde savaş malzemesi ve silahlar Şeyhe gönderilmeye başlandı". (Halfin, s. 86) (Anlatılanların "inandırıcı" olmadığını ekleyeyim.)

**Toplantıya, Avriyanov, 5 Şeyh, 21 Halife, 42 Prens ve 68 beyin (s. 107), Halfin ise 220 aşiretin katıldığım yazar.

"Şeriat, Padişahın Muhammed neslinden olmasını talep ediyor. Binaenaleyh Osmanlılar'ın alem-i İslam üzerindeki riyaseti şer'en caiz değildir... Osman, saltanatı zamanında Resulullah'ın emanetlerini almak üzere Mekke'ye gitmiştir. Emanet Hazret-i peygamberin sancağı, Sakal-ı Şerif, Hırka-yı Şerif vesairedir. Osman külliyetli asker ve büyük hükümet memurları ile Mekke'ye geldiğinde mukaddes emanetleri tekbil etmek için mukaddes ecdadımdan rica etmiştir. Bu emanetleri kendisine verirken ecdadım "al Osman demiştir". Yani sadece "Al Osman" demiş ve Sultan ismini vermemişlerdir. "Al Osman" (yani "Büyük Osman") sözüne Türkler ayrı mana vermişlerdir. Osmanlı hükümeti 400, 500 sene sonra şeriatı terk ile gavurların kanunlarını kabul ettikten sonra tedricen zayıflayarak dağılmaya yüz tutuyor. Bu dağılma keyfiyeti o kadar seri bir suretle oluyor ki bu devletin pek yakında inkıraz bulacağına hiç şüphe yoktur. Bu suretle peder ve dedemin emirleri mucibince dinden çıkan Türklerin tabiiyetinde bulunmak ve onların kahrını çekmek artık kâfirdir (kafidir?). Kurtulmak lazımdır. Yalnız Osmanlılar değil, şeriat mucibince İranlılar da gavurdur. Çünkü İran hükümeti sünnilere minareden ezan okumayı menetmişler ve bizim mukaddes ecdadımızın merkadlerine hürmet etmiyorlar. Bu iki hükümet kanemicilerdir. Bunlar bizim terakkiyatımıza mani oluyorlar. Bunun için ecdadım, her kim Kur'ana hürmet ediyorsa, kendi kanını din ve vatanın hürriyetine feda etmesini emir etmişlerdir. Fırsattan istifade etmek kârı akıldır. İranlılar şimdi Türkmenlerle muharebe yapıyorlar ve bütün kuvvetlerini oraya sevk etmişlerdir. Demek ki halihazırdaki vaziyet İran üzerine taarruz etmekliğimiz için pek müsaittir. Eğer İranlıların nazarı Türkmenler üzerinde olmamış olsa bile biz bunlardan korkmamalıyız. Çünkü İran ancak yüzbin mevcutlu bir ordu çıkarabilir ve bu ordunun yarısı bu hükümetçe taht-ı tazyikte bulundurulan vatandaşlarımızdandır. Kürdistan'ın bir kısmı İran'a aittir. Diğer düşmanlarımızdan daha hafif olan İran ile muharebe eder ve kardeşlerimizi kurtararak Azerbaycan gibi zengin bir

memlekete malik olursak diğer düşmanımız olan Osmanlılarla muharebe etmek kolaylaşır. Dağlarımıza gelince bunlar bizim maişetimizi temin edemez. (Avriyanov'dan (s. 86-87) aktaran: Bayrak, s. 125-126.)

Oybirliğiyle benimsenmesi üzerine üç birlik oluşturmaya karar verilir. Birliklerden ilkine Ubeydullah'ın küçük oğlu Şeyh Abdülkadir kumanda edecek ve Tebriz üzerine yürüyecekti. İkinci birliğin komutanı Şeyhin büyük oğlu Muhammed Sıddık'tı, Hoy, Selmas, Maho üzerine gidecekti. Üçüncü birlik, Bradost aşiretinden Halife Muhammed Seyid komutasında Rumiye'ye yürüyecekti. Son iki birliğin genel komutanı ise Şeyh Ubeydullah'tı.

AMERİKALI MİSYONERE MEKTUP

Şeyh Ubeydullah, 25 Eylül 1880 ve 5 Ekim 1880'de, Urmiye'de (Rizaiye) bulunan Dr. Joseph P. Cochran'a iki mektup yazacaktır. Dr. Cochran, Amerikalıdır, ünlü misyoner ve tanınmış bir doktordur. Aynı yıl (1880) Şemdinli'ye gelmiş ve Nesturilerin bulunduğu köyleri gezmişti. Bu gezisi sırasında, Dr. Cochran, Şeyh Ubeydullah'ın müzmin zatürresini tedavi etmiş, ikisi arasında bir dostluk doğmuştu. (William Eagleton, *1946 Mehabad Kürt Cumhuriyeti*, s. 28-29.)

Şeyh Ubeydullah, Dr. Cochran'a yazdığı ilk mektupta, Şah yönetiminin, İran Kürtleri üzerindeki baskılarından örnekler verir. Daha önceki yıllarda 50 adamının hiç gerekçe gösterilmeden öldürülmesine ferman çıkartıldığını, kendisinin de yüzbin tümen zarara uğratıldığını yazar. Kürdistan'ın birleştirilmesi zorunluluğunun geciktirilemeyeceğini belirtir. Durumun, ayrıntılarıyla, Tebriz'deki İngiliz konsolosuna anlatılmasını Doktordan rica eder. Şeyh Ubeydullah, Urmiye valisine yazdığı mektupta da (15 Eylül 1880), Şeyhlerin, İran ve Osmanlı Kürtlerine ait topraklarda düzeni sağlamak için bağımsız bir Kürt devleti kurmaya karar verdiklerini yazacak, hükümetin zor kullanması durumunda, iki tarafın da büyük kayıplar vereceğini belirtecektir. (*Tur-*

key, No: 5 (1881); Correspondence Respecting the Kurdish Invasion of Persia, Turkey, s. 48,49; Halfin, s. 86-87; Celile Celil, s. 99)

Amerikalı Doktora yazdığı ikinci mektupta da, "kendi iç sorunlarını kendilerinin halletmek, kendi suçlularını cezalandırmada egemen ve bağımsız olmak istediklerini" belirtecektir. (C. Celil, s. 101-102.)

CİHAD-I MUKADDES VE "LİVAİ MUHAMMED"

Bu mektuplar yazıldığı zaman, Şeyh Ubeydullah'ın birlikleri, İran'da önemli başarılar sağlamışlardı. Şeyh Abdülkadir, kendisine katılan Berzan aşiretiyle ve bin kişilik bir birlikle Mangur (Mukri) aşiret reisi Hamza Ağanın yardımına gitmiş, herhangi bir engelle karşılaşmaksızın Mergever bölgesine varmış (Eylül 1880), Ardılan'a girmiş, Savucbulak'ı işgal etmişti. Şeyh Abdülkadir'in birliği Tebriz'e yaklaşmıştı.

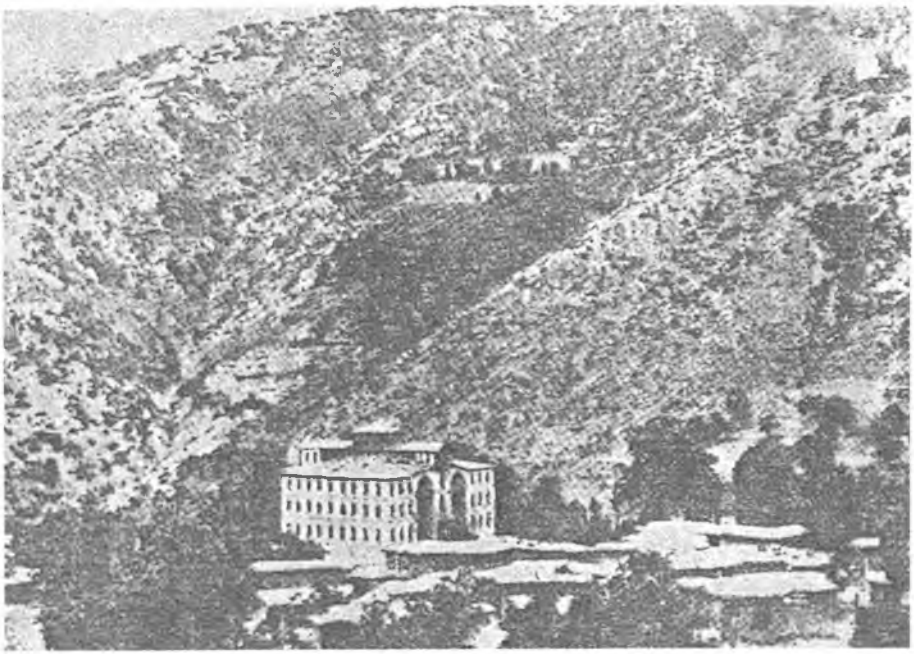
Muhammed Sıddık'ın komutasındaki birlik, Rumiye'yi almaya hazırlanırken, Şeyh Ubeydullah, "Rafi livai Muhammedi"yi (Muhammed Sancağı / Bayrağı) ile Nehri'den Rumiye'ye (Urmiye, Rizaiye) hareket edecek (Avriyanov, s. 86-88.) ama, Temur Han'ın hükümet kuvvetlerine destek vermesi üzerine, Rumiye'yi alamayacaktı.

Şah, Rusya'ya ve İngiltere'ye başvurarak, Şeyh Ubeydullah'ın geri çekilmesi için, Saraya baskı yapılmasını istiyordu.

Bu arada, Kürt birlikleri de önemli ölçüde dağılmaya başlamıştı. Şeyh Ubeydullah yenilgiyi kabul ederek Hınıs kalesinden Türkiye'ye geçti. Kendisinden önce Türkiye'ye geçmiş bulunan Muhammed Sıddık'la burada birleşti. Şeyhin talimatı üzerine, Şeyh Abdülkadir de Hakkari'ye çekildi. Avriyanov, bu saldırı sırasında 600 köyün talan ve mahvedildiğini yazar. "Kürtler, Urmiye, Savucbulak, Miyandab ve Meraga bölgelerini tahrip ettiler. Asıl kurbanları şiiler arasındaydı." (Minorsky, *İslam Ansiklopedisi*, 68. cüz, s. 1106.)

Muzaffer {İlhan} Erdost
118/1 Seyyar Jandarma Taburu
Yedeksubay Veteriner Hekim

Nehri. Şeyhlerin konağı. Nakşbendi tekkesi, tarikatın aşiretler-üstü ekonomik ve askeri güçlenmesine temel oluşturuyor. Sadate Nehri ailesinin üç katlı yontma taş konağında, bu güç somutlaşmış gibi. Özellikle de, tek katlı, kerpiç dam yapıların ortasında, konak, Bayram Oğuz'un deyişiyle "kale", dinsel-feodal egemenliğin geçmişteki büyüklüğünü duyumsatıyor. (Fotoğraf: Sevgen, 1969.)

Nehri / 1925 İsyanından sonra (yıkık konak ortada)

Nehri / Yıkık konağın yakından görünüşü

Nehri / Seyit Taha'nın türbesi

Seyit Taha
Türbesinde
Hançer, Muşta, Tabanca
motifli taş

Seyit Taha'nın
türbesinde
tesbih

Makbare Şatuka'da,
Seyit Taha'nın oğlu
Molla Ahmet'in
mezar taşı
(Nehri)

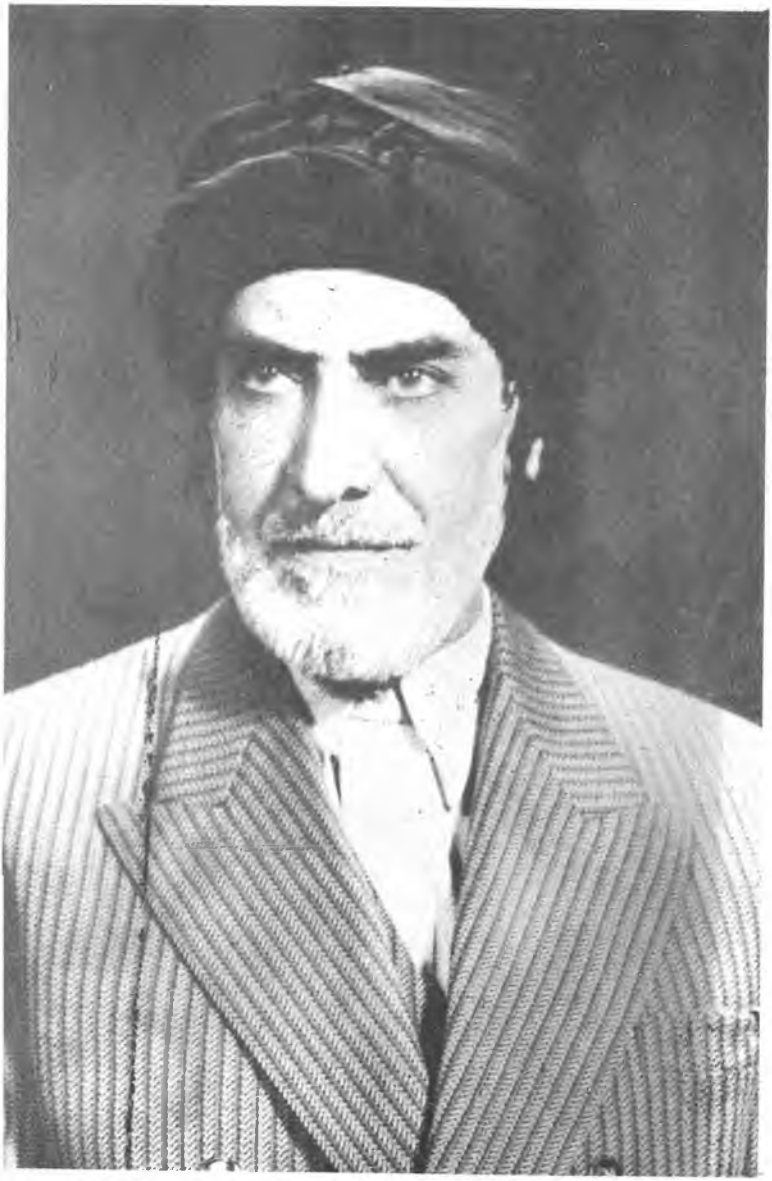
Seksen yıl önce Nehrili Kürt (Sykes, 1915)

Musa Bey El Abbasiye (Humaro Beyi) (Sykes, 1915)

Seyit Abdülkadir (1851-1925)

Seyit Abdullah (fotoğraf Yukarı Katuna'da bir köyden alındı)

Şemdinli Çayı / Nehil Irmağı üzerinde Nehri Köprüsü
(Bayram Oğuz, Muhammed Sıddık'ın Nesturi ustalara yaptırdığını söylüyor)

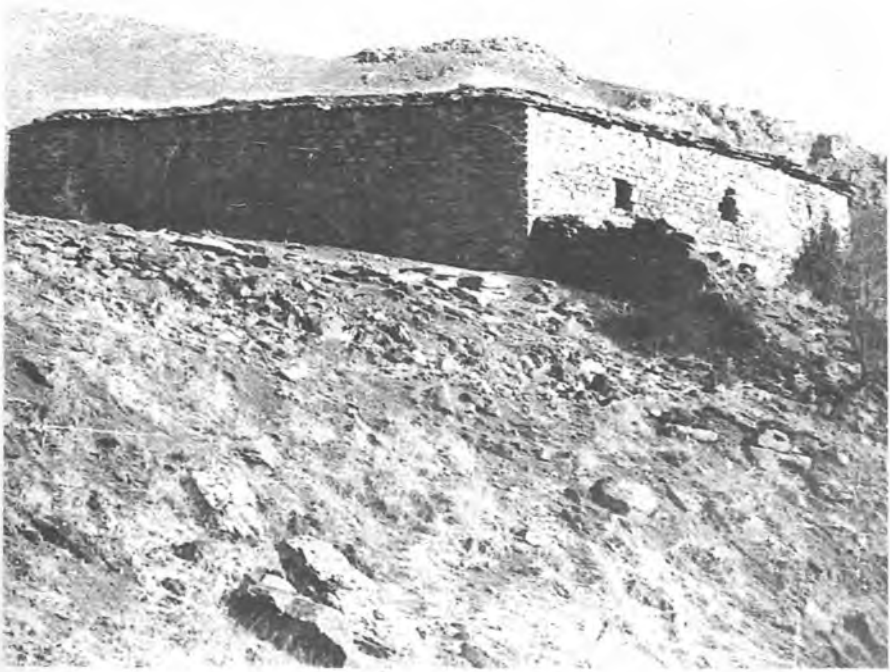
Muhammed Sıddık'ın Muhafızları ("Army") (Sykes, 1915)

Bedgaruk / Derareş (Karakilise)
Nesturi Temel Kilisesi giriş kapısı
(Kapı yarım kemerli)

Koyuncuk kazılarında çalıştırılmış bir Nesturi ailesi (Layard, 1853)

Derareş (Nesturi Temel Kilisesi)

Bişems Mağarası. Bişems köyünün altında vadi yamacında. İçi küçük bir köy alanı büyüklüğünde. Ortadaki sarkıtlardan sızan sular, Pamukkale benzeri gölcüklerde toplanıyor. Giriş, Nesturiler tarafından mazgallı duvarla kapatılmış ve kapı yerine adam kalınlığında cevizden kanatlı kapı konmuş. Nesturiler, burada bir süre kendilerini korumuşlar. Hangi tarihte ve hangi olay nedeniyle, Bayram Oğuz da (110) bilmiyor. Bedirhan Bey döneminde (1843 ya da 1846) olması olası.

Şapatan'da
Nesturi Kilisesi
yıkık duvarında haç

Mar Şimun Bünyamin

Düri / Kayalar arasında Nesturi Kilisesi (Bachmann, 1913)

Söylentiye göre, Şeyh Ubeydullah'ın kumandasında 40 bin kadar kişi toplanmıştı. Van'daki Rus Konsolos yardımcısının raporunda ise, toplanan adam sayısı 10 bindi. 6 bin tüfekleri vardı, bu silahların bir kısmı 1877-78 Türk-Rus savaşından kalmaydı.

ŞEYH UBEYDULLAH'IN İSTANBUL'DAN DÖNÜŞÜ VE MEKKE'YE GÖTÜRÜLÜŞÜ

İran, Van'a bir general göndererek, Şeyh Ubeydullah'ın cezalandırılmasını ve sınırı aşarak Türkiye'ye geçen İranlı Kürtlerin kendi yetkililerine teslim edilmesini isteyecektir (28/29 Aralık 1880).

Türkiye, İran'ın taleplerini savsaklayacak, ama Avrupa'nın baskısı karşısında, Şeyh Ubeydullah'ı İstanbul'a götürecek ve İstanbul'da oturtacaktı (mecburi iskan).

Ubeydullah İstanbul'a götürüldükten sonra, Osmanlı hükümeti, Tahran'daki Osmanlı sefiri Fahri Bey aracılığıyla, İran hükümetinden, Şeyh Ubeydullah'ın 1870, 1876 ve 1881 yıllarındaki zararlarına karşı tazminat istedi. İran dışişleri bakanı, Osmanlı sefirinin isteğini reddetti. "Ubeydullah'ın üzerinde hak talep ettiği arazilerin aslında kendisine ait olmadığını, bu yerlerin Şah tarafından kendisine kiraya verildiğini öne sürdü." İran hükümetine karşı savaşa kalkmış olması nedeniyle de şeyhin mallarına elkonmuştu. (Halfin s. 97.)

İran ile Osmanlı hükümetleri arasında, Şeyhin tazminat sorunu, siyasal çekişmeye dönüştü ve birkaç ay sürdü (1882). Bu sırada Ubeydullah'ın İstanbul'dan kaçtığı haberi yayıldı.

Halfin'e göre: Bir süre Rus Genel Konsolosluğunda gizlenen Şeyh, (tüccar kimliğiyle) Rus gemisiyle Bot'a gelmiş, Tiflis, Erzurum ve Beyazıd üzerinden Hakkari'ye geçmişti. (Halfin, s. 98.)

Şeyhin Şemdinan'a gelişi, Şahı iyice korkutmuş, Rusya'nın da İstanbul'a baskı yapmasını istemişti. Rusya da,

Şeyh Ubeydullah'ın Kürdistan'dan uzaklaştırılmasını istiyordu.

Abdülhamit, Şeyh Ubeydullah'ın Mekke'ye sürgüne gönderilmesini istedi. Kendisini ikna etmesi için de, Kamil Beyi Hakkari'ye göndermişti.

13 Kasım 1882'de, Şeyh Ubeydullah, kuşatıldığı Gerdi Şapatan'da oğlu Şeyh Abdülkadir ile birlikte, Musul'a gitmeye razı oldu. Kasım ayı sonlarında yakınlarıyla birlikte Musul'a götürüldü. Muhammed Sıddık'ın İstanbul'a götürülmesi kararlaştırılmıştı. Şeyh Ubeydullah, oğlu Şeyh Abdülkadir ile birlikte 1883 yılı başında İskenderun'a getirildi. Bir İngiliz gemisiyle Beyrut'a, ordan Mekke'ye götürüldü. Şeyh Ubeydullah Mekke'de öldü (1883).*

*Şeyh Ubeydullah 1877-78 Türk Rus savaşına katıldığı zaman 50 yaşında olduğuna göre 1828 doğumluydu ve 55 yaşında ölmüştü.

DÖRT

"ONİKİ İNGİLİZ SİYASİ HAKİMİ KAYIP" YA DA ŞEYH MUHAMMED SIDDIK EGEMENLİĞİ

KAĞITLAR İMZALANDI

Nehri'ye birgün yabancı konuklar geldi. Kılıkları, kendi kılıklarına benzemiyordu. Ceket ve pantalon giymişlerdi. Kiminin kasketi, kiminin mantar şapkası vardı. Konak (kale) kapısının önünde atlarından indiler. Muhammed Sıddık, bu yabancıları getiren Metropolite "hoş geldin" dedi. Yeni konukların kimler olduğunu anlamakta da güçlük çekmedi. Bunlar zaman zaman Rumiye'de (Rizaiye, İran) gördüğü İngilizlere benziyordu. Oniki kişiydiler.

İlk yorgunluk çayını içtikten sonra, Metropolit, Muhammed Sıddık'a "kendisiyle gizli görüşülecek işleri olduğunu" söyledi.

Odada Muhammed Sıddık, Metropolit ve oniki İngiliz kalmıştı. Metropolit, "Bu oniki siyasi hakimin kendisiyle görüşmek için İngiltere'den geldiğini" söyledi. Dün gece Dereş'te kendisine konuk olmuşlardı. İngiliz siyasi hakimlerin-

den biri Kürtçe biliyordu. Muhammed Sıddık ile uzun uzun konuştular. Razı olursa İngilizler kendisine bin altın aylık vermeyi önerdiler. Metropolite beşyüz altın, aşiret reislerine yüzer altın ve her aile reisine on altın aylık vereceklerdi. Gene herkes işini yapacaktı, kazancı kendisinindi. Ama, Osmanlı tebaasından çıkmaları, İngilizlere tabi olmaları isteniyordu.

Muhammed Sıddık konuklara güzel yemeklar çıkardı. Fazla konukseverlik gösterdi. İngilizler birtakım yazılar yazdılar. Kağıtlar doldurdular. Muhammed Sıddık, Metropolit ve İngiliz siyasi hakimleri, kağıtları imzaladılar.

İkindi olmuştu. Muhammed Sıddık, Metropolite dedi ki: "Sen çok yoruldun. Git, dinlen artık. Bunlar benim değerli konuklarımdır. Artık onları Rumiye'ye ben götürürüm.". Metropolit ayrıldı. Derareş'e gitti. Oniki İngiliz siyasi hakimi, o gece Nehri'de, Muhammed Sıddık'ın konağında kaldılar.

KUŞ GÖLÜNE KADAR GİTTİLER

Oniki İngiliz siyasi hakimi, o gece Muhammed Sıddık'ın konağında kaldıktan sonra, sabahleyin yol hazırlığına başladılar. Yanlarında Muhammed Sıddık'ın özel olarak görevlendirdiği elli silahlı muhafız vardı. Muhafızlara Seyit İslam komutanlık ediyordu. Üç günlük kumanyalarını aldılar, gün ağarmadan yola çıktılar.

Yukarı Katuna, Şikeftan üzerinden giderek İran sınırına geldiler. İran toprağı içersinde Gergit Tayra (Kuş Gölü) denen bir yayla vardır. Elli muhafız oradan geri döndü.

DOLAŞTILAR, ARADILAR, BULAMADILAR

Aradan birkaç ay geçmişti ki, Osmanlı hükümeti, Muhammed Sıddık'tan bu oniki İngiliz'i sordu. İngiltere istiyordu. Muhammed Sıddık "Haberimiz yok" diye yanıtladı. "Biz onları İran'a sağ salim geçirdik, gerisine ben ne karışırım?"

Bir ay sonra, içinde İngilizlerin de bulunduğu bir kurul geldi. Kuş Gölüne kadar gittiler. Dolaştılar, aradılar, bir şey bulamadılar, geri döndüler.

"Peki" diyorum, "Ne oldu bu oniki İngiliz?"

Otuz yıl önce ikinci süt dişlerini çıkarmış olan yeşil kavuklu ihtiyar bağdaş kurduğu minderin üstünden ocağa uzanıyor, aldığı ateşle sönen sigarasını yakıyor. Gülerek "Biz yola çıkmadan önce Muhammed Sıddık beni çağırdı" diyor. "Bana dedi ki: Sınırı geçer geçmez bu oniki İngilizi öldüreceksiniz, üzerlerindeki kağıtların hepsini yakacak, kendilerini gömüp geri geleceksiniz." Biz de Gerkit Tayra'ya gelince üzerlerine saldırdık. Hançerle. Hepsini öldürdük. Üzerlerindeki kağıtları yaktık. Kendilerini oraya gömdük. Eşyalarını Muhammed Sıddık'a getirdim. İçlerinde şişman biri vardı. Belki on hançer vurdum, bir damla kam akmadı. Elmas bir yüzüğü vardı. Yüzüğünü de ben aldım.

Yanında oturan yaşlı nineye dönüyor, "Beş-on yıldır parmağında gördüğüm yok" diyor, "nereye koydun, kayıp mı ettin yoksa!"

MUSA BEY ZEHİRLENDİ Mİ?

Babası Şeyh Ubeydullah İstanbul'a götürülürken (1881), büyük oğlu Muhammed Sıddık, İran'a geçmiş ve dayısının yanında saklanmıştı. Kasım 1882'de de Şeyh Ubeydullah, oğlu Şeyh Abdülkadir ile Musul üzerinden Mekke'ye gönderildiği zaman, Şeyh Muhammed Sıddık da İstanbul'a götürülecekti.* Bir başka anlatımla, otuz yıldır siyasal yönetime

*Sultan Abdülhamit, İran elçisi Mirza Sait Han'la görüşmesinde (14 Kasım 1882), Şeyh Ubeydullah'ın Musul'a gitmeyi kabul ettiğini söyledikten sonra, İstanbul'a göndereceği büyük oğlu Muhammed Sıddık'ı burada hapsedeceğini ekler. İngiliz konsolosunun 1892 yılındaki yazışmalarında da, Muhammed Sıddık'ın İstanbul'a celpedildiğine ilişkin bilgi vardır, ve yakında "İstanbul'a gideceği", bunun, "devletin büyüklüğünü" kavraması için de bir fırsat olacağı görüşü konsolosluk yazışmasında yer alır. Ama ben, Muhammed Sıddık'ın İstanbul'a gittiğine ve döndüğüne ilişkin bilgi bulamadım. Bana Şemdinli'de anlatıldığı kadarıyla yetineceğim. "İran'da uzun zaman dayısının yanında saklanmıştı." Şemdinli'ye 1888-90'larda dönmüş olmalı.

egemen olan şeyhlerin yeri boştu, ve bu, Beyzadelerin, yani Şemdinli mirlerinin yeniden siyasal güç oluşturmalarına olanak sağlıyordu.

Şeyh Ubeydullah'ın Mekke'ye götürülüşünden yirmi yıl kadar sonra, Sir Mark Sykes, Musa Bey El Abbasiye'nin kendisini konağında yeterince kibar karşılamakla birlikte, kederli görünümünden "kalbinde gizli sıkıntısı olduğunun" ayırdına varmıştı. Şöyle aktaracaktır: "Ezelden beri Abbasiler ile Ubeydullah ailesi arasında husumet vardı. Eski Ubeydullah ezilince, hükümet, İran geçitlerinin koruyuculuğunu Musa Beye önerdi. Hizmetleri karşılığında belirli bir ödeme yapılacağı sözü verilmesi üzerine, Musa Bey köyünü terketti ve bir kale inşa ettiği Şemdinli'ye göçetti. Parasını harcadığında ödemenin gelmediğini gördü, ve yambaşında Şeyh Sadık'ın (Sıddık'ın) hüküm sürdüğünü ve babası kadar güçlü olduğunu farketti. Sonuçta Musa Bey güçlükle ayakta kalabildi ve yalnızca sürekli kavga ederek konumunu sürdürmeyi becerebildi. Yalnızca bir kez Sadık'la barış yapmayı denedi; çünkü bu girişim zehirli kaseyle sona erdi." Sykes, paragrafını şu tümceyle bitirir: "Musa Beyi bulduğumuz gibi bıraktık, tüfeğini kavramış, hasım köyleri gizleyen dağlara dik dik bakarken.." (Sykes, *The Caliphs' Last Heritage*, s. 427-428.)

Şeyh Muhammed Sıddık'ı ise, Sykes, ancak gece görebilecektir.

FAİZ ORANLARIYLA İÇLİ DIŞLI ŞEYH

Sykes'in gözlemlerini birlikte okuyalım:

"Katuna yolculuğu bizi yoğun nüfuslu ve tarımı iyi, pejmürde, ve sarı yüzleri bana Sassun'un felakete uğramış insanlarını hatırlatan sağlıksız görünümlü insanların yaşadığı bir yöreye getirdi. Katuna geniş bir vadinin başında bulunuyordu, ve ilkin küçük önemsiz bir köy gibi görünüyordu. Kule burcu olan bir koruma-evini geçince, aniden kırmızıtenekeden sivri tepelikli geniş alanlı taş evle karşılaşılıyor-

du. Bu çirkin yapı, Ubeydullah'm büyük oğlu Şeyh Sadık'ın iskanıydı. Yaşanılan bir yer değildi, ticari mal deposuydu, kaçak tütün, tüfek, açgözlü sahibinin tıkınacağı yasadışı ufak tefek şeyler.

Bizi uyanık bir genç Ermeni karşıladı. Şeyh'in oğullarının özel hocası olduğunu söyledi (bunun doğru olmadığı sonradan anlaşıldı). ... Bu budala aracılığıyla, Şeyhin kendisi, doğru olup olmadığını umursamadığım, Van Valisinin Şeyhe hasta rolü yapıp beni görmemesini söylediğine ilişkin uzun saçma haberler gönderdi. Bunun sonucunda, Şeyhi hava kararıktan sonra görme maskaralığına düşmek zorunda kaldım.

Bir gece-şapkası (takke) ve bir türbanın etrafını çeviren püskül ile, mor kürk bir palto içinde, gülünç birisiydi. Yüzü yeterince ilginçti ve belki de karakterini ifade ediyordu — meraklı çocuğun mavi gözleri, nazik ve güleç, akbaba (haris) burnu, ve bir ağzın çirkin mağaramsı yarığı, fare kapanı kadar zalimce kapanan ve şapşalca hissi bir sırıtışla açılan. Böyle bir yüzü mor bir sakalın içine yerleştirin, ince dağınık bir bıyık ekleyin, işte size Şeyh Sadık. Politikadan konuşmadı; öncelikle oğlu için tıbbi öneri derdindeydi. Sonra şehirde "iyi şey" yerine konulmayı talep etti. Bankalar saçmaydı, %2, %3, hatta %3,5 faiz gülünçtü, net %15 istiyordu. Avrupalılara hayrandı; Avrupalıları seviyordu. Orda hiç demiryolu, hiç şirket yok muydu, onu hakettiği biçimde ödüllendirecek? Çeşitli cezbedici prospektüsler üretiyordu — "Kentte ya da kırda, 36£'dan 5.000£'e kadar bir meblağ". Bu iyiydi — yıllık %10 faiz, beş yıl vade; bu fevkaladeydi, ama niye beş yıl? Bence de iyi değil miydi? Çok kötü olduğunu düşündüğümü söyledim: Şeyh cazip olduklarını söyledi. Almanya'nın talihini karartmayı umarak, Deutsche Bank'ı önerdim; Şeyh kızgınlıktan kızardı. "Yalnızca yüzde 2?" diye kabardı, birinde çok değerli mücevher olan iki bodur parmağını kaldırarak.

Gece bu bilgelikle ilerledi —hisse senetleri, paylar, şirketler, vs.— ve bunun yanısıra yorumcu gibi davranan Er-

meninin tüm boş mırıldanmaları. Sonunda, Şeyh şu sorunu ortaya koydu. Şirketler bankalardan iyiydi. İlkin genellikle yüksek faiz oranı veriyorlardı; sonra kuponlar ve kağıt parçaları veriyorlardı ki ister saklar ister satardın, bankalar sözü edilmeye değer bir faiz bile vermezken ve Tanrı bilir senin parandan ne kadar kâr ederken. ... Sonra, Şeyh kaçak tütününü kimin satın alacağını öğrenmek istiyordu. Bombay'da iyi bir fiyat verirler miydi? Londra'ya gönderebilir miydi? İngiliz hükümeti alır mıydı? Bütün bunlar gösterdi ki, bir bebeğin tüm saflığıyla, Şeyhin hayatında tek bir amaç vardı, olabildiğince çok para yapmak.

Evi iyi döşenmemişti, bir harabe han kadar kirliydi. Öteye beriye, İran'dan mal yüklü büyük karavanlar sürekli geliyordu. Holün içi, her türden mal yığınıyla doluydu. Singer dikiş makinaları, teraziler, kesek kırma makinası, ipek balyaları, tütün, mısır, pirinç, tüm yeri kaplıyordu. Eşkiyabenzeri Kürtler, Yahudiler ve katırcılar kalabalığı malların üzerinde oturuyordu." (Sykes, s. 429-431.)

TAŞNAK ÜYESİYLE GÖRÜŞME

Sykes, Muhammed Sıddık'ın, bir "şeyh" olmaktan çok, "bezirganca" özelliğini sevmemişe benziyor. Avriyanov'a göre de, Seyit Muhammed Sıddık, Şeyh Ubeydullah'ın "sevmediği oğlu"ydu. (Avriyanov, s. 87.)

Babasının sürgüne götürülmesinden bir süre sonra Şemdinli'ye (Nehri'ye) dönmüş, yeniden Şemdinli'de mirlik oluşturmaya çalışan ve egemen olan Beyzadeleri etkisizleştirmişti.

1903'ün sonyazında, Taşnak Partisi, partinin etkin üyelerinden Malhas'ı Muhammed Sıddık'a gönderdiği zaman, Muhammed Sıddık'ın "onbin kişilik bir silahlı gücü vardı".

Malhas, Şemdinan'a "Amerikalı bir doktor" olarak gelmişti, ama Şeyh Sıddık, onun kim olduğunu ve hangi amaçla geldiğini biliyordu. Taşnak üyesi, Şeyh Sıddık'tan, kendi habercilerinin ve ağırlık taşıyıcılarının Hoşab'a kadar güvenlik

içinde geçmelerini istiyordu. Bu "ağırlık"ın genellikle "silah" olduğunu okur duyumsayacaktır.

Muhammed Sıddık, Taşnak üyesine şunları söyler: "Biliyoruz ki bu topraklar üzerinde siz de bizler kadar eskisiniz ve bu topraklarda yeni olanlar Türklerdir. (...) Toprağımız geniştir ve iki halka da fazlasıyla yeterlidir. Başkale ve Norduz'dan (Yalınca) başlayarak Musul'a kadar olan bölgeler bizimdir, yukarsı da sizindir. İşte esas üzerinde düşünmemiz gereken konu budur." (Malhas, "Yaşantılar", *Hayrenk*, Aylık Dergi, 1926, No: 2 / Sasuni, 138-139.)

Ermeni habercilerine serbest yol sağlayacağını, nakledilecek malları kendi adamlarıyla Hoşab'a naklettireceğini, şimdilik silahlı grupların gidiş-gelişlerini uygun bulmadığını söyledikten sonra, başka şeyler yanında, (1) Taşnak Partisinin Şemdinan'da bir fişek fabrikası kurmasını, (2) Şemdinan bölgesinin tütünlerinin Mısır'a ve Avrupa'ya ihracını Taşnak Partisi mümessillerinin yapmasını, isteyecektir.

Taşnak Partisi temsilcisi Şemdinli'ye gidememiş, Şeyh ise, Meşrutiyetin ilanına (1908) kadar Taşnak'la ilişki kurmak için bir girişimde bulunmamıştır. (Sasuni, s. 139.)

NESTURİLERLE KAVGALI İLİŞKİLER

Muhammed Sıddık'ın Nesturilerle ilişkisi de oldukça farklı görünüyor.

Erzurum'dan Konsolos yardımcısı Hampson, Claire Ford'a gönderdiği 21 Mayıs 1892 günlü yazıda, ünlü Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Muhammed Sıddık tarafından Nesturilere karşı yürütülen şiddet eylemleri nedeniyle, Şeyhin İstanbul'a gönderilerek bölgeden çıkarılmasını isteyecektir. Konsolos yardımcısı Hampson'a Van'dan gönderilen 5 Mayıs 1892 günlü yazıda, "Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Mehmet Sadık Efendinin", "Nesturi Metran'ı (Nesturilerin ruhani lideri Mar Şimun'dan sonra gelir) Mar Knanişu'yu tehdit ettiği ve evinde silah ateşlenmesine neden olduğu", Metranın İran'a kaçarak Urmiye'de İngiliz misyonerlerine sığındığı belirtil-

mektedir. *(Turkey. No: 3 (1896), Correspondence Relating to the Asiatic Provinces of Turkey 1892-93*, London 1896, s. 21-22.)

TÜTÜN VE İLTİZAM

Muhammed Sıddık, bir yandan topraklarını genişletmiş, bir yandan da, Şemdinli'de, tütün ekilmesini denetimine almıştı. Şemdinli tütününü, Düyunu Umumiyeden 1.700 altına iltizama almış, tütün üretilebilen yerde, bir başka ürün ekilmesine izin vermemiştir.

"1890 yılına kadar çok verimli olan bu kazadan hiçbir gelir elde edemeyen Tütün Rejisi, 1891 yılında Mürriye hakkını yani tütünün devir iznini, 30.000 kuruş, yani yaklaşık 6.900 frank karşılığında iltizama vermişti." (Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, Tome deuxième, s. 744.)

Cuinet, kentteki kaymakamlık konağından başka, biri çok güzel iki caminin, Şeyh Ubeydullah'ın oğlu ve bütün varlıklarının mirasçısı olan Şeyh Muhammed Sıddık'a ait olduğunu yazar. Ubeydullah'ın Nehri'de yaptırdığı han biçiminde 20 dükkanlı bir pazarın sahibi de oğlu Sıddık'tır. Gümrük idaresi ile tütün rejisinin Nehri'de büroları vardı. (Cuinet, s. 743.) Tütün üretiminde, şeyhin en güçlü rakibi, Fransız Tekeli "reji" idi." (C. Celil, s. 52.)

BEŞ

NESTURİLER VE RUS İŞGALİ

ŞİMDİ KAN İÇİNDE YATIYORSUN

"Ah Gülo Gülo" diyen yanık bir ses, koyun barsağı gibi dolanıyor, geceye ve köy odasına hüzün akıtıyor. Kirmançlar, bağdaş kurmuş, sessiz sigara sarıyor ve farkına varmadan Cizreli Ahmed'in sesini içiyor. Gülo bir türkü içinde "Ama sen evlisin" diyor Hacı Musa'ya, "karını boşa öyle gel yanıma, yoksa yanaştırmam seni!" Hacı Musa karısını boşayıp öyle geliyor. Gülo kaçıyor gene, uzakta durup gülüyor, "Ben sana şaka söyledim" diyor, "Sen müslümansın, ben hıristiyanım, ben seni almam, senin dinine dönmem". Hacı Musa doğrultuyor silahını, vuruyor. Gülo yerde yatıyor, aşk acısı göğe yükseliyor. Bir kirmanç petrol lambasının ölgün ışığında radyonun düğmesini biraz daha çeviriyor, ses pencerelerden taşıyor. Cizreli Ahmed "Ah Gülo" diyor, "seni öpmesi ne hoştu, şimdi kan içinde yatıyorsun"..

Halk türkülerinin birçoğunda "kilise", eski ve unutulmuş

aşkları ve eski bir yaşamı bize haber verir. Köyleri, soyları, tarihleri bilinmez ama, aşkları bilinir. Yalnız yaşayan türküler değildir. Hiç el değmemiş gibi sağlam kiliseler vardır bazı köylerde. Bozulmuş bağlar, yabanileşmiş meyve ağaçları, asmalar vardır.

Bazı yazarların "Dağlı Hıristiyanlar", bazı yazarların "Hıristiyan Kürtler" dedikleri Nesturiler, Şemdinli'de Kırmançlar ile birlikte yaşıyorlardı. Onlar da Kırmançlar gibi şelişepik giyiyordu.* Günlük yaşayışları Kırmançlara benziyordu. Ama dinleri ve dilleri ayrıydı. "Babam ne zaman domuz vursa Nesturilere haber verirdi" diyor Mustafa Töre, "Onlar gider domuzu alırlar, gelir biriki gün tarlamızda çalışırlardı."

Bedgaruk, Helena, Zerin'de ve karışık olarak da Şapatan ve Sarasor'da oturuyorlardı. Nesturi Temel Kilisesi, Bedgaruk'taydı; Kürtler, "Derareş" (Kara Kilise) diyordu. Metropolit burada oturuyordu. Metropolit bir Nesturiyi afaroz etse, Kırmançlar da bu afaroza saygı gösteriyor, kilise ile barış içinde yaşıyorlardı.

NESTURİ KALINTILARI ALTINDA

Yedek subay öğretmenlik yapan öğretmenler arasında, Mavro da vardı. İstanbul Rumlarından. Şemdinli'ye daha yeni geldiğim günlerde, Mavro'nun da isteklendirmesiyle birkaç kilometre uzakta, ama tepede, Bedgaruk'taki kiliseye gittik. Kilisenin duvarları yığma taştı. Kapısı, otların arasında kaybolmuş gibiydi. Ağaç direklerle, düz örtülmüş damı çökmüştü. Ben ikon aradım, ama yoktu. Bir duvarda yalnızca siyah boyayla kabaca yapılmış bir istavroz vardı. Sonra öğrenecektim bu kilisenin Nesturilerin temel kilisesinden

*Nikitin, başlıklarının sivri külaha benzediğini yazıyor. Layard'ın kitabında yayınlanan resim bunu doğruluyor. Şemdinli'de, Nesturilerle aynı dönemde yaşamış olanlar, Nesturilerin de kendileri gibi giyindiklerini, başlarına poşi doladıklarını söylediler. Layard da, Başkale'den Hakkari'ye doğru gidişte, Muvanen Nesturilerinin müslüman komşuları gibi giyindiklerini ve onlardan güçlükle ayırdedildiklerini yazar. (Layard, 1853.)

biri olduğunu. Derareşti. Mar Şimun'u takdis eden ve afaroz yetkisi olan Metropolit bu kilisede oturuyordu. Şapatan'da, biraz toprağa gömülü kaldığı için yıkılmamış kilise duvarında da, yalnızca haç vardı.

Nugaylan'dan dönüyordum. Şemdinli'ye bir án önce ulaşmak için bayırlardan koşarak iniyordum. Bentür'de Mustafa Beyin konağını çevreleyen duvarın içindeki kiliseyi gezemeden geçecektim.

Nehri'li Abdullah beni Bişems mağarasına götürecekti. Sözleştik. Pazar sabahı Nehri'ye geldim. Bişems'e gittik. Köyün hemen altında tütün tarlaları vardı. Tarlaların yanından, dereye indik. Dereye bakan yamaçta bir mağara vardı. Mağaranın girişi duvarla örülmüş ve mazgal delikleri konmuştu. Mağaranın içinde, tam ortada sarkıtlar, ve sarkıtların altında, Pamukkale'ye benzeyen küçük, içiçe gölcükler vardı. Sarkıtlardan sızan sular altta oluşan gölcüklere toplanıyordu. Koyun ağılı olarak kullanıyordu köylüler. Nesturilerin bir zaman buraya sığındığını, burada kaldıklarını anlatıyorlardı. Nehrili, Bayram Oğuz'dan kapıları sordu. Ceviz ağacından, adam kalınlığında iki büyük kapısı (kanatlı kapı) yakın zamana kadar burda duruyordu dediler. Biz gittiğimizde yoktu, kim almıştı, birbirlerine sordular, bilen çıkmadı. Nesturilerle barış içinde yaşadıklarına göre, niye sığınmışlar, kimden neden kaçmışlar, kimlere karşı savunmuşlar kendilerini? Bilmiyorlardı.

Şemdinli köylerinde dağınık olarak yaşıyorlardı. Tanıyanlar, bilenler "Nesturi" diyordu. Yaşam biçimleri aynıydı. Dinleri ve dilleri farklı.

İSA VE TANRI

Nesturilik, İsa'nın insan ve Tanrı nitelikleri tartışmasından doğmuştur. İstanbul Patriği (428-431) Nestorius, İsa'nın, tanrı değil, içinde tanrısal nitelikler taşıyan bir insan olduğunu, insanal ve tanrısal doğalarını tek bir iradede bütünleştirdiğini kabul ediyordu. Meryem, tanrının annesi

(Theotekos) değil, insan olan İsa'nın annesiydi.

Germanica'da (Kahramanmaraş) doğan ve eğitimini Antakya'da tamamlayan Nestorius'un görüşleri, Efes'te yapılan ruhani mecliste (Efes konsili) lanetlendi, piskoposluktan atılması ve afarozu kararlaştırıldı. Libya çölüne sürüldü ve orada öldü (451). Öğrencisi Theodorus, Urfa okulunu kurdu ve Nestorius'un görüşlerini geliştirdi. Bizans İmparatoru Zenon tarafından Urfa okulu kapatıldı (489). Nesturiler Kilis'te yeni bir okul açtılar, bir de kilise kurdular. Nesturi kilisesi, Bizans kilisesiyle ilişkilerini kesti.

NESTURİ KİLİSESİ

Nesturiler, 400 yıllarında kurulan Süryani kilisesinden gelirler ve kuruluşlarıyla birlikte Süryani kilisesinden ayrılırlar.

Asur anlatımlarına göre, Patrik İşo Beve, Muhammed peygamberi karşılamış, Muhammed ona bir berat vermişti. Bu berat 1514 yılına kadar Asurluların eski kilisesi Mar Zayya'da korundu. (*Nsibin* 6, 50/4, 6742-1992, s. 10.) Müslümanlar ile iyi ilişkiler içinde olan Nesturiler, Çin, Hindistan ve Moğolistan'a kadar yayıldılar.

1551'de Katolik kilisesiyle birleşen bir grup Nesturi, Kildani (Keldani, Gildani) adını aldı (Bağdat ve Musul'da) ve Babil Patrikhanesine bağlandılar (1778). 1898'de Urmiye'de (İran) bir piskopos başkanlığındaki Nesturi grubu Rus Ortodoks kilisesini kabul etti.

Nesturi Kilisesi, 16. Yüzyılda, yalnızca üç kuşak Roma Katolik kilisesine bağlandı. Mar Şimun unvanı verilen bir patrik seçtiler.

Mar Şimun, mutlak iktidarı elinde bulundurur ve bu makam kalıtsal olarak amcadan yeğene geçer. Şemdinli'de, Dereareş'te oturan Metropolit Mar Hnanişu tarafından kutsandıktan sonra bu göreve başlar.

Her aşiretin (şabta) bir piskoposu (abuna), aşiret reisi (malik) vardır. Bir aşiretin maliki ("Melek") başka aşiretlere

savaş açmak ve barış yapmak yetkisine sahiptir.

"Loş ve kaba yapılardan ibaret kiliselerinde resim ve suret bulunmaz. En derin saygı ile bağlı oldukları "haç"tan başka bir şey görülmez." ("Nesturilik" *Türk Ansiklopedisi*, c.25, s. 205.) Gene aynı kaynağa göre, Nesturilerin, hıristiyan azizlerine, Theodare'a ve Nestorius'a ait üç din kitabı vardı.

Dilleri Lisana Arturaya, ayin dilleri ise Süryanicedir. Kendilerini Surai, Aturaya, şimdi de Asurlular olarak adlandırmaktadırlar.* (Andrews, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, s. 232-236.)

YERLEŞİMLERİ VE NÜFUSLARI

14. Yüzyılda, Moğollar müslümanlığa katıldıkça, Nesturilerin durumu da bozulmaya başladı, özellikle Timurleng'in saldırılarından sağ kurtulan taifelerden biri, patrikleriyle birlikte Dicle, Van ve Urmiye gölleri arasındaki yüksek dağlık bölgeye sığınarak canlarını kurtardılar. Ancak 16. Yüzyılda, Urmiye bölgesine ve Musul'a doğru inmeye başladılar. (Nikitin, "Nesturiler", *İslam Ansiklopedisi*, s. 209.)

Nesturiler, Şal (Çal), Aşağı Tiari, Yukarı Tiari, Koma'da yoğun olarak (genellikle "aşiret" biçiminde), Gevar (Yüksekova), Şemdinan, Başkale ve Hoşab'da müslüman çoğunluk içinde dağınık olarak (aşireti olmayan reaya/çiftçi aileleri olarak) bulunuyorlardı.

Layard'ın verdiği bilgilere göre, 1849'da, Şemdinli'deki Nesturi köyleri, Butemo, Bedevi, Bebali, Hallana ile Kürtlerle katışık oturdukları Katuna'ydı. Şemdinli bölgesinde öteki Nesturi köyleri ise, şunlardı: Suraseri, Hallan, Teis, Nerduse, Harunan, Serdost, Derian, Serunas, Derrieya, Mar İşo,

*Milletler Cemiyeti tarafından oluşturulan ve Türkiye-Irak sınırını belirleyecek komisyonun raporunda (16 Temmuz 1925), Nesturiler, "Asurlu Nestoryenler" olarak adlandırılmakta, esas olarak Aramen soyundan gelen Keldanilerle "tam olarak aynı kökten gelmediği" belirtilmektedir. Aynı rapora göre, Nesturiler ve Keldaniler, Siro-Aramen dilini konuşmaktadır, duaları da eski Sirakçadır.

Beygirdi ve Bentur. (*Nineveh and Babylon* s. 378.)

Cuinet'ye göre, 1890'da, Şemdinli'de, toplam 3.000 Nesturi vardı ve bunlar reayaydı. (Vital Cuinet, *La Turquie d'Asie*, t. 2, s. 742.) İngiliz Konsolosu Taylor'un Erzurum'dan gönderdiği ve politik durumla ilgili raporunda ise, (18 Mart 1869) Şemdinli'deki nesturileri (reaya) 45 hane ve 370 kişi olarak belirtir. (ARME, v. I, s. 67/*Turkey* No: 16 (1877), p.16-36, No: 13/1).

Vital'e göre, Hakkari Sancağında, 40.000 reaya, 52.000 otonom (özerk) olmak üzere 92.000 Nesturi, 5.000 de Kildani vardı (Vital, t. 2, 7/6-760). Konsolos Taylor, Raporunda (1869) Van Mutasarraflığında, 76.500 aşiret, 34.510 reaya olmak üzere 111.010 Nesturi bulunduğunu belirtir.* (ARME, v. I, s. 67.)

Milletler Cemiyeti tarafından 30 Eylül 1924'te oluşturulan komisyonun verdiği raporda, Nesturi ve Keldani sorunuyla yakından ilgilenen Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun Bağdat Konsolosundan alınan 1901 yılıyla ilgili istatistik bilgilere göre, Nesturilerin toplam aile sayısı 13.173'tür. Raporda, "aile başına" 6 kişi hesaplanarak, Nesturilerin 80.000 ile 90.000 arasında olduğu tahmin edilmektedir. (*Musul ve Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşılması*, s. 136.)

Vital Cuinet, Nesturileri, reaya ve otonom (özerk), Konsolos Taylor reaya (rençber) ve aşiret olarak, Musul komisyonu "bağımsız aşiretleri" özerk olarak niteler. Musul Komisyonunun Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Bağdat Konsolosundan aldığı bilgiye göre, Nesturiler, I. Grup aşiretler: Tiariler, Mar-Şimun patrikliği altında (2.271 aile); II. Grup aşiretler: Çumalar, Piskopos Dsehein (1.650 aile); III. Grup aşiretler: Gawarlar, Piskopos Gawar [Gevar: Yüksekova] (2.013 aile). Bu üç Nesturi grubu, beş bağımsız aşiretten

*Bu tarihte idari/yönetsel bölünme şöyleydi: Van, vilayet; Hakkari, sancak; Şemdinli, kaza. Daha önce Diyarbakır vilayetine bağlı olan Van sancağının Albak, Çölemerik, Gevar, Beytüşşebap, Çal-Tiyari, Şemdinan ve Katur, Erzurum vilayetine bağlandı (1875). Van vilayetinin kurulmasından sonra (1878), bu kazalar Van'a bağlandı (Kotur İran'a verildi —1878).

oluşuyordu, ve özerkti. Ayrıca: 1. Başpiskoposluğun piskoposluk sahası içinde (1.103 aile); 2. Mar Yohan piskoposluk sahası içinde (972 aile); 3. Mar Yonan piskoposluk sahası içinde (290 aile); 4. Mar-Guryel piskopusluk sahası içinde (5.217 aile) bulunuyorlardı.

Nesturiler, Hakkari'nin güneyinde yoğun/toplu olarak, Gevar (Yüksekova), Şemdinan, Başkale ve Hoşab'ta, İran'da Tergavar, Mergavar, Urmiye yaylası ile Güneyde Musul ve çevresinde müslüman çoğunluk içinde dağınık olarak yaşıyorlardı. Konsolos Taylor, altı aşiret (Tiyari, Jeylo, Diz, Tekuba, Baz, Valto); Nikitin ise sekiz aşiret (Tiyari, Tuma, Tub, Cilu, Diz, Uri, Salabekan, Baz vb.) adı verir.

Aşiret olan Nesturiler özerktiler. Reaya (çiftçi) olarak nitelenen Nesturiler, öyle anlaşılıyor ki, aşiretleri dağılmış ya da kaybolan aşiretlerden arta kalmış ailelerden oluşuyordu. Özerk olan aşiretler kendi patrikleri tarafından yönetiliyor, vergilerini patriklerine ödüyor, o da sultana haracını veriyordu (*Musul Kerkük Sorunu*, s. 137). "Dağlı Nesturiler, Mar Şimun'a her yıl riş d-şta denilen bir vergi öderlerdi" (Nikitin, *İslam Ansiklopedisi*, s. 209). Cuinet, Hakkari Sancağı Çal Kazasında 960 reaya Nesturi, 31.000 otonom (özerk) Nesturi bulunduğunu, özerk Nesturilerin, birikmiş vergi borçlarının 160.000 türk lirası, yaklaşık 3.680.000 frank olduğunu belirtir. (Cuinet, t. 2, s. 750.)

Şemdinli'de, Nesturiler, reayaydı. Yani aşiret birliğinden yoksundu. Belki de, farklı aşiretlerden kopmuş, ya da dağıldığı için aşiretlerini yitirmişlerdi. Bu nedenle de, konumları, bağımsız ve özerk olan Nesturi aşiretlerinden farklıydı. Silahlı birlikler oluşturmuyorlardı.

KÜRTLER İLE NESTURİLER ARASINDA

Nikitin, dağlı Nesturilerin komşuları olan Kürtler ile ilişkilerinin, kendi aşiretleri arasındaki ilişkiler gibi olduğunu söyler. Milletler Cemiyeti Komisyonunda, Kürtlerle hıristiyan unsurların yanyana yaşadıkları yerlerden edindikleri

izlenimlere göre Kürtler ile hıristiyan unsurlar, dolayısıyla Nesturiler iyi ilişkiler içindeydiler.

Şemdinli'de dolaşmış olan Layard'ın 1849'daki gezisinden izlenimleri ise oldukça farklı.

"Şemdinli piskoposu kardeşini göndermiş. Kardeşi, birçok hıristiyanı köylerinden İran'a sürmüş olan Beyin (Mirin) zalimliğine atıp tuttu. Ertesi gün zavallı Nesturilerin acıklı durumuna kendim tanık olmalıymışım (s. 376-377).

"Ertesi gün Nera'dan (Nehri'den) ayrıldık. Ayaklarımız altındaki vadi (...) sık hıristiyan köyleriyle kaplı Şemisden (Şemdinli) Nesturi bölgesiydi. Bizi görmeye gelen köylüler son derece yoksuldu, çocukları aç ve çıplaktı, erkekler ve kadınlar yarı çıplaktı. Piskopos Mar Hananişo'yu ziyarete gittik. Yetkisi özellikle Şemadan vadisindeki birçok Nesturi köyünü kaplıyordu. Herki aşireti yılda iki kez bu hıristiyanların yerleşim yerlerinden, sürülerini güderek, ekinlere zarar vererek, bir çekirge bulutu gibi geçiyordu.* Kürt efendi, onlardan yasal vergilerin ve öşürün iki katını alır. Hıristiyan uyrukluları korumaya niyetli olsa bile, dağların bu kesiminde Türk hükümetinin hiç bir gücü yoktur.

"Haruna vadisine inmeden önce başka bir yola geçtik. Dağın tepesinde bir kaya çıkıntısının altına sığınıp çömelmiş birkaç Nesturi gördük. Birkaç saat önce Herki Kürtlerinden bir bölüğünün silip süpürdükleri küçük mülklerini onarmak için bizden yardım istediler." (s. 377-378.)

Şeyh Ubeydullah'ın Dr. Cochran'a yazdığı mektupta Osmanlı tebaasında bulunan "Herki aşiretlerinin yapmış oldukları cürümlerden" sözetmesi, Şemdinli bölgesinde, Şeyh Ubeydullah döneminde, Nesturilerle Kürtler arasındaki ilişkilerin en azından genel olmadığını, aşiretlerin özelliklerine göre değiştiğini düşündürmektedir.

Yüzbaşı Clayton, Van'dan (14 Kasım 1879'da) gönderdiği yazıda, "Nesturilerin, Kürtlerin elinden çok çektiği" belirtili-

*Şeyh Ubeydullah'ın, 5 Ekim 1880'de Dr. Cochran'a yazdığı mektupta yakındığı Herki aşireti, Layard'ın sözünü ettiği aşirettir. Şeyh Ubeydullah şöyle yazıyordu: "Osmanlı tebaası olarak yaşayan Herki aşiretlerinin yapmış oldukları cürümler de ortadadır." (Ekler bölümüne bakınız.)

yor. "Hepsi silahlı ve toplu iken mallarını koruyabiliyorlar, ama az sayıdayken Kürtler saldırıp soyuyor ve kötü davranıyorlar. Misillemeler birbirini izliyor ve böylece küçük bir savaş durmadan sürüyor. Şeyh Ubeydullah'ın düşmanlığına uğradıkları için bu yakınlarda durumları kötü. Eskiden onlarla iyi ilişkiler içinde olan Şeyh Ubeydullah, onun planlarını hükümete duyurduğu için Mar Şimun'la arası açıldı." (FO 424/106 F/7, No: 5/1 // ARME, v. I, s. 625-626.)

Van'dan 5 Mayıs 1892'de Konsolos yardımcısı Fitzmaurice'in gönderdiği yazıdan öğrendiğimize göre de, Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Muhammed Sıddık, Nesturi Metran'ı Mar Knanişu'yu tehdit etmiş ve evinde silah ateşlemesine neden olmuştu. Metran İran'a kaçmış ve Urmiye'de İngiliz misyonerlerine sığınmıştı. Vali, Metran'ı, Şemsidin'deki piskoposluk bölgesine getireceğine söz verir ve ayrıca, Muhammed Sıddık'ın İstanbul'a çağrıldığını (celp edildiğini) ekler. (*Turkey No: 3 (1896) Cosrespondence Relating to the Asiatic Provinces of Turkey 1892-93*, s. 21.)

BEDİRHAN BEY İLE NESTURİLER ARASINDA ÇATIŞMA

Nesturiler için en ağır yılların 1843 ve 1846 yılları olduğunu söylemek olanaklı. Hakkari bölgesinde aşiret olarak yaşayan Nesturiler (özellikle de Tiyari ve Tuhap aşiretleri), Cizre ve Botan miri Bedirhan Bey ile çatışacak, bu çatışmalarda, yinelenen söyleme göre de, on bin Nesturi yaşamını yitirecektir.

Layard'ın, Yakup Reis'ten aktardığına göre, Bedirhan Bey, Aşita'ya birden bire saldırmış, Aşitalıların çoğu Kürtlerin öfkesine kurban gitmişti. (1965, s. 130.) Aşita'dan kaçanlar Lizan vadisinde katliam haberini yayınca, vadideki köylüler, taşıyabilecekleri mallarıyla kayalıklara çıktılar. Bedirhan Bey onları ele geçiremeyince bekledi. Hava sıcaktı. Nesturiler yanlarında pek az su ve yiyecek götürmüştü. Üç gün sonra kıtlık başladı. Kürtler, teslim olan Nesturilerin, silahlarını aldıktan sonra "ayrım gözetmeksizin hepsini katlet-

meye başladılar; ... geri kalanları Zap'a attılar." (Layard, 1965, s. 137-138.)

Gene Yakup Reis'in anlattığına göre, "Büyük katliamdan sonra Bedirhan Beyin çadırı, Çonba'daki ağaçların altına kurulmuştu ve Melek İsmail tutsak olarak önüne getirilmişti. Kalçasından kurşun yarası almıştı. 'Bu el en az 20 Kürdün canını aldı diyordu, Tanrı izin verseydi daha da alırdı.' Bedirhan Beyin emri üzerine Nesturi Aşiret reisini Zap'ın kenarına götürdüler, bir kılıçla başını gövdesinden ayırdıktan sonra, onu ırmağa attılar." (Layard, 1965, s. 157.)

CİZYE VE İDARİ BÖLÜNME

Osmanlı İmparatorluğunda, bütün zimmilerden (müslüman olmayanlardan) olduğu gibi, Nesturilerden de toprak vergisi olarak "haraç", baş vergisi olarak "cizye" alınmaktaydı. Haraç, müslüman çiftçilerin (reayanın) toprak vergisi olarak ödediği "öşür"ün karşılığıydı, şeriat açısından anlamı farklı olduğu için adı da farklıydı. Cizye ise baş vergisiydi. Müslüman olmayanlar askere alınmadığı için, askerlik bedeli olarak, 14-75 yaşlarındaki "zimmi" erkeklerden alınan vergiydi. 1834'te cizye, zengin için 60, ortahalli için 30, yoksul için 15 akçe olarak belirlendi.

Cizye, Fatih zamanında iltizama verilmiş, tahsildarlar reayayı ezdiği için, illerde oluşturulan komisyonlar tarafından tahsil edilmeye başlanmıştı. 1839'da, yani Tanzimatla birlikte, cizye vergisi kaldırıldı, hıristiyanlar da askere alındı. Ama hıristiyanların itirazı üzerine bedelli askerliğe geçildi, müslümanlara "ihtiyari", müslüman olmayanlara zorunlu bedelli askerlik getirildi. Suriye hıristiyanları, bedelin cizye olduğunu, cizyenin de, 1839'da Hattı Hümayunla (Tanzimat Fermanıyla) kaldırıldığını ileri sürdü ve bedel ödemek istemediler. (Gülnihal Bozkurt, *Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukuki Durumu*, s. 26-32.)

Bedirhan Bey ile Nesturiler arasındaki ilk çatışmadan (1 Temmuz 1843) sonra, ve ikinci çatışma başlamadan önce,

Musul'daki İngiliz Konsolosunun İstanbul'daki elçisine gönderdiği (19 Eylül 1846) yazıda belirtildiğine göre, 1843 olayları nedeniyle, "Devleti Aliye" "Tayyarlıların vergilerini affedeceğine" sözverdiği halde, Nesturiler, bu yıl (1846) "iki defa Bedirhan Beye, bir defa da Nurullah Beye cizye ödemeye mecbur" olmuşlardı. (*Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, [*BTTD*] n° 13, s. 42.)

Nesturilerin bulunduğu bölgelerin bağlı olduğu sancak ve vilayetler değiştiği için, vergilerini, kimin (hangi beyin, hangi vilayet adına) tahsil edeceği de tartışma konusudur. Çünkü, Van ve Diyarbakır, Hattı Hümayun (Tanzimat Fermanı, 1839) kapsamına alınmamış, sistem olarak mirlikler henüz kaldırılmamıştı. Ayrıca Mar Şimun, Hakkari miri olarak Başkale'de oturan Nurullah Beyi değil, Çölemerik'te oturan Süleyman Beyi tanıyordu. Bir belgeye göre, Nurullah Bey, Nesturiler kendisine vergi ödemeyi reddettikleri için, Bedirhan Beyin tahsil etmesini istemişti.

AMERİKALI VE İNGİLİZ MİSYONERLERİN ETKİSİ

Batılı kimi yazarlar, Nesturiler ile Kürtlerin arasındaki dostluğun düşmanlığa dönüşmüş olmasının nedenini, bölgedeki Amerikan ve İngiliz misyonerlerinin tutumuna bağlarlar.

Özellikle Amerikalı misyoner Dr. Grand'ın (1839), Aşita'da yaptırdığı misyoner merkezi ya da yatılı okulunun, okuldan çok kaleyi andırır özellikte olması, hıristiyanlığı yerleştirme ve Nesturileri tam bağımsızlığa kavuşturma amacıyla yapılan yardımlar, bölgedeki Kürtlerin kaygılarını artırmıştı.

Mar Şimun'un konağında İngiliz Misyoner Becer bulunduğu bir sırada, Mar Şimun konağa İngiliz bayrağı çekecektir. Bundan bir ay kadar sonra da, Bedirhan Bey ile Nurullah Bey, kuvvetleriyle, Nesturi köylerine saldıracak.

İlk saldırıya ilişkin söylemler de farklıdır:

Nesturi aşiretleri Sersipi köyünü talan etmiş, iki seyid ile Bedirhan Beyin adamlarını öldürerek gömleklerini Beye göndermişlerdi. Bir başka anlatıma göre ise, Bedirhan Bey, Mar Şimun'un annesini öldürmüş, parçalayıp Zap'a atmıştı.

Asuri kaynaklarına göre, 1 Temmuz 1843'te, Kürt aşiretleri, Yukarı Tiyari'deki Nesturi aşiretine saldırdı. (*Nsibin*, 27/17 - 6739/1991.)

Yakup Reis de, Layard'a, ilkin Kürtlerin Aşita'ya saldırdığını söyler.

Aynı tarihli bir belgede, Bedirhan Bey, "Kürt dağlarında bulunan Nesturi taifesi üzerine", gönderdiği 10 bin kadar tüfekli kuvvetle Deyir'i ve dağlar arasındaki köyleri basmış, özellikle Bindesbido köyünden aldıkları mal, eşya ve kitapları götürmüş, birkaç yüz kişi Cizre Beyi tarafından "esir" gibi satılmak üzere götürülmüştür. Patrik kaçarak Musul'da İngiliz konsolosluğuna sığınmıştır. (*BTTD*, n° 12, s. 46.)

Bedirhan Beyin Nesturiler üzerine hareketi nedeniyle, Dahiliye Nazırlığından Anadolu Ordusu Müşirliğine (27 Zilkade 1260 [1844]), Diyarbekir, Sivas, Musul valiliklerine, yeniden Anadolu Ordusu Müşirliğine (27 Cemaziyelevvel 1262 [1846]) yazılan emirlerde, "Cizre mütesellimi Bedirhan Beyin onbinden fazla Kürt askeriyle, Hakkari Sancağındaki Nesturi reayasından Tuhub ve Tiyar aşiretleri üzerine hareket ve hücumla bir hayli nüfusun katil ve idamına cüret ettikleri ve icap eden tedbirlerin alınması" bildirilir. (Başbakanlık Arşivi Ayniyat Defteri 609'dan aktaran Sevgen, *BTTD*, n° 12, s. 47.)

Diyarbakır'dan üzerine gönderilen birliklerin sıkıştırmasından sonra Bedirhan Bey, İngiliz Konsolosu aracılığıyla Sultan Abdülmecid'e bir "taahhütname" arzedecektir. Burada, "Hakkari kazalarına ve Tiyar ve Tuhup aşiretlerine karışmayacağına, gerek kendi yanında gerek halk elinde bulunan Nesturi tutsakları serbest bırakacağına, kendi yöneti-

mindeki köylüler için hükümetçe belirlenecek münasip miktardaki akçeyi her yıl ödeyeceğine, Mar Şimun'u Nesturilerin patriği olarak kabul edeceğine ve işlerine karışmayacağına, müslüman ve hıristiyanlara eşit davranacağına" sözverecektir. (*BTTD*, n° 12, Eylül 1968, s. 51.)

Bedirhan Bey savunmaya çekildiği Oruh kalesinde beşyüz kadar silahlı adamıyla teslim olacak, ailesiyle birlikte, İstanbul'a gönderilecektir (1846).

(Bedirhan Bey ile birlikte, Cizre Müftüsü Abdülkuddusi Efendi ve Şeyh Abdülgazi de götürülür ve sonra Girit'e gönderilirler (1847).)

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINDA RUSLAR VE NESTURİLER

Nesturilerin, yüzyılımızın başlarında, ilişkilerini ve geleceklerini Rusya çarlığına bağlama eğilimleri ağırlık kazanmaya başladı. "Rus hükümeti, silahlanmalarını ve Rus sınırını savunmalarını Nesturilerden istedi. Türkiye ile Rusya arasında savaş çıkması durumunda, Rusya, Nesturileri destekleyecek ve onlara silah verecekti." ("Politik Asur Örgütleri Siyasi Önderliği'nin Irak Devletine Açık Memorandumu", *Nsibin*, 6, 50/1, 6742-1992, s. 11.)

Çarlık birlikleri 3 Aralık 1914'te Çölemerik'i işgal etmiş, bir hafta sonra çekilmişti.

Rus komutanıyla anlaşmış olan Mar Şimun, 10 Mayıs 1915'te Nesturi aşiretlerini, ayaklanmaya, Türk ordusuna karşı direnmeye çağırmıştı. Ruslar, 23 Mayıs 1915'te Çölemerik'i kesin olarak ele geçirdiler. Rus ve Nesturi baskısından, müslüman halk (genellikle Kürtler) başka bölgelere göçederek dağıldı.*

16 Mayıs 1916'da, Rusya, İngiltere ve Fransa arasında, Sykes-Picot Anlaşması olarak bilinen "Üçlü Anlaşma"yla, Osmanlı İmparatorluğu paylaşılmıştı. Petrograd arşivleri Bolşeviklerin eline geçtikten sonra kamuoyuna açıklanan bu

*Ekim Devriminden sonra, Rus birlikleri, Çölemerik'ten 22 Nisan 1918'de çekilecektir.

"gizli" anlaşmaya göre, daha sonra (1919'da) Paris Konferansında, Ermenilerin "Ermenistan" olarak isteyecekleri Erzurum, Trabzon, Van ve Bitlis bölgeleri ile Dicle'nin doğusunda, Van ve Bitlis'in güneyinde, Cizre ve İmadiye'ye egemen dağların tepeler çizgisi ile Mergavar (İran) bölgesi arasında kalan bölüm, Rus Dışişleri Bakanının isteği üzerine Rusya'ya bırakılmıştı. (Olcay, *Sevr Andlaşmasına Doğru*, s. LVII.) İşgal, Sykes-Picot-Sazanov arasında gizli olarak imzalanan "Üçlü Anlaşma"daki paylaşımla örtüşüyordu.

Rus birliklerinin Çölemerik'i işgal etmesine karşın, Nesturiler, Türk birlikleriyle birlikte Kürt aşiret birliklerinin takibinden kurtulamadılar. "Barzani Kürtlerinin de yardımıyla, Tuma, Tiyari, Cilo ve Baz aşiretleri talana uğradı". (Nikitin, "Nesturiler", *İslam Ansiklopedisi*, s. 210.) Cilo'da 4. yüzyıldan kalma Mar Ziya kilisesi ele geçirildi. Nesturiler, 3.400 metre yükseklikteki yaz otlaklarına çekildiler. Kasım 1915'te, Salmas'taki Rus hatlarına ulaşabildiler.

Hacı Korkmaz (Şapatan, 1964), İsyana katılmayan Hoşab, Başkale, Yüksekova (Gevar) ve Şemdinli Nesturilerinin, Helena Gediğinden (Şemdinli) İran sınırına bırakıldığını anlatıyor. Metropolit istemiş, hükümet de izin vermişti.

Sayıları 40.000'i bulan Nesturileri, Ruslar, İran'da, Hoy, Selmas ve Urmiye'ye yerleştirdiler.

Rusların amacı, Selmas ve Urmiye ile Hakkari sınırları arasında kalan alanda bir Nesturi devleti kurmak, Van'ın güneyinden Hakkari'ye kadar bu sınırı genişletmekti.

RUSLAR ŞEMDİNLİ'DE, NESTURİLERLE BİRLİKTE

Nehri Şeyhleri* iki bin milis toplamıştı. Milis ve asker bir ay Nehri Gediğinde kaldı.

"Bir gece emir geldi" diyor, Hacı Korkmaz. "Emir geldi, Nehri Gediğinden kalktık, Helena Gediğine geldik. Burada hazırlığımızı tamamlamaya başladık. İran'da bulunan Rus-

*Nehri Şeyhleri o tarihte üç taneydi. Seyit Abdülkadir'in oğulları Seyit Mehmet ve Seyit Abdullah ile Muhammed Sıddık'ın oğlu Seyit Taha II idi.

lara hücum edeceğiz. Ama biz hücum etmeden, şafak vakti Ruslar hücum etti (7 Mayıs 1916). Aramızda ateş başladı. Bir atışta yirmi otuz Rus düşüyordu. Ama arkadan ot gibi bitiyordu. Bize saldıranların önünde Nesturiler vardı. Tanıdıklarım da vardı aralarında. Bozulduk. Bir günde Besusin'e kadar çekildik. Bizim silahımız eski mavzerdi. Tek atış yapardı. Başka bir şeyimiz yoktu. Ruslar ise dakikada bize yirmibeş top atışı yapıyordu. Bizim ise hiç topumuz yoktu. Biz üç bin kişiydik, sonradan öğrendik, onlar onsekiz bin kişiyle gelmişler."

7 Mayıs 1916 sabahı Ruslar, Helena Gediğinden, 4 tabur, 11 süvari bölüğü ve 6 top ile saldırmışlardı. Taburlardan biri Baykal Kazak livası idi. Bir de Nesturi müfrezesi vardı. (Mareşal Fevzi Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri*, s. 157.)

Helena Gediğini geçen Rus askeri, aynı gün Besusin'e kadar ilerledi. Ama, Zinabar Geçidini geçemedi, orada kaldı. Ruslar ayrıca Yüksekova-Oramar yolu üzerinden Revandız'a kadar ilerlediler. 18 Temmuz 1916'da Revandız'dan çekilmek zorunda kaldılar. Hacı Korkmaz'ın anlattığına göre, 4 Fırka ve milisin çevirdiği Rus birlikleri, Bağlunda deresinde, tamamen imha edildi.

"Şemdinli'de kimse kalmamıştı" diyor Hacı Korkmaz. "Herkes 'Rus gelecek' diye Irak'a çekilmişti. Biz de Irak'taydık. Asker (4. fırka) ve milis toplandı. Bağlunda Deresinde Rusları çevirdik (16 Temmuz 1916). Bütün Rusları kestik. Bir tane bırakmadık. Kaçan ırmağa attı kendisini. Ondan sonra Ruslar Revandız'dan çekildiler, boşalttılar oraları."

Ruslar, Navşar'da, Diman'da ve Nehri'de konaklayarak birbuçuk yıl kadar oldukları yerde kaldılar. Şemdinli'de Rus işgali altında olan yerlerde oturan halk (Zerza ve Humaro aşiretinin güneyi) Irak'a göç etti; Gerdi aşireti ise bugün-yarın Ruslar gelecek diye köylerini bırakıp Irak'a çekildi.

1918 ilkyazında Ruslar, erzak ve ağırlıklarını tahrip ederek, sessizce çekiliyorlar.

Aralık 1917'de, yani Ekim Sosyalist Devrimi'nden (7 Kasım 1917'den) bir süre sonra, Rusya, İran'da toplanan Nesturilere tüm askeri desteğini durdurmuş ve kendi birliklerini de çekmişti. Ama, Nesturilerin Rus karargahlarında eğitilmiş 25.000 silahlı gücü vardı.

MAR ŞİMUN'UN ÖLDÜRÜLMESİ

Mar Şimun, Selmas yakınında karargah kurmuş, Urmiye'yi almıştı. Ocak (1918) başında Urmiye'ye gelen İngiliz (Greacy) temsilci, patriğin makamında bir toplantı yaptı. Toplantıya Fransız (Caujula), Amerikan (Mc. Dobel) ve Beyaz Kafkasya (Konsolos Basil Nikitin) katıldı. Toplantıda, Nesturileri, kölelikten ve zulümden kurtulmaları için müttefiklerin yanında, düşmanları Türk ve Kürtlere karşı savaşmaya çağırdı. (*Nsibin*, 6, 50/4, 6742-1992, s. 11.)

İran yönetimine karşı ayaklanmış bulunan Şikak aşiret reisi Simko İsmail ile Mar Şimun'un görüşmesi, Mar Şimun'un, Simko'nun özel adamları tarafından öldürülmesiyle* sonuçlanacak, Nesturilerin yazgısı İngiliz iradesine bağlı olarak çizilecektir.

Mar Şimun Bünyamin'in Simko tarafından öldürülmesi, Nesturilerin misillemesine neden olacak, Ermenilerin desteğiyle de, Urmiye bölgesinde, 109 gün boyunca, ayrımsız 140.000 kişi öldürülecek, köyler ve kasabaler talan edilecekti. (Ali Dehkan'dan aktaran Kerim Husami, *Berhem*, sayı 10, s. 10.) Bunu Simko'nun Hoy'a saldırısı, ve Tum ve Alni aşi-

*Mar Şimun öldürülmesiyle ilgili söylemler farklı:

Ruslar, Çarın ve Mar Şimun'un önünde engel olan Simko'nun öldürülmesini istemişlerdi. (*Berhem*, sayı:10, s. 7.)

Bir başka söylem: İngilizler, Ruslarla birlikte hareket eden Mar Şimun'un öldürülmesini Simko'dan isteyecektir. (*Berhem*, sayı 10, s. 10.)

Bir başka söylem de, Simko'nun Mar Şimun'u öldürmesi için, Osmanlı yönetiminden para ("rüşvet") aldığı yolunda. (Eagleton, s. 31.) Ya da Urmiye Valisinin kışkırtmasıyla, Simko, patriği öldürmüştür. (Eagleton, s.39.)

Mar Şimun'un öldürülüş biçimi de farklı anlatılır. Bir söyleme göre, Simko silahını çekerek patriği öldürmüştür (*Nsibin*, no: 11). Genel söylem ise, Simko'nun önceden yerleştirdiği adamları tarafından, Mar Şimun'un, faytonuna binerken kurşun yağmuruna tutularak öldürülmesidir.

retlerinden beş bin Nesturi'yi öldürmesi izleyecektir.

Halil Paşanın komutasındaki Osmanlı birliği, Simko ve öteki Kürtlerin desteğinde, Salmas ve Urmiye'deki Nesturiler üzerine yürüyecekti. Nesturiler, çarpışmadan ve açlıktan 14.000 kayıp vererek, Ağustos 1918'de, İngiliz himayesinde bulunan Hamadan'a varacak, buradan da, Bağdat yakınlarında, Diyala üzerinde bulunan Bakuba kampına gönderileceklerdir.

NESTURİ TABURLARI VE LEVİ ALAYLARI

1919'un sonuna doğru Bakuba kampında bulunan Nesturilerin (Asurluların) sayısı 35.000 idi ve bunlar Hakkari Nesturileri ile Urmiye (İran) Nesturilerinden oluşuyordu. İranlı Nesturiler eski yerlerine dönecek olursa, yerleştirilecek Nesturi sayısı 20 bini buluyordu. Milletler Cemiyetinin Türkiye-Irak sınırıyla ilgili oluşturduğu "Soruşturma Komisyonu", çalışmaları sırasında, Rusya'da, Türkiye'den gitmiş olan yaklaşık 30.000 Nesturinin bulunduğunu da öğrenecektir. Bağdat yakınında Bakuba'da 60 kamp ve 312 çadır kuran İngilizler, 1920'de, kampları kapatarak Nesturileri Musul'a göçürdüler. "İngilizler, yoksul Asurluları, Asur savaş birliklerine katılmaya ikna ettiler. Urmiye ve Hakkari Sancağını kurtarma vaadinde bulundular. Böylece 8 bin kişiden oluşan 8 tümen kurdular." (*Nisibin*, 6, 50/4, 6742-1999, s. 11.) Bunlara, Nesturi Levi Birlikleri adı verildi.

1924 Nesturi isyanında Genel Kurmayın saptadığı bilgiye göre, Nesturi taburları ve Levi süvari alayları şöyle konuşlanmıştı: İmadiye, Akra, Zibar, Revandız, Köysancak, Erbil ve Süleymaniye'de birer Nesturi taburu, Köysancak'ta bir Levi süvari alayı. (*Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları* 1, s. 108-109.) 1919-20 arasında Levi'yi oluşturan Nesturiler (Asur ya da Asurlu) 1919-20 arasında Kürt ve Arap bağımsızlıkçı hareketlerini bastırmakta kullanıldı.

General Aga Petros ile Malek Hoşaba Yavşep, Akra'daki Kürt aşiretlere karşı saldırılarında başarı sağlayarak, Hak-

kari dağlarından Van'a kadar uzanan bir hat üzerinde Kürtlerle çatışmayı sürdürdüler (1920). Yanlarında İngiliz subayları bulunan Nesturi birlikleri Zap suyuna kadar ilerledi, burada, Barzan lideri Şeyh Ahmed'in direnişiyle karşılaştılar. (Faik Bulut, *Dar Üçgende Üç İsyan*, s. 129-130.)

Nesturilerin yerleşim bölgeleri, kuzeye doğru genişletilerek aşiretlerine göre yerleştirilmeye başlandı. 1921 yazında Zaho, Dohuk ve İmadiye çevresinde, Aşağı ve Yukarı Tiai'ye yerleştirildiler.

PARİS KONFERANSINDA NESTURİ VE KELDANİLER

Sevr Andlaşması metnini oluşturacak konferansların ilki Paris'te yapıldı ve Paris Barış Konferansı adıyla anıldı. Nesturi (Nesturi ve Keldani) delegeleri, bu Konferansa, "Şimdilik özerk ama sonra bağımsız olacak bir Nesturi-Keldani devleti kurulması" önerisini götürdüler. Paris'te ayrıca halka dağıtılan bu bildiride önerilen Nesturi-Keldani devleti, Musul, Urmiye, Diyarbakır ve Urfa'yı da içine alıyor, sınırları ise, Batıda Fırat, Kuzeyde Van gölünün güneyindeki dağlar, Doğuda Türkiye'yi İran'dan ayıran dağlar ve Güneyde de Bağdat'ın kuzeyinden geçen Fırat ile Dicle'yi kesen bir çizgiyle sınırlanıyor, Akdenizde İskenderun, Basra Körfezinde Şattülarap körfezlerinden yararlanma hakkı isteniyordu. (Prof. Dr. Yahya Akyüz, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu, 1919-1922*, s. 137-138.)

SEVR ANDLAŞMASI VE NESTURİLER

Sevr Andlaşmasında, Nesturi ve Keldanilerin istemleri dikkate alınmamış, Nesturi-Keldani (Assyro-Chaldeans) adı, bir kez ve 62. maddede geçmiştir. Bilindiği gibi, Sevr Andlaşmasının 62 ve 63. maddeleri başlangıçta Fırat'ın doğusunda, Türkiye'ye bağlı yerel-özerk bir Kürdistan öngörüyordu. Kuzey sınırı ise, Sevr Andlaşmasına göre hazırlanan (Birleşik Devletler Başkanı Wilson tarafından belirlenecek olan)

Ermenistan'ın güney sınırı olacaktı. Bu sınır büyük bir olasılıkla Van gölünün güneyinde Başkale'den Siirt'e uzanan bir hattı.

Sevr Andlaşmasında, özerk Kürdistan'ın batı sınırı, Fırat'ın doğusu olarak belirtilmekle birlikte, İngiltere, Fransa ve İtalya'nın San Remo Konferansında kabul ettiği "Üçlü Anlaşma"ya göre, (Sykes-Picot Anlaşmasında belirlenen paylaşıma uygun olarak) Dicle'nin batısı, Fransızlara veriliyordu. Sevr Andlaşması ile aynı gün yürürlüğe girecek olan Üçlü Anlaşma'da "Kürdistan sınırları", (Fransız bölgesi olarak belirlenen ve Dicle'nin batısından Sivas'ın Yıldızdağına kadar uzanan) "MAVİ BÖLGENİN doğusu", (Van Gölünün güneyindeki dağlık bölgeyi bölecek olan) "Ermenistan'ın güney sınırının güneyi" ve "Irak'ın kuzey sınırının kuzeyi" olarak tanımlanacaktır.* (Osman Olcay, *Sevr Andlaşmasına Doğru*, s. 544.)

Aynı gün birlikte yürürlüğe girmesi kararlaştırılan Sevr Andlaşması ve Üçlü Anlaşma tarafından belirlenen Kürdistan'ın özerklik planı, Sevr'in 62. maddesine göre, İstanbul'da toplanacak (İngiliz, Fransız ve İtalyan temsilcilerinden oluşacak) bir komisyon tarafından hazırlanacaktı. "Bu plan, Nesturi-Keldaniler (Assyro-Chaldiens) ile, bu bölgelerin içindeki öteki etnik ve dinsel azınlıkların korunmasına ilişkin tam güvenceler de kapsayacak"tı. (Seha L. Meray, Osman Olcay, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri*, s. 67-68.)

*23 Nisan 1920 günlü ve "çok gizli" kaydı bulunan "Üçlü Anlaşma Tasarısı" 8. Maddesi: "İşbu anlaşma Türk hükümetine bildirilecek ve Türkiye ile Barış Andlaşması ile aynı zamanda yürürlüğe girecektir." (Osman Olcay, *Sevr Andlaşmasına Doğru*, "Üçlü Anlaşma Taslağı", s. 545.)

Robeck'in, İstanbul'dan, 28 Eylül 1920'de Curzon'a gönderdiği A.Ryan'm raporunda bu konuda şu görüşler yer alır: "Şu gerçeği hesaba katmalıyız ki, anlaşmayla Kürtlere ayrılan bölgenin sınırlandırılmasından ve bu bölgenin geniş bir kısmının Fransız nüfuz bölgesine dahil edilmesinden ve bütün bunların üstünde Ermenilerle (sınırların) gelecekteki belirsizliğinden dolayı, onlar, şu anda sıkıntılıdır (üzgündür). Bütün Kürtleri birleştiren tek şey, Kürt bölgelerindeki Ermeni egemenliğine olan kindir ve sınır belirlemek durumunda olan Amerikalıları, Doğudan bihaber (Doğu cahili), fanatik hıristiyan yanlısı olarak görüyorlar." (FO 406/44, 23 Eylül 1920, *Documents on British Foreign Policy*, vol. XIII, s. 169-172)

20 Ağustos 1920'de Sevrès'de imzalanan "Barış Andlaşması" ile birlikte yürürlüğe giren "Üçlü Anlaşma Tasarısı"nın 6. maddesine göre sınırları belirlenen Kürdistan'da, Andlaşmanın ve Anlaşmanın yürürlüğe girdiği tarihte Nesturi ve Keldani yoktu. Sevr Andlaşması uygulanmadı. Nesturilerin yerlerine dönmesi ise, ancak Nesturilerin eski yerleşim yerlerinin, ya da bu olanaklı olmazsa, Şemdinli'nin (Hakkari'nin) Gerdi, Herki ve Zerza bölgelerinin İngiliz manda yönetimine verilecek olan Irak'a bırakılmasına bağlı olarak gündeme geldi.

LOZAN'DAN SONRA NESTURİLER

Nesturilerin, eski yerleşim bölgelerine yeniden yerleştirilmesi, Lozan Konferansında görüşülmedi.* Ama, İngiltere, Nesturilerin eski yerleşim yerleri olan "toprakların bir kısmının Irak'a bırakılmasını talep etme niyetinde olduğunu 1924 Nisan başında Irak hükümetine bildirmişti". İngiltere, Kuzey bölgesinde terkedilmiş toprakları (bunlar Nesturilerin terkettiği topraklar olabileceği gibi, Rus işgali dolayısıyla Kürt aşiretlerinin boşalttığı ve henüz yerlerine dönmedikleri topraklar da olabilir?) Nesturilere vermeyi garanti edip etmeyeceğini, ve "savaştan önce Türk rejimi altında sahip oldukları aynı yerel özerkliği bütün Asurlulara tanıyıp tanımayacağını" Irak hükümetinden sordu. (*Musul Kerkük Sorunu*, s. 214.)

Irak hükümetinin olumlu yanıtından (30 Nisan 1924) sonra, İstanbul Konferansında, 19 Mayıs 1924'te, Sir Percy Cox, yeni İngiliz önerisini açıkladı. Bu öneride, Majestelerinin hükümetinin, "Pers kökenli olanların dışındaki Nesturilerin geleceğine kayıtsız kalamayacağı" belirtilerek, "Millet-

*Lord Curzon, 14 Aralık 1922'de, İsmet Paşa'ya verdiği "Musul Üzerine" başlıklı mektubunda / yönergede, savaş sırasında Türk birlikleri tarafından Çölemerik ve İran sınırındaki bölgelerden kaçmaya zorlanan ve birçoğu sonradan yerleştikleri Irak'a kaçarken yolda yokolan Nesturilerin, yeni yerleştikleri bölgenin, gözlerinde baskı simgesi haline gelen bir halka [yani Türklere] teslim edilmesine izin vermektense, ölene kadar savaşacaklarını söyler (*Musul ve Kerkük Sorunu*, s.213). Bu sözler söylenmeden önce, İngilizler, Nesturileri, Musul'un kuzeyine yerleştirmişlerdi.

ler Cemiyetinden alınan yetkiyle vesayeti kendisine verilen topraklar üzerinde ... Asurluların tek bir topluluk oluşturacak şekilde yerleştirilmesini olanaklı kılacak bir sınır hattını elde etmek için elinden geleni yapmaya karar verdiğini" söyler. Bu sınır, Nesturilerin atalarının toprakları olmalıydı, mümkün olmazsa, en azından bu topraklara komşu topraklar olmalıydı. (*Musul Kerkük Sorunu*, s. 214.)

Şemdinli'nin batısındaki Herki, güneyindeki Gerdi aşiret bölgesinin, Irak toprağı olarak belirlenmesi amaçlanmıştı. Türk delegesi Fethi Bey, "Hakkari vilayetine ait bir toprak parçasının talep edilmesinin Lozan Andlaşmasının metnine ve ruhuna aykırı" olduğunu söyleyecektir. (*Musul Kerkük Sorunu*, s. 218.)

Komisyon, Lozan Andlaşmasında sözü geçmemiş olan Nesturi (Asur) sorununun çözümlenmesi için Britanya Hükümetinin, Hakkari ilinin bir parçasını da içine alarak sınır istemesini haksız bulacaktır (16 Temmuz 1925).

Milletler Cemiyetine getirilen 14 Ağustos 1924 tarihli İngiliz Muhtırasında, küçük Nesturi (Asurlu) topluluğunun, "Büyük savaşın ilk günlerinde müttefiklerin davasına katılmak, tarihleri boyunca kendilerini ezmiş zalimler olarak gördüğü baskıcıların boyunduruğundan kurtulmak istedikleri için büyük acılara katlandığını, süngü zoruyla topraklarından sürüldüğünü ve Irak'a kaçarken yolda binlerce ölü bıraktığını" ileri sürdükten sonra, "Nesturilerin (Asurların), Britanya hükümetinin, Milletler Cemiyetince verilmiş mandası altındaki topraklarda, eğer bu mümkün olmuyorsa, yine de eski atalarının topraklarında ya da en azından iyi seçilmiş komşu bölgelerde, yoğun bir topluluk oluşturacak şekilde yerleşmelerine olanak tanınması" istenecektir. (*Musul Kerkük Sorunu*, s. 219.)

HANGEDİĞİ OLAYI

Komisyon raporundan (16 Temmuz 1925), ve dolayısıyla da Milletler Cemiyeti kararından önce, İngiliz Muhtırasına

(14 Ağustos 1924) öngelen günlerde, Çölemerik'ten Çal'a gitmekte olan Hakkari Valisi, İl Jandarma Komutanı, jandarma teğmen, 15 jandarma, dört silahsız sivil üzerine, Hangediği yakınında pusu kurmuş olan (Vali'nin anlatımına göre) 200 kadar Nesturi, ateş açarak (7 Ağustos 1924), il jandarma komutanıyla üç eri öldüreceklerdir. Vali ve ötekiler tutsak alınıp İmadiye'ye götürülürken, Aşağı Tiyai Nesturilerinin güçlü adamlarından Hoşabe'nin önlemesiyle serbest bırakılacaktır.

Milletler Cemiyeti'nde Musul sorununun çözülmesine yirmi gün kadar kalmış olması, Zaho, İmadiye, Akra, Zibar, Revandız, Erbil'de birer Nesturi taburunun, Köysancak'ta bir Nesturi taburu ile bir Levi Süvari taburunun konuşlandırılmış bulunması, Hangediği baskınıyla birlikte Nesturilerin bölgede çeteler oluşturduğunun anlaşılması üzerine, Türkiye hükümeti, bölgenin askeri yönden pekiştirilmesine (tahkimine), çete yöntemleriyle hareket eden Nesturilerin yakalanmasına önem verecektir.*

NESTURİLER VE HAKKARİ'NİN IRAK'A VERİLMESİ İSTEMİ

Kendilerini "Asur" olarak adlandırmaya başlayacak olan Nesturilerin kurduğu "Asurlar Yerel Yerleştirme Meclisi", Mayıs 1932'de, İngiltere Krallığından ve Irak hükümetinden isteklerde bulunacaktır. Irak'ta bulunan Asurların azınlık değil ulus olarak tanınması, Hakkari'nin Türkiye'den koparılarak Irak'a bağlanması ve Hakkari'deki Asur topraklarının geri verilmesi, Kuzey Irak'ta Dihok ili ve çevresindeki toprakların kendilerine verilerek, Dihok'un merkez yapılması isteniyordu. (*Nsibin*, 6, 50/4, 6742-1992, s. 11.)

İngiltere, Milletler Meclisinin karara bağladığı koşullardan ve denetimden kurtulmak ve Irak'ın yönetimini daha özgürce denetimi altında tutabilmek için, 1932'de Manda yönetiminden ayrılacak, Irak, Milletler Cemiyetinin üyesi olacaktır.

*Şemdinli sınırı, 1926'da Ankara Andlaşmasıyla belirlenecektir.

Nesturiler, bu tarihten sonra, Irak, İngiliz ve Fransız mengenesine alınacak, Suriye'ye geçmek isteyen Nesturiler ile, bunları geri Irak'a gönderen Fransızlar, Nesturileri kurşun yağmuruna tutan Irak askerleri, bombalayan İngiliz uçakları arasında, Malek Yakob ve Malek Loho 200 kadar Asuri'yi toplayarak Iraklı askerlere karşı çarpışacaktır.

Bu, Irak birliklerinin misillemesine yolaçacak, ve 95 Nesturi köyünden 65'i basılacak, büyük-küçük gözetmeden binlerce Nesturi öldürülecektir. Nereye sığınacağını bilemeyen Nesturiler, Musul çevresinde İngilizlerin kurduğu sığınma kamplarına alınır. Onbinlerce Nesturi'yi öldürten Süleyman Sıtkı, Irak'ta, ulusal kahraman ilan edilir.

"Doğunun ve Asurların Katolikos Patriği Mar Esay Samcun, 6 Haziran 1943'te Centerbury Başpiskoposuna gönderdiği mektupta, Ağustos 1933 soykırımında yargı önüne çıkarılmadan yurttaşlığının elinden alınarak ülke dışına İngilizlerin oyunuyla çıkarıldığını yazacaktır. Babası, kardeşi ve halası, aynı yöntemle yurttaşlıktan çıkarılarak, Kıbrıs'a sürülmüşlerdi.

Mektuptan bir bölümle, bu kesimi bitiriyorum:

"Irak üzerindeki manda sona ereceği sırada, Asur (Nesturi) ulusunun taleplerini hükümete iletmiştim. (...) Irak mandası sona erer ermez Asurilerin kendilerini güvenlik içinde duymayacağını ilettim. Hala sığınmacı olduklarını ve sabit bir yerleşim yerlerinin olmadığını ekledim. ... Milletler Cemiyetine üyeliğinin henüz ilk yılını doldurmadan ... Simil'de ve Irak'ın diğer yerlerinde, üniformalı Irak ordusunca silahsız ve savunmasız Asurlara karşı tarihin en acımasız soykırımı yapıldı. Irak hükümetinde görevli olan bir İngiliz subayından aktarma yapayım: [*Birinci Dünya*] *savaşında, korkunç birçok olay gördüm ve işittim. Ama Smil'de gördüklerim insanın havsalasına sığmıyor.*" (*Nsibin*, 6, 49/3, 6742-1992, s. 14-15.)

Nesturilerle ilgili bölümü, bölmeden bitirmek için, Şemdinli tarihini 1930'lu yıllara taşımakla birlikte, Mondros Mütarekesi (30 Ekim 1968), Paris-Londra-San Remo Barış Konferansları ve Sevr Andlaşması (10 Ağustos 1920), Lozan Andlaşmasına (24 Temmuz 1924) bağlı olarak Türkiye-Irak sınırının kesin olarak belirleneceği Ankara Andlaşmasına (1926) kadar geçen dönemde, Şemdinli, evre evre, önemli olaylara sahne olacaktır.

ALTI

İNGİLİZ SİYASİ HAKİMLERİ ŞEMDİNLİ'DE

BİNBAŞI NOEL ALTIN DOLU İKİ BAVULLA GELDİ

"Bir sabahtı. O günlerde ilçe merkezi olan Biskan köyüne, bir İngiliz geldi. Barzan aşiret Reisi Şeyh Ahmet'in adamlarından yüze yakın muhafızı vardı. İki bavul taşıyordu yanında. Kendisinin İngiliz siyasi hakimi olduğunu söylüyordu. Adını da hatırlıyorum: Micernivel." (Major Nivel, yani Binbaşı Noel.)

"Biskan'a geldikten biraz sonra bizi çağırtmış" diye devam ediyor Gerdi aşiret reislerinden Ahmet Kayran. "Bizi çağırtmış, gittik. Daha oturmadan, Türk memurlarını siz saklamışsınız, dedi bize. Nereye sakladıysanız, hemen alıp getireceksiniz. Biz bilmiyoruz dedik, dün akşam buradaydılar, ama şimdi neredeler, nereye gittiler bilmiyoruz."

"Akşam işitmiştik. İngilizler Zebar'a gelmiş, Zebar'dan Revandız'a. Revandız'dan da Şemzinan'a doğru geliyormuş. Kaymakam vardı Biskan'da. Nüfus memuru vardı. Pek fazla memur yoktu şimdiki gibi. Gece, memurları almış Kelit'e gö-

türmüştük. Micernivel bizi oturtmadan geri gönderdi.

"Akşam oldu. Ben, Oğuz Bey, Seyit Emin, daha başka aşiret ileri gelenleri oturuyorduk. (Gerdi aşiret reisleri ve ileri gelenleri). Micernivel, bizi, konuk kaldığı odaya gene çağırtmış. Gittik, oturduk.

"Bize sordu, dedi ki, Ruslar bu memlekete gelmeden önce burada kaç hane vardı, şimdi kaç hane var? Süleymaniyeli biri vardı yanında, Müslüman biri, o bize söylediklerini çeviriyordu. Rus'un geldiği yerler hep boşaldı, dedik. Buralara kadar gelmedi Rus ama sabah akşam gelir diye evimizi, malımızı kaçırdık, harabe bıraktık buraları. Ruslar çekilip gidince, kimi geri geldi, kimi gittiği yerlerde kaldı. Dönen muhacirlerin sayısını sordu. Eskiden ne kadar çift çıkardı bu memlekette? diye sordu. Öküzü, atı, katırı sordu. O sordu, biz söyledik, yazdı defterine. Sonra kendi kendine hesaplar yaptı. Katırla getirdiği bavullarından birini açtı. İçi sarı altın doluydu. Osmanlı altını idi. Bize döndü, Sizin zararınız on beş bin altın eder, dedi. Biz, Bu ne parası? dedik. Herkes, dedi, eskisi gibi köyünü onarsın, çift alsın, katır alsın. Ben size para getirdim."

HEPİMİZ KUR'ANA EL BASTIK, ÜÇ TAŞ ATTIK

"Biz, siyasi hakim Micernivel gelmeden işitmiştik ki, İngiliz Irak'ta altın dağıtıyor, diye anlatmaya devam ediyor Ahmet Kayran, "Bir niyeti vardır diyorduk, boşu boşuna gavur gelir de, müslümana altın dağıtır mı? O zaman Gerdi Şapatan'da oturan büyük bir hoca vardı. Molla Mehmet Emin adında. Biskan'da da Molla Hüseyin vardı. Micernivel, Biskan'a gelmeden önce, o hocalarla toplandık. Hocalar bize dedi ki "Kim İngilizden altın alırsa, o dininden döner". Hepimiz orada Kur'ana el bastık, üç taş attık. İngiliz'den ne açık, ne de gizli para almayacağımıza yemin ettik.

"Micernivel, para teklifi edince "Biz bir tek altın bile almayız" dedik. Şaşırdı. "Niye?" diye sordurdu Süleymaniyeli ile. "Bizim paraya ihtiyacımız yok" dedim. Allah bilir bir tek

altın bile almadık. Micernivel bavulunu öfkeli öfkeli kapattı. Bir şeyler söylendi. Sabah oldu, uyandık ki, gitmiş. Barzanlı muhafızlarını almış, bavullarını hayvana yükletmiş, geri Revandız'a gitmiş."

SEYİT TAHA'NIN EVİNİ İNGİLİZLER ŞEMDİNAN'A GETİRDİ

"Revandız'a dönünce buna demişler ki, Şemdinli halkı Seyit Taha'nın tebasıdır.* Onu razı etsen, hem parayı alır, hem de Şemdinli'yi size verir. İngilizler Kürtçe ve Farsça bilen bir Hint zabitini Seyit Taha'ya gönderiyorlar. Seyit Taha o zaman İran'da isyan etmiş olan Simko İsmail'in yanındaydı. Hint zabiti Zinişih yolundan İran'a geçti. İngilizler mektup yazmıştı. Seyit Taha'yı buldu, mektubu verdi. Kendisini ikna etti. Aldı Revandız'a getirdi. İngilizler Seyit Taha'ya onsekiz bin sarı altın veriyordu. Ayrıca Seyit Taha'yı Şemdinan'a kaymakam yapacaklardı. Seyit Taha'nın evi, ailesi Şosi köyünde. Musul'a bağlı Akre ilçesinin bir köyü Şosi. Otuz katır, otuz deve, bir o kadar çadır verdiler. Evini İngilizler yükledi, aldı Şosi'den, Şemdinan'a getirdi. Şeyhan ile Fakyan köylerinin altına çadırları kurdular."

BU BİN ALTIN AHMET BEYE

"Bir gün akşama doğruydu" diyor Ahmet Kayran, "baktım Seyit Taha, Benevik'e, bizim eve konuk geldi. Yanında iki kişi vardı. Birini tanıyordum. Bizim Seyit Emin'di. Ceman köyünden. Öbürü İngiliz siyasi hakimi idi. Doğrusunu istersen unuttum adını. Başında kalın mantar şapka vardı. Sizin gibi giyinmişti. Ceket, pantolon, kravat. Seyit Taha değişik giyerdi. O gün başında tiftik kalpak vardı. Şelişepik giyinmişti. Oturdular, Oğuz Beyi de çağırdılar. Gece bizde kaldılar. Havadan sudan konuştuk. Başka bir şey konuşmadık. Sabah erken kalktık. Ekmek yedik. Bana, Oğuz Beye, Seyit

*SeyitTaha (II). Seyit Taha oğlu Ubeydullah oğlu Muhammed Sıddık oğlu.

Emin'e "Haydi" dedi Seyit Taha, "Siz de bizimle gelin. Fakyan'a bizim eve..."

"Fakyan'da o gün o gece dinlendik. Sabahleyin Seyit Taha beni, Seyit Emin'i, Oğuz Beyi çadırına çağırtmış. Gittik, oturduk. Baktık, önünde üç altın kümesi. Biz çadıra girdiğimizde önünde sayılmış duruyordu. Oturduk. Bize dedi ki, "Bu parayı size vereceğiz. Yanımda duran bu İngiliz hakimini de bu iş için birlikte getirmişim. Siz gidip adamlarınızı toplayın, Nehri'deki hükümeti* ya tutun bize getirin, ya da Nehri'den çıkarın, Gevar'a gitsinler. Haruna Gediğine kadar (Şemdinli-Yüksekova sınırı) ben Şemdinan'ı İngilizlere bıraktım. Ben İngilizlere söz verdim. Bu memleket bizimdir, biz artık Osmanlı hükmünde kalmayacağız."

Sonra önündeki paraları avucu ile önümüze sürerek, "Bu bin altın Ahmet Beye" dedi, "bu bin altın Oğuz Beye, bu beş yüz altın da Seyit Emin'e..."

Bir an öyle durduk. Seyit Taha "Ne duruyorsunuz?" dedi, "Şaşırdınız mı? Alsanız ya altınları!.."

Ben yanıt verdim, dedim, "Seyit Taha, sonbaharda da bir İngiliz hakimi Biskan'a geldi. Micernivel adında bir İngiliz hakimiydi. Onbeş bin altın verdi bana. Biz islamız, hükümetimiz de islamdır. Biz hükümetimize bağlıyız. İngiliz istemeyiz. Onbeş bin altını almadık, bin altını ne yapacağım?"

O zaman yeni yetişiyordum. Yirmi yaşındaydım daha. Seyit Taha sinirlendi, "Senin gibi" dedi, "süt dişlerini daha değiştirmemiş adamın boğazından onbeş bin altın geçmez zaten. Oğuz Bey, bu çocuklar yiyemez bu parayı." İki eliyle altınları birbirine kattı, Oğuz Beyin önüne doğru sürdü. "Ancak sen yiyebilirsin Oğuz Bey" dedi. Kızdım, kalktım, çadırdan çıktım.

NE KADAR PARA İSTERSE VERİRİM

Adamlarıma söyledim; kısrağımı eğerleyin diye. Yanım-

*1918 yılı sonyazında Biskan'dan Kelit'e gelen ilçe memurları, 1919 yılı ilkyazında Nehri'ye gelmiş ve Nehri ilçe merkezi olmuştu.

da on silahlı da adamım vardı. Hemen Fakyan'dan yola çıktım. Şeyhan köyünün altına gelmiştim ki, bir ses işittim. Arkamdan biri "Revastaaa... Revastaa..." diye bağırıyordu, "yavaş, dur gitme". Baktım Seyit Emin. Durdum, geldi. "Ne var?" dedim. "Seyit Taha" dedi, "Sen çıktıktan sonra Oğuz Beye ve bana dedi ki, bu paraları alın, gidin Nehri'den hükümet memurlarını çıkarın".

Oğuz Bey "Ahmet Bey bizimle olmazsa" dedi, "memurları Nehri'den çıkaramayız. Çünkü onun akrabaları bizden çoktur. Para da almam, çünkü sonra senden utanırım!" Seyit Taha beni çağırdı, dedi. "Git çevir Ahmet Beyi yoldan. Ne kadar para isterse ben veririm ona". Dinledim, sonra sürdüm atımı...

BİR HAFTA KENDİNİZİ MUHAFAZA EDİN

Geldim Nehri'ye. Nehri'de kaymakam Mehmet Efendinin evine. İhtiyar bir adamdı Mehmet Efendi. Hepsini anlattım kaymakama. "Dedim bir haber gönder Van'a, hükümete. Kuvvet göndersin. Gelsin Seyit Taha ile İngiliz hakimini buradan çıkarsın. Çıkarmazsanız, onlar hepimizi çıkaracak."

Mehmet Efendi, bir kağıt aldı eline. "Sen bizimle beraber misin? " diye sordu.

Sabah saat üçte Van'dan telgrafa yanıt geldi: "Bir tabur asker, iki top gönderiyoruz. Yedi gün kendinizi muhafaza edin. Yedinci gün asker Nehri'de olacak."

Telgrafı alınca Benevik'e, Besusin'e, Gerdi Şapatan'a adam gönderdim. "Ne kadar silahlı adam varsa" dedim, "bu gece hepsi buraya yetişsin". Aynı gece kırk silahlı Nehri'ye geldi. Jandarmalarla birlikte nöbete girdiler.

Dördüncü gün Seyit Emin ile Oğuz Bey yanımıza geldi. Bizimle birlik olduklarını söylediler. Artık korkumuz kalmadı. Çünkü Zerzan mıntıkası boştu. Buraları Ruslar yaktıkları için, kimse yerine dönmemişti daha. Birkaç hane ya gelmişti, ya gelmemişti. Rus istilası görmemiş Gerdi aşireti, yani bizim aşiretimiz ise geri dönmüştü. Oğuz Bey ile benim

sözüm geçerdi Gerdi aşiretinde. Biz de birleşince, korkumuz kalmadı Seyit Taha'dan.

SEYİT TAHA GECE YARISI İRAN'A KAÇTI

"O zaman Seyit Taha kendi isteğine göre herkese altın dağıttı" diyor Humaro aşiret beyi İbrahim Han Töre. Anlatmaya devam ediyor: "Ben de gittim. Bana vermedi. Sevmezdi bizi, onun için. Şimdi öldü, bir akrabam vardı, onunla gittik, onu severdi Seyit Taha. Onunla gidince kırmadı, on altın da bana verdi. Yüz altın verdiği aileler olmuştur. Kime ne kadar altın veriyorsa, yazıyordu bir deftere. Bir İngiliz vardı yanında. Altını onun yanında dağıtıyordu. İngiliz bir şeye karışmıyordu, hayır, sadece oturuyor ve bakıyordu".

Ahmet Kayran öyküsüne devam ediyor:

Yedinci gün tabur Gevar'a (Yüksekova'ya) geldi. Bize telgraf çektiler. Yarın oradayız diye. Öğleden sonra Jandarma komutanı, Oğuz Bey, ben, Gevlegen yoluna, askeri karşılamaya gittik.

O gece tertibatımızı aldık. Sabah erken Fakyan'a hareket ettik. Navşar'a (Şemdinli'ye) yaklaşmıştık. Köprünün başında biriyle karşılaştık. Baktım Şeyhan'lı Necmeddin. "Nereye?" dedim, "Nehri'ye gidiyorum" dedi. "Gevar'dan gece bir atlı geldi, Seyit Taha'nın yanına. Bir tabur asker geliyor dedi senin üzerine. Seyit Taha bütün gece eşyaları topladı, çadırları söktü, gece yarısı kaçtı. Doğru İran'a gitti". Gidiş o gidiş. Seyit Taha bir daha da gelmedi buralara...

Bana tabur komutanı üç mavzer verdi. Birkaç sandık mermi verdi. Vali, kaymakama haber göndermiş, beni Gerdi Şapatan'a nahiye müdür vekili yaptılar. İngilizler de bir yıl sonra Seyit Taha'yı Revandız'a kaymakam yaptılar.

MONDROS BIRAKIŞMASI VE "MEZOPOTAMYA"

İngiliz-Irak Ordusu Komutanı General Marshall, Musul'da bulunan 6. Ordu Komutanı Ali İhsan Paşaya 2 Kasım

1918'de yazdığı mektupta, Mondros silah bırakışmasının (30 Ekim 1918) 16. maddesine göre, Irak'ta bulunan 6. ordunun İngiliz ordusuna teslim olmasını istiyor ve Irak'ın sınırlarının da, 1917 Ekiminde Berlin'de yayınlanan Irak'la ilgili bir Alman askeri raporundaki sınır olduğunu belirtiyordu.

Mondros Silah Bırakışması, 16. maddesine göre, (Hicaz, Asir, Yemen ve Suriye dahil) "Irak'ta bulunan muhafız kıtaatı da, en yakın itilaf kumandanına teslim olacaktı". Ama Mondros Silah Bırakışmasında Irak'ın sınırları ayrıca belirtilmemişti. Irak dendiğinde de, günlük dilde, Musul ve Süleymaniye'nin güneyinde, dağlık bölgeden Basra Körfezine uzanan topraklar anlaşılıyordu.

İngiliz General, Bırakışmanın 16. maddesine göre Musul'un kendilerine teslimini istediği zaman, Saray, Bırakışmada Musul'un bulunmadığını söyleyecekti. Ne var ki, General Marshall, Irak sınırının, 1917 Ekiminde Berlin'de yayınlanan bir Alman askeri dergisindeki Mezopotamya sınırı olduğunda ısrar ediyor, ve General Fanshawe'a verdiği talimatta da, Süleymaniye, İmadiye, Zaho, Siirt, Batman, Piran ve Gerger'e kadar uzanan, Fırat boyunca Halep'in güneyinden Basra körfezine inen sınırla çerçevelediği Mezopotamya'nın "Irak" toprağı olarak işgal edileceğini belirtiyordu.* (*Türk İstiklal Harbi*, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, s. 83-84.) İngiliz İleri Birlikleri Komutanı General Cassel de, Musul'u işgal için harekete geçtiği gibi, aldığı emre göre, Süleymaniye - Erbil - Akra - İmadiye - Siirt - Silvan - Osmaniye - Siverek'in kuzeyinden geçtiğini ileri sürdüğü Irak sınırının güneyinde kalan bütün Türk birliklerinin silah ve cephaneleriyle teslim edilmesini isteyecektir.** (*Türk İstiklal Har-*

*Ewald Banse, *Die Turkei eine Moderne Geographie*, Berlin/Hamburg 1915'teki metinden bağımsız haritada, sınır çizgisi belirtilerek gösterilen Mezopotamya, İngiliz generalin Irak sınırı tanımıyla örtüşüyor. Aynı haritaya göre, Süleymaniye, Revandız, İmadiye, Hakkari ve (Cizre hariç) Şırnak, "Süd-Armeniren" (Güneydoğu Ermenistan) olarak gösteriliyor.

**İngilizler, bu kararlarında diretecek ve Irak sınırı içinde kaldığını iddia ettikleri Güneydoğu Anadolu'ya çekilmiş bulunan 6. Orduyu dağıttırıp lağvettirecek, Gaziantep'i (1 Ocak 1919), Maraş'ı (22 Şubat 1919), Birecik'i (27 Şubat 1919), Urfa'yı (24 Mart 1919), Bırakışmanın 25. maddesine göre, çatışmasız (müsademesiz) işgal edeceklerdir.

bi, s. 82.)

İngiliz Generalin "dayandığı" haritaya göre de, Irak (Mezopotamya) sınırının dışında kalan, Zaho, Erbil, Akra, Köysancak ve Süleymaniye gibi Kürt ağırlıklı bölgelerin ekonomik ve stratejik nedenlerle Mezopotamya (Irak) yönetimine katılması, Bağdat Sivil Komiseri tarafından (13 Haziran 1919'da) önerilecektir. (Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, s. 99-100.)

İngilizlerin Mezopotamya (Irak) sınırı olarak kabul ettiği bölgelerden, Osmanlı birliklerin terhis edilerek dağıtılmasını istemeleri gibi, Bağdat Sivil Komiseri de, Başkale, Diza ve Neri'deki (Nehri) Osmanlı garnizonlarının sökülüp atılmasını istiyordu. (M. Kemal Öke, *İngiliz Ajanı E.W.C. Noel'in Kürdistan Misyonu*, s. 52.)

Lazarev'e göre de, Türkiye-Irak ve Türkiye-İran sınır çizgisindeki Dize, Nehri, Başkale gibi yerleşim birimlerinden Türk garnizonları ayrılmış, bu bölgelerin hangi devlete ait olacağı, Temmuz 1919'a kadar belirsiz ve tartışmalı kalmıştır. (Lazarev, s. 71-72.)

Revandız'daki siyasi subay Binbaşı T. Lahmann'la birlikte Bill, Seyit Taha'nın başkanlığında, İngilizlerin denetiminde, Irak'ın kuzeyinde ayrı bir Kürt devleti kurulmasını önerecektir. (C. J. Edmons, *Kurds, Turks and Arabs*, s. 180, 216-217.)

İngilizlerin Güney Kürdistan Hükümdarı olarak tayin ettiği Şeyh Mahmut'un (17 Kasım 1918), taktik olarak da olsa Türklere yaklaşması, Mayıs 1919'da İngiliz siyasi subaylarını tutuklayarak bağımsızlığını ilan etmesi, İngilizleri, Kürtler arasında, yeni liderler aramaya yöneltmişti.

Bağdat'a götürülen Seyit Taha, kentin büyük camisinin Kur'anı üzerine, İngilizlere bağlı kalacağına yemin etmiş, ve İngiliz hükümetinden 1.000 rupi maaş almaya başlamıştı. (Lazarev, s. 205.) Bağdat'ta yapılan görüşmede, Seyit Taha'ya, Nehri (Şemdinli) ve Revandız'ın merkez oluşturacağı bölgenin hükümdarlığını (ya da valiliğini) vereceklerine söz verdiler. İngiliz hükümeti, Seyit Taha'mn iktidarını kuzeye

(Oramar, Gevar (Yüksekova), Çölemerik) aşiretleri yönünde yaymasına olumlu bakacak, (Simko ile) İran'a yönelik hareketinde de serbest bırakacaktı. Seyit Taha'ya 20 ile 30 bin "rupiye" arasında maaş bağlanacaktı. (Aktaran: Lazarev, s. 72, 8 ve 28 Haziran 1919.)

Sevr Andlaşmasının imzalandığı gün (10 Ağustos 1920), Arnold Vilson, Erbil'deki Britanya politik subayına, Seyit Taha ile görüşmesini söyleyecek. Görüşme 19 Eylül 1920'de gerçekleşecek.

1922 yazında, Urmiye bölgesinde bulunan Noel'e, Seyit Taha ile bağlantı kurmak görevi verilir. Daha 14 Aralık 1918'de, Hindistan Bürosu Siyasi Kısmı, "Kürdistan" başlıklı raporunda, "Süleymaniye'deki siyasi temsilci Binbaşı Noel'in, "Van Gölü Kıyılarına kadar uzanacak bağımsız bir Kürdistan emeline şu anda kolaylıkla ulaşabileceğini rapor ettiği" belirtiliyordu (FO 371/3386, 14 Aralık 1918/ Ahmet Mesut, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s. 20). Noel ve Edmons ise, Seyit Taha'nın yandaşlarıdır. (Aktaran: Lazarev, s. 82, 29 Mayıs ve 6 Haziran 1919 günlü telgraflar.)

Daha önce Güney Kürdistan hükümdarlığı isteyen Seyit Taha, (Ekim 1922'de) Erbil'de İngilizlerden, Revandız, Akra ve İmadiye'nin yönetiminin kendisine verilmesini isteyecektir. Ancak, Şeyh Mahmut Berzenci'nin ikinci başkaldırısı üzerine İngilizlerin iki baskın müfrezesiyle, Revandız'ı (Türk birliklerinden) almalarından (22 Nisan 1929) sonra, Seyit Taha'yı Revandız'a kaymakam olarak atayacaklardır.*

*Seyit Taha, 1930'da Irak'tan ayrılarak, köyünde oturma koşuluyla, İran'da kalacak ve orada ölecek. Halk arasındaki söylentiye göre de, İran Şahı tarafından zehirletilerek öldürülecek. Nazmi Sevgen, Seyit Taha'yla ilgili olarak şunları yazar:

"Seyyid Taha, 1878'de Şemdinli'de doğmuş, oradaki medresede okumuş, sonra hususi tahsil görmüştür. 1903'te babası ölünce 24 yaşında idareyi ele almıştır. Kitreten zalim bir adam olan Taha, halka çok ağır muamelede bulunduğundan İstanbul'a şikayet edilmiş, Sultan Reşat zamanında İstanbul'a celbedilerek nezaret altında bulundurulurken Rusya'ya kaçmıştır. Rusların yardımıyla İran'a geçmiş, Rızaiye kazasının Deş nahiyesinin Razan köyüne yerleşmiştir. Şemdinli havalisinde talan yapmak üzere zaman zaman 200-300 kişilik çapulcu göndermiş, talanlarda kısmen muvaffak ol-

"Asur Levilerinden oluşan bir birlik Seyit Taha'ya verilmiş, o da Nesturi askerlerin yardımıyla bütün bölgedeki Türk istihbaratını hızla tasfiye etmiştir." (*The Letters of Gertrude Bell*, vol. 11, s. 543-544'ten aktaran Lazarev, s. 211.)

muştur.

"Büyük harpte, kuzey İran'ın Ruslar tarafından işgalinde yakalanarak Bakû'ye sürülmüş, bir müddet sonra fırsatını bularak kaçıp Musul'a gelmiş, vali Haydar Beye sığınmıştır. Musul'un İngilizler tarafından alınmasından sonra İngiliz hizmetine girerek Revandız kaymakamı olmuştur. " (Sevgen, "Kürtler", *BTTD*, n° 24, s. 41-42.)

Bayrak, Seyit Taha'mn, Birinci Dönem Hakkari Mebusu olarak Meclise çağrıldığını, bu çağrıya uymadığı için "müstafi" sayıldığını belirtir. (Bayrak, 1993, s. 651.)

YEDİ

KÜRDİSTAN TEALİ CEMİYETİNDEN ŞEYH SAİT İSYANINA

ŞEYH ABDÜLKADİR İSTANBUL'DA

Yüzbaşı Clayton, Van'dan, 2 Aralık 1879'da, Binbaşı Trotter'a "gizli" yazısında, "Şeyh Ubeydullah'ın yakın bir dostu olan "Coupeur" Çilingirof'tan aldığı bilgiye göre, Şeyh Türk hükümetine karşı ayaklanmamıştı. Kendi köylerini yağmalayan başka bir Kürt aşiretini, Kürt töresine göre cezalandırmıştı. Sonra İmparatorluk birlikleri işe karışmış, Şeyh, kendisini savunmak için onlara karşı direnmişti. Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Abdülkadir ile Musul'dan gelen birlikler arasındaki çatışma, Çilingirof'un anlattığına göre, bu birliklere kumanda eden subayın, birikmiş üç yıllık vergileri tahsil etmeye kalkışmasından doğmuştu. Abdülkadir ödeme için süre istemiş, komutan öneriyi kabul etmemiş, genç ve aceleci Abdülkadir (1851 doğumludur) beş bin adam toplayıp, birliklere saldırmıştı." (FO 424/106, p. 31, no: 13/5)

Yüzbaşı, raporuna, Çilingirof'a pek inanılamayacağını,

Şeyh'in, "bağımsız bir prens olmak için çalıştığının bilindiğini" ekleyecektir.

1880'de, Şeyh Ubeydullah, İran Kürdistan'ına gönderdiği birliklerinin birinin komutanlığını "sevgili oğlu" Şeyh Abdülkadir'e vermiş, ve Abdülkadir, Tebriz yakınına kadar ilerlemiş, kenti işgale hazırlanırken, yenilgiyi kabul etmiş bulunan babasının emri üzerine, Şemdinli'ye geri dönmüştü.

Şeyh Ubeydullah'ı Musul'a götürmek için Kamil Bey Nehri'ye geldiği zaman, Abdülkadir de, "beşbin" adamıyla, Oramar yolunu tutacak, babasının sürgüne götürülmesini önlemeye çalışacaktır. Sonra Gerdi Şapatan'a babasının yanına gelecek, 13 Kasım 1882'de, Musul'a götürülmek üzere, Şemdinli'den ayrılacaktır.

Babası Şeyh Ubeydullah ile birlikte Mekke'ye götürülen (1883) Şeyh Abdülkadir'in İstanbul'a yerleşmesine izin verilecek, saraydan özel ihsanlar alacaktır.

Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti içinde yer alan Seyit Abdülkadir, 1896'da, Abdülhamit'e düzenlenen bir komplonun içinde yer almış olması nedeniyle, ailesiyle birlikte, Medine'ye sürgüne gönderilecektir. (M. Şükrü Hanioğlu, s. 186.)

Sadaret Mektubi Kalemi'nden Maliye Nezareti Celilesine "30 C 1314/24 Teşrin-i sani 312" gün ve gizli (mahremane) yazıda, Seyit Abdülkadir'e ödenmesi buyurulan harcırah ve maaş şöyledir:

"Şeyh Ubeydullahzade Abdülkadir Efendi kaffe-i akraba ve taalukatı, Medine-i Münevvere'ye gönderilecek ve maliyeden üç yüz ve hazine-i hassa-i şahaneden yüzelli lira harcırah itasıyla muhasses sekiz bin guruş maaşına bin guruş zammıyla ve bir miktar hınta gibi zahire tedarikiyle i'zam olunacaktır." (M. Şükrü Hanioğlu, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük (1889-1902)*, s. 455.)

Yanlarında görevli "lüzumu kadar polis ve jandarma"yla, "idare-i mahsusa vapuru"yla, Hicaz'a götürülen Şeyh Abdülkadir, 1908'de Meşrutiyetin ilanıyla birlikte İstanbul'a dönecektir.

Meclisi Ayan üyesi ve ilk Damat Ferit Paşa Hükümetinde Şura-yı Devlet (Danıştay) Başkanlığına getirilecektir (4 Mart 1919).

Birinci Dünya Savaşında, Ruslar, Musul'u işgal etmek için iki birlik oluşturmuşlardı. Bunlardan "(Baykal Kazak livası, 4. Plastondan 2 tabur, 1 Drojin taburu ve 1 Nesturi müfrezesi) 4 tabur, 16 süvari bölüğü, 6 top"tan oluşan Rumiye birliği, 7 Mayıs 1916'da Şemdinan'a yürüdüğü zaman, Helena Gediğinden giren Rus birliğine karşı çarpışan Kürtlerin başında, Şeyh Abdülkadir'in oğlu Şeyh Abdullah ve Seyit Mehmet ile ağbeyi Muhammed Sıddık'ın oğlu Seyit Taha (II) vardı.

Şemdinli Ruslar tarafından işgal edildikten sonra, Şeyh Abdülkadir'in iki oğlu Seyit Abdullah ile Seyit Mehmet, İstanbul'a babalarının yanına gelecektir. 1924 ilkyazında, Nehri'ye dönecek olan Seyit Abdullah da, Kürdistan Terakki Cemiyetinin kurucuları arasında bulunuyordu. (FO 371/4191, 91082, 17 Haziran 1919 / Ahmet Mesut, s. 41.)

İNGİLİZLERLE GÖRÜŞMELER

İngiliz-Irak ordusu Komutanı General Marshall'ın Mondros Silah Bırakışmasının 16. maddesinde yeralan "Irak"ın sınırlarını, bir haritayı gerekçe göstererek Siverek, Siirt, Batman, Piran ve Gerger'e kadar derinleştirmesi, ve askeri hedefini, bu sınıra göre belirleyerek uygulaması, Musul'un kuzeyinde Kürt aşiretlerinin olduğu gibi, Diyarbakır'ın doğusundaki Kürt aşiretlerinin de direnişlerine yol açmıştı.

Mezopotamya Genelkurmayı, 9 Nisan 1919'da İstanbul Yüksek Komiserliğine gönderdiği yazıda, merkezi İstanbul'da bulunan Kürt Ulusal Komitesi temsilcilerinin "aşiretleri, İngiliz boyunduruğunu reddetmeye (...) çağıran bir mektupla, Süleymaniye'ye gitmek üzere Musul üzerinden geçtiklerini" belirtiyor, ve Kürt Ulusal Komitesi önderleri Şeyh Abdülkadir ile Doktor Abdullah Cevdet'in "acilen İstanbul'dan uzaklaştırılması"nı öneriyordu. (FO 371/4191 9 Ni-

san 1919 / *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s. 29.)

Bağdat Siyasi Bürosu, 12 Nisan 1919'da, "Diyarbakır'ın doğusundaki aşiretler arasında yürütülen İngiliz karşıtı kışkırtmanın giderek daha açık duruma geldiğini belirterek, hareketin önderleri ve beyni olan Abdülkadir, Doktor Abdullah Cevdet, Süleyman Nazif ve Bedirhan Bey'in oğulları"yla "ilgilenilmesi" isteniyor, bu hareketin "tümünün bir anda çökertilmesi" gerektiği yazılıyor. (FO 371/4191, No: 56928, 12 Nisan 1919 / *İngiliz Belgelerinde Kürdistan*, s. 31.)

Amiral Calthorpe, 13 Nisan 1919'da İstanbul'dan gönderdiği yazıda, İstanbul'daki "Kürt unsurların" "hangilerinin, kesinlikle Türk yanlısı ve İngiliz karşıtı oldukları konusunda" emin olmadığını açıkladıktan sonra, Abdullah Cevdet ve Süleyman Nazif'in Türk çıkarları için çalıştığına kolayca inanabileceğini yazar. Şeyh Abdülkadir için ise şunları söyleyecektir: "... her ne kadar Senato Başkanıysa da, Abdülkadir, bana yaptıkları başvurularında Kürtlerin bağımsızlığını ve zalimane Türk hakimiyetinden kurtulmayı talep eden Kürt komitesinin başkanlığını yapmaktaydı. Yakınlardaki bir görüşmede, kendisine, İngiliz mandasındaki Hicaz Kralınınkine benzer bir pozisyonun verilmesini ima etti." (FO 371/4191, No: 59057, 16 Nisan 1919 / *aynı yerde*, s. 35.) Dolayısıyla Mezopotamya Genelkurmayının ve Bağdat Siyasi Bürosunun önerdiği gibi, Şeyh Abdülkadir'in İstanbul'dan uzaklaştırılmasına, bir başka deyişle örneğin Malta'ya sürülmesine gerek yoktu.

Özel görevle Musul'dan (7 Nisan 1919) ayrılan Binbaşı Noel, Nusaybin, Mardin ve Diyarbakır'daki gezilerinin sonunda, o anda İstanbul'da bulunan ve toprakları Doğu'da olan Abdülkadir'e de "yardım edilmesinden her açıdan büyük avantaj sağlayacağını" belirttiği raporu İstanbul Yüksek Komiserliğine ulaşacaktır. (FO 371/4192, No: 101503, 12 Temmuz, 1919 / Mesut, s. 59.)

Şeyh Abdülkadir'in 17 Aralık 1918'de kurulan Kürt Teali Cemiyeti başkam olduktan sonra Yüksek Komiserliğe gelmeye başladığı kabul edilirse, bu görüşmelerin, daha çok

Seyit Taha (II)

"Micernovil"
Binbaşı Noel

Musul Komisyonu üyeleri Paulis, Wirsén, Teleki (önde ortada) ile bölgeden komisyona alınan yardımcı üyeler.

Şeyh Ahmet Berzani ve Peşmergeleri (Hamilton, 1937)

Gazi Muhammed
Mehabad Kürt Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı

Molla Mustafa (1946)
Mehabad Kürt Cumhuriyeti Başbakanı ve Savunma Bakanı

1946 Mehabad Kürt Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu
(Önde: Gazi Muhammed)

Herki. Irak yakasında Barzan peşmergeleri.
Sol başta Herguş çavuşu Molla Sait. Önde "Hoca".
(Bu grupta, Molla Mustafa'yla birlikte Sovyetler Birliği'ne giden iki peşmerge olduğunu daha sonra öğreneceğim.)

Seyit İslam Geylani (135)
Diman'da evde

Bayram Oğuz (110)
Bişems'te evi önünde

İbrahim Han Töre
Haruna

Mehmet Salih
Bembo

Ahmet Kayran
Benevik

Fettah Ercan
Besusin

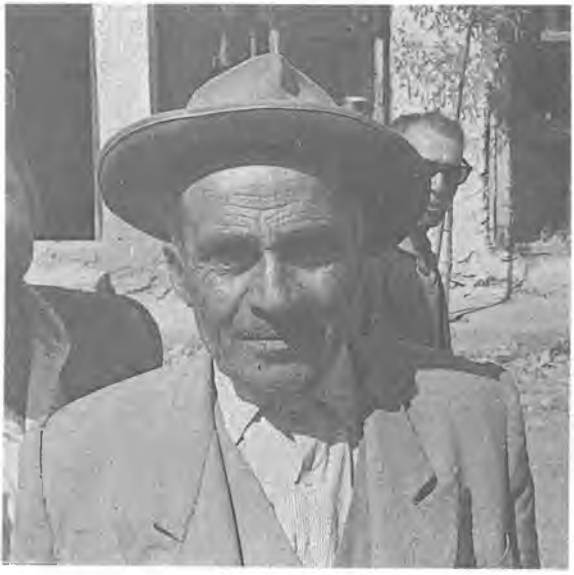
Fatma Akbaş
Ballı

Şikeftanlı Fatma
Şikeftan

Hacı Korkmaz
Şapatan

Bekir Sıtkı
Şemdinli

Sofi
(Kemo Ağanın oğlu)
Rubaruk

Mazhar Geylani
Diman

Selahattin Geylani
Diman

Geçül Akbaş
Ballı Zoması

(Ocak 1919'da başlayan) Paris Barış Konferansıyla ilgili olduğunu kabul etmek için yeterli bilgi İngiliz Belgelerinde vardır.

SEVR ANDLAŞMASINA DOĞRU

Bilindiği gibi Sevr Andlaşması (10 Ağustos 1920), sırasıyla Paris Barış Konferansı, Londra ve San Remo konferansları sürecinde hazırlanmıştı.

Ermeniler, Van, Bitlis, Diyarbakır, Harput, Sivas, Erzurum, Kozan, Adana ile Karadenize açılmak için Trabzon'u, Akdenize açılmak için İskenderun'u istediklerini, Paris Barış Konferansına, bir yönergeyle iletmişlerdi. Birleşik Devletler Başkanı Wilson, "Ermenistan" tasarısının en içten savunucusuydu.

Zinnar Silopi'nin verdiği bilgiye göre, Kürt Teali Cemiyeti yöneticileri, İstanbul'da bulunan Amerikan, İngiliz ve Fransız komiserlerini ziyaret ederek, Kürtlerin haklarını açıklamaya çalışıyorlardı. "Seyit Abdülkadir Efendi, Bedirhani Emin Ali Bey, Bediüzzaman Molla Said (Said-i Kürdi/ Nursi), Doktor Mehmet Bey", Amerikan komiseriyle yaptıkları bir toplantıda, "harita üzerinde Kürdistan hududunu belirterek denizlerde bir mahreçleri bulunması zorunluluğunu anlatmış"lardı. Amerikan Komiseri, temsilcilere, haritada Kürdistan olarak belirtilen ve istenen yerlerin büyük bir kısmını içine alan "bir Ermenistan teşkiline karar verdiğini" söyleyecektir. (*Kurdistan Press*, No: 50 (21), 1.12.1989. s. 8'den aktaran: İsmail Göldaş, *Kürt Teali Cemiyeti*, s. 149.)

Kürt Teali Cemiyetinin Anadolu'da şubeler açarak "camia-i Osmaniye"den ayrılma isteği ve İngilizlere yönelik eylemleri üzerine, İstanbul hükümeti adına Haydari Zade, Seyit Abdülkadir, Emin Ali Bedirhan, Mevlanzade Rıfat, Yarbay Emin Bey ve Binbaşı Avni'den oluşan Cemiyet yöneticilerini Sadarette kabul edecektir. 10 Temmuz 1919'da gerçekleştirilen ve İngiliz belgelerinde yer alacak olan bu görüşmede, Kürt Teali Cemiyetinin ayrılma ve İngilizlerle bir-

likte hareket etmeleri eleştirilecektir. Cemiyet yöneticileri, Sadrazam Ferit Paşanın, Paris Barış Konferansında, Ermenilere geniş bir özerklik sözü verdiğini (öteki azınlıklara tanınan haklar gibi, Ermenilere de haklar tanıyacağına ilişkin söz vermiştir Damat Ferit Paşa) anımsatarak, İngilizlerin, Ermenistan yerine Kürdistan kurmalarının, Osmanlının çıkarları açısından da daha iyi olacağını söyleyeceklerdir. Şeyh Abdülkadir'in Haydari Zade'ye verdiği yanıt şöyle: "Sadrazamın ifadeleri gayet açıktır. Ermenistan lehine Kürdistan'ı feda etmek istemektedir." (Tunaya, c. II, s. 189-194; Göldaş, s. 279-280.)

Paris Barış Konferansı sırasında, İngiliz ve Fransız himayesinde iki Kürdistan kurulması ihtimalinin ağırlık kazanması üzerine, "Kürt Ligi Merkez Komitesi Başkanı Senatör Seyit Abdülkadir" imzasıyla, Konferans başkanına yazdığı 2 Ekim 1919 günlü mektupta, "Kürdistan'ın Güney ve Kuzey olarak iki farklı bölgeye ayrılmasıyla ilgili söylentiler"-den duyduğu kaygıyı belirterek, şunu yazacaktır: "Konferansa şerefle sunduğumuz Kürdistan sınırları içindeki etnik formu bölmek ve farklı güçlerin mandasına vermek, bu parçaları bilinmez karanlıklara sürükleyecektir." (İsmail Göldaş, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, s. 173-174.)

"Ermeni Milli Delegasyonu Başkanı" Bogos Nubar ile "Kürt Milli Delegasyonu Başkanı" Şerif Paşa, Paris Barış Konferansı Başkanlığına bir yönerge vereceklerdir. Bu yönergede, Ermeni ve Kürt, "iki ulusun da aynı ari kavimden olduğu ve çıkarlarının da aynı olduğu" belirtilerek, Ermeni ve Kürtler arasında anlaşmazlık konusu olan toprakları, adaletli karar vereceğinden emin oldukları Barış Konferansının çözüme kavuşturmasını isteyeceklerdir.

Seyit Abdülkadir de *İkdam*'ın sorduğu soruları yanıtlarken, Şerif Paşa'mn Kürt Teali Cemiyeti tarafından delege olarak gönderildiğini belirtecek, Kürtlerin, Ermenilerle ırk bakımından bir ilişkisi olmadığı gibi, Arap ve Fars ırklarından da olmadığım, Pehlevi ırkından olduğunu söyleyecektir. Abdülkadir, Ermeniler ile Kürtler arasındaki sınırın eşitlik

temelinde belirlenmesini ve çözülmesini istediklerini, Ermenilerle aralarında bir birliğin temellerinin bulunmadığını ekler. "Türkler bizim sevgili kardeşlerimiz ve dindaşlarımızdır. Müslümanlar olarak aramızda düşmanlık mümkün değildir." (*İkdam*, 27 Şubat 1920 / Göldaş s. 283.)

Paris Konferansına Şerif Paşa ile Bogos Nubar'ın birlikte verdikleri yönerge (muhtıra) üzerine, Seyit Abdülkadir'in yabancı dilde yayınlanan bir gazeteye verdiği demeç, Meclisi Mebusan'da (19 Şubat 1920) tartışmalara yol açmış, Ayan azalığından "ıskatı" (düşürülmesi) istenmiştir. Seyit Abdülkadir, kendisine maledinilen demeçle ilgili olarak gizli oturum istemiş, kabul edilen gizli oturumdan sonraki bileşime de, "asla beyanatta bulunmadığını" belirten bir önerge vermiştir. (Tunaya, c. II, s. 193-194.)

İngiliz Yüksek Komiseri J. M. de Robeck, İstanbul'dan 9 Aralık 1919'da, Curzon'a gönderdiği, "Kürt Şefi Şeyh Said Abdülkadir Paşa" ile Hohler'in söyleşisinin raporundan, Şeyh Abdülkadir'in, 7 Aralık 1919'da, İngiliz Yüksek Komiserliğine geldiğini öğreniyoruz.

Bu söyleşide, Şeyh Abdülkadir, Kürtlerin isteklerinin gerçekleştirilmesini, Barış Konferansından beklediğini, ve Kürdistan'ın kaderinin de Büyük Britanya politikasına yakından bağlı olduğunu söyleyecektir. Bu arada, Mustafa Kemal'in giderek daha tehlikeli bir hale geldiğini ve bundan büyük kaygı duyduğunu Hohler'e iletecek olan Şeyh Abdülkadir yeniden ikidara gelmek için çaba harcayan Ferit Paşa'nın partisinin (İttihat Terakki Partisinin) Türk koruması altında Kürtlere özerklik önerisinde bulunduğunu, kendisinden, bu imtiyaza karşılık ödeyeceği fiyatın, Kürtleri, Mustafa Kemal'e karşı fırlatmak (*throw*) olduğunu da belirtecekti. (FO 406/61, 8 Aralık 1919, *Documents on British Foreign Policy*, v. XIII, s. 425-426.)

Sevr Andlaşmasından (10 Ağustos 1920) sonra, 5 Aralık 1921'de, "Kürdistan Komitesi Başkanı, Osmanlı Senatörü" imzasıyla, Irak'ta bulunan General Ağa Petros'a, 19 Kasım 1921 günlü mektubuna yanıt olarak yazdığı mektupta "gele-

cekte Asur (Nesturi)-Kalde (Keldani) ulusunun, aynı biçimde Kürt ulusu ile birlikte yaşayacağı"nı belirtecek, "Kendilerine çok büyük saygım olan Şemdinan Başpiskoposu ve Mar Şimun ailesine" faydalı olamadığı için üzgün olduğunu ekleyecektir. (Hasan Yıldız, s. 114.)

M. Kemal Atatürk, *Nutuk*'ta, 1921 yılı başlarında ayaklanan Koçgiri Aşiret Reisi Haydar Beyin, İstanbul'da Seyit Abdülkadir'den talimat aldığını söyler. (Gazi M. Kemal, *Nutuk/Söylev*, cilt II, s. 840/841.)

Kürt Teali Cemiyetinin talimatı üzerine 1919 yılı Haziran başlarında Haydar Beyle birlikte Ümraniye'ye gelerek, daha sonra Koçgiri isyanı olarak bilinecek olan ayaklanmanın hazırlıklarına başlayan Veteriner/baytar M. Nuri Dersimi, Cemiyet Reisi Seyit Abdülkadir'in Ziraat Vezaretine yazdığı tavsiye mektubu üzerine "Sivas'ın Kürt mıntıkalarını ihtiva eden Kangal-Divriği-Zara mıntıkā veterinerliğine" tayininin çıktığını anılarında yazacaktır. (Vet. Dr. M. Nuri Dersimi, *Hatıratım*, s. 103-105, 106-107.)

Nuri Dersimi, Kürt Teali Cemiyeti tartışmaları sırasında, Şeyh Abdülkadir'i, bağımsızlıkçı değil, otonomcu (özerklik yanlısı) olmakla eleştirir. Dersimi'ye göre, Şeyh Abdülkadir, "Osmanlı hükümetine bağlı, bir Türk vilayeti mahiyetinde, bir Kürt muhtariyet mıntıkası" düşünüyordu. (Dersimi, s. 100, 104.)

ŞEYH ABDÜLKADİR DİYARBAKIR İSTİKLAL MAHKEMESİNDE

Seyit Abdülkadir "ötedenberi devam eden şüpheli hareketleri dolayısıyla Dahiliye Nazırı Talat Paşanın" 16 Nisan 1917 gün ve 764/71 sayılı emriyle "tarassut altında bulundurulmuş", Cumhuriyetin ilanından sonra da "yine tarassudata (gözetlemeye) tabi tutulmuştur." (Mehmet Bayrak, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadelesi*, s. 127.)

Bu gözetlemelerde, Şeyh Sait'in oğlu Ali Rıza'nın 2 Aralık 1924'te Dersaadette bulunan Şemdinan tahrirat katibi

Süleymaniyeli Nazif'le birlikte, Şeyh Abdülkadir'in evine geldiği, iki gün sonra tekrar gelerek gece burda kaldığı saptanmış ve bu, Bakanlığa iletilmiştir.

8 Nisan 1925'te Seyit Abdülkadir'in konağına, İngiliz elçiliği kavaslarından Selim İhsan gelmiş, 12 Nisan 1925'te de, Şeyhin oğlu Seyit Mehmet, İngiliz tebasından "Mr. Teker"in yanında yarım saat kadar kalmıştır. Seyit Abdülkadir, kendisinin İngiliz hükümeti adına görevli olduğunu söyleyen "Mr. Templen" ile bir protokol hazırlamış, protokolün imzasından bir gün önce yani 12 Nisan'da, Templen'in "İngiliz hükümeti namına vaz'ı imzaya selahiyetli memur olup olmadığım" anlamak için oğlu Seyit Mehmet'i "İngiliz tebasından Taker'in yanına göndermiştir.

İstanbul Emniyetinin özel olarak görevlendirdiği bir memur, kendisini, İngiliz hükümetinde görevli "Mr. Templen" adıyla Şeyh Abdülkadir'e tanıtmış, kurulacak Kürdistan'a silah ve para yardımı konusunda Şeyh ile anlaşmıştır. Oğlu Seyit Mehmet'in Mr. Taker'den getirdiği bilgi üzerine "oyuna getirildiğini" anlayacaktır. İstanbul Emniyeti, gelişmeleri, İçişleri Bakanlığına iletmektedir. Tertibin Seyit Abdülkadir tarafından da öğrenildiğinin bilinmesi üzerine, Bakanlıktan verilen 13 Nisan 1925 tarih ve 1123 sayılı emir üzerine "Seyid Abdülkadir ile mahdumu" Seyit Mehmet tutuklanır. (Mumcu, s. 77-85.)

Şeyh Sait İsyanı sanıklarını yargılayan Diyarbakır İstiklal Mahkemesinde, "Güya dini ve şer'i ve fakat her halde müstakil bir Kürdistan hükümeti tesis ve teşkil etmek emel ve maksadı ile Hükümet-i Cumhuriye aleyhine fiilen ve müsellehan kıyam ettikleri" iddiasıyla (Bayrak, s. 380.) açılan dava sonucunda, Seyit Abdülkadir ve oğlu Seyit Mehmet hakkında ölüm cezası verilecek ve 27 Mayıs 1925'te, Diyarbakır'da idam edileceklerdir.

BİNBAŞIM ASKERİNİ TOPLA

Zizanlı Hüseyin Efendi, Kanimeran'da Şeyh Abdullah'ın

önüne koşuyor, atını durduruyor, "Gitme şeyhim" diyor, "Babanı ve kardeşini astılar. Gidersen seni de asacaklar". Şeyh Abdullah Hakkari'ye gitmekten vazgeçiyor, geri dönüyor, Diman'a geliyor.

Seyit Abdülkadir ve oğlu Seyit Mehmet idam edildikten üç-dört gün sonra, Kerkük Milletvekili Fettah Bey Hakkari'ye gelmişti. Görevli idi. Görüşmek için Seyit Abdullah'ı Hakkari'ye istetti. Karakol Komutanı Yüzbaşı Dursun Bey, Seyit Abdullah'a davetiyeyi imzalatmış, ama babasının ve kardeşinin idamından söz açmamıştı. Başka bir rivayete göre "Baban Diyarbakır'a gelmiş seni istiyor" demişlerdi.

Seyit Abdullah, davetiyeyi almış ve ertesi sabah yola çıkmıştı. Yanında yirmi silahlı adamı vardı. Yüksekova'ya varmadan, Kanimeran'da babasının idamını öğrendi ve oradan geri döndü.

Hakkari'ye gitmediğini öğrenen Jandarma Karakol Komutam, Seyit Abdullah'ın evi önüne nöbetçi bırakıyor, karısını, kızkardeşini ve çocuklarını bir çeşit rehine olarak Nehri'de tutuyor. Tabur Komutanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey, Behram Beyi (Behram Töre'yi) çağırıyor, "Behram Bey" diyor, "Seyit Abdullah Hakkari'ye gitmemiş, Nehri'ye de gelmedi".

Behram Bey atlıyor atına, Diman'a geliyor. Seyit İslam diyor ki, "Seyit Abdullah İran'a, Göçer içine gitti". Behram Bey dönüyor Nehri'ye. "Binbaşım, askerini topla" diyor, "Seyit Abdullah'ın niyeti kötüdür".*

HEMEN GERİ DÖNDÜK

Ahmet Bey (Ahmet Kayran) sigarasını ağızlığına takıyor, anlatmaya başlıyor: "Seyit Abdullah İran'a geçince Göçer aşireti içine gitti. Göçer reisleri Cihangir Ağa ile Mecit Han'ın yanma. Onlar kendisine beşyüz silahlı verdi. Oradan Bradost aşiretine gitti. Adam hazırlattı. Revandız Kaymakamı Seyit Taha, amcasının oğluydu. Seyit Taha'ya haber gön-

derdi. Seyit Taha iki yüz silahlı verdi Seyit Abdullah'a. Seyit Müslih Geleşk'te oturuyordu. Zerza mıntıkasında oturanları silahlandırdı".

"Yıl 1341 idi" diyor İdris Bora. "Yüksekova Kaymakamı Hamit Bey (Hamit Onat) ve Seyyar Tabur Komutanı Abdüllatif Bey ile Bacirge'ye gitmiştik. Çardakta otururken, Hatı Ağa, İran tarafından geldi. Seyit Abdullah'ın Somay mıntıkasında silahlı adam topladığını söyledi. Biz hemen Yüksekova'ya döndük. Abdüllatif Bey telefon ile Nehri'yi buldurdu, Tabur komutanı İsmail Hakkı Beye hazırlık haberini verdi."

SEKİZ

NEHRİ İSYANI

TABUR VE BÖLÜKLER BASILIYOR

10 Haziran 1925 sabahı. Seyit Abdullah, İran'dan ve henüz sınırı saptanmamış olmakla birlikte İngiliz işgali altında bulunan Irak'tan topladığı isyancılarla (tahminen 1200-1700 kişi) Navşar (Şemdinli) bölüğünü, Gerdi Şapatan ve Nehri'de bulunan tabur merkezini bastı.

Durumun gerginleşmesi dolayısıyla bir gün önce Navşar bölüğünü teftişe gelen Tabur Komutanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey ile Tabur Doktoru Binbaşı Ali Rıza Bey sabahleyin erkenden Nehri'ye dönmek üzere yola çıkmışlardı. Pesen Deresinde bir su başında yol ikiye ayrılır. Orada Tabur komutanı ve tabur doktorunu isyancılar çeviriyor.

Navşar Bölük Komutanı Üsteğmen Bekir Sıtkı Beye haber gönderiliyor, Tabur komutam tutuklandı, Navşar'ın altındaki deredeki değirmene getirildi, diyorlar. Üsteğmen Bekir Sıtkı Bey, askeriyle değirmene koşuyor. Açılan ateşin ortasında kalıyorlar. İki er düşüyor. Üsteğmen kolundan yara-

lı.

10 Haziran 1925. Sabah. Gerdi Şapatan Bölük Komutanı Yüzbaşı Kemal Beyi, Gerdi aşiret reisi Ahmet Bey, sabah çayına çadıra davet ediyor. Çadırda kendisine Şeyh Abdullah'ın yazdığı mektubu veriyor. Yüzbaşı Kemal Bey, o zaman çadırın isyancılarla çevrildiğini görüyor. "Görüyorsun" diyor Ahmet Bey, "Seni burada tutmaya mecburum, yoksa beni öldürecekler". Ahmet (Kayran) Bey, "Şimdi takım komutanına bir mektup yaz, diyor, teslim olsun".

10 Haziran 1925. Gerdi Şapatan takım komutanı Mülazım-ı evvel (adını bulamadım), Kemal Yüzbaşı'ya yanıtını gönderiyor: "Sizin teslim olduğunuzu ve tesir altında bu mektubu yazdığınızı öğrendim. Bu dakikadan itibaren bölüğün emri kumandası bana aittir. Tek mermim kalana kadar kendimi savunacağım." Bölüğünü Zinabar'da müstahkem bir yere çekiyor.

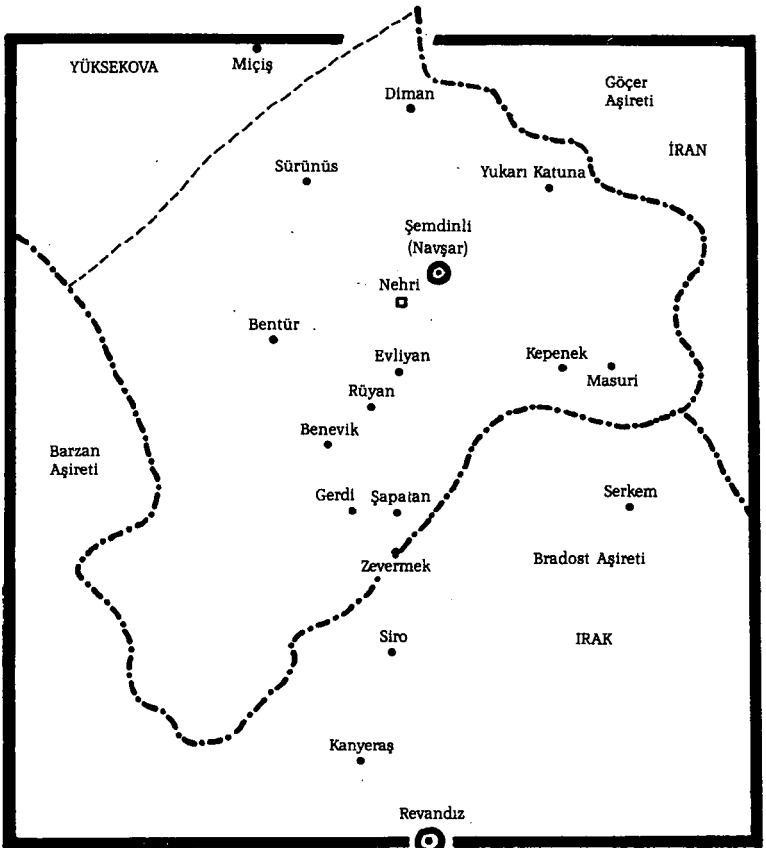
CEPHANELİĞİN ÖNÜNDE VE ÖLÜ

10 Haziran 1925. Ortalık ışıdı, ışıyacak. Oğuz Bey (Gerdi aşiret reislerinden) adamlarıyla sessiz ve tek kolda, Nehri'nin kuzey kapısında bulunan Seyit Abdullah'ın konağına giriyorlar. Pencerelerde ve kapılarda yerlerini alıyorlar. Aynı saatlerde er Ahmet bahçeler içindeki cephaneliğin önünde ve ölü.

10 Haziran 1925. Tabur Komutanı Binbaşı İsmail Hakkı Bey, Tabur Doktoru Binbaşı Ali Rıza Bey, Nehri'ye doğru yol alıyorlar. Yol bir yerde ikiye ayrılıyor. Yol ayrımında eşme var. Atlarından iniyorlar. Bir şeyler yemek için su kenarına oturuyorlar. Ağaçların ve taşların dibinden ağır ağır silahlar doğruluyor.

ÇOCUK RÜYA GÖRÜYOR

Çocuk uykuda daha, rüya görüyor. Anası mısır koymuş tavaya, tavayı ateşe koymuş. Pat..pat..pat... Pat pat pat...

Nehri İsyanında adıgeçen yerleri gösterir Şemdinli haritası

Mısırlar patlıyor. Çocuk sıçrayan mısırları topluyor. Kardeşi de koşuyor, komşu çocukları da, ben alacam diye. Patpat.. Pat..pat pat pat.. Mısır patlıyor. Çocuklar birbirlerinin üzerine üşüşüyor, birbirini iteliyor, gülüşüyorlar. Ağzı, cepleri, avuçları mısır dolu. Anasının sesi çağırıyor adını. Gözlerini açıyor. Ne mısır var, ne de çocuklar. Ama dışarda mısır patlıyor.

Tabur komutanı ve doktor, kendilerine çevrilmiş bir sürü

silahın önünde. İsyancılar, tabura doğru bağırıyorlar. "Teslim olun, yoksa komutanlarınızı öldüreceğiz" diye. Birkaç dakika sessiz geçiyor. Taburun kapısından bir er çıkıyor. Silahı yok. Bir er daha.

HALİT ÇAVUUUUŞ, HALİT ÇAVUŞ

Vakit ikindiyi geçiyor. Karakolun otuzbeş jandarması direniyor. Teslim olmayacak. Daha bağımsız ve yüksekte bir bina içinde. Kimseyi yaklaştırmıyorlar. Seyit Fehim'in aklına Karakol Komutanı geliyor. "Evinde olmasın?" diyor. Evine giriyorlar. Yüzbaşı Dursun Beyi evinden alıyorlar. Karakolun karşısındaki düzlüğe getiriyorlar.

Seyit Fehim arkasına tüfeğin namlusunu dayıyor "Bağır diyor, "yoksa vuracağım seni". Yüzbaşı iki yanına bakıyor. Karakolda erlerin başında Konyalı Halit Çavuş var. "Halit çavuuş" diye bağırıyor, "Halit Çavuuş sakın teslim olmayın.." Halit Çavuş pencereye koşuyor bakıyor ki, yüzbaşı vuruldu vurulacak. Tüfeklerini bırakıp dışarı çıkıyorlar.*

FIRINDA VURULMUŞTU, ELLERİ HAMURDU

Karakol da teslim olmuştu. Asiler erlerin silahlarını almışlar ve kendilerine bir daha asker olmayacaklarına yemin ettirmişler, beşer onar salmışlardı. Subayları ve memurları Nehri'nin altındaki düzlüğe toplamışlardı. Herkes yere çömelmişti. Kadınlar, çocuklar ağlaşarak Seyit Taha'nın türbesine doğru gidiyordu. Göçer reisi Osman Ağa ayağa kalktı, Seyit Abdullah'a dönerek "Bunların çoğu memur, mülkiye memuru" dedi "Kendilerinin bir suçu yoktur. Aileleri türbe-

*"Şemdinli İsyanı" başlıklı bölümde, Şadillili Vedat, Seyid Abdullah'ın "çevirme kuzu" yemeye davet ettiği 6 subayın, köye (?) geldiklerinde, ağaçların arkasından çıkan silahlı adamları tarafından esir alındığını yazar. Ayrıca, "Seyid Abdullah'ın eline düşen 6 subayın, sırtlarına yüklenen cephane sandıklarıyla ve çıplak ayakla tam 25 gün Şemdinli yöresindeki dağlarda, taşlı-dikenli patika yollarda dolaştırıldığı" da eklenir. (Şadillili Vedat, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, s. 113-116 – Kitabın 1980'de yayınlandığım ayrıca ekleyeyim.)

ye gidiyor, merhamet edin, bunları bırakın". Seyit Abdullah "memurlar serbesttir, gitsinler" dedi. O zaman binbaşı İsmail Hakkı Bey ayağa kalktı. "Bu subayları da serbest bırakın" dedi "Bunların bir suçu yok. Ben emir verdim, emrimden başka bir şey yapmadılar.." Seyit Abdullah "Babam idam edildi, kardeşim idam edildi" dedi "Niye bana söylemediniz?"

"Biz dağa çıkmıştık" diyor, Nehrili Abdullah. "Onlar çekilince Nehri'ye döndük. İki er ölmüştü. Birinin adı Ahmet'ti. Öbürü Maraş'lı Hasan'dı. Hasan fırıncıydı. Fırında vurulmuştu. Elleri hamurluydu. Herkes korktu, toprağa gömemedi. Mustafa çavuş vardı, o zaman sağdı, onunla biz toprağa teslim ettik."

İNGİLİZLER SIK GELİRDİ REVANDIZ'A

İsyancılar subayları Gerdi Şapatan'a götürdüler ve karargahlarını da oraya kurdular. Seyit Abdullah isyancıların başındaydı. Seyit Taha'nın kuvvetlerinin başında Şeyh Abdullah vardı. Seyit Müslih, Seyit Fehim, Göçer Reisi Mecit Han, Cihangir Ağa, Osman Ağa, Gerdi aşiret reisi Oğuz Bey, Ahmet (Kayran) Bey oradaydı.

"İngilizler dört beş yıl önce Seyit Taha'yı Revandız'a kaymakam yapmışlardı" diyor Ahmet Kayran. "İkibin ruble maaş veriyorlardı Seyit Taha'ya. İngilizler çok geliyordu Revandız'a, Seyit Taha'nın yanına. General geliyordu. Hakimler geliyordu. İngilizler 'siyasi hakim' diyordu bunlara. Seyit Taha'nın evi her gün dolu idi."

İNGİLİZLER KANYERAŞ'TA

Gerdi aşiret reislerinden Ahmet Kayran anlatmaya devam ediyor: "İsyandan bir hafta sonra idi. Seyit Taha ile iki İngiliz siyasi hakimi Kanyeraş'a kadar geldiler. Üç gün Kanyeraş'ta kaldılar. Haber gönderdiler. Seyit Abdullah'ı, Şeyh Abdullah'ı, Seyit Müslih'i yanlarına çağırdılar."

Kanyeraş'tan döndükten sonra Seyit Abdullah ileri ge-

lenleri topladı. "İngilizler bize yardıma devam edecek" dedi, "Para ve erzak verecek, cephane verecek. Diyorlar ki siz Türklerle savaşın. Buralar kendi topraklarınız, burada kalmanız için biz size yardım ederiz. Tutunamazsınız, korkmayın alın adamlarınızı, çocuklarınızı getirin, biz Irak'a yerleştiririz ..."

Gerdi Şapatan'a geldikten bir iki gün sonra erzak gelmeye başladı. Atlarla geliyordu. Un, şeker, pirinç gelirdi. Giyecek gelmiyordu. Yalnız bir kere ayakkabı geldi. Para da veriyordu. Altın, gümüş rubye, kağıt para, onluk, beşlik, yüzlük vardı. Cephane veriyordu. İngiliz mermisi, eski Türk piyade tüfeği mermisi veriyordu. Irak'ta Osmanlılar zamanından çok kalmıştı bu mermilerden. Seyit Taha ile Seyit Abdullah arasında, Şeyh Abdullah gider, gelirdi. İki günde, üç günde Revandız'a gidip geliyordu."

Seyit Abdullah Kanyeraş'tan döndükten sonra ileri gelenleri topladı. Karar verildi. Aşiret reislerine, ileri gelenlere, birer subay teslim edildi. Ertesi sabah, sizi Nehri'ye götüreceğiz, dediler; Nehri'ye götürüp serbest bırakacağız.

Zevreyaşk köyüne doğru götürüldüler.

BU BEŞİĞİN HATIRI VAR

Kemal Yüzbaşının ailesi, Ahmet Beyin evindeydi. Kerküklü idi. İki günlüğüne izin almış ve isyancıların nezaretinde Ahmet Beyin evine götürülmüştü. Karısının ve iki çocuğunun yanına. Her beye/reise öldürülmek için bir subay verilince, Ahmet Beye "Kemal Yüzbaşı da senin" dediler.

Kemal Yüzbaşı bunu işitince odadan dışarı çıkmadı. Kürtlerde bir adet vardır. Biri evin beşiğine yatarsa, o evin evladı sayılır. Kemal Yüzbaşı, Ahmet Beyin annesi Dörtmir'in yanında beşiğe kapandı. Dörtmir gitti Ahmet Beye "Utanmaz" dedi, "bu adamı nasıl vuracaksın? Bizim töremize, insanlığımıza yakışır mı?"

Yüzbaşıyı Dörtmir kadın yalnız bırakmadı. Rubaruklu Kemo Ağayı da yanına çağırttı. Dörtmir "Kemo" dedi, "bu za-

biti benim oğlum vuracak. Bu beşiğin hatırı vardır. Bu gece Yüzbaşıyı çocuklarıyla buradan kaçıracaksın"... Kemo Ağa, oğlu Sofi ile gece yola çıktı, yüzbaşıyı, ailesini ve iki çocuğunu, Bentür'e Behram Beyin evine getirdiler. Oradan Sürünüs'e, Sürünüs'ten Miçiş Karakoluna götürdüler.*

Seyit Müslih ile Navşar Bölük Komutanı Üsteğmen Bekir Sıtkı isyandan önce kan kardeşi olmuşlardı. İsyandan sonra, Seyit Müslih, Bekir Sıtkı'ya sahip çıktı. Ama yolda, Kepenek Köyünü geçtikten sonra, hile ile vuruyor Üsteğmen Bekir Sıtkı'yı. Karısı Binnaz'ı İran'a götürecek ve sonra onunla evlenecektir.**

"Asker gelince" diyor Mustafa Töre, "Babam bir köylüyü ikna ediyor. Diyor ki, 'Sen cenazelerin yerini göster, hükümet sana silah verir, yardım eder'. Ormanın içinde taşların kovuklarına itelemişler, üzerlerini ot ile örtmüşler. Çıkardılar ordan, Gerdi Şapatan'a getirdiler. Oraya gömdüler."

TÜRKİYE'DE YAŞAYAMASINLAR, BİRLİK OLMASINLAR

Bir kirmanç o günleri, delikanlılık günlerinin düşüncelerini anlatıyor. "Diyorduk ki, biz Müslümanız, İngilizler gavurdur". Devam ediyor: "Müslümanları birbirine düşürmek istiyor bu İngilizler. Bizi birbirimize kırdıracaktı. Kirmançlar, hükümetin gözüne diken olsun batsın istiyordu. Biz böyle düşünüyorduk. Sesimizi çıkaramıyorduk, korkumuzdan bir şey söyleyemiyorduk, ama 'yazık yazık' diyorduk içimizden, 'yapmasalar bunu, gavurun sözüne kanmasalar'. İstiyordu ki Türklerle Kürtlerin arası açılsın. Bir daha dönmesinler. Türkiye'de yaşayamasınlar, birlik olmasınlar".

MUSTAFA KEMAL'İN YİRMİ JANDARMASI KALMIŞ

"Benim genç zamanımdı" diye devam ediyor İdris Bora:

*İsyanda sağ kalan Kemal Yüzbaşıyı bulamadım. Kerküklü olduğunu, Kerkük'e döndüğünü öğrenebildim.

**Binnaz İstanbulludur. Seyit Müslih'den bir çocuğu olmuş. 1962 yılında İran'da öldü.

"Yüksekova'da gümrük muhafaza memuruydum. Nehri isyanı tahkik heyetine üye seçilmiştim. Dairemizin karşısında genç bir kadın oturuyordu. Bekar vaktimdi. Bende kadına bir iltifat uyanmıştı. İsyandan bir ay sonraydı. Daireden çıktım. Evlerinin önünde bu kadın, bir başka kadınla Kürtçe konuşuyordu. "Yazık değil mi bu gençlere" diyordu. "Mustafa Kemal'in yanında yirmi candarması kalmış, o da dağa çıkmış."

"Birkaç gün sonra iki uçak geldi, Yüksekova'ya indi. Uçakların inebilmesi için keşif yaptı gittiler. Halk uçağı yeni görüyor. Herkes, çocuk, kadın, uçakların indiği yere geldi. Uçaklar havalandı, halk dağıldı. Gene o kadın yanındaki kadına yolda anlatıyordu: "Fransızlardan iki uçak ödünç almışlar. Onlar da geldi, gitti."*

ŞEMDİNLİ'Yİ BOŞALTIYORLAR

"Üç dört gün sonra Yüksekova'ya 24 uçak geldi. 27 ve 28. alaylardan hazırlanmış bir tümen, 6. Seyyar Tabur, 5 aşiret hafif süvari alayı, bir topçu taburu. Süleyman Sabri Paşa Komutasında Yüksekova'da toplandı. Yüksekova'nın çevresi çadırla doldu. Bütün ova asker kaynıyordu."

1 Ağustos 1925 günü sabahı, asker üç koldan Şemdinli'ye yürüdü. Şemdinli'de isyana katılan bölgeler ise daha önceden boşaltılmıştı. Nehri'den başlayarak Gerdi mıntıkasındaki bütün köyler, çoluk çocuk, kadın ihtiyar toplanmış, Irak'ın Siro köyüne (İngiliz işgal bölgesine) götürülmüştü. Navşar'dan başlayarak bütün Zerza mıntıkası ise Serkem'e (İngiliz işgal bölgesine) taşındı.

SİZE YARDIM EDERİZ, EV YAPARIZ

"Asker Evliyan'dan görününce Seyit Abdullah'a haber

*Şeyh Sait isyanında, Mardin'e demiryolu ile asker sevki için, antlaşma gereğince, Türkiye, Fransızlara haber verecekti. Haber verildi. Ama İngiltere "şayet Suriye toprağından askerin geçmesine izin verilirse kendisinin de isyana müdahale edeceğini" Fransa'ya bildirdi.

verdiler" diyor Ahmet Kayran. "O da Evliyan ile Rüyan arasındaki gedikte, askeri karşıladı. Ama tutunamadı. Hemen adamlarını topladı. Irak'a kaçtı. Hepimiz Siro'ya geldik. Ailelerimiz Siro'da idi. Serkem'e 700-800 hane gitmişti. Siro'da ise bin haneden fazla vardık.

Bir İngiliz generali geldi o zaman yanımıza. İkibin askeri vardı. Bir hafta bizim yanımızda kaldılar. General hepimizi, ileri gelen aşiret reislerini, muhtarları çağırdı yanına. Dedi: "Size yardım ederiz, yer veririz, ev yaparız, maaş veririz, her hususta destekleriz sizi. Merak etmeyin ki biz yerlerimizi terkettik, şimdi ne yapacağız diye.".

Generale Vanlı biri çevirmenlik yapıyordu. Ya Ermeniydi, ya Nesturi. Kendisi bize "Ben Vanlıyım" demişti. Kürtçe, Türkçe, İngilizce biliyordu. Bir de istihbarat zabiti vardı. Üzerinde nişanlar vardı. Gelirdi ifade alırdı. Ne yaptın, nasıl yaptın, nereye kadar gittin, nerelerde savaştın, kimleri öldürdün? diye. Kaptan Hud idi adı. Biz "Kaptan Hud" diye çağırıyorduk kendisini.

Erzakı İngilizler gönderiyordu. Seyit Taha'ya teslim ediyordu. O da bize gönderiyordu. Buğday, un, şeker, çay, pirinç gelirdi"..

MUSUL IRAK'A VERİLİYOR

Nehri isyanından bir ay sonra Soruşturma Kurulu raporunu bitirdi ve Cemiyet-i Akvam'a verdi (16 Temmuz 1925).

Cemiyet-i Akvam, Musul'u Irak'a verdi ve Irak'ın 25 yıl İngiliz mandasına verilmesini karara bağladı (18 Aralık 1925). Şemdinli'nin güney sınırı, Türkiye ile İngitere arasında yapılan Ankara Andlaşmasıyla (1926) belirlendi.

SONRA ERZAK DA VERMEDİLER

İsyana katıldığı için aşiretini Irak'a götürmüş olan Ahmet Kayran anlatmaya devam ediyor: "Erzakı İngilizler gönderiyordu. Şemdinli'den Siro'ya muhacir gelen bize. Buğday,

un, şeker, çay, pirinç gelirdi. Kış geldi bizi birer ikişer köylere dağıttılar. Seyit Taha'ya bir kere onsekiz bin rubye verdiler. Bize dağıtması için. Bazı evler on rubye aldı, bazı evler yüz rubye. Hatta ikiyüz rubye alan evler de vardı. Ondan sonra yardım görmedik."

DOKUZ

BARZANLARIN ORAMAR BASKINI

LAWRENCE NEVRASİTO KÖYÜNDE (Mİ?)

Şeyh Hazretleri, Mehmet Reşit'in evine konuk gelmişti. Çevredeki aşiret ileri gelenlerini çağırtmış, onlarla konuşuyordu: "Halifeyi süren Mustafa Kemal ve arkadaşları" aleyhine, Cumhuriyet ve laiklik aleyhine konuşuyordu.

İçişleri Bakanlığı Miralay Lawrence'in şeyh kılığında bir fotoğrafını göndermişti. Sınırlarımızda dolaştığını yazıyor ve yöneticileri uyarıyordu. Oramar karakol komutanı ve bucak müdürü aynı günlerde bir ihbar almışlardı. Nevrasito köyüne bir arap şeyhinin geldiğini, aşiret reislerini toplayıp Türkiye Cumhuriyetine karşı halkı isyana sürüklediğini öğrenmişlerdi. Mustafa adında bir genç vardı. Nevrasito köyüne gitmiş, Arap şeyhi görmüştü. Fotoğrafa baktı, aynı adamdı. "Bana elli lira verin, gider öldürürüm bu adamı" dedi. O zamanki Oramar Bucak Müdürü Bekir Sıtkı devam ediyor. "Elli lirayı nasıl olsa veririz ya, çekiniyoruz. Bir İngiliz Mira-

layını Irak'ta öldürürsek hükümet bize ne der. Bir yazı yazdık, dedik ki, böyle böyle, Lawrence'i öldürtelim mi?"

O günlerin gazetelerinde birbirlerini tutan ve olayın doğruluğunu pekiştiren haberler vardı. Çerkez Ethem'in Irak sınırında dolaştığı, yüzelliliklerden Kiraz Hamdi'nin Hobyan Cemiyeti Başkanı Doktor Şükrü ile Irak sınırına kadar geldiği yazılıyor, bir Suriye gazetesi Lawrance'in Hacı Mehmet adı ile Bağdat'ta oturduğunu haber veriyordu.

Lawrence birkaç gün Nevrasito köyünde kaldı. Oradan Barzan aşireti içine gitti. Barzan aşiret reisi Şeyh Ahmet ile (Molla Mustafa Berzani'nin ağabeyi) konuştu. Oradan Türk-İran sınırındaki aşiretler içine gitti.

BİR KADIN ADI: ZELİHA

Oramar Bucak Müdürü Bekir Sıtkı anlatmaya devam ediyor: "Lawrence, Nevrasito'da bir hafta kaldıktan sonra Barzan'a gitti. Barzan'a gittikten yirmibeş gün sonraydı, oniki Barzan geliyor Sat yaylasına. Sat yaylası Türkiye toprağında. Barzanlar, aşiret reislerini, konuşmak için yaylaya çağırıyorlar.

Toplanmışlar, konuşmuşlar. Haber aldık. Gevar'a (Yüksekova'ya) haber gönderdik. Hem Lawrence'in sınırımızda dolaştığını yazdık, hem de Barzanların aşiret reisleriyle görüştüğünü, isyan çıkartacaklarını yazdık".

"Birkaç gün sonraydı. Oramar muhtarı Sadullah vardı. Onun karısı Zeliha, bölük komutanına gitmiş, sonra bana geldi. "Bu gece basılacaksınız" dedi. "Kocan nerede? O niye gelip söylemiyor da, sen söylüyorsun" dedim. "Kocam korkuyor" dedi. "Hem onlardan korkuyor, hem de siz sıkıştırırsınız, nerden öğrendin, kimden öğrendin diye. Onun için ben geldim."

Ben hemen bölüğe bir tezkere yazdım. Bölük komutanı Üsteğmen Necati Beydi. Necati Bey, tezkerenin altına "Müsterih ol" diye yazıyor ve devam ediyordu: "Sat gediğini bir manga askerle tuttum. Ben de her ihtimale karşı, rehine ol-

sun diye, nahiyenin ileri gelen ağalarını bu gece akşam yemeğine davet ettim."

Akşam ağalar geldi. Daha gün aşmamıştı. Karakolda toplanmıştık. Bir de baktık, ilçe jandarma komutanı üsteğmen Ahmet Bey, on süvari ile geldi. Ahmet Bey aynı zamanda kaymakam vekiliydi. Geldi, bize konuk oldu. Odaya gelince ağaları dizilmiş oturuyor gördü, durakladı. "Bu adamlar ne" dedi. Adamlar olduğu için birşey söyleyemedim. Elimdeki kağıdı verdim. Okudu. Dedi ki, "Biz yalnız konuşalım". Ağaları başka odaya aldık. "Ben de bu iş için geldim" dedi. "Basılacağınızı haber alınca hemen buraya koştum". Anlatmaya devam etti:

GRAMOFON ÇALIYORDUK

"İhbarınız üzerine önce Doski'ye gittim. Sat köyüne haber gönderdim. Sat muhtarı Hacı Beyi çağırttım. Muhtar gelmemiş. Satın bekçisi İto ile, üye Sofi Hasan'ı göndermiş. İto beni yalnız yakaladı, 'Beyim' dedi, 'bunlara inanma artık. Barzan ile birlik oldular, hükümeti basacaklar'. Hemen yola çıktım. Size haber vermeye ve tedbir almaya geldim". (21 Temmuz 1930.)

Akşam yemeğini yedik. Gramofon çalıyordu. Hangi plaktı anımsamıyorum. Pencere hızlı hızlı vuruldu. "Dışarı çıkın" diye bağırıyordu biri, "dışarı çıkın basıldınız". Benim hizmetçimdi. Hemen kapıya fırladık. Jandarmalara emir verildi, Hükümet binasının çevresinde yerlerini aldılar. Gittik bölük binasına. Ağalar da bizimle geldi. Barzanlar, Oramar'ı sarmıştı.

Bölük de tertibatını almıştı. Sekiz gündür peksimet yapılıyordu. Haber vermiştik. Ağrı'da isyan çıkmıştı o zaman. Bunların niyetleri aslında Ağrı ile Oramar ve Nehri'de aynı zamanda isyan çıkartmakmış. Nasıl oldu ise Ağrı'da isyan önce çıktı. Hükümet Ağrı İsyanı ile uğraşıyordu. Bize hemen yardım gönderemedi.

Barzan aşiret reisi Şeyh Ahmet idi. Şeyh Ahmet gelme-

miş. Baskınların hiç birine ne Şeyh Ahmet, ne de Molla Mustafa gelmezlerdi. Ama çavuşları başlarındaydı. Abdurahman çavuş vardı, Oramar'ı çevirmişlerdi, ateş etmiyorlardı. Kışladan bakıyorduk. Yerleşiyorlardı. Çakmaklarının ateşi görünüyordu dağların eteğinde. Sabaha doğru ateş açtılar. Birden açtılar. Biz de karşılık verdik.

BİR KARDEŞ ADI: SÜLEYMAN

Yolumuz kesilmişti. Gevar'a haber gönderemiyorduk. Bir çocuk vardı, Süleyman adında. Sehi oğlu Süleyman. Kardeşi Mustafa askere gitmişti. Oramar'dan ilk askere giden Mustafa idi. Süleyman bize geldi, dedi ki: "Benim kardeşimi askerden getirin, terhis edin, ben sizin postanızı götürürüm. Öldürecekler beni, öldürsünler. Yeterki kardeşim terhis olsun, gelsin."

İlk postayı götürdü. Bubava köyüne. Yanımızda, bizimle kalan ağalardan Sıddık'ın oğlu Sadullah'a. Mektubu Sadullah Yüksekova'ya götürdü. İkinci raporumuzu Süleyman götürürken, yolda vurdular. Böylece son irtibatımız da kesildi.

Sekiz gün muhasarada kaldık. Karakol yüksekte, tepedeydi. Altı makineli tüfeğimiz vardı. Gece, gündüz ateş açarlardı. Biz de karşılık veriyorduk. Cephanemiz boldu. Yalnız suyumuzu kestiler. Gece bölük sürekli ateş yapıyordu. O zaman, ateş altında suyu getiriyorduk. Yüz otuz kişiydik. Sekizinci gün asker ve milis geldi Yüksekova'dan. Barzanlar, asker geldiğini haber alınca kaçtılar, kaçıp gittiler.

YANIT GELMEZ OLUR MU?

"Peki" dedim, "Lawrence'i öldürmek için Mustafa elli lira istemişti. Yazdığınız yazıya yanıt gelmedi mi? Öldüremediniz mi Lawrence'i?"

"Yanıt gelmez olur mu? Kaymakamlık vilayete, o da Ankara'ya yazmış. Üç ay sonra yanıt geldi. Yazıyordu ki 'Derhal öldürün'..."

ON

BARZANLARIN NEHRİ BASKINI

BİR olaya iki anlatım. Birinci anlatım doğru ise ikincisi yanlış. İkinci anlatım doğru ise, birincisi hileli. Ve bugüne kadar Şervina Köyünden Salihoğlu Muhammed'in durumu anlaşılamamıştır.

ŞERVİNA KÖYÜNDEN SALİHOĞLU MUHAMMED

"Yatsı namazına yakındı" diye anlatmaya başladı Apdullah Çiftçi. "Babam abdest alacaktı. Kapı açıldı. İçeri Şervinalı Muhammed girdi. Telaşlıydı. Daha oturmadan, ayakta babamla bir şeyler konuştular. Babam Muhammed'in yanına beni kattı. Jandarma komutanına gönderdi. Hilmi Yüzbaşı Jandarma komutanıydı. Evine gittik. Komutan, Muhammed'i daha önceden tanırdı. Bizi kapıda görünce "Merhaba Mehmet" dedi, "inşallah hayırdır bu geç saatte.." Muhammed hemen orada anlattı. "Beş yüze yakın Barzan, öğle geçi-

yordu bizim köye geldi. Yarın buraya gelecekler, basacaklar burayı."

Yüzbaşı üstünü giyindi, dışarı çıktı. Mehmet'e "Sen benimle gel" dedi. Mehmet ile birlikte bölük komutanının yanına gittiler. Piyade bölüğü vardı o zaman. 1925 İsyanı'ndan sonra tabur Gevar'a gitmiş, Nehri'de bir bölük kalmıştı. Bölük komutanı, kaymakama haber gönderdi. Kaymakam da o gün çocuklarını yanına getirtmişti. Kaymakam da geldi. Oturdular, Muhammed'i yeniden dinlediler.

SEN YALAN SÖYLÜYORSUN

Muhammed yeniden anlattı. Sözünü bitirince bölük komutanı fırladı yerinden "Yalan söylüyorsun" dedi, "Sen yalan söylüyorsun, bizi kandırıyorsun.."

Üsteğmen dışarı bağırdı. Postasına "Bunu karakola götürün, nezarete atın". Sonra Muhammed'e döndü "İki gün içinde Barzanlar gelmezse seni öldüreceğim.." Muhammed şaşırmıştı. "Ben kendimi feda ettim, evimi yıktım, size haber vermeye geldim" dedi, "eğer iki gün içinde Barzanlar gelmezse beni öldürün.." Muhammed'i nezarete aldılar.

Aynı gece Yüksekova'dan telefon ediliyordu: "Şimdi haber aldık. Oramar Bölüğünü Barzanlar bastılar. Elimizdeki kuvvetleri oraya gönderdik. Size ayrıca takviye gönderemeyeceğiz. Hemen toplanın, Yüksekova'ya çekilin."

Muhammed de kalmak istemedi. "Ben sizi bırakmam" dedi, "Barzanlar gelirse öldürür beni." Onu da yanlarına aldılar. Nehri'yi gece boşalttılar. Asker, memur, gece yarısı gittiler.

Nehri'de yalnız halk kaldı. Bir gün geçti. Ertesi akşam, yatsı namazı sırasındaydı, Nehri'nin çevresinden bir ateş yayıldı. Barzanlar Nehri'yi çevirmiş ateş ediyorlardı. Kadınlar, çocuklar bağırıp ağlaşmaya başladılar. Baktılar asker kalmamış, memur kalmamış. O gece ertesi gün orada kaldılar. Başlarında Molla Mustafa Berzani'nin iki çavuşu vardı: Halil Hoşevi ile Ahmet Nadir. Taburda, karakolda, dairelerde

işlerine yarar ne buldularsa hepsini talan ettiler, yüklediler, çekildi gittiler. Biz gittiklerini gördük, ama nereye gittiler bilmiyorum. Herhalde Barzan'a gitmişlerdir."

BİR HİLE MİYDİ? İŞTE İKİNCİ ANLATIM

"Ben Benevik'te evimde oturuyordum" diye anlatmaya başladı Ahmet Kayran. "Begorlü Taha adında bir adam vardı. Daha yeni gün ağarıyordu. Baktım, bize, eve geldi. 'Bu gece Nehri'deydim' dedi, 'gece yarısı hükümet Gevar'a (Yüksekova'ya) gitti'. 'Niye, ne var?' dedim. 'Vallahi bilmiyorum' dedi, 'Hepsi gece Gevar'a gitti, kimse kalmadı hükümetten...'

Begorlu Taha fazla kalmadı. Çay hazırdı, bir çay ya içti ya içmedi, gitti. O gitti, bir saat sonra, arkasından bir gümrükçü geldi. 'Taha buraya geldi mi?' dedi, 'benim silahımı kaçırdı'. Taha'nın bir saat önce gittiğini öğrenince, 'Bana adam ver, gidip silahımı alayım' dedi.

İki adam verdim. Gümrükçü, Taha'nın arkasından yola çıktı, gitti. Begor'a kadar gitmiş, yetişememişler. Taha Begor'da da durmamış, doğru Şeyh Ahmet'in (Barzan aşiret reisi ve Molla Mustafa'nın ağabeyi) yanına gitmiş. Gitmiş, Şeyh Ahmet'e haber vermiş. Şemdinan'ı (Nehri, Şemdinli bölgesinin ilçe merkezi) hükümet bırakmış, gitmiş, her şeyini orada bırakmış, diye.

BİZE DE TEKLİF ETTİLER

Bizim haberimiz yoktu. Şeyh Barzan'ın askeri Oramar'a gitmiş, baskına. Taha gideli iki gün olmuştu, Şeyh Barzan'ın üç yüz silahlısı geldi. Başlarında Şerif vardı. Barzanlıydı. Bir de Şirvanlı Aptullah vardı. Benevik'in önünden geldiler. Bize de teklif ettiler, siz de (Gerdi aşireti) birlikte geleceksiniz diye. Biz gitmedik. Onlar indiler, gittiler Nehri'ye.

İkinci gün baktım, dönüyorlar, herkesin omuzunda bir çuval vardı. Erzak, gaz, yatak vardı. Barzan'a gidince hakkımızda şikayette bulundular. 'Biz gittik, Gerdililer bizimle

gelmedi' diye. Şeyh Barzan yeniden üzerimize göndermek üzere üç yüz kişi hazırlatmış. Birisi bize ihbar etti. Gerdi aşiretinden biri vardı Ziti'de. Gece ile bir haber göndermiş. 'Haberiniz olsun' demiş 'Şeyh Barzan'ın kuvveti sizin üzerinize geliyor.' Bizim de silahımız yoktu, onlarla başa çıkacak kadar. Hükümet gitmişti, asker gitmişti. Ben mecbur oldum, Berekeş yolundan kaçtım, İran'a gittim, İran'da bir ay kaldım, sonra Irak'a geldim, Revandız'a."

ONBİR

BARZANLARIN BEMBO KALESİNİ KUŞATMASI

ÜSTÜNÜ KAPATMAYA ZAMAN KALMADI

İbrahim Han Töre, anlatmaya devam ediyor: "Hayır efendim, hayır Muzaffer Beg, memurlar Yüksekova'ya gitmediler" diyor. Bölük gitti yalnız. Vali emir vermiş kaymakama, Sürünüs'e, Han Töre'nin yanına gidin, diye. İlçe merkezi orası olsun, demiş. Kaymakam, karakol komutanı, mal müdürü, nüfus memuru Sürünüs'e geldiler. Bizim yanımıza. Bazılarının ailesi de yanındaydı. Bir oda boşalttık. Memurlar gündüzleri orada oturmaya başladı. Jandarmalara da bir yer bulduk."

Yüzbaşı Hilmi Bey ile, bir gün ata bindik, yarım saat ötede Bembo var, oraya doğru gittik. Bembo'nun hemen yanı başında, sarp kayalar üzerinde bir kale yeri var. Yıkılmış ama, duvarının temelleri belli. Yüzbaşı Hilmi Bey, bana dedi ki: "Han Töre biraz adam topla, ben de jandarmaları vereyim, bu kayalığın üzerine bir oda yapalım, belki lazım olur."

Benim iş görür otuz adamım var. Yirmisini verdim. Jandarmalar da geldi. Başladılar kalenin eski yerine bir oda yapmaya. Üçüncü gün, memurlar da oraya geldi. Kalenin yapıldığı yerde oturuyoruz. Duvarlara pencere yeri açmadık, mazgal yaptık. Daha üstünü kapamaya vakit, kapısını takmaya fırsat kalmadı ki, uzaktan bir atlı kafilesi göründü. Baktık arkası büyüyor. Anladık ki Barzanlar geliyor. Bir saate kalmaz yanımızda olurlar. Kaymakama dedim ki "Beyim izin ver, ben Sürünüs'e gideyim, çocukları toplayayım, bir yere kaçırayım". Dedi, "Sen durma git, köyü boşalt, çocukları al, emin bir yere götür."

YA KURTULURUZ, YA ÖLÜMÜZÜ ÇIKARIRLAR

"Atladım ata Sürünüs'e geldim. Hemen ne bulabildikse kaptık, yola çıktık. Haruna gediği tutulmuş. Dağların üzerinden Diman'ın oralardaki derelere indik. Ormanların içine saklandık. Ateş yakmaya korkuyoruz."

"Biz Bembo'da kalede kaldık" diyor Mehmet Salih. "Kafir (yani Barzanlar) geldi etrafımızı çevirmeye başladı. İki halı getirmiştik köyden. Kapının yerine birini içten, birini dıştan iki halıyı çaktık, içine taş toprak doldurduk. Evlerden iki çamaşır kazanı getirmiştik, çamur yapmak için su koymaya. Su doldurduk ikisine de. Beş teneke dolusu da buğday var yanımızda. Kafir geldi etrafımızı çevirdi. Cephanemizin hepsi iki sandıktı. Barzanlar karşımızdaki dağlara, yükseklere çıktı. İki tane de ağır makinalı tüfekleri vardı. Birini kilisenin oraya kurdular. Birini de karşımızdaki yamaca.

Oda, işte gördüğünüz yerdi (orta büyüklükte bir oda). Tam kırkiki kişiydik içerde. Kaymakam, Hamdi Beydi. Elli yaşlarındaydı. Belki daha yaşlıydı. Süleymaniyeliydi. Evini Sürünüs'e getirmişti. İki çocuğu vardı. Mal Müdürü Ali Efendi de Süleymaniyeliydi. Yaşlı bir adamdı. Onun da evi yanındaydı. Telgraf Müdürü İzzet Bey gençti daha. Bekardı. Hilmi Yüzbaşı orta boylu, biraz şişmanca, esmer, cesur bir adamdı. Seyit İslam'ın kızı Sıdıka ile evliydi. Otuz jandarma

vardı yanında. İkisi onbaşıydı. Birinin adı Duran'dı. İzmirli. Öbürünün adı Bilal, karıştırmıyorsam Edirneli. Biz milislerle birlikte tam kırkiki kişiydik. Ancak sığıyorduk. Ayaktaydık. Oturmak için yer yoktu ki oturalım. Tüfeğimiz çoktu ama on, oniki kişi ancak ateş edebiliyorduk. O kadar mazgal vardı.

Geldikleri gün ateşe başladılar. Makinalı tüfek ile ateşe başlayınca, kaymakam bağırmaya başladı. "Tesliiim, teslim olduk, öldürmeyin bizi" diye. Hilmi Yüzbaşı döndü kaymakama "Sen sus" dedi, bize de dedi ki "Ya kurtuluruz, ya ölümüzü çıkarırlar buradan. Teslim olmayı aklınızdan geçirmeyin."

Kalenin içine birkaç kere tepeden mermi düştü, fakat tesir etmedi. Makineli tüfekler çok uzaktı, mermisi bize yetişmiyordu.

KASATURA İLE BİR ÇUKUR AÇTIK KAYMAKAM ABDESTİNİ BOZDU

"İki gün ormanların içinde kaldık" diye anlatıyor İbrahim Han Töre. "Üçüncü gün yanımıza aldığımız yiyecek bitti. Kalabalığız. "Bir gidelim Sürünüs'e" dedim, "belki yiyecek bir şey buluruz." Sonra kalede adamlarımız var, yeğenim var. Ben ümidi kestim ama, "Ya Allah" diyorum. Gece birkaç adam aldım, gizlice Sürünüs'e geldik. Barzanlar Sürünüs'e gelmişler. Biraz koyun, keçi götürmüşler. Peteklerin bazılarını harap etmişler. Yiyeceklerden almışlar, dökmüşler. Evlerimizi yıkmamışlar. Biraz yiyecek hazırladık, köyden dışarı çıkardık. Aklımız da Bembo'da. Ormanın içinden Bembo'ya gittik. Ağaçların arasından yanaştık, baktık. Kalenin karşısında, çadırları kurmuşlar, ateş yakmışlar. Kalabalık, gürültü. "Demek ki kaleyi alamamışlar" dedik, "çocuklar sağ"...

Anlatıyordu Mehmet Salih: "Kaymakam tutturdu ben abdestimi herkesin içinde yapamam diye. Askerler bir çukur kazdı, kasatura ile. Oraya abdestini bozdu. Hepimiz abdesti-

mizi duvarın üstünden atıyorduk. Ayaktaydık çoğumuz. Hepimize oturacak yer yoktu ki oturalım. Günlük yiyeceğimiz bir bardak su, bir bardak ta çiğ buğday. Başka yiyecek bir şeyimiz yoktu. Üçüncü gün suyumuz da bitti. Kaymakam bayılmıştı. Ona bir yer açtılar, yere uzattılar. Aç, susuz, uykusuz, güneş tepemizde. Birbirimizin omuzuna düşüp düşüp doğruluyoruz."

ASKER GELDİ SANDILAR

"Dördüncü gün oldu" diyor Han Töre, "Ne gelen var ne giden. Artık canımızdan bezdik."

"Yanımda on tane silahlım var, fazla değil. Barzanların başlarında Halil Hoşevi var, Ahmet Nadir var, Seyit Fehim de gelmiş. Karargah çadırını basar, bunları öldürürsek, belki kaçarlar, giderler dedim. Aldım adamlarımı Bembo'ya geldim. Dayım da Yüksekova'dan kırk kişi toplamış. Dağların tepesinden saklana saklana Bembo'ya gelmiş. Gece önce aramızda ateş oldu. Dayım, ayışığında bizi tanıdı. Birleştik, Barzan'a ateş açtık.

Bir karışıklık, bir gürültü oldu. Herkes bir tarafa kaçtı. Çarığı çeken, tüfeğini kapan ateş ede ede kaçıyor.

Nerden arkasından gideceksin? Onlar da asker geldi sandı, firka geldi sandı. Onun için paniğe kapıldı, gece arkalarına bile bakmadan kaçtılar.

Gün ışırken kaleye çıktık. Beşinci günün sabahı. Kapı yerini yıktık ki, kokudan içeri girilmiyor. Leş gibi kokuyor. Kaymakam baygın, nüfus katibi baygın. Nefes alıyorlar ama, öldü ölecekler. Hepsi bitkin, ölü gibi, tüfek tutacak, tetik çekecek halleri kalmamış. Kaymakam ile, nüfus katibini sedye ile çıkardık, Sürünüs'e götürdük. Ben diyordum, bunların ikisi de ölür."

İKİNCİ BÖLÜM

ŞEMDİNLİ'NİN DIŞ KOMŞULARI

BİR

BARZAN AŞİRETİ VE MEHABAD KÜRT CUMHURİYETİ

... veya bir Barzan bize diyor ki: "iki uçak verin bize Irak'ı alalım. Yarısı size olsun, yarısı bize."

BARZAN'IN EVLERİNİ YEDİ KERE YIKTIK

Muhammed Sıddık, babası Şeyh Ubeydullah'ın İstanbul'a götürülmesinden sonra, Nehri'ye dönmüştü. Şemdinli'nin tütününü Düyun-u Umumiye'den yıllığı 1.700 Osmanlı altınına iltizama almıştı.

Şeyh Ubeydullah'ın sürgüne gitmesinden bir ara "başsız" kalan köylerin önemli bir kısmına Barzan aşiret reisi söz geçirir olmuş ve âşarı toplamaya başlamıştı. Barzan aşiret reisi Erbil'den Şervan'a, Şervan'dan Nehri'ye kadar olan topraklara sahip çıkıyordu. Muhammed Sıddık ise Barzan aşiretinin oturduğu topraklara karışmıyordu. Ama Gerdi mıntıkası ve Şervan benimdir, diyordu. Aynı topraklar üzerinde iki taraf hak iddia etmeye başlamıştı.

Aynı köylü iki tarafa vergi vermek zorunda kalıyor, zaman zaman iki tarafın silahlıları birbiriyle karşılaşınca çatışma başlıyor ve birbirlerinin köylerine baskınlar yapıyorlardı.

Bişemsi köyünde oturan 110 yaşındaki Bayram Oğuz "Benim gençliğimde" diyor, "Barzan'ın evlerini yedi kere yıktık."

MUSUL'DA BİR İDAM

Seyit Taha, Şeyh Tacettin'e halifelik vermişti. Ama Seyit Taha'nın torunu Muhammed Sıddık, Şeyh Tacettin'in oğlu Şeyh Abdüsselâm'a kesin darbesini indirmek istemişti. Bunun için silahlı adamlarını topladı. İki bin silahlı, Barzan'a saldırdı. Bir ay çarpışıyorlar. Sonunda Şeyh Abdüsselâm'ın oturduğu köyü sarıyor ve onu teslim alıyor. Üç ay hapsediyor, sonra serbest bırakıyor.

Şeyh Abdüsselâm'ın yakalanması, hapsi ya da idamı hususunda topladığımız bilgiler birbiri ile çelişiyor. Bir başka anlatıma göre, Şeyh Abdüsselâm, yalnız Muhammed Sıddık ile kavga etmiyor. Eski bir âdettir bu Barzan'da. Kavgacıdırlar. Bağlı bulundukları Musul mutasarrıfının da sözünü dinlemiyorlar. Çevrelerindeki aşiretlere saldırıyorlar, köyleri yağma ediyorlar, adam öldürüyorlar.

Muhammed Sıddık, Şeyh Abdüsselâm'ı yakalayınca, Musul Mutasarrıfı'na teslim ediyor. Bir başka anlatıma göre de, Mutassarrıf Şeyh Abdüsselâm'ı görüşmek için Musul'a çağırıyor ve orada idam ediyor.

SİLAH TUTANA KADAR GİZLİ BÜYÜDÜLER

Üçüncü anlatım ise daha başka. Yüzbaşı Fevzi (Çakmak) Bey, emrindeki bölükle, Benevik'e geliyor. Gerdi aşiret reisi Bedirhan Beye (Ahmet Kayran'ın babası) konuk oluyor. Asi Şeyh Abdüsselâm'ı yakalayarak Musul'a götürüyor. Musul'da mutasarrıf onu idam ediyor.*

Nikitin de Barzan Şeyhi Salim'in, Birinci Dünya Savaşı başlarında Musul'da idam edildiğini yazar.**

* Bu hikâyeyi Hakkari'yi ziyarete gelen Mareşal Çakmak'tan dinleyen İdris Bora anlatıyor.

** *İslam Ansiklopedisi*, "Nesturiler" maddesi.

Şeyh Abdüsselâm'ın idamından sonra kardeşinin oğulları Şeyh Ahmet, Molla Mustafa ve Mehmet Sıddık'ı aradılar, bulamadılar. Şeyh Ahmet eline tüfek alıncaya kadar gizli büyüdüler.*

BARZAN AŞİRETİ TÜRKİYE'YE SIĞINIYOR

1930 isyanlarını bastırmakla görevli 9. Kolordu'dan Şemdinan Grup Kumandanı Binbaşı Şükrü (Kanatlı), isyandan bir süre sonra Şemdinli bölgesine geldi. Bir ay kadar bölgede kaldı. Barzan aşiretine komşu olan Irak sınırında, Girana'da karargâhını kurdu.

"İkindi üstüydü" diyor Mustafa Töre, "Girana Karakolu'nun önündeki bayrak direğinin altına biri gelmiş, sırtını dayamış, ayakta dikiliyordu. Arkasında da üç kişi vardı. Binbaşı Şükrü Bey, adamları bayrak direğinin altında dikiliyor görünce "Gidin bakın" dedi, "bunlar kim, niye gelmişler?"

Gittiler, getirdiler. Direğe yaslanan Şeyh Ahmet idi. O zaman Barzan aşiretinin bütün işlerine o bakardı. Belinde tabancası vardı. Adamları da tüfekliydi. "Türkiye'ye sığınmaya geldiklerini" söyledi Şükrü Binbaşıya. Behram (Töre) çevirmenlik yapıyordu. "Yalnız, benim ve adamlarımın tüfeklerini almamanız şartıyla teslim oluruz" dedi. Binbaşı Şükrü kabul etmedi: "Türkiye'ye teslim olan, sığınan adamın silahını alırız" dedi, "İster sığının, ister sığınmayın, o sizin bileceğiniz iş!"

GEDİKTE AŞİRETİ İLE KARŞILAŞTI

Şeyh Ahmet silahını vermeye razı olmadı. Geri döndüler. Rizi'ye gitti. Oradan Ziti'ye yani Irak'a geçiyordu. Tam Ziti gediğinde aşireti ile karşılaştı. Kadın, çocuk, ihtiyar hepsi düşe kalka Türkiye'ye kaçıyorlardı** Gitti önlerine. "Nere-

* Şeyh Abdüsselâm'ın oğulları bugün Barzan'dadır, aşiret iktidarı amcadan yeğene geçmiştir. Nesturiler'de de Mar Şimun iktidarı amcadan yeğene geçiyordu.

ye" diye bağırdı, "dönün geri". Ama o sırada uçaklar yeniden geldi üzerlerine. Şeyh Ahmet bir sürünün içine düşen bombanın on, on beş koyunu havalara kaldırdığını görünce, bir şey söyleyemedi. O da aşiretinin arasına girdi ve Türkiye'ye kaçmaya başladı.

Türkiye toprağına girdiler ve Girana'da Şükrü Binbaşı'ya sığındılar. Silahlarını teslim ettiler. Molla Mustafa ve Mehmet Sıddık da içlerindeydi. 1.700 kişi vardılar.

Barzan aşiretini, Yüksekova'ya getirdiler. Aşiret reisleri olan üç kardeşi, yani Molla Mustafa, Şeyh Ahmet ve Mehmet Sıddık, Eskişehir'e götürüldü. Eskişehir'de kendilerine oturacak yer verildi.***

NASIRİYE'DEN KAÇIŞ

Ertesi yıl, aşiret reisleri aileleriyle birlikte Nusaybin'den Irak'a teslim edildi.**** Aşiret de Şemdinli'den geçerek kendi köylerine döndü. Irak hükümeti üç kardeşi aileleriyle birlikte Basra ve Nasıriye'de oturttu (mecburi iskâna tâbi tuttu).

Yıl 1942. İkinci Dünya Savaşı'nın en çetin günlerinde, Irak, İngiliz ve Alman siyasi nüfuzunun çatıştığı bir ülke

** Barzanlar, Oramar'a ve Şemdinli'ye baskın yaptığı sırada, İngilizlerin Irak'tan çekileceklerini öğrendiler. Kendilerine yıllardır özerklik vaad eden İngilizlerin, Kral Faysal'a yönetimi bırakıp mandaderlikten çekileceğini öğrenen Barzanlar bu kere Irak'a karşı isyan ettiler. Ama şiddetli bir tenkil hareketi ile karşılaştılar. İngiliz uçakları tenkil hareketinin belkemiğini oluşturuyordu.

*** (Bu röportajın hazırlandığı tarihten çok sonra) 7 Mayıs 1970'te, *Tercüman*'da yayınlanan söyleşisinde, Molla Mustafa, 23 Haziran 1932'de Türkiye'ye sığınışını şöyle anlatır: "Biz Türkiye'de asılmayı bekliyorduk. Ama Türkiye'de iyi muamele gördük." Bununla birlikte, üç kardeş (Şeyh Ahmet, Molla Mustafa ve Mehmet Sıddık) birbirinden ayrı tutulmuş, bir kenten bir kente yerleri değiştirilmiş. (Dr. M. Sıraç Bilgin, *Barzani*, Fırat Yayınları, Ocak 1992, s. 38-39.)

**** Barzan aşiret reisleri kendi istekleri ile Irak'a döndüler. Türk hükümeti, Irak hükümetinden kendilerine bir şey yapılmayacağına dair söz aldı. Bölgede anlatıldığına göre, Barzan aşiret reisleri, dileklerini Şükrü Kanatlı aracılığı ile Atatürk'e iletmişler. Atatürk Kral Faysal'dan söz almış ve Barzan Aşiret Reislerini de kabul ederek kendileriyle konuşmuş, gönüllerini almış. Ben bu söylenceyi pekiştirecek herhangi bir yayma rastlayamadım.

oluyor yeniden. Kral Gazi 1939'da otomobil kazasında (!) ölmüş, altı yaşındaki oğlu Faysal II, kral olmuş ve Emir Abdullah kral naibi tayin edilmiştir. Irak, İngiltere'nin baskısı ile 1939'da Almanya ile, 1941'de İtalya ile siyasi ilişkilerini kesiyor. 1941'de Reşit Ali Geylâni hareketi oldu.* Molla Mustafa bu karışıklık içinde, Nasıriye'den kaçarak Barzan'a geliyor. Aşiretini yeniden silahlandırmaya başlıyor.

BARZANLAR ÇARIKLARI YENİDEN DİKİYOR

Molla Mustafa, Barzan'a geldikten sonra hazırlığını yaptı; yeniden isyan etti. Barzan mıntıkasındaki on bir karakolu bastı, şortaları (jandarmaları) teslim aldı. Başbakan Nuri Sait'e haber göndererek Nasıriye'deki kardeşlerini (Şeyh Ahmet ve Mehmet Sıddık'ı) ve ailelerini Barzan'a gönderirse, şortaları serbest bırakacağını, köyüne gidip oturacağını söyledi. Kardeşleri ve aileleri Barzan'a geldi. Molla Mustafa da şortaları serbest bıraktı. Fakat karakolları bırakmadı. İsyana devam ederek Mergesor'u aldı. Mergesor'dan sonra Sidekan'a geldi. İki yüz adamıyla Sidekan'ı çevirdi. Kuşatma yedi-sekiz gün sürdü. Sidekan düşmeyince, Molla Mustafa yeğeni Sadık'ı yeni kuvvetler getirmesi için Jürjile köyüne, Ahmet Bey'in yanına gönderdi.

"Sadık akşam üstü benim yanıma geldi" diyor Ahmet Kayran. "Adamlarını al, bize yardım et, Sidekan'ı alacağız." dedi.

"Hemen o gece adamlarımı aldım, Revandız'a gittim. Hükümete gittim. İçişleri Bakanı oradaydı, Erbil Valisi, komutanlar oradaydı. Fırka kumandanı, Mustafa Ragıp adında Kerküklü bir Türk idi. Bana dediler ki "Sana bir liva asker veririz, kendi adamlarınla Sidekan'a gidin, Barzan'ı dağıtın". Ertesi gün askerle yola çıktık. Haber almışlar. Mehmet Sıddık askeriyle birlikte geldi, yolda bir geçit var, geçidi tut-

* Reşit Ali Geylâni, Almanya lehine ve İngiltere aleyhine, hükümet darbesi teşebbüsüne girişmiştir. Bu sırada, Barzan'ın kaçtığı ve isyan ettiğini görüyoruz. Ama nedeni bilgimiz dışında kalıyor.

tu. Dört saat kadar çarpıştık. Doksan asker öldü, yol vermedi. Başaramadık, asker geri döndü..."

ŞEYH REŞİT BARZAN'A KARŞI

"Gece beni, İçişleri Bakanı çağırmış. Gittim. 'Yanına beş adam al. Ben Şeyh Reşit'e mektup yazdım. Şeyh Reşit'e git, onu ikna et. Adamlarını alsın, gelsin, Sidekan'ı kurtarsın'. Şeyh Reşit benim teyzemin oğlu olur. Mektubu aldım, çıktım ordan."

"Gece bir otomobille, İran sınırında Zinişeyh var, oraya gittim. Oradan at ve katır bulduk. Irak-İran sınırından Lolan'a indim. Şeyh Reşit'in yanına vardım, mektubu verdim, dil döktüm, 'Senin için gün doğdu, bu fırsatı kaçırma' dedim. Şeyh Reşit razı oldu. Ayrıca 350 kişi toplandı. Gece hareket ettik, Sidekan üzerine. Şeyh Reşit yanlarındaydı. Fakat milisi, oğlu Hacı Mehmet yönetiyordu..."

"Sidekan üzerine geldiğimiz zaman, Barzan'ın askeri azalmaya başladı. Çünkü Barzan'ın askeri içersinde, Şeyh Reşit'in aşiretinden (Bradost aşireti) de Kürtler vardı. Bunlar ayrılarak Şeyh Reşit'in tarafına geçtiler. Kuvvetlerinin dengesi bozuldu. Üç saat çarpıştıktan sonra, Barzan'ın kuvveti çözüldü ve Sidekan'ı Şeyh Reşit'e bıraktı. Sidekan karakolu 14 gündür çevrilmişti, ama şortalar teslim olmamıştı.* Onları kurtardık."

MOLLA MUSTAFA İRAN'A KAÇIYOR

"Revandız ile Sidekan arasında Seri Berdi gediği vardır. Barzanlar orayı tutuyordu. Şeyh Reşit'e telgraf gönderdiler. Kuvvetlerini orada topladı. Seyit Taha'nın oğulları da orada idi. 600 kişi olduk. Sabah erken Barzan'a saldırdık. Bir saat sonra oradan da çıkardık; Barzan'a, kendi yerlerine çekildiler. İçişleri Bakanı, Erbil Valisi, Paşa geldi Diana'ya. Şeyh

* Karakolları İngilizler yaptırmıştı. Çoğu yüksek yerlere yapılmış kale gibi binalardır. Hepsinin suyu içindedir. Telsizi vardır.

Reşit'e on tane tüfek hediye etti. Oğluna da bin dinar ikramiye verdi. Şeyh Reşit ile beni ordunun bulunduğu yere götürdüler, orada kaldık. İçişleri Bakanı, Şeyh Reşit'in bu savaşı tamamlamasını istiyordu. Ramazandı. Bayrama üç gün vardı. Bayramdan sonra Bapiştiyan'da, Şeyh Reşit orduya katıldı. Yirmi gün savaştık. Barzanların hepsi Kanyereşk mıntıkasına geçtiler, oradan İran'a sığındılar."

MEHABAD KÜRT CUMHURİYETİ'NİN KURULUŞU

Molla Mustafa'nın İran'a girdiği bölge Sovyet işgali altındaydı.* İran'da, Tudeh partisini kurmuşlardı. İran Azerbaycanı'nda İran'ın batısında bulunan Kirmançları (bir de Soranî olan Kürtler var İran'da) İran'a karşı uyarmaya başladılar.

Sovyetler İran'ın batısında bir Kürt Devleti kurdular (1942). Kürtler üzerinde büyük bir etkisi olan Mehabad (Soğukbulak) Müftüsü Gazi Muhammed başkan, Molla Mustafa da başbakan ve savunma bakanı oldu. Mehabad'da bir meclis kurdular. Molla Gazi bütün aşiretlere haber gönderdi. Aşiret reislerini, ağaları, din liderlerini genel kongreye çağırdılar. Bu davete Seyit Abdullah Geylani ile Şakak aşiret reisi Ömer Han Şerifi hariç, İran'da bulunan bütün Kürt aşiret reisleri ve şeyhleri katıldılar. Gazi Muhammed, kongreye gelen üyelerin hepsine birlikte davranacakları üzerine üç taş attırdı, Kur'ana el bastırdı. Kongre dağıldıktan sonra köylere "yemin memurları" gönderildi. Bütün halka tek tek

* Ondokuzuncu yüzyılın başlarında (1812) İran, kuzeyden Rusya, güneyden İngiltere'nin tazyiki altında kalmış, İngiltere ile Rusya arasında rekabet başlamıştı. Bu yıllarda Rusya'nın nüfuzu altında bulunan İran'ın kuvvetlenmesini İngiltere önlemeye çalışıyordu. Bağdat Demiryolu yapımı Almanya'nın Hindistan'a ve Hindistan yoluna yayılma girişimi, Rusya ile İngiltere'yi İran üzerinde acele anlaşmaya sevketti. 1907 yılında Rusya ile İngiltere anlaşarak İran'ı biri Kuzey, öbürü Güney olmak üzere iki nüfuz bölgesine ayırdılar. Ama bu anlaşmayı Rusya, 1917'de feshetti. İkinci Dünya Savaşı'nda, Rıza Şah, Sovyetler Birliği'ne İran üzerinden malzeme sevkedilmesine razı olmamıştı. Alman uzmanlarını barındırdığını ileri sürerek Sovyetler Birliği 1907 anlaşmasına dayanarak İran'ı Kuzeyden, İngiltere de Güneyden kuşatmaya başladı (Ağustos 1941).

üç taş attırıldı, Kur'ana el bastırıldı. Birlikte çarpışacaklarına yemin ettiler.

SENİN RÜTBEN NİYE YOK?

Kurulan yeni Kürt Devletinin özü, ordusu idi. Sovyetler, Kürt ordusunun giyecek, yiyecek ve cephane gereksinimini karşılıyordu. Acem eğitim sistemi terk edilmiş, Sovyet eğitim sistemine başlanmıştı. Seçtikleri Kürtleri, Ermenistan'a götürüyor, orada bir aylık, üç aylık, altı aylık eğitim ve kurs gösteriyor, rütbeler vererek geri getiriyorlardı. Molla Mustafa'ya mareşal rütbesi verilmiş ve Sovyet üniforması giydirilmişti. Bu rütbe sorunu, Kürt aşiretleri arasında süregelen hiyerarşiyi de bozmaya, bazılarını sancılandırmaya başlamıştı. İki kardeşten biri teğmen olmuştu, öbürünün rütbesi yoktu. O da şehre inince para verip iki yıldız alıyor, omuzlarına takıyor, teğmen oluyordu.

"Ben o zaman üsteğmendim" diyor bugün Şemdinli köylerinde oturan biri ve devam ediyor: "Bir gün askerleri dizdim. Baktım yarısı subay, yarısı gedikli çavuş. En sonda da bir tane er var. Çağırdım eri, dedim 'Senin rütben nerede?' Nişan bulamamış. Hemen nişan bulduk, onu da gedikli çavuş yaptık."

PARA DA BASILDI

Subay ve astsubaylardan kurulu ordunun manzarası şöyleydi: Tüfekler Alman malı Burno idi. Elbiseleri Amerikan elbiseleriydi. Haki renkteydi. (İran jandarması yeşil, piyadesi beyaz elbise giyiyordu). Şapka değil, kep giyiyorlardı. Ayakkabıları kırmızı Çörçil'di (herhalde Ruzvelt olmalı). Eğitim sistemi ise Sovyet eğitim sistemiydi. Eşya, cephane ve yiyecekleri "Urus makina ile getiriyor, dağıtıyordu". Ordu, piyade ve süvari olmak üzere iki kısımdı. Ayrıca jandarma teşkilatı da kuruluyordu. Biraz okumuş olanları yargıç yapıyorlardı. Mahkemeleri şeriat mahkemeleriydi. Para

da çıkarmışlardı. İran parası gibiydi, adı tümendi. Adi kağıda basılıyordu, değeri düşüktü. Fotoğraf yerinde ayyıldız vardı. Öbür yüzünde kürt devletinin propagandası yapılıyordu.

MOLLA MUSTAFA YALNIZ KALIYOR

İkinci Dünya Savaşı bitmiş, İngiltere İran'dan çekilmişti. İran 1946 yılında Milletler Cemiyetine baş vurdu ve Sovyetlerin topraklarından çekilmesi için karar çıkarttı. Daha sonra İran ile yaptığı bir antlaşma üzerine Sovyetler de İran'dan çekildi (Mayıs, 1946).

Sovyetler çekildikten sonra İran'ın karşısında güçlü ve disiplinli bir kuvvet kalmamıştı. Önce uçaklar Kürt köylerine beyannameler atarak Kürt aşiret reislerini, ağaları, şeyhleri kendi safına geçmeye çağırdı. "Bunu yapanlar bizden değildir, bize yardım edin onları yurdumuzdan kovalım" diye atılan beyannameleri İran ordusunun saldırısı izledi. İlk cephe Sakız-Serendez arasında açılmıştı. Kürtler ilk savaşı kaybedince, aşiret reisleri, ağalar ve şeyhler, Molla Mustafa'yı bırakarak İran tarafına geçtiler. Molla Mustafa, Gazi Muhammed ve Herkimendan Aşiret Reisi Reşit Bey yalnız kaldılar.

GAZİ MUHAMMED'İN İDAMI

Biraz sonra Reşit Bey de çekildi. Gazi Muhammed'in adamlarından 44 kişi kaçarak Sovyetler'e sığındı. Gazi Muhammed, İran'da siyasi nüfuzu olan akrabalarına güvenerek teslim oldu. Gitti ve iki gün sonra, yargılanmadan (bana anlatıldığı gibi yazıyorum) idam edildi. Molla Mustafa, Gazi Muhammed idam edildiği zaman, Rizaiye'nin İşno, Deştebil, Mergever ve Tergever ilçelerini tutuyordu. Otuzbeş gün kendi adamları ile, İran ordusuna karşı savaştı. Üç topu ve ağır makinalı tüfekleri vardı. Ensonu, tuttuğu ilçeleri de terkederek çekildi ve Irak'a geçti, Barzan'a giderek oturdu (1946

sonyaz).

ŞAH, SEYİT ABDULLAH'I ZİYARET EDİYOR

Seyit Abdullah ve Ömerhan Şerifi, Molla Mustafa'nın teklifini ta başlangıçta kabul etmemişti.

Şah, Seyit Abdullah ile Ömerhan Şerifini, Tahran'a davet ediyor. Kendileriyle yemek yiyor. Ömerhan Şerifine 50 silah, bir tabanca veriyor. Seyit Abdullah'a bir pikap, on yedi bin lira değerinde altın masa, altın işlemeli Kur'an muhafaza kabı, altın sırmalı bir cüppe ve bir de köyünü aydınlatması için elektrik dinamosu hediye ediyor.

Barzan bir daha isyan edecek, İran sınırına kadar gelecektir (1960). O zaman Şah, Rizaiye'ye geliyor. Seyit Abdullah kendisini Rizaiye ili adına karşılıyor. Gece Şaha yemek veriyor. Bölge üzerindeki yaygın etkisini bilen Şah, arabasıyla Seyit Abdullah'ın köyü Zive'ye kadar gidiyor ve kendisini ziyaret ediyor...

MOLLA MUSTAFA YENİDEN İSYAN EDİYOR

Molla Mustafa, İran'dan Irak'a geçtikten sonra, Şeyh Ahmet ile Şeyh Sıddık başlarında olmak üzere, dört bine yakın kadın, çocuk, yaşlı Irak jandarmalarına teslim oldular. (Nisan 1947.) Şeyh Ahmet Bağdat'a götürülerek tutuklandı. Molla Mustafa 500 peşmergeyle Barzan bölgesine geçmek ve burada bir karar vermek istiyordu.

Bradost Aşiret Reisi Şeyh Reşit'in ve Mahmut Beyin milis yardımı ve Irak uçaklarının desteği ile, Molla Mustafa toplanmaya fırsat bulamadan sıkıştırıldı.

Çarpışma Şemdinli'nin batısında oluyordu. Molla Mustafa Dırı köyüne çekildi. Irak uçakları nefes aldırmıyordu. Molla Mustafa Dırı'de oturamadı. Sutuni Köyüne geldi, oradan Bedav'a doğru yol aldı. (Mayıs 1947.)

"Top sesleri bize iyice yaklaşmıştı" diyor Abdullah Atabey, "Ama pek aldıran olmadı. Evde oturuyorduk, Barzanla-

rın geldiğini söylediler. Biz köyü bastılar sandık. O zaman bekardım. İlerde yeni yapılmış boş bir ev var. Bir arkadaşımla eve girdik, saklandık. Biz girdik, arkamızdan kapı tekmelenerek açıldı. Elleri silahlı iki Barzan 'Çıkın lan' diye bağırdı. Korkarak çıktık. Bizim sırtımıza yüklerini verdiler, 'şimdi yürüyün' dediler..."

Molla Mustafa, beraberinde getirdiği Merari adlı çok güzel bir odalığını Bedav'a (Türkiye, Şemdinli) bırakıyor ve Bay'a (Türkiye, Şemdinli) doğru yol alıyor.

İKİ

MOLLA MUSTAFA SOVYETLER BİRLİĞİ'NE SIĞINIYOR

SEKİZYÜZ SİLAHLI VARDI

"Molla Mustafa, adamları ile Bedav'dan Bay'a geldiler" diye anlatmaya devam ediyor Fettah Töre, "Önce köyü çevirdiler. Molla Mustafa'ya camide yer hazırladılar, camiye yerleşti. Caminin çevresinde tertibat aldılar. Perişan bir halleri vardı. Geldikleri geceden sonra bir gece daha yattılar. Bütün kadınlar ekmek pişirdiler, yemek pişirdiler. İki günlük kumanya hazırlattılar kendilerine. Kılavuz alarak yola çıktılar."

"Sekiz yüz kişi vardı. Yalnız Molla Mustafa'nın altında katır vardı. Öbürleri yayaydı. Piyade tüfekleri vardı. Bir iki tane de dürbün. İspriz sıradağlarını takibederek İran'a doğru gittiler."*

* İdris Bora anlatımı. Sıraç (*Barzani*, s. 97), Eagleton'a (*1946 Mahabad Kürt Cumhuriyeti*) gönderme yaparak, Türk ordusunun Barzan peşmergelerini topçu atışına tuttuğunu ve uçaklarla bombaladığını yazıyor. Barzan'ın Sovyetler Birliği'ne gitmek üzere Yüksekova'dan geçtiği sırada, bu

ÖVÜLEN BİR İSİM: ŞEYH REŞİT

Molla Mustafa yenilmiş, İran sınırına yaklaşırken Kral Faysal II (veya naibi Aptulillah) Revandız'a geliyor. Molla Mustafa'ya karşı adamları ile çarpışan Şeyh Reşit'e* ve damadı Mahmut Beye madalya takıyor. Halkın önünde övüyor onları.

SOVYETLER'DE GEÇEN GÜNLER

İran'a giren Molla Mustafa, kendisine bağlı aşiretlerin gizli desteği ile Sovyet sınırına getirildi ve yüz silahlı ile Sovyetler'e sığındı.

Sovyetler'de okuyup yazmayı, Türkçeyi öğretiyorlar (Sovyetler'e gitmiş olan Barzanlar Türkçe biliyor). Molla Musta-

geçişi, yalnızca denetleme amacıyla gözetlemekte olan birlikte yer alan İdris Bora, bana, Şemdinli'de ayrıntılı olarak anlatmıştı. Aklımda net olarak kalan şey, Türkiye hükümeti geçişi biliyordu, bir müdahalede bulunulmaması için de birliklere emir verilmişti.

* Şeyh Reşit, Şemdinli'nin güney komşusu Bradost aşireti reisidir. Beyzadedir, yani kendisinin Abbasi soyundan gelen bir Arap olduğunu iddia eder. Kürtleşmiş Araptır.

Babası Mehmet Şerif Bey sağken, kendi adamları ile sağda solda adam öldürüyor, zoma basıyor, kan döküyordu. Bir gece rüyasında Nehri Şeyhi Seyit Taha'yı gördü. Seyit Taha, elini onun omzuna koymuş, "Senin yaptıkların dinimize hiç yakışmıyor" demişti, "Nasıl olsa bir ölüm var. Dünya üzerinde kötülük etmekten, can yakıp, kan dökmekten geri dön. Öte dünyaya çalış". Uyandı, kalktı, namaz kıldı. Bir rivayete göre Nehri Şeyhlerinden tarikat almış olan Şeyh Kemal'den tarikat aldı. On yıl Şeyh Kemal'e hizmetten sonra Lolan köyüne gidiyor, orada yerleşiyor. Nakşbendi tarikatının şubesini açıyor.

Lolan, Türk-Irak-İran sınırlarının birleştiği Dalamper'den yirmi kilometre içerde bir Irak köyü. Erbil iline, Revandız ilçesine ve Sidekan bucağına bağlı. Şeyh Reşit'in tekke için Lolan'ı seçmesinin nedeni, üç sınıra da yakın olması, üç ülkeden gelecek ziyaretçilerin güçlükle karşılaşmamasıydı. Lolan, Nakşbendi tarikatının bölgedeki yeni merkezi olmuştu. Yirmi bine yakın müridi olduğu söyleniyor (bu rakam abartmalıdır). Her gün kadın erkek ziyaretçileri uzaklardan gelir, kendisini ziyaret eder. Cuma günleri ziyaretçilerin sayısı yüzü geçer. Tarikat usullerini şeyh değil, şeyhin vekilleri verir. Tahminen 80-85 yaşında olan şeyh, cumadan cumaya konağından çıkar, o gün müridlerinin önünde namaz kılar.

Şeyh Reşit'in üç oğlu vardır. 45 yaşındaki büyük oğlu tarikat ile ilgilidir. Ortanca oğlu Hacı Mehmet ise askeri işleri yürütür. Aşiretin genelkurmayıdır. En küçük oğlu ise evin iç işlerini yürütür.

fa'ya eski mareşal üniforması veriliyor. Bir yıl askeri eğitim ve gerilla öğretiminden sonra, hepsi Sovyetler Birliği içine dağılıyor. Çeşitli iş yerlerine gidiyor ve oralarda çalışıyorlar. Biri çiftlikte, biri dokuma fabrikasında, biri hastanede, biri mandırada.. Bazıları evleniyor, işçi ile, hemşire ile, öğretmen ile.

Sovyetler Barzanlara bir vitrin oluyor. Bir yaşam biçimi, bir çalışma düzeni sunuyor.

IRAK'TA İHTİLAL VE BARZANLARIN DÖNÜŞÜ

15 Temmuz 1958. Abdülkerim Kasım'ın başardığı hükümet darbesi, kanlı bir ihtilâl manzarası almıştır. Ajanslar, Faysal'a bağlı aşiretlerin Bağdat üzerine yürüdüklerini duyuruyor. Askeri harekât tamamlanmış görünmekle birlikte, Irak'ın bünyesinde bir kaynaşma var.

Kasım, Kral Faysal'a bağlı Kürt aşiretlerinin olası hareketine karşı, Sovyetler Birliği'ne sığınmış bulunan Molla Mustafa Barzani ve adamlarını Irak'a çağırıyor. Molla Mustafa ve aşiretin ileri gelenleri, Rus Mig uçakları, öbürleri Rus gemileri ile Bağdat'a getiriliyor.

Hapsedilmiş olan kardeşi Şeyh Ahmet hapisten çıkarılıyor. Kasım, Şeyh Ahmet'e altmış tüfek veriyor. Şeyh Ahmet Barzan'a geliyor, kendi köyünde oturuyor. Bir rivayete göre Molla Mustafa'ya 500 dinar maaş bağlanıyor ve Nuri Sait'in köşkünde oturuyor. Kürtlerin temsilcisi olarak meclise alınıyor. Öbür Barzanlar Bağdat'a, Musul'a, Süleymaniye ve Kerkük'e yerleştiriliyor ve kendilerine çeşitli maaş bağlanıyor.

RUSYA'YA GİTTİN DOMUZ ETİ YEDİN

Irak'ta ihtilal durulduktan sonra, Molla Mustafa isteklerini yenilemeye başlıyor. Kürtlerin parlamentoda, orduda ve devlet işlerinde üçte-bir oranında temsil edilmesini, yatırımların üçte-bir oranında Kuzey dağlık bölgeye yapılmasını istiyor; ya da içişlerinde özerk bir Kürt eyaleti. Bu önerileri

parlamentoda sert tartışmalara neden oluyor. Halk bu tartışmayı şöyle anlatıyor: "Savunma bakanı, mecliste, Molla Mustafa'ya 'Rusya'ya gittin, domuz eti yedin, köpek eti yedin. Şimdi iyiliğimize kötülük ediyorsun' diyor. Molla Mustafa sandalyesini bakana savuruyor. Üyeler birbirine giriyor. Molla Mustafa'yı dışarı çıkarıyorlar. O da Bağdat'ta durmuyor. Barzan'a geliyor, kendi köyünde oturuyor..."

AİLE KAVGASINDAN KARAKOL BASMAYA

Molla Mustafa'nın üçüncü karısı, Zebarlı Mahmut Ağanın kızıydı. Mahmut Ağanın oğlu Zübeyir, bir gün kız kardeşine: "Bir namusuna sahip çıkamadı" diyor Molla Mustafa'dan ötürü. "Seni bıraktı gitti. Şimdi döndü, geldi. Seni isterse vermeyeceğiz..."

Bu sözü Molla Mustafa'ya ulaştırıyorlar. Molla Mustafa, kayınbabasından karısını göndermesini istiyor. Mahmut Ağa da göndermiyor. Bunun üzerine Molla Mustafa, Mahmut Ağanın kardeşini ve onbeş adamını avda pusuya düşürüp öldürüyor. Mahmut Ağanın oğlu Zübeyir de geliyor, iki Barzan köyünü basıyor, evleri yakıyor, dokuz kişiyi öldürüyor.

Kürtler birbirini öldürürken, hükümet kuvvetleri olaylara elkoymak, durdurmak istiyor. Molla Mustafa, kendisine karışan jandarmalara kuvvetiyle karşı koyuyor, Barzan aşiret bölgesi içinde bulunan Mergesor, Akre, Diana ilçeleri ile Sidekan, Şirvan bucaklarını, Ziti ve Herguş karakollarını basıyor. Hükümet makamlarını ve binalarını alıyor. Askeri birlik ve karakollardan topladığı silah, telsiz, cephane ve yiyeceği alıyor. Abdülkerim Kasım'a haber gönderiyor: Özerk Eyalet isteğini yineliyor. Kasım, Barzan'ı oyalıyor, Irak uçakları beyanname atarak, bütün Kürt aşiret reislerini Bağdat'a toplantıya çağırıyor. Molla Mustafa gitmiyor, ama temsilcisini göndermeyi ihmal etmiyor.

GERKİ AŞİRETİ TÜRKİYE'YE SIĞINIYOR

Kasım, Barzan'a karşı, Kürt aşiretlerinin tarafsızlığını nispeten sağladı. Molla Mustafa'nın kayınbabası Mahmut Ağaya cephane verdi, destekledi. Molla Mustafa bu kez tam harekete geçti. Molla Mustafa hem kürt aşiretlerine, hem Irak kuvvetlerine vuruyor.

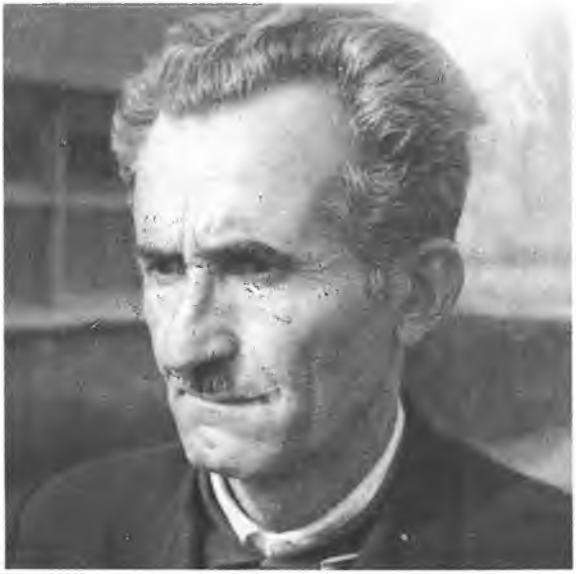
Barzanlar, Zebar ilçesini almak için Gerki'yi geçmek zorundaydı. Gerki aşireti direndi. Gerki aşiretini dağıttı. Aşiret Begijni'den geçerek (Şemdinli'de) Türkiye'ye sığındı. İşte çeşitli söylentilere neden olan 1960 sonyazında Türkiye'ye sığınmalar böyle başladı. Molla Mustafa daha doğuya giderek, bin silahlı ile Şeyh Reşit'in köyü Lolan'ı bastı. Şeyh Reşit, Mezar Gediğini geçerek (Türk-Irak-İran sınırının birleştiği nokta) Türkiye'ye sığındı.

İRAN ŞEYH REŞİT'E SİLAH VERİYOR

Barzan, Bradost aşiretini de Irak'tan çıkarınca, Şemdinli'nin Irak'ta komşusu Barzan oldu. Ayrıca, bu dağlık bölgede İran-Irak sınırında da Barzan İran'a komşu oldu. Molla Mustafa'nın daha önce, Irak'ta kurulan Mehabad Kürt Cumhuriyetinin askeri lideri olması İran'ı kuşkulandırdı. Şeyh Reşit bu tarihte İran'a Zive sınır karakoluna gidiyor (Seyit Abdullah'ın oturduğu yere). Şeyh Reşit orada bir ay kaldı. Rizaiye'de General Vera Hıram ile görüştüğü söyleniyor. İran kendisine silah verdi, yiyecek verdi. Şeyh Reşit adamlarını orada topladı ve İran sınırından girerek Lolan'a gitti. Barzan'ı Lolan'dan çıkardı. Kanyeraş'a kadar gitti. Barzaniler Sidekan, Şirvan, Ziti, Mergesor mıntıkalarını tutuyordu. Şeyh, ilerleyemedi.

KASIM, ŞEYH REŞİT İLE ANLAŞIYOR

Nakşbendi şeyhinin düşmanı olan Molla Mustafa, Kasım'ın da düşmanı olmuştu. Kasım, askeri ile bastıramaya-

Abdullah Çiftçi
Nehri

Faris Akbaş
Gare

Deli Memed
Şanlı Memed Ağa
Şemdinli

Fahri Akdemir
Şemdinli

Mustafa Töre
Bentür

Fettah Töre
Girik

Hesna Özer
Şapatan

Selim Mecit Yılmaz
Şemdinli

Mustafa Sıtkı
Şemdinli

Zübeyir Aslan
Gare

Şemdinli Çarşısında

PTT önünde

Kılıklar / Giysiler

İki genç (Akbaş'lar / Gare)
Zerza Aşiret Bölgesi

Genç bir çift
(Gerdi Aşiret Bölgesi)

Benevikli Ahmet Bey (Gerdi), Fettah Bey (Besusin) ve Kelit Muhtarı (Herki)
Beyler ve aşiret reisleri, Şemdinli'de genellikle "fötr" örtüyor.

Şemdinli Çarşısında çoğu "sofi" köylüler
(Köylüler kasabaya "kasketli" geliyor)

Köyde (Gare)

Şemdinli çarşısında odunların dibinde
güneşlenen iki esnaf

Şemdinli'den köye dönüş

Gerdi Aşiret Bölgesi

Seyit İslam Geylani, oğlu (Hamit Geylani'nin babası)
ve torunu Selahattin Geylani

Jandarma Karakolu önü
İran'dan pasavansız gelmiş komşu/akraba üç köylü,
Savcılığa götürülmek üzere

Miro'nun ölüsü. Bembo'da beş vakit namazını kılan Mehmet Salih, "Bizim köyde cenaze namazı kılınmaz, ölüyü birkaç saat dereye suyun içersine yatırır, sonra gömeriz." diyor. Muhammed Sıddık zamanında, şehit olanları, Şehidan Pınarına üstüyle yatırır, bir gece orada bekletir, sonra gömerlermiş. İslami ilkelerin tam gelişmemiş olması, hoca bulunmaması, bazı köylerde, cenaze namazı kılınmadan ölünün gömülmesinin nedeni olmalı. Miro ise öldürmüş birini ve İran'a kaçmış, kimi zaman Şemdinli'deki evine gelirmiş. Ölüsü, bir sabah, Türkiye-İran sınırı arasında, bir taş altında bulunmuş. Duygulu biri de olmalı Miro. Üzerinde taşıdığı banka takvimine, günlük de yazmış. Ölümünden önce yazdığı son günlüğü ise şöyle: "Bir düş gördüm. Gündüz uykuya vardığımda. Smura (gelincik) yavruları toplayıp ceplerime koyuyordum. Çeşit çeşitti." Miro'yu Şemdinli'de gömdüler. Akşama doğru, Şemdinli'nin arka sokaklarında dolaşırken, kolkola girmiş ağıt söyleyerek, mezarlığa giden kadınlar gördüm. Miro'nun mezarına gidiyorlardı. Yakışık almayacağı için fotoğraflarını çekmedim.

Artvinli Nazım Korucu yaptığı kağnıyla (Gare)

Kavak çeken atlar (Şemdinli)

cağı bu ayaklanmayı, gene Şeyh Reşit'in milisleriyle yani Kürtlerle bastırmak yolunu seçti. Irak hükümetinin jandarma erine verdiği aylık 14 dinarı (420 TL.) Şeyh Reşit'in milislerine de vermek üzere, onunla anlaştı. Şeyh Reşit her milisi için 14 dinar alıyor, bunun 10 dinarını milisine veriyor, 4 dinarını kendi masrafı olarak kesiyor. Böylece Şeyh Reşit, aşiretinden ve müridlerinden önemli sayıda milis topladı. Şemdinli köylerindeki nakşbendilerden Şeyh Reşit'e paralı milis olarak katılanlar oldu. Milisler, Irak uçağının desteği ile Barzan'a karşı çarpışmaya başladı. Uçaklar havadan makinalı tüfekle ateş ediyor, bomba atıyor, ormanlar içine varillerle petrol atıyor, ormanla birlikte, Barzanları yakıyor, milisler ilerliyor, arkadan asker geliyor, alınan yeri tutuyor.

Barzan Yukarı Müzüri bölgesine sıkıştırılmışken, Irak'ta Abdüsselam Arif, kanlı bir ihtilal ile iktidarı ele geçiriyor.

Abdüsselam Arif, Bağdat'taki kaynaşmaların etkisinden kurtulamadı ve Barzan aşireti ile de ancak diplomatik kanaldan ilgilendi. Molla Mustafa'nın artık değişmez koşulları vardır. Bu koşullara da Abdüsselâm Arif yanaşmadı. Diplomatik yollarla Barzan'ı oyalamak ve zaman kazanmak istiyordu. Oysa Barzan'ın takatı kalmamıştı, açtı, perişandı. Molla Mustafa için bu bir fırsat oldu.

1963-1964 kışında Molla Mustafa, politikasında bir değişiklik yaptı. Irak Kuzey Dağlık Bölgesi yerine, Barzan Aşiret Bölgesini amaçladı. Şubat 1964'te yaptığı bırakışmadan sonra da, Barzan aşiret bölgesine, Irak hükümet kuvvetlerinin ve memurlarının girip oturmasına izin vermedi.

ÜÇ
BARZAN AŞİRETİNE GENEL BAKIŞ

ÜÇ AŞİRET: ŞİRVANİ, ZEBAR, MÜZÜRÜ

Irak'ın kuzey dağlık bölgesinde Mergesor, Akre, Diana ilçeleri, Sidekan, Şirvan bucağı ile bunlara bağlı köylerde Barzan aşireti oturuyor. Aslında üç aşiret Barzan: Şirvani, Zebar, Müzürü. Molla Mustafa Şirvani aşiretinden. Ama Barzan adı altında birleşen bu üç aşiretin reisidir.

Kasım zamanında isyan ettiği ve Kuzey dağlık bölgeyi ele geçirdiği zaman Barzan'ın onbin silahlısı var deniyordu. Bugün birçok taraftarları onu terketmiş olmakla birlikte ikibin silahlı çıkarabileceği tahmin ediliyor. Eli silah tutan herkes şimdi asker değil. Bırakışma içinde yaşadıklarından bir kısmı askerde, öbür kısmı köyünde çalışıyor. Molla Mustafa eli silah tutanları önce yanına çağırıyor, sonra durumlarına göre bunların bir kısmını köylerine çalışmaya gönderiyor.

Silahları genellikle piyade tüfeği. Piyade tüfekleri de çok çeşitli. Alman tipi piyade tüfeklerinden başka, İngiliz, Rus,

Çekoslovak piyade tüfekleri de var. Tek tük de Türk yapısı piyade tüfeği görmek mümkün. Az sayıda hafif makinalı tüfeği, az sayıda 60 milimetrelik havanla atılan aydınlatma mermileri var. Ağır makinalı tüfeği, topu, uçağı ve benzeri silahları yok. Irak karakollarından ele geçirdiği telsizlerden bazılarını kullandığı söyleniyor.

TAHTA SALDIRMALI ASKER

Tam teçhizatlı bir Barzan askerinin üzerinde gördüğüm silahlar şunlardı: Bir piyade tüfeği, üç kolon mermi, bir saldırma, bir dürbün, bir radyo. On kişilik bir mangada ise durum şöyleydi: Sekiz kişinin tüfeği ve üç kolon mermisi var. Altı tanesinde tabanca kılıfı vardı. Ama dört tanesinin kılıfı içinde tabanca yoktu, bez parçası ve pamuk tıkalıydı. Üç kişide dürbün vardı. Dört kişide saldırma vardı. Saldırmalardan bir tanesini çekip baktım, tahtadan yapılmıştı. Manga, Herguş çavuşun emriyle sıraya girdi. Çavuş tüfeği sol eliyle, diğerleri sağ eliyle tutuyordu.

KILIK: KIRMIZI POŞİ

Barzan ve taraftarları diğer aşiret erkekleri gibi şelişepik, poşi ve lastik ayakkabı giyiyor. Barzan aşireti ve taraftarlarının, diğerlerinden ayrılan kılık farkı, poşileri. Barzanlar, başlarına kırmızı benekli poşi sarıyor. Öbürlerinin poşileri ise siyah benekli.

Savaşan sınıfın komutanı, genelkurmayı, aşiretin siyasi lideri Molla Mustafa. Ağırlık sınıfının başkanı ise, kardeşi Şeyh Ahmet.

Şeyh Ahmet yiyecek, içecek, giyecek işleriyle uğraşıyor ve adalet işlerini yürütüyor. Yargıçları hocalardır ve Barzan'da şeriat ilkeleri uygulanır. Geçen yaz kız kaçıran birinin burnunu kestiler.

Molla Mustafa'nın oğullarından Lokman ve Ubeydullah, komutanlık yapıyor, Şeyh Ahmet'in oğlu Mehmet Halit geri

tesisleri idare ediyor.

Savaş sırasında taktik olarak gerilla taktiğini uyguluyorlar. Kore'de olduğu gibi, gündüzleri mağara ve ormanlara saklanıyor, geceleri savaşıyor, koyunlarını yayıyor ve çalışıyorlar.

HEPİMİZ MÜSLÜMANIZ, KARDEŞİZ

Yüzotuzbeş yaşında Seyit İslâm Geylâni, Barzanlar için : "Dedeleri Molla Muhammed temiz adamdı, namaz kılardı" diyor, "öbürleri eskiden böyledir, namaz kılmazlar, kâfirdirler onlar..."

Herki'ye gelmiştik. Irak sınırına. Silahlı on Barzan vardı Irak tarafında. Başlarında Herguş çavuşu Molla Sait ve bir hoca vardı. Hoca bana:

"Bize dinsiz diyorlar, kâfir diyorlar, domuz eti yiyor diyorlar" dedi. "Bizim de dinimiz var, kitabımız var, hepimiz müslümanız, kardeşiz.."

Herguş çavuşu Molla Sait onun sözünü keserek devam ediyor:

"Bizim kötülüğümüzü isteyenler söylüyor bunları, hepimiz müslümanız, kardeşiz.."

BESMELE İLE BAŞLAYAN DEMEÇ

Barzan aşiretinin yezidi olduğunu yazanlara veya alevi olduğunu söyleyenlere rastlanır. Barzan aşireti müslümandır ve şafi mezhebindendir.

Abdüsselâm Arif ile mütareke yaptıkları günlerde, Bağdat Radyosu bizim dinlediğimiz Türkmence yayınlarında Molla Mustafa'nın demeçlerini okuyordu. Demeçlerine "besmele" ve Kitab-ı Muazzamadan (Kur'an-ı Kerim'den) bir ayet ile başlıyor ve bu ayetin anlamı içersinde, kendisinin bütün müslümanlarla kardeşlik politikasını açıklıyordu.

Sarp dağlarda ve balkanlık bölgelerde yaşayan bu aşiretler üzerinde yeni dinlerin etkileri geç gelişmiş ve eski dinlerin kalıntıları uzun yıllar yaşamıştır. Barzan'da öbür aşiretler gibi, müslümanlık bağnazlık düzeyine gelmemiş ve hatta toplumsal yaşayışı pek değiştirmemiştir. Örneğin Barzan'da kadın serbesttir. Barzan aşireti sakal bırakmaz, hocaları da sakalsızdır.

DÖRT

MOLLA MUSTAFA BAŞARABİLECEK Mİ?

AŞİRETİ AÇTI

Şubat ayı (1964) başında, Molla Mustafa, Renya'ya, askeri yargıç Reşit Müslih ile bırakışma koşullarını görüşmeye gidiyordu. Öneri Irak hükümetinden gelmişti. Ne var ki, Barzan aşireti açtı. Dört yıldır ayaklanma halindeydi. Unu, çayı, şekeri ve tuzu tükenmişti.

Askeri yargıç, Molla Mustafa'nın önerilerini kabul etmesinin olanaksız olduğunu, Bağdat radyosundan duyurdu.

Molla Mustafa, Irak'ı iki noktada zorluyor. Ya Irak hükümetinde ve devlet kurumlarında Kürtler üçte-bir oranında temsil edilecek, subayların ve yüksek rütbeli subayların üçte-biri Kürt olacak ve yatırımların ya da petrolden sağlanan gelirin üçte-biri kuzey dağlık bölgeye yapılacak ya da kuzey dağlık bölgede özerk bir Kürt eyaleti kurulacak.

HARİTA ÜZERİNDE YORUMLAR

Molla Mustafa, bugün Yukarı Müzüri bölgesine, yani

kendi aşiretinin bulunduğu bölgeye egemen. Barzan aşireti ile öteki Kürt aşiretler arasında tarihsel derinliği olan düşmanlığın yerini birliğin alması, ya yeni bir siyasal anlayışın tüm aşiretlere egemen olmasına, ya da aşiret birliğinin çözülmesine bağlı. İkinci koşul daha ağır basıyor.

Bütün bunlara karşın, Molla Mustafa'nın kuzey dağlık bölgenin tümüne egemen olsa da, bağımsız bir devlet kurma şansı var mı? Doğudan İran, kuzeyden Türkiye, batıdan Suriye ve güneyden Irak ile çevrilen bu bölgenin yazgısı, doğal yolları ve arazi durumu bakımından, bir bakıma Irak'a bağlı. Ama Irak'tan kopmak durumunda kaldığı zaman, Irak'ın bu hareketi dostça karşılayacağı kuşkulu. Bölge, gereksindiği buğdayı yetiştiremez, dağlıktır. Giysi gereksinimini karşılayacak tezgâhtan ve teknikten yoksundur. Tuz yok, şeker yok, çay yok. Çivi yok, cam yok, lastik yok. Hatta testeresi, kazması, baltası yok. Bunları kendisinin üretmesi ya da dışardan alması ne ölçüde olanaklı olacak!

Barzan doğuda İran'dan ne bekleyebilir? 1942-46 yılları arasında İran'da kurulmuş olan Kürt Cumhuriyeti ve özellikle Molla Mustafa, İran için zaman zaman kaygı verici olmuştur. 1960 isyanında Bradost aşiret reisi Şeyh Reşit'i, Barzan'a karşı silahla desteklemiştir. Ama Irak, Nasır'ın etki alanına büsbütün girdiği zaman, İran'ın Irak'a karşı Barzan'ı destekleme olasılığı belirebilir.

Nitekim, İran ile Irak'ın arası son yıllarda açıldı ve İran'ın Molla Mustafa'yı destekleyeceği haberleri basında yer aldı. İran, Molla Mustafa'yı, ancak Irak'ı zayıflattığı sürece desteklemeye devam edebilir. Çünkü Molla Mustafa'nın özerk bir devlet kurması, İran'ın batısında, İran açısından, önemli komplikasyonlara neden olabilecek. Önemli bir başka nokta da, İran Şahı, Molla Mustafa'ya karşı Seyit Abdullah'ı ve Şeyh Reşit'i kullandı ve Kürtler arasında dengeyi bunlarla sağlayabilmekte. Bu kuvvetleri karşısına almadan Barzan'a yardımı olanaklı görünmüyor. Hatta Barzan'a yapacağı yardımın ikmali bile olanaklı değil, çünkü Barzan Aşireti ile İran arasında Bradost Aşireti var, Bradost aşireti-

nin reisi Şeyh Reşit buna engel olmak isteyecektir.

Barzan'ın bugün ilişkisini geliştireceği komşusu Suriye olabilir. Suriye'nin Barzan'a karşı nasıl davranacağı da Suriye'nin Arap devletleri ve Barzan'ın Arap devletleri ile olan tutumuna bağlıdır.

Bugün adresine yazılacak bir mektubu götürecek, bir gazeteyi götürecek normal ulaştırma araçlarından yoksun olan Barzan, bütün bu güçlükleri yenebilecek mi? Ya da nasıl yenecek? Soru burada.

SOVYETLER İLE İLGİLER

Tarih içersinde önce Kürtler ve şimdi Barzan aşiret reisi Molla Mustafa, zaman zaman bazı devletler tarafından desteklenmiş, ama bu destekler sürekli olmamıştır. Çünkü İngiltere'nin de, Sovyetler'in de, Ortadoğu'daki politikaları kısa aralarla değişikliklere uğramış ve dolayısıyla Kürt politikaları da değişmiştir.

İngiltere ile Barzan aşireti arasında zayıf da olsa zaman zaman bir bağ kurulduğunu görüyoruz. Ama İngilizlerin daha çok tarikat liderleri seçmiş olması, Barzan ile İngiltere arasında çoğu zaman çelişkilerin derinleşmesine neden oldu. Hatta Irak'tan çekilirken verdiği sözü tutmaması, Cemiyet-i Akvam'da Musul'u Irak'a verirken Kürtler için alınan kararları uygulamamış olması Barzan'ın isyanına neden oluyor (1930).

Birinci Dünya Savaşı yıllarında (1914) Irak'ta, Almanya yandaşı Reşit Ali Geylani, hükümeti ele geçirmeye çalışırken, Barzan'ın isyan etmiş olmasının nedeni bizim bilgimiz dışında kalıyor.

Molla Mustafa, İkinci Dünya Savaşı yıllarında ve ondan sonra Sovyetler'le ilişkilerini pekiştiriyor. Sekiz yüz adamı ile Sovyetler'de on yıl kalmış olması aşiret ileri gelenlerinin Sovyetler ile sosyal, kültürel ve siyasal bağlarını geliştirmesine yol açıyor.

1960'da Kasım'a karşı isyan eden Molla Mustafa'ya bu

kez ABD'nin yardım ettiğine dair söylentiler çıktı.

ARAP BİRLİĞİ – İSRAİL ÇEKİŞMESİ

Molla Mustafa'nın durumu bugün Arap ülkelerini ilgilendiren önemli konulardan biri. Nasır, Irak'ı Arap Birliğine bağlamak ve Basra körfezine egemen olmak istiyor. Şubat ayında (1964) Nasır'ın Bağdat'a gelmesi ve Nasır'ın güvencesi ile, Molla Mustafa'yı mütarekeye razı etmesi bu politikanın bir parçası. Molla Mustafa Berzani'nin mütarekeden sonra, Nasır'a ve Arif'e gönderdiği ve Bağdat Radyosunda okunan demeci bu bakımdan dikkate değer:

"Memleketimize yaptığınız yiyecek ve giyecek yardımına teşekkür ederim. Emrimdeki askerlerimle İsrail'e yapacağınız taarruza hazırım.."

Molla Mustafa, 1960'tan sonra Nasır ile İsrail arasındaki çekişmeden yararlanmak istedi. Molla Mustafa'nın temsilcisi Talabani, Tel Aviv'den Kahire'ye gidiyordu. Bu arada Barzanların elinde dolar vardı; İsrail'den geldiği söyleniyordu. Ayrıca Suriye'de bulunan Yahudi köylerini köprü yaparak İsrail'in Barzan'a yardım ulaştırdığı söylentileri de yayıldı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TOPLUMSAL VE EKONOMİK YAPI

BİR

AŞİRET
BİR AŞİRETİN ANATOMİSİ

KÖY TOPLULUĞU DEĞİL AŞİRET BİRLİĞİ

Şemdinli'de yetmişe yakın köy var. Tek haneli köyden kırk-elli haneli köye kadar. Köy topluluğu, İç Anadolu'da gözlemlediğimiz komşuluk ilişkilerine dayalı köy birimlerinden farklı. Topluluk birimini "köy" değil, üyelerin kanbağıyla bağlı olduğu varsayıldığı "aşiret" oluşturuyor. Aşiret birliği köylere yayılmış, aşiretin büyüklüğü ölçüsünde o kadar sayıda köyü kucaklıyor. Aşiret birliklerinin sınırlarını, komşu aşiret birlikleri oluşturuyor.

Aşiret birliğini, aşiret reisi temsil eder ve korur. Aşiretler, kabilelerden oluşmuştur. Her kabilenin, kabile reisi vardır. Aşiret reisi ve ailesi ile kabile reisi ve ailesi, aşiret hiyerarşisinde üst-kastları oluşturur. Alt-kastları "kirmanç"lar oluşturur. Kirmanç, "kirmanç" olmaktan başka soyluluğu olmayan aşiret üyelerine denir.

Bir aşiretten ayrılan üye ya da aile, kabul edildiği yeni

aşirete en alt-basamaktan, yani soylu olmayan anlamında kirmanç olarak katılır.

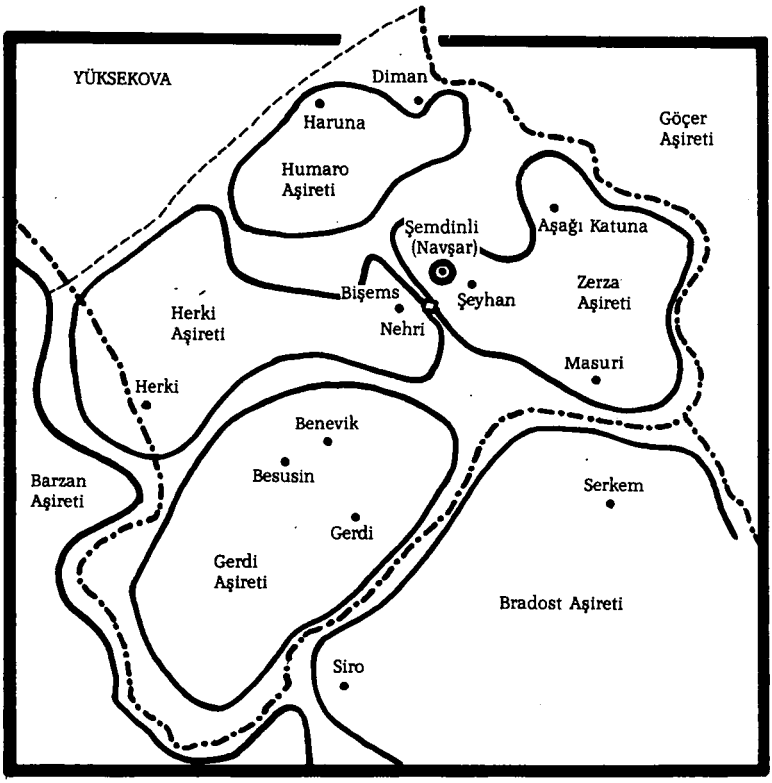
Kendi aşiretinde "kabile reisi ailesi"ni oluşturan bir aile de, aşiretinden ayrılmak ve başka bir aşirete kabul edilmek durumunda kaldığı zaman, katıldığı aşirete, ancak, katılmak istediği aşiretin izniyle ve aşiretin alt-basamağından, yani "kirmanç" olarak katılabilir. Ama aynı aile, kendi aşiretine geri döndüğü zaman, orada, gene "kabile reisi ailesi" katında yerini alır. Aşiretinden ayrılan, çıkarılan biri, varsa, aşireti içerisindeki "soylu" konumunu ve maddi haklarını yitirir. Bir aşiretten ayrılan, onun toprağından da ayrılır. Bir başka aşirete kabul edilmek demek, ona, barınacağı yer, işleyeceği toprak ve hayvanlarına ortak meradan, zomadan yararlanma olanağı sağlamak demektir.

Aşiret reisliği ve kabile reisliği, babadan oğula, kardeşe, ya da amca oğluna geçer. Kirmanç olmaktan başka hiçbir soyluluğu olmayan ve aşiretin alt-kastı olan üyesi, kendi kabile reisine ve aşiret reisine yılın belirli günlerinde emek hizmetinde bulunmakla, ürettiği üründen ürün-rant ve sattığı üründen para-rant ödemekle yükümlüdür.

Aşiretin birliğini, aşiret reisi korur. Gerekli durumlarda, kabile reisleriyle ve deneyimli, saygınlığı olan rıspî (ak sakallı) denen yaşlılarla görüşür.

Aşiret reisinin ve kabile reislerinin olduğu gibi, kirmançların da toprağı vardır. Aşiret birliği açısından, aşiret üyesinin tasarrufunda bulundurduğu toprak, onun mülkü sayılır. Ama bu mülkiyet, modern mülkiyetten farklıdır. Aşiret üyesi, aşiretin üst-kastlarına ürettiği üründen belirli oranda ürün-rant ödediği gibi sattığı (yani metaya dönüşen) ürünlerden de para-rant ödemekle yükümlüdür. Aşiret üyesi, toprağını, kendi aşireti dışında, başka bir aşiretin üyesine satamaz, bağışlayamaz, miras yoluyla da olsa, bir başka aşiret üyesine intikal etmez. Toprak aşiret birliğinin ortaklaşa mülkü kabul edilir.

Çoğu yüzyıllardan beri ekip işledikleri toprakların tapusunu edinmemiştir. Yönetici kadro ile uyumlu olarak ilişki-

Şemdinli'de dört aşiret var: Gerdi, Herki, Humaro ve Zerza aşiretleri (son iki aşireti Şemdinli Aşireti adı altıda birleştirenler de vardır. Herki Aşireti içersinden de Göçer Aşireti çıkmıştır. Yarı-göçebe Herki Aşiretine Herki-î Bineci, Göçerlere ise Herki-î Revent de denilmektedir. Nehri isyanına bu aşiretlerden Zerza ve Gerdi aşiretleri katılmış, Humaro ve Herki aşiretleri katılmamıştır. Göçer Aşiretinin İran'da bulunan büyük gövdesi isyanda önemli bir rol oynuyor.

lerini yürütmüş bazı aşiret reisleri, aşiretin sınırlarına giren toprakları kendi ailesi üzerine tapulamış olmakla birlikte, genellikle toprak tapusuzdur ve bu nedenle de hazine malı sayılır. Modern toprak mülkiyeti ve tapu, aşiretin ortaklaşa

mülkiyetinde bulunan ve bu anlamda bölünmez mülkiyet olan toprak için, çözümsüz sorunlar getirmiştir.

Sadate Nehri ailesinin toprakları, Muhammed Sıddık zamanında genişlemiştir. Özellikle, Zerza mıntıkasında, aşiret reisliğinin kaybolmuş olması, Nehri Şeyhlerinin bu aşiret üzerinde daha belirleyici etkisi, aşiret birliğinde olduğu kadar, toprak mülkiyet biçiminde de farklı bir gelişmeye neden olmuştur. Nehri isyanından sonra, Nehri ailesinin elinde bulunan topraklar, ailenin İran'a geçmiş olmasıyla, hazineye intikal etmiştir.

Hazine toprağını, köylüler, hazineden kiralamakta; Nehri ailesine ait toprakları hazineden kiralayanlar, İran'da bulunan Seyit Abdullah'a da aşar ödemektedirler.

Aşiret, belki aynı soydan gelerek çoğalmış, ama güvenliklerinin ve çıkarlarının birlikte korunduğu, toplumsal birliktir. Her aşiret kendi hakkını, çevresinde bulunan, kendisine komşu olan aşirete karşı korumuş, birbirleriyle, toprak, ürün ve vergi için çatışmışlardır. Komşu aşiretler aynı dili konuştuğu, inançları ve töreleri aynı olduğu halde, tarihin içinden gelen düşmanlıklarla birbirlerini pek sevmemişlerdir. Toprak verimsiz olduğu için, zaman zaman birbirlerinin yiyeceklerini talan etmişler, hayvanlarını çalmışlar, hatta köylerini yıkmış, yakmışlardır.

MİRLİK (BEYLİK) VE AŞİRET

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşına (93 Harbine), Şeyh Ubeydullah'ın milisleri arasında katılmış olan Seyit İslam, Şeyhin çağrısına, Rizaiye (İran), Süleymaniye (şimdi Irak'ta) ve Diyarbakır'ı kapsayan bölgeden 40 bin milisin katıldığını söyler. Bu, aşiretlerin kendi aralarında sağladığı bir birlik değildir.

Mirler, kendi egemenlikleri/yönetimleri altında bulunan aşiretlerin üstünde bir yönetim kurumu oluşturmuşlardır. Yani "mirlik"ler, aşiretlerin kendi aralarında oluşturdukları üst-birlik değil, aşiretler üstünde, onları egemenlikleri altın-

da tutan kurumlardır. Şemdinli mirliğinde, bu, Cizre/Botan mirliğinde olduğu gibi netleşmemiştir.

Minorsky, "Sistemli araştırmaların" "Kürt adı ile örtülen tabaka altında birçok eski kavmin varlığının ortaya çıkacağı" (*İslam Ansiklopedisi*, "Kürtler", s. 1091) görüşündedir.

Aşiretler, burada da, tek bir kavmin ya da tek bir boyun, bölünmüş birlikleri olarak görünmüyor. Komünal aşamadaki topluluklarda olduğu gibi, aralarında federasyon ve konfederasyon oluşturacak tarihsel bir birlikteliğe de sahip görünmüyor. Hemen hepsi ayrı zamanda ayrı bir biçimde oluşmuştur.

Mirliklerin kendi yönetimleri/egemenlikleri altındaki aşiretlerin birliğini sağlamaları bu nedenle olanaklı olmamış ve gene aynı nedenle, mirler, kendi egemenlikleri dışındaki aşiretleri birleştirememiştir.

Mirlik döneminin çözülmesini, Şemdinli'de izlediğimiz gibi, Nakşbendi tekkesinin egemenliği izliyor. Aşiretler arası birliğin tarikat/din bağıyla sağlandığı yeni bir dönem başlıyor.

Kısaca söylemek gerekirse, mirlikler, aşiretler arası birlikler değil, yönetimlerindeki aşiretlerle sınırlı olarak, aşiret üstü birliklerdir. Aşiretler ise, ancak kendi büyüklükleriyle sınırlıdır. Bir aşiretin başka bir aşiretle birleşmesi demek, kendisinin aşiret olarak bir başka aşiret içersinde erimesine razı olması demekti. Bu nedenle de geniş ölçekte aşiretler arası birlik, askeri anlamda, ancak tarikatlar aracılığıyla sağlanmıştı.

IKI
KADIN VE AİLE
KADININ YERİ, ERKEK ÇOCUĞUN ÖNEMİ

OĞLAN ÇOCUK İSTEYENLER İÇİN BAŞARILI BİR DENEY

Nehrili Abdullah, gençlik günlerine ilişkin bir deneyimini anlatıyor:

"Bir çocuk babası olacağım günler yaklaşınca, babam, amcalarım, çocuğa vermek için altın hazırlıyor, at hazırlıyor, koç hazırlıyor" diyor ve devam ediyordu: "Çocuk doğuyor. Haber getiriyorlar ki kızın oldu. Atı getiren atını, koçu getiren koçunu, altın getiren altınını alıyor, üzgün gidiyor. Armağan yalnız erkek çocuğa veriliyor. Bir kız, iki kız, üç kız, dört kız... Utanıyorum, yerin dibine geçiyorum. Saklanıyorum herkesten..

"On üçüncüsü de kız olduğu zaman artık ümidimi kesmiştim. Bende bir üzüntü başladı. Nedenini arayıp bulmak istiyordum.

"Kış geldi, koyunlar kuzulamaya başladı. Biliyorsun, dişi kuzu bizde daha kıymetlidir. Erkek olursa o yıl satarız. Dişi

olursa besleriz, kuzularını alırız, yapağısını alırız, sütünü alırız, ondan sonra gene onu da satarız. Bunun için koyunlar kuzulamaya başlayınca, çoban iki günde üç günde bir geliyor, kaç erkek kaç dişi kuzu olduğunu haber veriyor. Ben de biliyorum.

"İlk günler, kuzuların nerdeyse hepsi dişi olacak. Otuzbeş, kırk tane dişi olsa, on, onbeş tane erkek oluyor. Günler geçtikçe durum değişmeye başladı. Kuzulama sonuna doğru, tersine döndü. Otuzbeş, kırk tanesi erkek olsa, on onbeş tanesi dişi oluyordu. Bu benim aklımı kurcaladı.

"Ertesi yıl, koçu koyuna katınca, toprağa oturmuşum seyrediyorum. Bakıyordum, ilk günleri koçlar azgındılar, neşeliydiler, keyifliydiler. Koyunların birinden öbürüne koşuyorlardı. Koyunun keyfine aldırış etmiyordu. Gün geçtikçe isteksizleşmeye başladılar. Yorulmuş, halsizleşmişlerdi. Üç beş koyun geliyor, bir koçun yanına sokuluyordu. Koç isteksizdi, bezgindi, yorgundu. Koyunlar koçun çevresinde dolanıyordu, zor kandırıyordu.

"Demek ki, dedim kendi kendime, koçların istekli olduğu, dişiyi düşünmediği onun keyiflenmesini beklemediği zaman kuzu erkek oluyor. Koçun isteksiz olduğu, uğraştığı, koyunun keyfi olduğu zaman ise kuzu dişi oluyor.

"Ben böyle düşündüm. Ama kimseye de bir şey söylemedim. Ailemin yorgun, isteksiz olduğu günleri bekledim, kendimi o günlere hazırladım. Başladı artık. İlk çocuk erkek oldu. İkinci çocuk erkek, üçüncü çocuk erkek, dördüncü, beşinci erkek. Ondan sonra da dikkat etmedim..."

İŞ BÖLÜNÜR, KADIN ÇOĞALIR

Bir topluluk içinde, kadının değeri bu öyküde gizlidir. Soy oğul ile yaşar, kız ile değil. Tüfeği kullanan ve aileyi adıyla sürdüren oğul ile yaşar. Kadın ise satılır ya da satın alınır.

Halk yarı-göçebe yaşıyor. Yarı-göçebe yaşamaları, "kadın" kavramındaki bu değişikliği, normal bir yaşam biçimine

GÖRÜŞME

Bu yazıdaki görüşme yerimiz sınırda bir köy: Ballı. Ballı köyü, Şemdinli'ye yedi-sekiz saat. İran sınırına bir saat. Irak sınırına dört saat. Sekiz haneli. Köye yol yok. Sapa bir yerde. Yüksek dağların içinde. İki kadınla konuştum. Biri yetmiş yaşında, bu yıl dul kalmış; öteki yirmibeş yaşında, evli.

FATMA AKBAŞ

70 yaşında. Türkçe bilmiyor. Şemdinli'ye gitmiş bir kere. Ama o zaman Şemdinli'ye otomobil gelmiyormuş ki, görsün. Şimdi de ihtiyarmış. Şemdinli'ye nasıl gidecek?

1. Sen iyi bilirsin, Mustafa Kemal Paşa ne yaptı?
Mustafa Kemal Paşa harp yaptı, kazandı.
İsmet Paşa'yı işittin mi?
İşitmemişim.

2. Türkiye'de padişah yaşıyor mu?
Bilmiyorum, yaşıyor mu, yaşamıyor mu?
Oyunu hiç kullandın mı?
Tabii kullandım..
Ne zaman?
Dört beş yıl oluyor.. (*Anayasa oylamasında kullanmış.*)
Oyunu kullanmakla ne yapmış oldun, niye kullandın?
Biz oy verdik, paşa için, paşa kazansın diye..
Paşa kim?
Paşa işte, kim olduğunu ne bileyim..
Paşayı seviyor musun?
Severim elbette. Biz Türküz. İslam paşası, nasıl sevmeyelim.

GEÇÜL AKBAŞ

Fatma Akbaş'ın gelini. Türkçe bilmiyor. 25 yaşında. Evli. Çocuğu olmamış. Neden olmadığını da bilmiyor. Kocasının ilk

karısı. Üstüne evlenmemiş daha. Sarışın ve mavi gözlü. Güneşte yanmış yüzü. Güzel bir kadın. Önce fotoğrafını çektirmek istemedi. Ben bir minder üzerine oturdum. O, çadırın direğine yaslandı. Konuştuk.

1. Ballı Köyüne okul açılsaydı, gider miydin?
Elbette.

2. Hiç otomobil gördün mü? Otomobil, kamyon, jip, ne olursa?
Yok hayır görmedim..
Ballı Köyünden başka hiçbir yere gitmedin mi?
Gitmedim. Ballı'dan başka hiç bir köye gitmedim..

3. Buzdolabı nedir, işittin mi hiç?
Hayır işitmedim..
Dikiş makinası gördün mü?
Hayır..
Dikişlerini ne ile dikiyorsun?
El ile, iğne ile.
Çamaşır makinası var, duydun mu hiç?
Hayır duymadım..

4. Ruj işittin mi?
(*Hiçbir şey anlamıyor, bakıyor.*)
Dudakları kırmızı boyalı kadın gördün mü hiç?
Hayır görmedim.

5. Hangi yemekleri pişirmesini biliyorsun?
Pirinç, çorba, yumurta, dolma, fasulye, mercimek, bulgur..

6. Parayı tanıyor musun?
Hayır görmedim.
Hiç mi?
Hiç tanımıyorum.

7. Bugün ayın kaçı, biliyor musun?
Bilmiyorum.
Peki şimdi hangi yıldayız?
Vallahi bilmiyorum..

çevirmiş. Daha doğrusu toplumsal yapılaşma, kadına, hem üretimde ağır bir yük yüklemiş, hem de onun sosyal kimliğini ve mülkiyet hakkını tanımamıştır. Kışın köylere inen halk, ilkyazla birlikte koyunlarını alıp zomalara (yaylalara) çıkıyor, zomalar ile köyler arası iki saat olanlar da var, bir gün, iki gün olanlar da.

Zomada koyunları sağmak, sütü işlemek, ot toplamak, kış için lodo yapmak, çocuklara bakmak, yemek pişirmek ve buna benzer işleri yürütmek için bir kadın gerekli. Evin kadını zomaya çıkıyor, oradaki işlerle uğraşıyor. Ama halk aynı zamanda toprağa bağlı. Aşağıda, köyün yanında tarlası var, pirinci var, tütünü var, buğdayı var. Bunları fideleyecek, sulayacak, çapalayacak, domuz girmesin diye tarlasını bekleyecek, biçecek, demet yapacak, dövecek, harmanlayacak. Bunları kim yapacak? Erkek de yapar bu işleri. Ama erkeğin daha başka işleri var. Tarlayı sürmek, duvar örmek, en önemlisi yollar kapanmadan evin kışlık gereksinimini karşılamak gibi işleri var. Ürünlerini satacak, un taşıyacak, tuz taşıyacak, gazını, şekerini, çayını hazırlayacak. Toplumsal görevleri var. Düğünü, ölüsü var. Sorunları var, toplanıp görüşülecek. Gerekirse topluluğun varlığını ve onurunu koruyacak. İlçeye günlerce uzakta olan bu yollarda ömür tüketecek. Dönüp eve geldiği zaman evde, zomaya geldiği zaman zomada ekmeğini, yemeğini pişirecek, kendisine bakacak biri gerek. Bir kadın hangisine ulaşacak, nerede oturacak. Zomada mı, köyde mi?

Kadın işten işe koşmaktan yorulmuş, usanmış, bıkmış. Yorgun bedeninde cinsel kabarmalar azalmış, durulmuş. Birkaç yıl içersinde çevresini saran çocuklar, zoma, koyun, tarla, pirinç, ev, tütün, yağ, süt, peynir, çamaşır, ekmek, yemek onu yorgun düşürür.

Cinsel güç kadında dağılmış, beden küçük yaşta çökmüştür. Sırtında, kucağında, karnında, bacaklarının arasında kendisini çepeçevre çeviren çocukların ortasında bunalmış ve üretimin büyük bir bölümünü de yüklenince, kadının cinselliği kısa zamanda daha zayıflamıştır.

Baba Sana Müjdem Var

Yeni belediye başkanı Abdullah Çiftçi ve nam-ı diğer Nehrili Abdullah anlatmaya başladı, her zaman olduğu gibi:

Akşam oturuyordum belediyede, benim büyük oğlan koşarak geldi. O şişman, deli olan var ya, o. "Baba" dedi, "sana bir müjdem var". "Nedir oğlum?" dedim. "Baba" dedi, "yarın bayram var, bütün dairelerde lüküs yakmışlar".

"Hele bir anlayın, neyin nesidir" diye adam gönderdim. Müfettiş gelecekmiş. Bütün memurlar lüküsleri yakmış çalışıyorlarmış. Benimle ne ilgisi var müfettişin, dedim. Kapadım belediyeyi, eve gittim. O gece sıra bizim yetimdeydi. Yani en küçüğünde. Gittim, akşam küçüğün koynuna girdim. Sabahleyin kalktım, başıma su döktüm, giyindim, çıktım.

O zaman makine gelmiyordu Şemdinli'ye. Yol yoktu daha. Bütün memurlar, halk toplanıp gitmişler Ayrılık Deresine, orada karşılamışlar müfettişi. Ben yola çıktığımda, işte burada, bu dükkanların yerinde karşılaştım. Önüne gittim "Ben" dedim "Belediye reisi Abdullah Çiftçi. Buyurun şurada bir dinlenme çayı içelim.."

Karıştırma Şeyi Çıkar

"Yok" dedi müfettiş, "ben çay içmem, ilk önce belediyeyi teftiş edeceğim.." Benim rengim attı ama, bozuntuya da vermedim. Gittik belediyeye. Kasaya baktı 7,5 lira var. Deftere baktı, bütün bir yılda giren para 7,5 lira. Bir memur var benden cahil. Para yok, maaş filan aldığımız da yok. Bir defter var, açtı defterin birinci sayfasını "Allah Allah.." dedi, "Allah Allah.." İkinci sayfasını açtı, baktı "Allah Allah" dedi, "Allah Allah". Üçüncü sayfayı çeviriyordu ki, elimi defterin üzerine kapattım, "Fazla karıştırma beyim" dedim "pohu çıkar". Cebinden şeyi çıkardı. Nedir o, eritiyor, tükürüp üzerine imza basıyor?

"Mum, mühür.."

Ha beyim, mumu çıkardı, belediyenin kapısını mühürledi.

Dışarı çıktık, arkaya döndük. Baktı yandaki duvarda kapı kadar bir yıkık var. İçersi olduğu gibi görünüyor. Durdu, durdu. "Yahu" dedi "biz bir kapı mühürledik, burada başka bir kapı var.."

"Yok beyim" dedim, "o kapı filan değildir, yıkıktır.."

Şimdi Üç Oldu

Çıktık belediyeden gidiyoruz. Bana dedi ki "Buraya yakın Nehri köyü varmış. Oralı Abdullah'a Şemdinli'nin eski kaymakamından selam getirdim. Kendisini çağırt gelsin, görüşeceğim.." "Peki beyim" dedim, "yarın sabah burada olacak.."

Ertesi sabah gittim yanına. Kahvede oturuyordu. "Buyurun beyim" dedim, "Nehrili Abdullah'ı çağırtmışsınız, geldim..."

Baktı baktı yüzüme. Şaşırdı. "Bir yanlışlık olmasın" dedi, "O, Nehri muhtarıydı?"

"Şimdi belediye reisi oldu..."

Gene durdu, baktı, "O genç bir adammış" dedi.

"Kabul ederseniz" dedim, "şimdi ihtiyarladı.."

"Hem onun iki karısı varmış.."

"Beyim" dedim "şimdi üç oldu..."

Öğüt

Şemdinli'ye giderseniz, Nehrili sizi mahcup etmesin diye kulağınıza söylüyorum: "Şimdi dört oldu.."

Kız, on-onbir yaşına kadar çocuktur, bu yaştan sonra gelin gider. Birkaç yıl kadın olur. Çocuk üretir. Genç yaşta yorulur ve geçim nesneleri üreten araca dönüşür. Zamanın ağırlığını, tarlanın ağırlığını, sürünün ağırlığını evin ağırlığını üstlenecek ya da paylaşacak bir kadın daha gelsin ister. Gelsin ve kendisinin yükünü azaltsın ister.

ÜÇ

NÜFUS

"ALLAHA ŞÜKÜR ÇOCUĞUM OLMAYAN YIL YOKTUR"

YETMİŞ YIL SONRA YÜZON KİŞİ OLDULAR

"Allaha şükür" diyor, "çocuğum olmayan yıl yoktur. On-bir çocuğumu toprağa vermişimdir." Kendisi elli, ellibeş yaşlarında. İlk karısı ölmüş. Şimdi üç karısı var. Karısının biri evin önünde iş görürken belli oluyor, gebe. Beşikte ağlayan bir çocuğu var. Yerde emekleyen bir çocuğu. Yeni konuşmaya başlayan başka bir çocuğu.

İkinci örneğimi daha genç bir erkekten vereceğim: İki evli. "Münasip bir şey" bulursa, üçüncüsünü alacak. İlk karısından yedi çocuğu olmuş, dördü ölmüş, üçü yaşıyor. İkinci karısından yirmi iki çocuğu olmuş. Parmakladı, saydı, şaşırdı, bir iki kere daha saydı, çıkartamadı. Oğlunu gönderdi. Çocuk annesine sordu, geldi. Evet 22 çocuğu olmuş, onsekizi ölü, dördü yaşıyor.

Diman köyünde Seyit İslam Geylâni oturuyor. 130 yaşlarında, 1877-1878 Türk-Rus Savaşına (93 harbine) gitmiş,

ŞEMDİNLİ DOLAYLARINDA SÖYLENEN KİRMANÇO HALK TÜRKÜLERİ

Mala barkir ley ley ley hora hora lo lo lo
Yârkamin kofi sora loy loy loy

Evleri göç ettiler
Loy loy loy
Sevgilimin poşisi kırmızıdır
Evleri yüklediler, yola çıktılar
Sevgilim giyindi, onlarla göçetti
Yüreğim sızladı, ateşlendi.
Ey benim incem, sesini çıkartma
Kimse yok, utanma
Ellerin sözüne aldırma
Geldi kuşların sürüsü
Ağaç dallarına kondular
Memelerini öptüm, okşadım
Ey gelin bakın
O kızı nasıl seviyorum
Seyredin

Bavanek bari kanya durmula
Talan veket çuti gafala

Bir yağmur yağdı köy çeşmesine
Güzelleri kapıştılar
Bir yağmur yağdı meşeli çeşmeye
Bu gece talan ederler ipek saçları
Bir yağmur yağdı güneyde
Bu gece talan ederler düğmeleri
Hey gelsin, yağmur gelsin
Su tezgahın altına kadar çıksın
Yar ayağa kalksın
Doyana kadar boyunu seyredeyim

Keç Meyru Meyru
Keç Meyruku Ertuşi
Tel sıri kara poşi
Zer memika nafurişi

Kız Meyrem Meyrem
Kız Meyrem Ertuşili
Başında kara poşi
Sarı memelerini satar mısın?
Kız Meyrem Hakkarili
Başında kara poşi
Bana gönderilmiş hediye
Elma değil Meyrem, kavundur
Ellemesi uygundur
Yanıma gel ne olur
Meyrem tandırı yakıyor
Bana göz ediyor

Haynım haynım hay Nifo
Nifo mindit ser bani

Nifo, Nifo, hay Nifo
Nifo'yu damda gördüm
Bana göz etti
"Gel eve gidelim
Ne bilirsen onu yap.."
Nifo'yu gördüm çeşmede
Hıyar doğruyor çakıyla
Onu çok sevdim
İstedim kaçırayım Şinovi kazasına
Nifo ördektir göllerde gezer

dönmüş, çeşitli kavgalara girmiş çıkmış, çocukları ölmüş, karıları ölmüş. 60 yaşından sonra yeniden evlenmiş. Son karısından çocukları olmuş. Şimdi 50 yaşında torunu var. Torununun torunu onbir yaşında. İki kişi, aşağı yukarı yetmişseksen yıl sonra, yüzon kişi olmuşlar.

BİZ SİZİN GİBİ TEMBEL MİYİZ?

Doğumların yüksek olmasında en önemli etken, kadının toplumsal yaşamdaki yeri, çocuk maliyetinin çok düşük oluşu ve küçük yaştan üretici olarak çalışmaya başlaması ve halkın cinsel bilgilerinin çok zayıf olmasıdır.

Bir erkek, iki, üç hatta dört kadınla evlenmektedir. Dolayısıyla da doğumlar yükselmekte ve böyle bir evde her yıl doğum olmaktadır. Bizim doktor, üç çocuklu bir kadınla karşılaşınca, bu kadar az çocuklu aile ile karşılaşmaktan dolayı hayretini gizleyememiş. Orada oturan kadınlardan biri "Doktor Bey" demiş, "biz sizin gibi tembel miyiz?"

DÖRTBİN METREKARE TOPRAKTA BİR KİŞİ

Aşiretlerin birbirleriyle sürekli kavgaları, yaşam koşullarının güçlüğü, doğal güçlerin egemenliği, salgınlar ölüm oranını artırmıştır.

1915 yılında Nesturilerin gitmesi, 1916'da bölgenin Rus istilasına uğraması, 1925 isyanı, 1930 baskını, Şemdinli nüfusunun azalmasında başlıca etkenler olmuş.

Cuinet, 1890'lı yıllarda, Şemdinli ilçesinin toplam nüfusunu 18.470 olarak gösterir. Müslüman nüfus (Osmanlı Türkleri: 2.000, Kürtler 13.270) 15.270 kişi; Nesturiler 3.000 ve Yahudiler 200 olmak üzere müslüman-olmayan nüfus 3.200 (V. Cuinet, *La Turquie d'Asie*, t. 2, Paris 1891, s. 742).

1927 yılında yapılan ilk nüfus sayımında, Şemdinli'nin nüfusu 924 erkek ve 691 kadın olmak üzere, 1.615 kişidir. Kilometrekareye 0.3 insan düşer. Savaş ve isyanlara karşın, gene de erkek sayısının kadın sayısından fazla olmasının nedeni piyade bölüğü ile jandarma bölüğündeki askerden dolayıdır. Subay, memur ve aileleri çıkarırsak, Şemdinli'nin 1927 yılında nüfusu bin dolayında olmak gerekir. Aşağı yukarı dört ya da beş kilometrekareye bir insan düşmekteydi. 1960 sayımında bu rakam 7.500'e yükseldi.

DÖRT

TOPRAK
TOPRAĞA BAĞLI, AMA TOPRAKSIZ

YAŞAM TOPRAĞA BAĞLI

Bir ağaç gibidir buranın halkı, bir ekin gibi, bir tütün fidesi gibi. Varlığı, tokluğu, şenliği topraktan gelir. Yaşamı toprağa bağlıdır. Ama kendisine bağlı mıdır?

Halk buğdayını eker ona. Pirinç eker, tütün eker. Evinin kıyısında, köşesinde yer bulursa biraz patates, biraz fasulye, biraz soğan eker. Koyunlarını bu toprakta çoğaltır. Her şey topraktan gelir. Elbisesi, lastiği, gazı, şekeri. Toprağa sırtını döndüğü zaman açtır, çıplaktır, yoksuldur.

Bir kilometrekarede bir insan. Nasıl istiyorsa öyle eksin toprağı, ne kadar istiyorsa o kadar eksin. Böyle de düşünebiliriz. Nüfus yoğunluğunun en az olduğu öyle yerler vardır ki, topraklar ölçülmüş olsaydı, elimizde rakamlar olsaydı, nüfusun ekilebilir tarlaya oranını bulsaydık, toprak dramını söz ile değil, rakamla önünüze getirebilirdim.

BAZAN ÇOCUKLAR AÇ DURUYOR

"Hiç bir şeyim yok" diyor İlyas Yavuz. "Ne bir parça toprağım, ne de başımı koyacak evim. Bazan çocuklar aç duruyor." İlyas'a Şikeftan'da rastladım. Sonyaz gelmişti. Havalar soğumuştu. Beş çocuğunun beşinin donu yoktu. Elbiseleri dökülüyordu. Gebe analarının çevresinde dönüyorlardı. Çadırın önünde bir ateş ve bir tencere vardı. Tencerede ne vardı bakamadım. Çocuklar beni görünce kaçıştılar. Anaları arkasını döndü.

Akşam olunca İlyas'ı buldum. Konuştuk. Ona göre herkes zengindi. Belki de doğruydu bu söz. "İlkyaz gelsin, bakalım nereye gideceğim" diyordu. "Hangi köye gitsem, kimse yanına yaklaştırmıyor beni. Çünkü bir ben çalışıyorum, yedi nüfusun karnını doyuruyorlar. Millet zengin, bize bakan yok. Ne tarlam var, ne de başka bir şeyim. Ordan burdan toplama kuzu, oğlak, koyun otuz beş davarım var. Sırtımda odun taşırım. Başka bir iş bildiğim de yok.."

"Yağmurda ne yaptın, çok soğuk oldu?" dedim. "Vallahi çadırdaydık" dedi, "Çocuklar hep çadırdaydık. Kışın Fatma'nın tütün koyduğu yere geçeceğiz."

TOPRAKSIZ OĞLU TOPRAKSIZLAR

İlyas Yavuz topraksızlardandı. Bir şey daha, aşiret birliği dağılmış, Zerza mıntıkasındaydı. Öyle sanıyorum ki, aşireti, yani birliği yoktu. Belki de dışardan (aşiretin dışından) gelmişti. Tek başınaydı.

Topraksızları burada bölüm bölüm ayırmak olanaklı. Birinci topraksızlar kira ile, ırgatlıkla, yarıcılıkla, her ne şekilde olursa olsun toprak bulamayanlardır. Bunlar yalnız İlyas Yavuz gibi olanlar değildir. Bedav'da bir avuç toprağı, bir oğul gibi çevirip, buğday ekenler de bunlara dahil. Bir mezar kadar toprak kazanmak için taşları parçalıyorlar, yol kıyılarından çuvalla toprak taşıyıp taş çıkardıkları yeri dolduruyorlar. Buraya dünyanın en güzel, en yakışıklı bitkisini eki-

yor: buğdayı. Bir avuç buğday fazla ekebilmek için iki ay, baba oğul taş kırıp toprak taşıyor. Bu köyde tavuk bile besleyemiyorlar. Çünkü tavuğun tarladan yiyeceği bir buğday başağı, yumurtlayacağı yumurtadan çok değerli.

Bedevi köyüne gelirken, biri aşağı düzlüğe doğru sarkmış meşeleri söküyordu. "Allah'ın çaktığı kazığı sökmek zordur" diyordu, "çalışıyorum, bakalım bir iki adım toprak çıkarabilecek miyim?". Nüfusun yoğunlaştığı, dağların daha dik, daha sarp, daha çok, düzlüğün az olduğu yerlerde toprak bir sevgili, bir kardeş, bir oğul gibi değerleniyordu.

İŞ BİLENİN, KILIÇ KUŞANANIN

İkinci topraksızlar ise, hazine topraklarını hükümetten doğrudan kiralayanlardır. Bunların da toprakları yoktur, ama hükümeti, yolu, yordamı bilirler. Toprak kiralar ve bu toprağı kendi toprağı gibi başkasına ektirir. Irgat tutar, yarıcıya verir. Hazineye küçük bir kira öder, ama daha iyi bir gelir temin eder. Bu topraksızlar içersinde, kendisine yetecek kadar toprak kiralayanlar da vardır. Memurlar arasında akraba ve yakınları vardır, onlara yol gösterir, usul öğretirler.

İki kere topraksız olanlar da vardır. Bunlar toprağı hükümetten kiralarlar, bir de asıl sahibi kabul etmek zorunda kaldığı ve bugün yurt dışında bulunan Seyitlere ikinci bir kira, yani aşarı verirler.

Toprak sahipleri, yani tapulu toprağı olanlar Şemdinli'de kaç kişidir, dersiniz? İbrahim Han Töre, Mustafa Töre, Selim Mecit Yılmaz. Daha sonra: Şemdinli çevresinde ufak tefek tapular çıkarılmışsa da bunlar, miktar bakımından değil, zihniyet bakımından anılmaya değer niteliktedir.

Bir tane daha var. O da sahipsiz topraklardır. Bir köyü besleyemeyecek ve üç-beş evin yaz kış oturup, yalnız barınamayacağı yerlerde sahipsiz topraklar bulunur. Çoğu da eski köy yeridir. Helena'ya giderken, Rubaruk'a giderken, böyle sahipsiz topraklar gördükçe şaşırıyordum. Eski köy kalmtı-

ları ve kaynak suları olan birçok yerde işlenmeye işlenmeye körelmiş topraklar bulunur. Bir yanda bir karış toprak için taşları oyarlar, dağları düzeltirler. Bir yanda sahipsiz toprakları sığır kuyruğu otları kaplamıştır. Bu karışık tablo Şemdinli'ye ilk gelenleri şaşırtır ve halkın tembel olduğu fikrinde birleşirler. "Buraya Karadeniz'den laz uşağı getireceksin" derler. Bir plak gibi, herkes yineler bu sözü.

BEŞ

SEBZE VE MEYVE
"BİZİM BURALAR SAHİPSİZDİR EFENDİM"

HASSO PİVAZE NAHOT!

Hasso hastalanmış. Komşular, "geçmiş olsun"a geliyorlarmış. Bir kadın da iki elma, iki ayva almış, ziyaretine gelmiş. Hasso'nun anası, elmayı, ayvayı görünce başlamış ağlamaya. "Hasso pivaze nahot" diyor ağlıyormuş, "Hasso soğan yemiyor teyzesi" diyormuş, "Soğan yemiyor, değil ki, elma yesin, ayva yesin.." ve hıçkırıyormuş, "Hasso ölecek" dermiş kadın, "Çünkü soğan bile yemiyor..."

Ben de alışmıştım. "Pivaze bidemin" diyordum, yani "Bana soğan ver." "Pivaze bine", "Soğan getir..." Ama çok evde soğan bulunmuyordu. Hatta bir keresinde arattılar, köyde (Bezeli Köyü) bir baş soğan bulamadılar.

TÜKENDİ, TÜKENDİ, TÜKENDİ

Aralık'ın birinci günü yollar kapandı. Bir iki hafta sonra ne insan, ne başka bir yaratık bir köyden başka bir köye gi-

demez oldu. Yılbaşına doğru patates bitti. Limon almıştık biraz, limon bitti. Yumurta, et, süt, yoğurt zaten yok. Kar durmadan yağıyordu. Konserve bitti. Dükkanlarda şeker bitti, un bitti, gaz bitti, her çeşit yağ bitti. Peynir bitti, zeytin bitti, üzüm bitti, incir bitti, leblebi bitti.

14 Marttı. İşittik ki, çarşıya pırasa ve havuç getirmiş postacılar. Beş liraymış kilosu. Hemen para verdik, eri koşturduk. Zeytinyağlı pırasa, havucu da var, havuç salata, hatta bir yerden yoğurt buldurursak havuç kızartma ve işler iyi giderse pırasadan bir cacık.

Doktor "Komutanım" diyor "yemin etmiştim, bu akşam içmeyecektim..." "Gene ne oldu?" diyor komutan. "Baksanıza veterinere" diyor, "tahrik ediyor." Böyle şakalaşıyorduk ki, gönderdiğimiz er geri geldi. "Pırasa kalmamış tükenmiş" dedi. Sorduk: "Havuç?". "Havuç zaten gelmemiş."

Yol diyorduk, yol kapalı diyorduk. Yoksa biz de bütün Türkiye'dekiler gibi, pırasa yerdik; mandalinanın, portakalın yüzünü görürdük. Temmuz ortasında Şemdinli'ye geldim ki domates yok, biber yok, meyve yok, yok, yok...

ÇANTASINDAN AYVA ÇIKARDI

Rubaruk yolunda yeni yeni olaylarla karşılaşıyordum. Yürürken terliyor ve çok susuyordum. "Su nerede?" diye soruyordum. Yaımdaki jandarmalardan biri, çantasından iki iri ayva çıkardı, verdi. Isırdım, dilim damağım ıslandı. "Şemdinli'den mi aldın?" diye sordum. "Yok" dedi, "Yolda, Nehri'de ağaçtan topladım..."

Sonra yolumuz derelere düştü. Ertesi sabah Zerin'e geldik. Bir tepsi siyah üzüm getirdiler. Yol boyunca elma, armut, nar, incir, üzüm yiyerek gittik. Bahçelerden domates, biber, soğan alıyorduk.

NESTURİLER MEYVEYİ SEVERDİ

135 yaşındaki ihtiyar "Nehri'nin iki tarafı bağdı" diyor,

"Çok güzel üzüm yetişirdi." Her geçtiğimiz yerde sahipsiz kalmış üzüm bağları. Bakılmamış. Bakılan yerlerde üzümler gene iri, bakılmayan yerlerde küçülmüş, azalmış, bozulmuş. Seyit İslam devam ediyor: "Nesturiler meyveyi, sebzeyi çok severdi. Ağaçlara bakardı..." Han Töre "Behram Bey sağken" diyor, "Haruna'da öyle kavun karpuz yetiştirirdi ki, Diyarbakır'da öyle irisi ancak olurdu..."

Hepsi bir söylence olmuş artık. Altmış yıl, yetmiş yıl önceki kök bakımsızlıktan bozulmuş, gövde yaşlanmış, dalların gücü azalmış. Yeni sürgünler çıkmış, yeni ağaçlar bitmiş kendiliğinden, döl küçülmüş, rengi dönmüş, tadı başkalaşmış. Toprağı meyveye çeviren bu ağaçlar kendi kabuğuna çekilmiş, küsmüş.

KİLİSE NEREDE?

Eski köy yerlerine yaklaştığımız zaman iki şey dikkatimi çekiyordu: Badem ve sakız ağaçları. Bademler, ertesi yıl bile ya dallarının üzerinde duruyor, ya ağacın dibine dökülmüş, toprakta çürüyor. Ne çağlasını, ne olgununu dalından koparıp yiyen, merak edip bu nedir diyen çıkmamış gibi.

Genç, yaşlı, sakız ağaçlarına rastlayınca çekinmeden kilisenin nerede olduğunu sorardım. Butum ağaçlarının biraz uzağında, biraz yakınında eski yeni bir kilise bulunurdu. Sakız, yani butum, yani melengüç denilen bu ağaçları Gaziantep tarafı çok iyi biliyor. Antep fıstığının aşılandığı ağaçlar bunlar.

Toprağı çok az olan bu bölgede dağlara doğru çıkmak ve yamaçlarda gelir kaynakları aramak zorunlu. İşte buna ilk bakışta yanıt verecek sakız ağaçları. Bu dağlarda, yani kayalıklarda fıstık yetiştirilse diyorum, yüzü değişirdi buraların.

SAHİPSİZ ÜZÜMLER

Azgın su kıyılarından, derelerden yamaçlara doğru yük-

selen başka bir gelir konusu da ceviz. Ormanların içersine karışan, henüz sahibi olmayan binlerce ceviz ağacı var. Tadı ve lezzeti yüksek olan bu cevizlerin onda-dokuzu ortalık malı. Yeni yeni dışarıya satılmaya başlanmış. O da kendi varlığına göre bir hiç. Çünkü cevizi bu bölgede önce ayılar yiyor, ayılardan artan cevizi de insanlar. İnsanlar kışa saklayabilmek için cevizin olgunlaşmasını bekliyorlar. Ayıların ise böyle bir kaygısı yok.

Yamaçlara doğru üzüm bağları yayılıyor. Bir iki yerde dipleri açılmış, budanmış, çit içine alınmış. İri taneli, sulu ve ince kabuklu olduğu için yola dayanmıyor. Özellikle Nehri'de, Betkâr'da, Şemdinli'de, Sürünüs'te, Hazne'de ve bunların çevrelerinde üzüm bağları kalıntılarına çok rastlanıyor. Derelerde sahipsiz asmalar, kimi hala özünü yaşatıyor, yaz günü yolcuya buğulu, dolgun salkımlar sunuyor. Kiminin taneleri küçülmüş, kavruklaşmış.

NAR, İNCİR, AYVA

İlkyaz geldiği zaman derelerden dağlara doğru çiçek salgını başlıyor. Ağaçların yarısından çoğu çiçek döküyor. Bu çiçekler meyve dökecek: Elma, armut, ayva, vişne... Ama yarım yüzyıldan fazla bir zaman içinde bozulmuş, yabanileşmiş, küçülmüş, tatları değişmiş. Tek tük halis ayva ağacı ve bütün derelere doğru sarkmış yabani ayvalar. İncir, Nehri'den Girana'ya kadar; nar, Beşan civarından başlıyor, Biskan'da ve Girana'da iri ve güzel nar ağaçlarına, hatta nar bahçelerine ulaşıyor. Yeni yeni Şemdinli'de şeftali yetiştiriliyor.

Tarlalara iniyorum. Vadilerin kıyılarında ince bir şerit gibi uzanan tarlalarda pirinç, darı, susam, buğday, biraz patates, biraz soğan, biraz lahana, kavun, karpuz, salatalık ekili. Rubaruk tarafında temmuzun ilk haftalarında, Şemdinli'de ağustosun ilk haftalarında domatesler kızarıyor. Patlıcanlar, biberler yetişiyor.

Herşey birer örnek, nelerin yetişeceğine, ekilip, bakıldı-

ğı, yol yapıldığı, pazar kurulduğu zaman nelerin yetişeceğine birer örnek. Hayalimdeki sebze ve meyve bahçesi, şimdi deve dikeni ve sığır kuyruğu büyütüyor.

ALTI

TÜTÜN "SULTAN HAMİD'İN TÜTÜNÜ ŞEMDİNLİ'DEN GİDERDİ"

BU TÜTÜNÜ TARLADA YAKARIM, KUVVET OLUR

İhtiyarlar ihtiyarı Seyit İslam "Ben bildim bileli, buralarda tütün ekilir" diyor ve sözü tütünden açmışken bir olay anlatıyor:

"Bir gün Muhammed Sıddık beni çağırdı, dedi ki, "Git köylerdeki bütün tütünleri al, ambar et." Gittim dört batmanına her yılkinden yarım altın fazla, yani üç altın verdim, tütünleri topladım. Ambarladım. Tahran'ın tüccarı Tebriz'e geldi. Tebriz'deki tüccarları Rumiye'ye gönderdi. Rumiye'deki tüccarlar Nehri'ye geldi.

"Muhammed Sıddık'a geldiler. Tütünleri istediler. Muhammed Sıddık, "Geçen yıl batmanı (sekiz kilosu) birbuçuk altın idi", "bu yıl iki mislini vereceksiniz: Üç altın. Her batman tütün için de ayrıca bir kılle (üç kilo) şeker..."

"Pahalı" dedi tüccarlar, almayıp gittiler. Bizim tütün çok kıymetliydi. Tüccarlar yeniden adam gönderdiler. Muham-

med Sıddık, "Ben tütünü, dedi, milletten yarım altın fazlasına aldım. Siz almazsanız, tarlalarda yakarım, toprağa kuvvet olur. Kimseye minnetim yoktur. İşinize gelirse alın..."

"Baktılar çaresi yok, Muhammed Sıddık'ın dediği fiyat üzerinden tütünü aldılar..."

EKMEĞİ BİLE EVİMİZDE YAPMAZDIK

Hazne Karakolunun arkasında, eski yolun kıyısında bir binanın temelleri duruyor. Muhammed Sıddık, burayı, gümrük binası olarak yaptırmış. Tütün buraya depo ediliyor ve İranlı tüccara buradan satılıyormuş. Muhammed Sıddık Düyun-u Umumiye'ye de 1.700 altın yıllık vergi ödüyormuş.

Seyit İslam'ın verdiği rakamlara göre, Muhammed Sıddık, tütünün kilosunu, çiftçiden bugünkü altın fiyatı ile 12 liraya almış, 40-45 liraya satmış. O yıllarda ne kadar tütün yetiştirildiğini öğrenmemiz mümkün olmadı. Yalnız, Muhammed Sıddık, tütün ekimini şart koşmuş. Bir karış olsun buğday, pirinç ya da başka bir şey ekilmesine izin vermemiş...

Köylü bundan şikayetçi olmamış. Hatta bazıları şımartılmış: "Ekmeğimizi bile evde yapmazdık." diyor Faris, "Amele için hazır ekmek gelirdi İran'dan. Deve yükü ile bu memlekete altın, gümüş gelirdi..."

NEVBU ADI İLE TANINMIŞTI

Yaşlılar, saray tütününün Şemdinli'den gittiğini söylerler. Hüseyin Saraçoğlu, *Doğu Anadolu* kitabında Şemdinli'den söz ederken şöyle der: "Buralarda ve bahusus Herki bölgesinde en alâ neviden biraz tütün yetişir. Vaktiyle buradan Sultan Hamid'e hususi olarak tütün gidermiş..."

"Doğu Çevresi Tütünleri" adlı broşürde ise Şemdinli tütünlerinin, Doğu tütünleri içersinde gerek içim, gerek koku bakımından en yüksek özellikte olduğu yazılıdır: "Burada evvelce ehemmiyetli bir ziraati mevcut olup şöhreti şarka ve

cenuba yayılmıştır. İran'da 'Nevbu' adı ile tanınmış ve çok rağbet kazanmış tütündür."

Garo Sasuni, 1903 sonyazında, Taşnak Partisinin önerisiyle, Muhammed Sıddık'la görüşmeye giden Malhas'a, Muhammed Sıddık, başka öneriler yanında, "Şemdinan bölgesinin tütünlerinin Mısır ve Avrupa'ya ihracını, Taşnak Partisinin kendi mümessilleriyle yapmasını" istediğini yazar. (Garo Sasuni, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 19. Yüzyılda Ermeni Kürt İlişkileri*, s. 139.)

VIRGINIA TÜTÜNLERİNE BENZEYEN BİR TÜTÜN

Eksperler raporlarına Şemdinli tütünü için ayrıca şunları eklerler: "İçimlerindeki tokluğa mukabil, renklerinin açıklığı ve parlaklığı, bazılarının mat sarılığı ve nesiçlerinin inceliği, Virginia tütünlerine benzeyen koku vasıflarıyla, Doğu tütünleri içersinde mümtaz bir mevki yaratacak kudrettedir..."

UN, AL... ŞEKER, AL!

"Tütüncülük mü? Eskidendi" diyor yaşlı biri, "Köylü buğday, pirinç, darı nedir bilmezdi. Erkeği, kadını, çocuğu gece gündüz tütün eker, tütün sökerdi. Sonbahar oldu mu kapıya gelirlerdi. (Nehri şeyhlerinin adamları ya da İranlı tüccar). Sorarlardı "Senin neye ihtiyacın var?" diye. Una..." "Al un." "Başka neye ihtiyacın var?" "Şekere..." "Al şeker", "Al çay", "Al gaz", "Al basma", tütünleri alır giderlerdi..."

Şimdi ise durum değişmiş. Bir başkası bir başka yerde anlatmaya devam ediyor: "Eskiden adam vardı ki bin kilo tütün verirdi. Şimdi o kadar bir menfaat görmüyoruz. Biz de o kadar üzerine düşmüyoruz..."

Dört yıl önce Tekel tütünü altı-yedi liraya alıyormuş. İki-üç ton arasında imiş tekele getirilen tütün. Üç yıldır 20-22 liraya alıyor. 1963'te 7.500 kilo tütün aldı. 84 bin lira para ödedi Tekel. Şöyle böyle nüfus başına 13-15 lira düşüyor.

Ama bu miktar yetiştirdiği ve sattığı tütünün hepsi değil.

KAÇAKÇILIK SUÇ, YA AÇ KALMAK?

"Hükümet tütüne iyi para veriyor, biz artık İran'a Irak'a tütünümüzü satmıyoruz." diyenler varsa da bu sözler doğru değil. Fiyatlar yükseldikten sonra kaçakçılık azalmış o kadar. Sınırdan geçerken yakalanan kaçakçıların yanlarında daima birkaç çuval da tütün vardı. Yolda konuşarak geldiğim birine soruyorum. "Şimdi, İranlı tüccar gelse, tütününü satar mısın?" diyorum. "Ben satmam" diyor, "Ama sıkışık olan satar. Paraya sıkışık olan. Kışlık ununu, şekerini alacak parası olmayan satar. Bizim hükümetten Allah razı olsun beyim. İyi para veriyor tütüne. Beyaz oldu mu 22 lira veriyor."

Bir başkası devam ediyor: "Eskiden tarlada iken satardık tüccara. Tütün çürüse bile biz alacağımızı alırdık. Tütünü geç alıyor hükümet. İyi para veriyor, ama zamanında alsın..."

Sorun burada düğümleniyor. Köylü tütünü kesmiş, damaltına asmış. Sonyaz gelmiş, kış yaklaşmış. Evine kışlık ununu alacak, şeker alacak, çay alacak, gaz alacak, kızının sırtı açılmış, pazen, basma bir şey alacak. Kendisi, çocukları aç kalmasın diye, bunları ne yapıp yapıp alacak. İranlı tüccar kapıya gelmiş, para elinde uzatıyor. Karın sesi arka dağdan geliyor. Köylü hesap ediyor, parmağı ile ayları saymaya başlıyor: Aralık, Ocak, Şubat, Mart, Nisan, Mayıs, Haziran... Daha Tekelin bu tütünü almasına sekiz ay var. Birkaç gün sonra yollar kapanacak. Yollar kapandıktan sonra avuçları sarı altın dolsa, bir çuval un bulamayacak. Sekiz ay bekledikten sonra tütününü satınca kazancı ne olacak? Bir de bunu hesap ediyor köylü. Hiçbir kazancı olmayacak. Veriyor İranlı tüccara.

Bir yerim var ki, bana içimden içimden sesleniyor, "mecbur" diyor, "başka nasıl yapsın" diyor, "ölsün mü çoluk çocuk açlıktan." diyor.

MAVİ KÜF, MAVİ BELA

Şemdinli'ye sonyaza doğru gelmiştim. Konuşulan iki şey vardı: Biri Molla Mustafa Berzani, öbürü tütün. Bu yıl tütün iyi değildi (1963). Evliyanlı "İlkyazda, tütün daha fide iken, toprağın içinde ince, beyaz kurt türedi" diyor, "köklerini yedi, tütünler aşağıdan soldu, büküldüler..." Şapatan'da "Tütünlerimiz paslandı" diyorlar. Hazne'de "Kırmızı kırmızı lekelendi, yüz kilo tütünden ancak üç kilo sarı tütün çıkıyor." Gare'de "Ömrümüzde görmedik bu gördüğümüz hastalığı" diyorlar. "Yalnız tütünde değil, her şeyde oldu bu hastalık. Patateslerimiz de aynı biçim döküldü, olmadı..."

Telli Sever, "Bizim buralar sahipsizdir efendim." diyor. Tütününe hastalık gelmiş, ekmeği, gazı, tuzu küflenmeye başlamış. Bir çare bilen var mı diye oradan oraya koşmuş, derdine ilaç verecek birini bulamamış, "Bizim buralar sahipsizdir efendim, diyor, bilenler gelmez!"

MAVİ KÜF, ANLAMAMIŞ TEKNİSYENİN DİLİNİ

Kaymakamlık Hakkari'ye yazmış. İlkyazda bir teknisyen gelmiş, cip ile gelmiş. Şemdinli demek cipten inip katıra binmek, katırdan inip yaya yürümek demek. Geceleri köylerde yatmak, gündüzleri yola benzer yollarda gitmek demek. Teknisyen cipin geçtiği yerlerde, yolun kıyısında bir iki tütün tarlasına uğramış ve demiş ki "Mavi Küf yok!.."

Ama Mavi Küf bir mantar. Mavi Küf, teknisyenin "Mavi Küf yok" dediğini ya işitmemiş, ya işitmiş de anlayamamış. Yeniden yazılar yazılmaya çizilmeye başlanmış. Tütünlerin toplanmasına yakın —yani iş işten geçtikten sonra— Diyarbakır'dan iki kişilik bir ekip gelmiş. Bakmışlar, demişler ki, "Bu, Mavi Küf..."

"Bakmışlar", "demişler" diyorum, çünkü ben gözlerimle görmedim, o zaman Şemdinli'ye gelmemiştim daha. Geldim ki kimseler kalmamış. Ama köylerde söylencesi var. Irak sınırında, Biskan köyünde, hem Molla Mustafa'ya atılan bom-

baların sesini izliyoruz, hem Şerif Uludağ anlatıyor: "Nerede beyim?" diyor, "Biz ne kimseyi gördük, ne ilacı. Eve ilaç yok ki, tütüne olsun."

Şemdinli'ye daha yakın, İran sınırında Şikeftan köyünde Fatma "Vallahi bakmıyorlar" diyor. "Bizim gibi fukaraya bakmıyorlar." Sonra tütünleri ilaçlamaya gelenlerin arkasından söyleniyor: "Buraya geliyor ama tarlaya götüremiyoruz, yalnız kalıyoruz. Bizim aletimiz, bir şeyimiz yok, bilgimiz yok ki, alıp da ilaçlayalım. Beş tarla tütün ekmiştik. (Yani bütün Şikeftan köyü), hiç bir şey kalmadı."

YEDİ

HAYVANCILIK
"BİZDE ADAM KESİLİR, LAKİN KOYUN KESİLMEZ"

KOYUNUN DURDUĞU YERE

Halk koyunun arkasına düşmüştür. İlkyaz gelip de dereler yeşillenince koyun, ağılın kapısını aralar, derelere iner, açık yeşil ve pırıl pırıl otlara gider. Havalar ısındıkça aşağılarda otlar sararır, yukarda karlar erir. Eriyen karın altından yeni otlar çıkmaya başlar, açık yeşil, pırıl pırıl otlar. Koyun, sararan dereden yukarıya çevirir başım, otlar sarardıkça yükseklere çıkar. Çadırlar da koyunun arkasından çıkar. Çadırların arkasından kadınlar, kadınların arkasından çocuklar çıkar. Bu yolculuk soğuk suların ilk ve gür kaynaklarına kadar devam eder. Koyun orada durur. Koyunun durduğu yere çadırların direkleri dikilir. Adına "zoma" denir. Koyun burada yayılır, burada sağılır, sütler burada toplanır, işlenir, yoğurt, peynir, yağ yapılır. Erkekler, çocuklar, kadınlar bu dağların otlarını toplar, kurutur, lodolar yapar.

Güneş, güney yarım küresinin üzerinde dönmeye başla-

dığı zaman sonyaz gelmiştir. Yağmurlar başlar, havalar soğur. Zomalarda havalar soğurken, aşağılar daha ılıktır. Yeni yağmurlardan sonra ormanların içi otlanmaya, yeşillenmeye başlamıştır. Koyun başını aşağıya çevirir. Derelere doğru inmeye başlar. Koyunun arkasından çadırlar, onun arkasından kadınlar, çocuklar konaklaya konaklaya aşağılara iner ve ilk kar serpmeye başladığı zaman koyun ağıla, halk evine girer.

Toplumsal yaşamı belirleyen koyundur. Yaşamın belkemiğini koyun oluşturduğu için, koyunun arkasında yarıgöçebe bir yaşam sürer halk.

CANIN YONGASI MAL, YONGALARIN YONGASI KOYUN

Fakyan köyünde bağdaş kurmuş konuşuyorduk. Biri diyor ki: "Bizde adam kesilir, lakin koyun kesilmez, ölmüştür o başka..." Bu sözün içinde çetin gerçekler vardır. Köylünün yetiştirdiği ürünleri sıralayalım: Buğday, kendisine yetmez ve herkes tükettiği unun büyük bölümünü satın alır. Pirinç, ancak kendisine yeter. Daha doğrusu ürettiği kadar pirinç yer. Soğan, patates, fasulye, bunlar zaten az ekilir, hatta herkes ekemez. Ceviz boldur, ayıdan artan cevizin bir kısmını yer, bir kısmını satar, pek birşey getirmez. Bal, o da önemli bir gelir tutmaz. Tütün ise gördük ki önceki yıl Tekel'in ödediği para 84 bin lira. Nüfus başına aşağı yukarı 12-15 lira düşer. Ama bir insan günde ekmeği ve yemeği içinde, bir kilo un yer. Unun kilosu 125 kuruş. Bu halk yılda ikiyüzikiyüzelli gün yiyeceği unu dışardan alır.Yani her nüfus için yalnız ekmeğini, ekmeğinin ununu alabilmek için yılda 250-350 lira arasında para gerekir. Tütünden alacağı onbeş lira, cevizden, baldan toplayacağı paralar çerez parası olur ancak. Yalnız un almayacak; şeker alacak, çay alacak, gaz alacak, lastik ayakkabı alacak, bez alacak, giyecek alacak, yorgan yüzü alacak, bir iki bakır alacak. Alacak ama nerden, ne ile alacak. Yanıtı bütün köylerde bir: Koyun satıp alacak.

KOYUNDAN ÜÇ MİLYON GELİR SAĞLANIR

Bir dişi koyun kazancının birimidir. Bu dişi koyun doğuracak, bu dişi koyun süt verecek, yapağısını verecek. Kuzu büyüyecek, sütten yağ, peynir yapılacak, yünler kırkılacak. Sonyaz geldiği zaman hepsi satılmaya hazır olacak.

Bir kuzu yüz lira, 1,5 kilo yapağı on lira, dört kilo yağ ve biraz peynir kırk lira. Bir koyun ona 150 liralık bir gelir sağlamıştır. 100 koyunluk bir sürüde, dökületinden, hastalananından, öleninden kala kala 50 kuzu kalsa, yüz koyunluk bir sürü 7.500 lira bir gelir sağlar. [O tarihte, yedek subay olarak 700 lira maaş aldığımı anımsıyorum.]

Rakamlar hiçbir zaman kesin değildir. Ama 35 bin, 40 bin arasında koyun vardır. Yedi bin, sekiz bin arasında insan vardır. Üç milyon lira gelirden kişi başına 350-400 lira düşer. Bunun bir kısmını süt, yoğurt, peynir, yağ, yapağı olarak kendi yer, bir kısmı ile de önce ununu, tuzunu, şekerini alır.

Fakyan'da Göçer Mustafa "Bizde adam kesilir, lakin koyun kesilmez" diyor. Önce bir fantezi gibi gelir bu söz. Oysa kaskatı bir gerçeği anlatır.

BİTMEZ, TÜKENMEZ BİR SABIRLA

Koyun nedir? Bu soruya kim yanıt veremez ki? Memelilerden.. Hayır. Koyun, yeşil dalı ve kuru yaprağı, solmuş çiçeği ete, süte, yapağıya çeviren canlı makine. Köylü yazın bu canlı makinenin arkasında dolaşır. Kış gelip de kar köyleri, dereleri örttüğü zaman bu makineyi yaşatmak için yeni bir çile başlar.Evin gençleri, delikanlıları, dört parça ağaçtan kızaklarını sırtlarına yükler, şafak sökmeden yola çıkar. Sabahın ayazında, tipide yola çıkar. İki saat, üç saat yürüdükten sonra dağların tepesinde yazın yığdığı ot lodolarına varır. Kızağını kurar. Her kızağa 150-200 kilo ot sarar. Kendisi öne biner. Dümeni eline alır. Birbiri arkasına kızaklar hareket eder. Vadilerde çığ tehlikesi vardır, onun için sırtları iz-

ler. Sırtlardan, bazan başaşağı denecek kadar dik yamaçlardan ağır ağır geçerek gitmek ister. Ama aşağılar çeker onu, uçan bir kartal gibi, şaşırtıcı bir hızla aşağılara akar kızak. Ertesi sabah yeniden başlar bu yolculuk. Her gün bitmez tükenmez bir sabırla büyük ot yığınları dağların tepelerinden aşağılara taşınır. Bu çileye katlanacaktır. Çünkü o, ancak koyun yaşadığı ölçüde yaşayabilecektir.

Bütün bu çaba, çile, bu eziyet, üç bin yıldan beri ırkı bozulmuş, sütü azalmış, yapağısı kötüleşmiş, ırkı karışmış bir koyun içindir. Bugüne kadar, koyunla geçinen bu halkın koyun ırkını yükseltmek, emeğini daha çok et, daha çok süt, daha iyi yapağı ile değerlendirmek için bir tek olsun damızlık getirilmemiş. Bu karın üstünde yalınayak ağlayan çocuk papuç giyecek, bayram geliyor yeni entari giyecek. Bu delikanlı yatağından kalkıyor, gün doğmadan, başını kulaklarını sarıyor, ayaklarını sarıyor, yürüyor dağa. İkiyüz gram et, beş gram yapağı için.

SEKİZ

ORMAN DAĞLARIMIZIN ÇOCUKLARI

YAŞATAN DOĞA, TÜKETEN UYGARLIK

Yüksekova'dan Şemdinli sınırına girdikten sonra, günlerdir devam eden çıplak dağlar biter ve orman başlar. Ormanlar genellikle koru, koru-baltalık, baltalık diye kısımlara ayrılıyor. Şemdinli ormanlarının örtüsü meşe ve baltalık. Hakkari'de 56 bin hektar orman var. Bunun 33 bin hektarı normal baltalık, 23 bin hektarı ise bozuk baltalık. Hakkari ormanının büyük bir kısmı Şemdinli'de. İdeal kuruluşa göre, bölge şefliği Hakkari'den Şemdinli'ye getirilecek.

Ormanı vareden, yaşatan ilk etken doğal ki, iklim. İkinci etken dağların sert ve sarp olması. Geçit vermeyen dağlar kentleşmeye ve merkezleşmeye, uygarlığın gelişip ilerlemesine olanak vermemiş. Nüfus az olduğu kadar orman tüketimi de az olmuş, yol olmadığı için dışarıya taşınamamış. Bugün kentleşmeye doğru bir gidiş var. Nüfus artmakta. Sahipsiz ormanlar için tehlike olacak yollar yapılmaya başlan-

Herki Gediğine tırmanış (Sabah, güneş sırtımızda)
(Batı yüzü don ve dik uçurum)

Şapa (*çığ*). Bentür-Bedevi arasında bir ırmak yatağını kilometrelerce dolduran şapanın (çığın) üstünden geçiyoruz. Kar, biraz sertleşmiş, artık tehlike yok, bunu öğrendim. Diman'dan çıkışımızı, kar yeni yağdığı ve hava sisli olduğu için ertelemişlerdi. Çığ öyküleri ilginç. Gene Diman'a giderken bir tapu memuru çığ altında kaybolmuş. Aramış bulamamışlar. İlkyazda karlar eriyince bir ağacın dibinde hiç bozulmamış ölüsü çıkmış açığa. Cebinde de küçük rakı şişesi. ("He vallah!" diyor köylüler.) Seyit İslam Geylani, Helena yolunda, bir vadide, gördüğü bir çığ olayını anlatıyor: "Şapa bölgesinden geçiyorduk. Karşıdan 12 İranlı tüccar geliyordu. O sırada bir şapa geldi. 12 İranlı da şapanın altında kayboldu. Birkaç dakika sonra, karşı yamaçtan da bir şapa geldi. İki şapanın birleştiği yerde, İranlı tüccarların 12'si de, karın içinden, çiçek topraktan çıkar gibi, üste çıktılar. Hiçbirine birşey olmamıştı."

Bentür-Bedevi arası.
Yolumuz dikey bir inişle kesiliyor.
Köylüler çömeliyor, bastonlarını kara batırarak aşağı kayıyor.
(70 derecelik eğimi fotoğraf makinesinde saptayamamışım.)

Betkar-Bedav arasında

Bezeli-Herki arasında

Şemdinli-Bedav yolunda
Kılavuzumuz yol arkadaşlarımız Bedavlı Abdullah'lar

Postanın (Yüksekova'dan) sırtla Şemdinli'ye getirildiği an

Hazne'den Gare'ye. Kaymakam Musa Atik önde.
(Koyunları suya götürmek için açılmış kar koridorunda.)

Doktor bekleyen iki köylü (Dr. Nafi Taşatar hasta yanından çıkıyor)

Genç kız (Şeyhan)

Gelin (Şapatan)

Genç kız (Ballı)

Evli kadın (Ballı)

Evli kadın (Şapatan)

Evli kadın (Fakyan)

Gelin (yolda)
Yukarı Katuna'dan Besusin'e

Gelin
Şapatan

Nehri Gediğine tırmanış

dı bile.

Yol Şemdinli'ye 1953-54 yılları arasında gelmiş. Yol ile birlikte, odun taşıyan kamyonlar gelmiş. Orman İşletmesi ayrıca yollar yaparak ana yoldan içerlere giriyor. Hem ormanlar işletiliyor, hem de yol yapılmış oluyor. Bu yollar yağmur yağınca kapanıyor. Ertesi yıl yeniden akan taşı, toprağı temizlemek, derelerin bozduğu ağaç köprüleri onarmak gerekiyor.

ORMAN GELİRİ İLE YAPILAN YOLLAR

Orman yolunu işçiler yapıyor. Kazma kürek ile çalışan işçiler. Kilometresi onbin liraya mal oluyor. Her yıl yapılan beş kilometrelik yolun iki yanındaki ağaçlar kesilerek ilerleniyor. Ama "kesim teknik değil ve kontrolsüz". Bu sözü, bölge şefi söylüyor.

İşçileri iki kısma ayırmak gerek: Orman yolu yapanlar ve orman kesenler. Şemdinli'de işçi yok. Trabzon'dan, Tunceli'den, Muş'tan gelmiş işçiler buralarda çalışıyorlar.

İşçi vuruyor baltayı. Yol kıyısı demiyor, ceviz, elma ağacı demiyor. İşçi vuruyor baltayı, kolayına nasıl gelirse, bazan yoldan on adım içeri geçmiyor, bazan ikiyüz adım geçiyor. Yeni sürgünü kesiyor bazan, kocamış gövdeyi bırakıyor.

PARSELLENMEMİŞ, PLANLANMAMIŞ, KORU YAPILMAMIŞ

Uygarlaşan ve nüfusu artan çevrenin odun gereksinmesi de artacak, bugünkü hesapsız ve denetimsiz kesimin önünü almak o zaman daha güçleşecek. Gerek içerden, gerek dışardan istek artacak, tüketim artacak. Şemdinli'nin yolları yapıldığı, kışın kapanmadığı zaman, kamyonlar şimdiki gibi altı ay değil, oniki ay odun çekecekler.

Kesimde iki yöntem uygulanıyor: Tıraşlama ve seçme. Şemdinli'de kabataslak uygulanan yöntem, tıraşlama. Buna aynı zamanda parselleme de diyorlar.

Kesilecek bölgenin önce ölçülmesi ve istenilen parsele ay-

rılması gerek. Her yıl bir parsel kesilecek ve kesilen parsel koru olacak. Tel örgü içine alınacak. İçine hayvan girmeyecek. Kesilen ağaçların diplerinden yeni sürgünler çıkacak ve büyümeye başlayacak. Bu yeni sürgünün içersine bir koyun, bir keçi sürüsü girerse mahvolacak. Yeni sürgünleri ot gibi yiyecek.

Bazı ormanlar yaşlı, bazı ormanlar genç, bazan da karışık. Bunları ayırmak, yaşlı yerlerde tıraşlama, karışık yerlerde seçme yapmak, genç ormanlara balta değdirmemek gerek. Kesilen yerleri koru yapmak, tel örgü içine almak gerek.

VE ÇOK AĞIR KONUŞABİLİRLER

Bir orman bölgesinin kırk parsele ayrılması ne demek? Her yıl bir parsel kesilecek, 1 numaralı parsel 1965 yılında kesilirse, 40 numaralı parsel kırk yıl sonra, yani 2005 yılında kesilecek. Kırkbirinci yıl tekrar 1 numaralı parsele dönülecek. Şemdinli'de bu parselleme yapılmamış. Bölge Şefinin söylediğine göre, örneğin Derya'dan Bedav'a, Irak sınırına kadar gidecek yol yirmi yıl sonra bitecek ve yirmibirinci yıl ilk kesilecek yere dönülecek. Tıraşlanmış bir ormanın 20 yıl ile 40 yıl arasında kesilmesinin ne demek olduğunu bir hektar üzerinde hesap ederek değerlendirmeye çalışalım.

20 yaşındaki bir hektar meşe ormanında 18 metreküp odun var. Aynı orman otuz yıl sonra kesilirse, bu miktar 121 metreküpe çıkar; kırk yıl sonra kesilirse, odun miktarı 255 metreküpe yükseliyor.

Yani biz yirmişer yılda iki kere keserek 36 metreküp odun alabileceğiz bir hektardan. Ama parsellenme yapılır ve bölge ormanları kırk yıl için parsellenirse, kırk yıl sonra 255 metreküp odun alacağız aynı yerden. Bir hektardaki fark 210 metreküp.

Şemdinli üç yanı komşu ülkelerin sınırlarıyla çevrili, kuzey ağzı ise yurdun soğuk ve çıplak kasabalarına açılıyor. Yüksekova'ya, Hakkari'ye, Başkale'ye, yurdun kışları en

uzun, en soğuk ve dağları en çıplak kasabalarına açılıyor. Yolların yapımı tamamlandığı zaman, öyle görünüyor ki, bu ormanları on yılda, yirmi yılda bitireceğiz. Bitireceğiz ve ondan sonra da baltalarımızın sapını yakacağız.

Üç bin yıl önce canavar Humbaba'nın "dağlarımın çocukları" dediği ağacı, dağlarımızın çocuklarım böyle gelişigüzel kestirecek miyiz? Ben çok geniş bir yürekle, güneş altında yorulmuş ve bunalmış insanın bezginliği ile yazıyorum. Benden çok daha delişmen, öfkeli yazarlar kırk yılda bir de olsa gelebilir, ormanların yerinde çıplak kayalar görebilir ve ağır konuşabilirler.

DOKUZ

AV VE AV ÜRÜNLERİ
KEKLİK ETİNDEN KAVURMA

BİR KÜRK ÖYKÜSÜ

"Askerden yeni dönmüştüm" diyor Selim Yılmaz, "O zaman sansar kürkü istiyordu herkes. İran'dan, Irak'tan istiyorlardı. Gelen subay, memur istiyordu. Van'dan tüccar istiyordu. Fiyatlar da her yıl artıyordu. Sansar kürkü toplamaya başladım. Güneşli günlerde karımla birlikte, dışarı güneşe çıkarıyor, tozunu fırçalıyor, çocuk bakar gibi bakıp, koruyorduk."

"Seksen liraya, doksan liraya kürk topladım. Epeyce oldu. Sonyaza doğru Van'a götürdüm. Satacağım. Yazın bir kürk 125 liraydı. Alıcı tüccara götürdüm, '115 liraya alırım' dedi. Vermedim, bir arkadaşıma bıraktım, geri geldim. Baktım fiyatlar düşüyor. Haber gönderdim ki '115 liraya verin' diye. Tüccar 'fiyatlar düştü' demiş, 'yüz liraya alırım'. Önce razı olmadım, bekledim. Ben yüz liraya razı oldum, alıcı razı olmadı. Geri getirdim. Bütün emeğim, umudum boşa gitti.

İran'da, Irak'ta gene üç-beş kuruş ediyordu o yıl. Sattım da kurtuldum!"

"Bir ara sansar kürkü çok moda olmuştu" diyor Fettah Töre, "Moda olmuştu ve iyi para getiriyordu. Millet işi gücü bıraktı sansarın arkasına düştü. Herkes beş-altı tuzak kuruyordu. Sansar yakalayacağız diye beş-altı kişi de şapanın (çığın) altında kaldı, öldü. Modası geçtikçe fiyatlar düştü. Şimdi de pek arayıp isteyen yok. Biz de pek ilgilenmiyoruz. İsteyen çıkarsa, söylüyoruz adamlarımıza, tuzak kurup yakalıyorlar.."

KAPLANDAN PENGUENE

Şemdinli dağlarında av hayvanı bol. Derisi ya da kürkü değerli olan hayvanların başında sansar geliyor. Sansarı kaplan, beyaz ayı, kurt izliyor. Şimdi bu hayvanların kürklerinin belli alıcıları yok. Dolayısıyla fiyatları da belirsiz. Kelit'ten bir kaplan postu getirmişlerdi. Otuz liraya alıcı bulamadı. Sonra satıldı mı bilmiyorum.

Eti ve postu değerli av hayvanları arasında dağ keçisi var. Halk, genellikle, "geyik" diyor. Dağ keçisi gibi, yaban domuzu da bol. Domuzu vuruyorlar, vurulduğu yerde bırakıyorlar. El sürmek bile "mekruh".

Dağ keçisi avı yaygın. Oniki yaşında teke vurdukları da oluyor. Kışın, karda, sarp kayalıkların bulunduğu yerlere keçi avına çıkılıyor. Keçiler, insanın erişemediği kayalıklarda, koyuklarda, mağaralarda yaşıyor. Derelere su içmeye geliyorlar. Ya da kar her yanı örtünce, dere kıyısındaki otlar için aşağılara iniyorlar.

Keçi avına eti için çıkılıyor. Postunu, bazı yerlerde boynuzuyla birlikte kurutuyorlar. Boynuzları evlerin dış duvarlarına çakıyorlar.

Eti için vurulan öteki hayvanlar tavşan, keklik, yabani güvercin, çulluk. Bir de karlı bir havada, yolunu şaşırıp Pesen vadisinden Şeyhan'ın altına "inen" ve Doktor Nafi Taşatar ile İsmail Ökten'in birini vurduğu çift pengueni anımsatmalı.

DOMUZUN İNTİHARI

Timurlenk harabelerinin hemen altında, çevresi yüksek dağlarla çevrili, ekilir toprağı bulunmayan Bigalta köyü var. Bigalta'da domuza tuzak kuruyor, yakalıyorlar. Ama yakaladıkları domuzu öldürmüyorlar. Boynuna bir çıngırak bağlayıp salıveriyorlar. Domuz, boynunda çıngırak koşuyor, çıngırağın sesine, domuzun kendi ürküyor, öteki domuzlar ürküyor. Ota uzansa, çıngırak çalıyor, yayılamıyor, suya uzansa içemiyor. Domuz kendini taşlara vurmaya başlıyor ve kendini parçalıyor.

Gene Bigalta'da benzer bir yöntemle avlanıyor ayı.

Ağacın yüksek bir dalına keçi eti asıyorlar. Dalı da dibinden yontup inceltiyorlar. Ayı keçi etini yemek için ağaca çıkıyor. Dal kırılıyor, ayı yere, taşların üzerine düşüyor, parçalanıyor.

Evliyan'da ayılar keklik kapanlarına dadanmış. Tuzaklara düşmüş keklikleri yiyorlar. Köylüler kapana bir keklik koyuyor, kekliğin ayağına ip bağlıyor, ipin ucunu da tüfeğin tetiğine. Tüfeği, namlusu kapana bakacak biçimde yerleştiriyorlar. Ayı tuzağa konmuş kekliği çıkarıyor. Kekliğin ayağına bağlı ip geriliyor, tetik düşüyor. Akşam olunca köyde, tüfek sesi bekliyorlar. Patlayınca koşuyorlar, vurulmuş bir ayı izlemeye.

KEKLİK ŞÖLENİ

Kimi köylerde o kadar çok keklik yakalanır ki, kavurma yapıldığı da olur. Ama göç döneminde, havalar kuru ve güneşli olursa, keklik sürüleri, kapanları aşıp gider. Hava kapalı ve hele yağışlı olursa, köylü, konuğuna, sabah, öğle, akşam keklik ikram etmenin keyfini yaşar.

Bezeli'den Bedevi'ye gelirken, dereden yamaçlara, keklik sürüleri birbiri ardına havalanıyordu. Mezar Gediğinde (Dalamper'in tepelerinde) yalnız dolaşırken irkilecektim birden. Ayağımın tam altından kanat vurarak havalanan kekliğin

ardından, keklik sürüleri havalanacak, gök keklik sürüsüyle kaplanacaktı.

İlkyazda, güneş kekliği arkadan kovalar. Irak tarafından kuzeye doğru akınlar halinde göçe başlar. Köylüler kapan kurarlar kekliklere. Keklik dağ silsilelerini aşarak gider. Bir dağın tepesinden, karşı dağın tepesine uçar. Ama aynı yükseklikte uçamaz, giderek alçalır, karşı dağın yamacına konar. Ordan dağın tepesine yürüyerek, sekerek çıkmaya başlar. Hava yağmurlu olursa, ıslanır, daha alçalır, doruğuna varacağı dağın eteklerine konmak zorunda kalır.

Köylüler, kekliğin yürüyerek/sekerek çıktığı yamaca sıra sıra kapan kurarlar. Çalılar, iki ya da üç sıra VVVV biçiminde konur. V'lerin birleştiği uçlar açık bırakılır, toprak biraz kazılır, üstü at kılıyla bağlı iki kapakla kapatılır. Keklik dağın tepesine çıkmak için yürür/sekerken, VV'lerin uçlarının birleştiği aralıklardan geçer. Tam da burda hazırlanmış olan kapanlara düşer. Kapaklar, keklik kapana düşünce kapanır. Her sırada 30-40 kapan bulunur, üç sıralık bir kapan biriminde, 90-120 kapan vardır. Havalar yağışlı gitmişse ve "şans" da iyiyse, sabah ve akşam 50-60 keklik torbada demektir. Köyler ise, en büyüğü, 15-20 hane.

Ne var ki, yağmur yağmamışsa, keklikler, o denli alçalmayabilir, kapanların üst tarafında bir yere konabilir. Ordan dağın tepesine yürür. Ya da, önüne konan çalıyı uçarak aşabilir. Kapana düşmez.

Güneş batmak üzereydi. Hem yolumuzda gidiyor, hem bağırıyorduk, uzağımızda kapanları yoklayan çocuğa. "Kro vara, vara drenge!" "Ula koş gel, bize birkaç keklik getir!" "Yok vallah" diye bağırarak yanıtlıyor bizi, "Bugün çok sıcak olmuş, bütün kapanlar açılmış, keklikler kaçmış!"

ON

İLKEL VE UYGAR BİRİMLERİN ÇATIŞMASI DAĞ BAŞINDA TEKNİK DEVRİMCİ: TEKERLEK YAPAN ADAM

BİR FANTEZİ

Gazetede fotoğraflara bakıyordum: İstasyonunda hareke-te hazır bir füze, uzaya burnunu dikmiş bir ukalaya benzi-yor. Tekerlek uygarlığına karşı tam bir ihtilal. Böyle düşü-nüyordum ki "Uçak hazır" dediler. Çantamı aldım, uçağa doğru yürüdüm. Uçak, tekerlek uygarlığı ile (daire ile), füze-ler (doğru çizgi) arasında bir köprü gibiydi. Ama ne olursa olsun, çağımız füze ya da atom çağını değil, tekerlek çağını yaşıyor. Atomu günlük yaşamımızdan kaldırınız, ne değişe-cek? Bazı bilim adamları ve bazı casuslar açıkta kalacak. "Tekerlek"i günlük yaşamımızdan kaldırınız, bütün bir dün-ya olduğu yere yığılır kalır. Bütün bir dünya, ama Şemdinli hariç.

BİR GAZETE KÜPÜRÜ

Bir gazete küpüründe değişik çağlara ait tekerlek fotoğ-

rafları ve şu başlık var: "Tekerleğin beşbin yıllık bir tarihi vardır." Bir İngiliz arkeologu, tarihî Ur kentinin kazısında bir araba bulmuş. Aşağı Fırat kıyılarında yaşayan Sümerliler beşbin yıl önce yapmışlar bu arabayı. Dörtbin yıl önce Babil'de, Mısır'da, Roma'da, Anadolu'da yeni ve daha kullanışlı tekerlekler yapılıyor. Hititler öküz koşulu dört tekerlekli arabalarla, orduların yiyeceğini taşıyor.

Şemdinli'yi dört yandan çeviren bu tekerlekler, Şemdinli dağlarının eteğinde kalmış ve dörtbin yıldır da oldukları yerde duruyor. Şemdinli'ye doğru yükseldikçe tekerlek uygarlığından ayrıldık. İç Anadolu'da ilkel bir araç olan kağnıyı, Şemdinli'de bir büyük teknik devrimin önemli birimi olarak karşılayacağım.

ATIMI AŞAĞILARA SÜRDÜM

Yukarı Katuna Köyünün tepelerinde gidiyordum. Baktım, aşağıda derede, tarlanın bir ucuna dizilmiş öbek öbek karartılar ve ağıla benzer bir dam ile tarla arasında acaip bir nesne. Atımı yokuştan aşağıya sürdüm. Tarlaları, suları geçtim.

Önümde bir el arabası vardı. Kalın bir kütüğü ortadan delmişler ve tekerlek yapmışlardı. "Satın mı aldın bunu?" dedim. Genç bir adam "Hayır, ben yaptım" dedi. Askerde görmüş. Birkaç ay önce terhis olmuş, gelmiş. Şemdinli'de çok ilkel de olsa ilk tekerleği yapmıştı.

Şemdinli'de tekerleği yapan bu genç ve gülen insana sevgiyle baktım.

BİR KAĞNI MI BU?

Bir yıl sonra, okul inşaatını görmek için Gare'ye gelmiştik. İşçiler taş duvar örüyordu. Taş yığınının yanında bir kağnı vardı. Küçük ve kaba tekerlekli idi. Boyunduruk ve zelveler. Köy kağnıya, kağnı köye şaşkın bakıyor gibi. İki uzak dünyanın yaratıkları sanki.

Müteahhit yanımıza geldi. "Hoş geldiniz" dedi. "Yüksekova'dan mı getirdin bu kağnıyı?" dedim. "Yok" dedi, "ben yaptım burada". Artvinli imiş. Artvin'in Yusufeli ilçesinden. Adı: Nazım Korucu. Okul binasını yapmaya başlamadan önce taş ocağı aramış. Köyün yukarısında yumuşak bir taş bulmuş. Bununla duvarları örerim demiş. Köyün aşağısında sert, granit bulmuş. Bu taşı da köşelere kullanırım, demiş. Taşları okulun yapılacağı yere getirmek için kağnı gerek, kağnıyı çekecek öküz gerek, yol gerek.

"Eh.." dedim "köylüler yolunu elbirliği ile yapmışlardır artık.."

Güldü. "Ne yolumu yapması?" diyor Nazım Korucu, "Taş ocağı için köylü toplandı, para istemeye kalktı benden.."

Şimdi gökten düşmüş gibi bir kağnı Gare köyünün altında, üstünde gıcırdıyor. Önce çoluk çocuk toplanıp, "bu ne?" diye bakmışlar. Bakmışlar ki kendilerini ısırmıyor, ekmeklerini ellerinden kapmıyor, "Aptal" birşey, pek önemsememişler, arkalarını dönüp oynamışlar.

ALET LAZIM, USTALIK LAZIM

Köylülerden birine sordum: "Kağnıyı gördünüz" dedim. "Üç-dört atın, üç-dört insanın yapacağı işi yapıyor.."

"Evet beyim.."

"Nasıl yapıldığını da gördünüz. Köyün ağacından yapmış Nazım.."

"Evet beyim.."

"Hatta bazı yerlere yol bile yapmış.."

"Evet beyim.."

"Birkaç ay sonra Gare'ye de yol gelecek."

"Evet beyim.."

"Eh artık siz de kağnı yapar, kağnı kullanırsınız.."

Gülüyor. "Nerde beyim. Onu yapmak için birçok alet lazım. Ustalık lazım. Bizde ne gezer onlar.."

MUSLUK BİLMİYOR TEYP ÇALIYOR

On yıla yakın bir zamandan beri Şemdinli'ye kadar gelen otomobil tekerleği, bu yıl Şemdinli'yi geçerek İran sınırına ulaştı. Şemdinli'nin yaşamına tam kaynaşmamış olan bir "yabancı" tekerlek çağı başlamış. Halk, kağnı, at arabası ve benzeri evreleri yaşamadan, at uygarlığından otomobil uygarlığına atlıyor. Dahası var:

Sanki ok ve yay kullanan savaşçılar,* sofranın çevresine sıralanır gibi sıralanmış radyo dinliyor. Çağlar değişmiş, yemekler, eşyalar, kılıklar değişmiş, teknik değişmiş. Onlar yalnızca bir tüfek ele geçirdikten sonra yaylarını ve oklarını atmışlar, aynı yaşama devam etmişler. Radyo dinleyen yüzlerce yıl önceki ilkel savaşçıdır sanki.. Su musluğunu bilmiyor, teyp çalıyor. Birbirine uzak iki ayrı çağ, bir insanın ömründe karşılaşmış gibi.

DOĞRU SÖYLE FAHRİ, YAKIŞMAMIŞ MIYDI?

Nehrili Abdullah belediye başkanı olunca kılığına bir çeki düzen vermek istemiş. Fahri'nin dükkanında güzel, çiçekli bornozları görünce "Fahri bunlar kaç lira?" demiş. Otuzbeş lira. Pahalı da değil. Belinde kuşağı da var. Almış, gitmiş eve. Ceketini, pantolonunu çıkarmış, giymiş yeni urbasını. Çarşıda bir aşağı, bir yukarı dolaşmaya başlamış.

Eski belediye başkanının adı da Abdullah. Yeni başkanı, yeni kılığıyla görünce içi götürmemiş. Kahvede yanına oturmuş. Nereden aldığını, kaça aldığını sormuş. Halef ve selef birlikte Fahri'nin dükkanına gitmişler. Bir bornoz da eski belediye başkanı giyinmiş. Kolkola girmişler. Bir aşağı bir yukarı Şemdinli bulvarında dolaşmaya başlamışlar.

Fahri Diyarbakırlı. Akşama doğru, bunlar kahvede otu-

*"[Gerdi] Şapatan köyünde, Türkler barut deposuna girerek, 40 civarında ok [...] ele geçirmişlerdir." (Şeyh Ubeydullah'ı Musul/Mekke'ye götürmek için gelen (Kasım 1882) birliklerin ele geçirdiği silahların anlatıldığı yerde.) (AVPR (Rusya Dışişleri Arşivi), 1882, s. 86-87 / C. Celil, Sweden 1992, s. 118.)

rurken yanlarına gitmiş, "Yahu" demiş, "siz böyle geziyorsunuz ama ayıp değil mi?" Herkes şaşırmış. "Pardesü değil bunlar, havlu" demiş, "hamamdan sonra kurulanmak için giyilir!.."

Nehrili devam ediyor: "Allah bilir yüzüm kıpkırmızı oldu, utandım. Hemen usulca kalktım, yüzümü saklayarak eve gittim." Gülüyor. "Fahri doğru söyle, diyor, yakışmamış mıydı bana?"

Uygar birimler, tek tek bornoz öyküsündeki serüvenden geçecektir. Yaz kış kadınlı erkekli derelerde yıkanan bir halk ve bornoz. Elbette yanlışlıkla giyilmiş bir bornoz çıkacak ve dükkandaki yerine katlanıp konacaktır.

MARANGOZU OLMAYAN

Bişemsi'de Bayram Oğuz'un evine misafir oldum. Yeni bir oda yaptırmışlar. İki penceresi var odanın. Pencereler, kırk santim genişliğinde, altmış santim yüksekliğinde. Baktım çerçeveler biraz eğri, büğrü, bilen bir usta elinden çıkmamış. "Herhalde siz yaptınız bu çerçeveleri" dedim. "Hayır beyim" dedi oğlu, "Yüksekova'da yapıldı geldi. Hatta biri kışa ulaşmadı, kar yağdı, yol kapandı, burayı telisle kapadık.." Bu küçük pencerelerden birinin çerçevesini yetmişbeş liraya yaptırmışlar. Bölgede marangoz yok. Derebani köyünde bir marangoz vardı. O da yerli değil. Tokatlı. Askerken evlenmiş, kalmış burada. Irak sınırında Rubaruk var. Ordaki bölüğe, tabur komutanı bir hızar göndermişti. Tahta biçsinler, yemek masası, ranza yapsınlar, diye. Askerler tahta biçmeye başlayınca, köyün kadınları, çocukları, bu ne iş böyle diye çevresine dizilmiş seyretmeye başlamışlar.

BÜYÜK TAŞLARI BİÇİYORLARDI

Ama şaşıracağınız bir şey söyleyeceğim. Bugün tahtaların biçilmesini şaşkınlıkla izleyen çocukların dedeleri taşların tahta gibi biçilişini seyretmişler.

"Muhammed Sıddık, haber göndermişti" diye anlatıyor yüz on yaşındaki Bayram Oğuz, "haber göndermişti, yirmi tane Nesturi ustası geldi. Nehri'nin altında, toprağın içinde beyaz taşlar vardır. Nesturiler o taşları açtılar. Yanlarına yüz kadar işçi aldılar. Taşları büyük parçalar halinde çıkarıyor ve odunların üzerinde kaydırarak derenin kenarına getiriyorlardı. Değirmen gibi bir şey yapmıştı Nesturiler. Yukardan su aşağıya düşüyor, aşağıda çarkı çeviriyordu. Çarka hızarlar bağlanmıştı. Su akmaya başladı mı, hızarlar inip çıkıyor ve büyük taşları istenilen şekilde tahta biçer gibi biçiyordu. Kaleyi, Nehri Köprüsünü, bu taşlarla yaptırdı Muhammed Sıddık.."

Eskiden Nehri'de, Gare'de, Gerdi Şapatan'da Yahudiler varmış. Şelişepik (giydikleri elbise) dokur, diker, ip boyar, demircilik ve ticaret yaparlarmış. Uzun yıllar yanyana yaşadıkları Nesturiler de şelişepik dokur, ip boyar, marangozluk yapar, duvar örerlermiş. Onlar gitmiş, ama halkın içinde, kirmançlarda, bu işi yapan çıkmamış. El zanaatlarını bilenlere saygıları var. Ama halkın içinden bir tenekeci, bir terzi, bir kunduracı, bir nalbant çıkmıyor. Bilmedikleri, becerememedikleri için değil, küçültücü buldukları için.

ONBİR

DOĞAL GÜÇLER "BİZİM MEMLEKETİMİZ KÖTÜDÜR, BİLENLER GELMEZ"

İLBAYA TEL YAZILDI, ARZEDİLDİ

Mayıs ayının ilk haftasıydı. Fetullah Töre, bir dilekçe getirdi. Ondört köy adına verilen bu dilekçede, bütün arazinin küçük çekirgelerle kaynaştığı ve ilerde kendilerine yiyecek bir şey bırakmayacağı yazılıydı. "Şimdi küçük ama" diyor Fetullah, "bir ay sonra bize yiyecek bir şey bırakmaz. Kaç keredir başımıza geliyor.." Kaymakam havale etmiş. Tel yazdık Hakkari'ye, ilbaya. "... dilekçede ifade edildiğine göre ilerde felaket halini alması ihtimali olan bu çekirgelerden anlayacak ve savaşacak teknik eleman ilçemizde olmadığından bilgilerinize arz.." diye.

Ben izinli ayrılmıştım. Haziran ayının ilk haftasında Hakkari'den ekip gelmiş. Bakmış çekirgelere. 'Yerli çekirge' demiş, 'zararsızdır' demiş. 'Biz Fas çekirgesi sanmıştık' demiş, gitmişler. Fas çekirgesi bu, ben sonra merak ettim okudum, beş kere kılık değiştirirmiş, her halde o gün "tebdil-i

kıyafet"leriyle teknik ekibi aldatmış çekirgeler. Onlar gidince de kılığını değiştirmiş ve başlamış biçer makine gibi doğayı bitirmeye. Bakalım nasıl bitirmiş.

YILAN KIMILDIYOR, AMA GİDEMİYOR

"Bu yıl çekirgelerin korkusundan dışarı ne çıktı ki, yılan çıksın?" diyor Faris. "Bir köye gidiyordum. Baktım yolun ortasında bir şey kımıldıyor. Yaklaştım, gördüm ki bir yılan. Yakalamış belki ikiyüz, üçyüz çekirge. Kımıldıyor yılan, zorlanıyor, ama gidemiyor. Ben yoluma gittim. Varacağım yere vardım, işimi gördüm, yemek yedik, namaz kıldık. Geri, köyümüze geliyorum. Baktım çekirge kalmamış. Yılanın kemikleri yolun ortasında duruyor. Bir tek kemikleri kalmış. Gözü bile kalmamış."

Gare'de hocanın kovanlarını dışarı çıkarmışlar. Otuz kovandan fazlası boşalmış. Başka biri, "Arı nereye konuyor, şıp çekirge yapışıyor, ikiye bölüyor." diyor, "Nerdeyse arının kökünü kazıyacaktı bu memlekette..."

Başka biri, "Bir çadırım vardı, büyük kıl çadır. İki bin liraya vermemiştim. Şimdi gidip bakalım, elek gibi, delik deşik etmiş çekirge. Çocukların ellerinde süpürge, durmadan çadırın üstünü süpürüyorlar.."

Başka biri, "Bu yıl ne oldu ki, salatalık olsun. Çekirge her şeyi daha fide iken ikiye böldü, parçaladı. Patates, fasulye, kavun, karpuz, hiç bir şey bırakmadı."

Başka biri, "Tisi köprüsünün oradan kamyon geçtikten sonra bir bakıyorduk, arabanın izleri çekirge ölüsünden kırmızı oluyor. Her yere kamyon gitse de, akşama kadar kamyon gidip gelse, belki biraz menfaati olur diyorduk.."

BU ZARARIN HESABINI KİM, KİMDEN SORACAK

Telgraf, sızı, ağıt.. Diyarbakır'dan yeni bir ekip gelmiş. "Evet", demiş, "Fas çekirgesi bu.." Ben izinden döndüğüm zaman, levazım teğmen Erdoğan Osmanlıoğlu yakınıyordu:

"Böyle halk olur mu? İlaç geldi, tarlasına götürmüyor. Bekliyor ki hükümet götürsün, her şeyi hükümet yapsın.."

"Yiyecek başka bir şey kalmadı ki" diyor Fetullah Töre, "Artık ilaçlasak ne işimize yarayacak?.."

İki kişilik bir savaş ekibi kurulmuş. İki kişi ilaçlayacak koca Şemdinli'yi. Çekirgelerin ömürleri doldu, yaşlandı, öldüler ve kurumuş cesetleri üzerinde iki kişi dolaşıyor: fıs fıs, fıs fıs.

Peki ama, bu zararın hesabı kimden sorulacak? Bir tarım teknisyeni yurdun önemli bir konusu olan Fas çekirgesinin beş kere gömlek değiştirdiğini, yani beş kere birbirinden ayrı şekillere girdiğini bilmezse, 45 günde erginleşerek son şeklini aldığını bilmezse, ne zaman yumurtadan çıktığını, ne zaman öldüğünü bilmezse, hele Güney-Doğu bölgesine bazı yıllar Irak ve Suriye merkezlerinden Fas çekirgesi akınlarının olduğunu bilmezse, bilmekle görevlendirilenler bilmezse, kim bilecek, kim tanıyacak. Eline Fas çekirgesini alacak, bu Fas çekirgesi değil diyecek. Tanımakta duraksayınca, ben tanıyamadım, bilen birine gönderelim, demeyecek. Peki, bu zararın hesabı kimden sorulacak? Kim çıkıp da "Gel bakalım arkadaş, yetkili ve sorumlu arkadaş, senin bilmek zorunda olduğun şeyleri bilmediğin, senin bilgisizliğin, senin hatan, senin ihmalin yüzünden bu kadar emek yok oldu, patates, fasulye, ekin haraboldu, kavun, karpuz, salatalık harap oldu?" diyecek. Kim diyecek, kim soracak, kimden soracak.

El cevap: Kızılay'ın Amerikan yardımından kamyonlarla gönderdiği un çuvallarıdır.

DOMUZ KABUL ETSE, BİZ RAZIYIZ

İbrahim Han Töre diyor ki: "Domuz kabul etse, ekinimizin yarısı ona, yarısı bize. Biz razıyız. Fakat o hayvan kabul etmiyor.." Çünkü tarlayı halk sürer, eker, biçer ama ekinin asıl sahibi domuzdur. Pirincin asıl sahibi domuzdur. Cevizin sahibi ayıdır. Tütünün sahibi mavi küftür. Saçılmış tohumun sahibi milyonlarca kuştur. Biraz büyümeye fırsat bulur

da kök salarsa, kökün sahibi toprağın içini saran beyaz kurtlardır. Başını topraktan dışarı çıkardı mı kuş kaparsa, sahibi kuş olur, çekirge kaparsa sahibi çekirge olur. Koyunların sahibi çeşitlidir. Hastalıklardan, iribaş kurduna kadar. Peki dersiniz Şemdinli'de halk neci, köylü neci? Onlar da bu azgın doğadan arta kalan şeylerin sahibi.

Gittiğim yıl yağmur yağıyordu. İlkbahar ve sonbahar bol yağmurlu geçmişti. Pirinçler, buğdaylar iyi idi. Ama tütünleri mavi küftü. Toprak kurtlanmış, sebzeleri kökünden kesmişti. Koyunlarda başlamış bulunan kıl kurdu, kışın koyunların ölümüne neden olmuştu. Ertesi yıl yağmur yağmadı; mavi küf olmadı, koyunlarda kıl kurdu azaldı, toprak kurtlanmadı. Ama buğday da olmadı. Ot da olmadı. Ve çekirge oldu.

Zerin köyüne geldim. Baktım bir ev şurda, ikinci ev ikiyüz metre uzakta, üçüncü ev ondan o kadar uzakta, başka ev görünmüyor. "Bu köy üç hane mi?" dedim. "Sekiz hanedir" dedi Ercan. "Herkes evini tarlasının başına yapar, domuzdan, ayıdan korumak için!."

Gidiyordum yolda. Sabah güneşi doğmak üzereydi. Baktım bir ihtiyar, sönmekte olan bir ateşin yanında, ince bir yorgana bürünmüş uyuyor. Soruyorum, yanıt veriyorlar, "Pirinci bekliyor, bir gece beklemese, domuz gelir, harap eder bütün tarlayı.."

Benevik'e hava kararıktan sonra gelmiştik. Besusin Muhtarı Fettah Ercan oradaydı. Saat on sularıydı. "Biz birazdan gideceğiz" dedi Fettah, "Yolda bir iki tane de ayı vururuz." Yüzüne bakıyordum. "Ormandaki cevizlere çıkar ayılar. Ağaçların dibine gider, alttan elektrik fenerini sıktık mı, ayı bağırır, ya ağaçta vururuz, ya kendini yere atar, yerde vururuz.."

Domuzunu, ayısını, kurdunu tek tek vuruyor, öldürüyor. Evini tarlasının yanına yapıyor. Yatağını tarlasına seriyor. Bunu yapacağına aklı kesmezse, ekmiyor, fazla ekmiyor. Ama canlılar küçüldükçe onlarla savaş güçleşiyor. Mavi küfü tüfekle vuramıyor. Av tüfeğiyle çekirge avına çıkamı-

yor, kıl kurdunu ateş yakıp korkutamıyor.

BİR SÖZ, BİN AĞITTAN ACIDIR

Biri, "Bizim memleketimiz kötüdür, bilenler gelmez" diyor. Halk kendisini, doğanın zulmünden kurtaracak, bilgili adamı arıyor. Bilen birini arıyor, soruyor. Onun çok uzaklarda olduğunu konuşulanlardan işitiyor. Yolu olan, elektriği olan, musluklarından suyu akan, duvarları sağlam, suları kışın ısıtılmış, yazın soğutulmuş, odaları ateş yakmadan ısınan yerlerde olduğunu işitiyor. "Bizim memleketimiz kötüdür efendim" diyor, "bilenler gelmez.."

ONİKİ

PARA VE PAZAR
EL-FAKRU FAHRİ, YANİ FAKİRLİK İFTİHARIMDIR

MERHAMET EDİN, YÜZ PARAYI İSTEMEYİN

Tarihini çıkartmak mümkün değil. Sürünüs beylerinin bölgeyi yönettikleri evre. Merin, kron ve kuruş'un kullanıldığı zamanlar. Gümüş paralar bunlar. 44 köy, Mîr'e yılda 2,5 kron vergi veriyormuş. Bir kron beş kuruş olduğuna göre, 12,5 kuruş vergi verirlermiş. O yıl kıtlık olmuş gene, halk 10 kuruşu toplamış, 2,5 kuruşu toplayamamış. Beyden de korkuyor, çekiniyorlar. Halk temsilcileri Meleyan'a gelmişler. Şeyh Osman'a (Seyit Taha'nın büyük dedeleri) diz çökmüşler, kendilerine yardım etmesini dilemişler. Şeyh Osman, çamaşırlarını ve seccadelerini sarmış, on kuruş ile birlikte, Mîr'e göndermiş. Demek istemiş ki "Halk fakirdir, merhamet edin, yüz parayı da istemeyin.."

Mîr elçi ile, Şeyh Osman'a 50 kron, yani 250 kuruş göndererek yanıt veriyor.

Altmış yetmiş yıl öncesini anlatanlar ise, başka türlü konuşuyorlar. "İran'dan tütün parası olarak deve yükü ile altın gümüş gelirdi bu memlekete" diyorlar. Belki de tütün, ticaretin ilk ve önemli bir kaynağı oluyor. Ama gene de halkın para ile pek alışverişi olduğunu görmüyoruz. Para yerine tütün ve diğer ürünlerini kullanmış. "O zaman her kapıda bir çerçi bulunurdu. Kapının önündeydi herşeyimiz, pirincimiz, ekmeğimiz, şekerimiz." Ya tütün veriyor, ya başka bir ürününü: gereksindiği nesneleri alıyor.

Gare'ye bir çerçi gelmişti. Darendeli imiş. İğne, iplik, makara, boncuk, düğme ve buna benzer şeyler satıyordu. Eline bir parça yün geçiren, eski çorap geçiren, kıl geçiren, çerçinin başını çevirmiş, ondan ıncık cıncık alıyordu.

Zerin'de, Derebani'de, Bembo'da rastladım. Mardinli ve Siirtli tüccarlar dolaşıyorlardı. İlkyazda pırtı getirirlermiş. Bez, basma, pazen, iplik. Şimdi de yerine yapağı, yağ, peynir, bal, ceviz topluyorlardı. Ne bulurlarsa. Bugün ilçe merkezinden alışveriş yapanların çoğu para ile alışveriş yapmaz. Borçlanır ve borcunu ürün ile öder. Koyun ile, ceviz ile, bal ile.

Fahri ile Nehrili bir köye gelmişler, bakmışlar ihtiyarın biri elma satıyor. Fahri de bir ölçü elma almış. Çıkartmış bir ikibuçuk lira vermiş. İhtiyar "Bu ne?" demiş. Fahri "Tanımıyor musun?" demiş, "para bu, Türk parası, ikibuçuk lira.." İhtiyar askerden yeni gelenlerden birine göstermiş, okumuş delikanlı "iki buçuk lira" demiş, "her halde yeni çıkmış". Fahri, paranın üstünü almış. Nehrili ile elmaları yiyerek yollarına gitmişler.

Bir kış geçmiş aradan, ilkyaz geçmiş, sonyaz gelmiş, Fahri'nin dükkânına bir jandarma gelmiş, demiş "Seni savcı istiyor." Fahri kalkıyor, savcının yanına gidiyor. Elma aldığı ihtiyarı orada görünce anlamış nedenini, ama sesini çıkarmamış. Savcı, Fahri'ye, ihtiyara verdiği parayı uzatmış, demiş "Bu ne?" Fahri bozmamış, almış, okumuş, demiş, "Ne

olacak iki yıl önceki bir milli piyango bileti."

İhtiyar, Tekele gelmiş sonyazda. Tuz almaya. Çıkarmış Fahri'nin elma için verdiği kağıdı uzatmış. Bakmışlar, Fahri'nin muzipliği. Fahri'ye muziplik olsun diye adamı savcıya getirmişler. Fahri ihtiyara bir çuval tuz alıyor, ikibuçuk lirasını da veriyor, bir de yemek yediriyor da kurtarıyor yakasını.

KADINLARIMIZ, SEVGİLİ ÇOCUKLARIMIZ, İŞTE BUNA PARA DERLER

Şikeftan'da Ali Kaya'ya soruyorum. On yaşında. Türkçe bilmiyor.

"Parayı tanıyor musun?"

"Tanımıyorum."

"Baban hiç sana para vermedi mi?"

"Hayır."

Gare'de Zübeyir Arslan'a bir lira verdim. O da on yaşında ve Türkçe bilmiyor. "Kaç kuruş?" dedim. O da babasına sordu. "Baba" dedi "bu kaç kuruş?"

Şapatan'da Tayyip Avcı. 12 yaşında, ilkokulu bitirmiş Türkçe biliyor.

"Parayı tanıyor musun?"

"Evet."

"Eline geçen en büyük para hangisi?"

"Babamın bana verdiği en büyük para iki lira."

Fatma Akbaş. Ballı Köyünde 70 yaşında, Türkçe bilmiyor.

"Parayı tanıyor musun nene?"

"Koca karı nereden tanısın parayı.."

PAZARI OLMAYAN YER

Bugün Şemdinli'yi Van'a bağlayan bir yolun bulunması halkın bazı gereksinimlerini Şemdinli'den karşılamasını sağlamış. "Bizim hükümetimizden Allah razıdır beyim" di-

yor Telli Sever, "Kazaya kadar un getirmese kışın ortasında herkes aç kalır.."

Ama, Şemdinli henüz tam bir pazar değildir. Köylünün elindeki malı almıyor. Yalnız satıyor. Halk da satmıyor, yalnız alıyor. Aldığı belli başlı şeyler un, tuz, şeker, lastik, biraz giyecek, biraz gazyağı ve buna benzer şeyler. İlçeye ise tütünün bir kısmını, cevizin, balın önemli bir kısmını satıyor. Sonyaz geldi mi, Şemdinli çarşısı kalabalıklaşıyor. Atlar, katırlar yükleniyor, köylere hareket ediyor. Taşınanların büyük kısmını un, tuz, şeker ve boyunlarına asılmış gaz lambası camı oluşturuyor.

"ELBET SATACAĞIZ, SATMAYIP ÖLECEK MİYİZ?"

Köylerde Türkçe konuşan kadın bir iki tane. Ama Şikeftanlı Fatma aynı zamanda köyün yönetim kurulu üyesi, yani muhtarı. Çünkü burada beş-on köy birleşip bir muhtarlık kuruyorlar. Bir muhtar ve her köyde de yönetim kurulu üyesi bulunuyor. Fatma, Şikeftan köyünün üyesi. Türkçe de biliyor. Evinin önünde çiçek yetiştiriyor. Odasının duvarlarında Türk ve İran dergilerinden kesilmiş bir artist koalisyonu da var. "Koyunu Şemdinli'ye götürsem kime vereceğim?" diyor. "Bir meydan konsa, koyunumu, yünümü, yağımı, peynirimi satsam. Şimdi bir kilo yağ götürsem satmaya, hangi dükkan alır. Bir aileye lazım olursa alacak yağımı, yoksa elimde geri getireceğim.." Başkası devam ediyor "Millet ne yapsın, İran'a satmasın da ne yapsın? Elbette satacağız, ölecek miyiz?"

Şemdinli'de pazar bulamayan halk, malını İran'a, Irak'a geçiriyor. Bunlar koyun ve ürünleri, biraz tütün, biraz ceviz ve bal. Halk, İran ve Irak ile yaptığı bu alışverişe 'kaçak' gözü ile bakmıyor. Ama sınırdan geçerken yakalanırsa, ne yapsın. Böyle yakalanmış bir sürüyü, tüccarlardan biri Tekelden satın almış, tek tek kesip satıyormuş. İsmail'in anası "Oğul" demiş "dikkat et, sakın Tekelin etini alma, kapları daha yeni kalaylattık.." Demek istiyor ki, o etler haramdır,

hangi kaba koysak, o kabı kalaylatmadan bir daha kullanamayız.

KAÇAKÇILIĞIN ÇEŞİTLERİ

Kendi ürünlerini dışarıya satmakla kalmıyor, İran'dan ve Irak'tan da bazı şeyler alıyor. Bunların başında, çay, gazyağı var. Kahve, kakao var. Çin ve Japon eşyalar, kadife, ipek halı, elektrik fenerleri, tıraş aynaları, tırnak makası, saat, radyo, teyp var.

Bu sınır-dışı alış-verişler, yalnız Şemdinli'de pazar olmamasıyla açıklanamaz. Yol, fiyat farkı, malın bulunup bulunamaması da önemli etkenlerdendir. Fiyat farkı için, en belirgin olan çayı örnek vereceğim. İyi bir Seylan çayının okkası bir dinar, yani otuz lira. Kilosu 24 liraya geliyor. Tekel çayının kilosu kırk lira. Hem kalite, hem fiyat farkı var. Gazyağı da öyle. Irak'ta ya da İran'da 6 ilâ 15 lira arasında bir teneke gazyağı.

Yol için bir örnek Bedav'ı veya Bigalta'yı vereyim. Bu köylerden Şemdinli'ye üç günde gidilir, üç günde gelinir. Oysa bu köylerin hemen karşısında, Irak tarafında dükkânlar vardır. Şemdinli'den gazı alıp götüreceğine, hemen kapısının önünden alıyor. Kahve, kakao ise Şemdinli'de kolay bulunmuyor. Bulunsa da çekirdek. Köylü kahveyi kavurmasını, çekmesini bilmiyor. Bunu yapacak değirmeni de yok. Çekilmiş, paketlenmiş El Haydari kahvesini almak daha çok işine geliyor. Genellikle entarileri kadife. Adî kadifeler altı lira, sekiz lira, on lira. Kalitelendikçe oniki, onbeş liraya çıkıyor. Güzel simli kadifeler yirmi liraya satılıyor. İran ve Irak'tan aldığı kına, ayna, sigara kağıdı, makas, fener, radyo gibi nesneler de Şemdinli'de bulunmuyor.

Ama unu ve tuzu Şemdinli'den alıyor. Barzan isyanı dolayısıyla un ve tuz Irak tarafında yok. İran ise hem uzak, hem pahalı.

Özellikle Herki tarafında, Irak sınırında 'tuz' kıt bir nesne. Tuz, yazın yollar açık olduğu aylarda bu sınır köylerinde 125, 150 kuruşa satılır. Çünkü Şemdinli'den bu köylere en az bir lira nakliye biner. Kışın ise tuz 250 kuruşa çıkar ve hatta bu en düşük fiyattır. Şemdinli'de Tekel İdaresine 200 ton tuz geliyor ve 17 kuruş 96 santime satıyor.

Kışın 70 kiloluk bir çuval un 150 liraya çıkıyor. Şeker on liraya, o da bulunabilirse. Gazyağının tenekesi yüz liraya. Yağ, peynir, zeytin ise bulunmuyor. [Yedek subay veteriner teğmen olduğumda aylığımın 840 liraya çıktığını anımsıyorum.]

ONÜÇ

AŞİRET HUKUKU
ÖLÜYE ÖDENEN ÜCRET: BİR GENÇ KIZ

DEVLETİN YARGICI, BARZAN'IN ŞERİATI

Şems "hafif" bir kadın olarak tanınıyordu. Birgün Ramazan Şenol'u tarlada görmüş, "Kızımı sana vereceğim" demişti. "Vereceğim" dediği kızı onbir yaşındaydı. Buralarda adettir, anne ya da baba kızını birine verdiğini söylerse, bu artık onun nikahlısı sayılır. Ramazan bu sözü işitince, kıza nikahlısı gibi bakmaya başlıyor.

Şems, başka bir gün Esat'la konuşarak köye dönüyordu. Esat Şahin ile. Esat evliydi. Ama önemli değildi. "Kızımı sana vereceğim" dedi. Esat kızı nikahlısı bildi. Aynı kızın askerlik arkadaşı Ramazan'ın da nikahlısı olduğunu biliyordu. Kapanın elinde kalacak diye, Esat kapıyor kızı, dağa çıkıyor.

Ramazan bakıyor ki nikahlısı bildiği kız yok. Esat almış, kaçırmış. Barzan'a gidiyor. Şeyh Ahmet'in yanına. Şeyh Ahmet, iki tarafın ailesini çağırıyor, barıştırıyor. Esat'ın babası Ramazan'ın babasına biraz para veriyor. Esat kızı getiriyor,

annesi Şems'e teslim ediyor.

Günler geçiyor. Ama Esat'ın yüreğinde bu aşk yeniden kımıldıyor. Kızın arkasında yeniden dolaşmaya başlıyor. Ramazan'ın ailesi Şeyh Ahmet'e soruyor "Sen bizi anlaştırdın ama, Esat gene kızın arkasında dolanıyor." Şeyh Ahmet "Madem ki Esat anlaşmayı bozdu" diyor, "öldürülmesi gerekir."

Esat'ı ot biçerken mavzerle vurup öldürüyorlar.

BERUH'TA BİR OLAY

Beruh'ta 1960 yılı ilkyazında altı jandarmaya, pusu kuran Osman Kaya, şimdi Irak'ta Barzan içinde dolaşıyor. Sonyaza doğru (1964) Beruh'ta iken ektiği tarlaları ekenlerin evlerine girmiş. "Benim tarlalarımın hakkıdır" demiş, zorla buğday, pirinç almış götürmüş. İhtiyar kadınlar Barzan'a, Şeyh Ahmet'e gitmişler, şikayet etmişler. Molla Mustafa, Osman'ı çağırmış. Tüfeğini, tabancasını almış "şimdi defol, git" demiş. Anlatanlar şöyle bitiriyor: "Osman şimdi millet içinde tüfeksiz geziyor. Ölse daha iyiydi. Rezil oldu."

BASYA TOPRAKLARI ÜZERİNE NİZA

Herki'ye doğru gidiyorduk. Parmaklarını uzatıp gösteriyorlardı. "İşte sınır şu deredir. Derenin karşısındaki evler Irak'tır. Bu taraftaki evler bizimdir, Türkiye'dir.."

İndik köye. Irak Herkisi'nde kalabalık vardı. Sordum. Barzanlar gelmiş. Basya toprakları üzerine Herki ve Zizan köyleri niza etmişler. Şeyh Ahmet, Herguş hocasını yollamış. Hoca bir manga barzan peşmergesi ve başlarında çavuşu ile Herki'ye gelmiş. Basya'ya gideceklermiş.

Sınır Herki'yi ikiye bölmüş. Yarısı Türkiye'de yarısı Irak'ta. Zizan da öyle. Basya harabe bir köy. Irak toprağında. Herki ve Zizan köylüleri, davalarını çözümlemeleri için Şeyh Ahmet'e gitmiş.

Şemdinli sınır köylerinde üç çeşit dava. Üç davacı da Şemdinli'ye gelmiyor. Barzan'a Şeyh Ahmet'e gidiyor. Şeyh Ahmet, şeriatı uyguluyor, aşiret yasalarına uygun olarak şikayetleri karara bağlıyor. Şikayetçi olan köylü, kısa zamanda, kesin bir karara varılmasını bekliyor ve misilleme istiyor. Kız kaçırdı, burnu kesiliyor. Buğdayını aldı, tüfeğini alıyor. Mahkemeye gelecek olsa, hangi yargıç "kızımı sana vereceğim" sözü ile "nikahlı" işlemi yürütecek?. Hangi Yargıç "Esat sözünde durmadı. Öldürmek gerekir." diyecek. Beruh'lu Osman Kaya'yı kim, nasıl yakalayacak. Basya Irak toprağında. Bir sınır sorunu. Hangi devlet ile bu iş diplomatik yoldan karara bağlanacak. Toprak Türkiye'de olsaydı, köylü mahkemeye gelecek miydi? Keşif ve masraflar, ilçeye üç günlük yol, gelme, gitme, uzayan dava. Fahri Akdemir'in koyunlarını Göçerler çaldı, Irak'a götürdü. Koyunlar geri alınamadı. Bu işi bilenlerden biri şöyle söylüyor: "Fahri'nin yapacağı bir şey var. Molla Mustafa Berzani'ye bir adam gönderecek, derdini anlatacak. Bakın, üç gün sonra koyunlar geri geliyor mu, gelmiyor mu?" –

SAKLANAN DAVALAR

Irak ve Barzan aşiretine sınır olmayan yerlerde davalar pek Barzan'a gitmez. Ama, sorunlarını mahkemeye getirmeden kendi aralarında çözümlemeye çalışırlar. Bir cinayeti gizlemek de kolaydır. "Irak içine kaçtı" dediler mi, kimse bir şey diyemez.

Neden bir cinayet kolay kolay yargıcın önüne gelmez? Kan helâli denilen töreye göre, cinayetler bir sonuca bağlanır. Ama, başka bir etken de, ağır cezaya düşen bir köyün karşılaşacağı güçlüklerdir.

Bir cinayet mahkemeye intikal etse, davaya Hakkari'de bakılacak. Tanıklar, sanıklar dinlenecek. Kadın, çocuk, erkek, ihtiyar dinlenecek. Bir kadının, bir çocuğun, bir ihtiya-

rın Şemdinli'ye iki gün, üç gün uzaktaki bir yerden kalkıp Hakkari'ye gitmesi ne demek? Yaz ise, yollar açıksa en az on gün yollardadır.

Bir kadın Şemdinli'de bir araca binse, Yüksekova'ya 20 liraya gelir. Yanında bir de erkek vardır. 40 lira eder. Yüksekova'dan Hakkari'ye de 40 lira verirler. Gidiş 80 liradır, geliş 80 liradır. Yaz ise işleri aksar. Ay bilmezler, gün bilmezler. Jandarma gelir ihzarlı giderler. Kış oldu mu işler daha güçleşir. Bir ay yollarda demektir. Bir değil, iki, üç değil. Ağır Ceza bu. Köylüler dil birliği ediyor, cinayeti aralarında hallediyorlar.

İKİ YILDA BİR KERE HIRSIZLIK OLDU

Ben gittiğimde bir yargıç vardı Şemdinli'de. Yargıç Sadi Uysal: "Boş durmak canımı sıkıyor" diyordu. Çay söylemişti, çay içiyorduk. Dağdan taştan konuşuyorduk. Birden yerinden fırladı yargıç, "fare" diye bağırıyordu. "Fare" pantolonunun bir paçasından girmişti. Bir iki saniye sonra, fare öbür bacaktan geri çıktı, ayakkabının üzerinden acele bir işi varmış gibi tahtaların arasına girdi.

Evet, diyordu ki Sadi Bey, "Boş durmak canımı sıkıyor." Üç çeşit davaları var: Yaş tashihi, pasaportsuz (ya da pasavansız) seyahat, küçük çapta kaçakçılık. 5 ayda mahkemeye iki cinayet olayı gelmiş. Bir tek de hırsızlık. Tekelden, tütün alımında 33 kilo tütün çalınmış. Hepsi bu.

Ben gittikten sonra, bir yıl içinde hiç hırsızlık olmadı. Irak'tan düşmanlığa gelip Fahri Akdemir'in 140 kadar koyununu çaldılar. Bellibaşlı iki kaçakçılık olayı. Kaçak Miro'nun Türk-İran sınırına yakın bir yerde eceli ile ölmesi, bir delikanlının çığ altında kalması, bir yaşlı kadının suda boğulması gibi kazalar. Hepsi bu kadar.

ÜÇ TAŞ VE KAN HELALİ

Mahkemeye çıktığı zaman ettiği yeminin kutsal değeri

olduğuna inanmıyor; şöyle konuşuyor: "Namusum üzerine söz veririm diyeceksin, tamam, ne üç taş attırıyorlar, ne Kur'ana el bastırıyorlar."

Halkın en büyük yemini "üç taş atmak". Eline üç taş alıyor, teker teker atıyor bunları. Dini, namusu, şerefi üzerine bir yemin bu. Üç taş atıp yemin ettikten sonra sözünden çıkarsa, dinini inkâr etmiş oluyor, karısı boş düşüyor ve onursuz bir yaratık oluyor.

Halk uygar birimler ve değerlerle çatışma halinde. O, cinayetlere, katil olaylarına karşı, kendi aşiret hukukunu yürütür. Belki bir düğünde bulunursunuz. At üzerinde, güzel ince yüzlü bir kızı gelin getirilirken görürsünüz. Evet gelindir. Ama sonra öğrenirsiniz ki, bu gelin bir ölüye ödenen ücrettir. Buna, aşiret töresinde "kan helâli" deniyor.

KAN HELALİ MUTLAKA ÖDENİR

Gerdi aşiretinden biri, değirmenci olarak çalıştığı Aşağı Katuna'da (Zerza mıntıkasında) öldürülüyor. Öldürülen başka aşiretten olduğu için, haber veriliyor ve katil yakalanıyor, onaltı yıl hapis cezası veriliyor. Ölenin aşiretinin reisi, öldürenin kardeşine gidiyor, kan helalini istiyor. Kan helali, ölen tarafına verilecek maddi bir şeydir. Paradır, maldır, tarladır, anlaşmaya bağlı. Adam kan helali olarak onbin lira borçlanıyor. Para veremiyor; bu borcun yerine kızını veriyor, onbin lira başlık yerine kan helali borca sayılıyor.

Katilin kardeşi ya da yakın bir akrabası olmasaydı onun cezaevinden çıkmasını bekleyeceklerdi. Çıktığı zaman ya kan helalini ödeyecek ya da öldürülecekti.

Katil, aynı aşiretten ise, öldürdüğü adamın, geride kalan ailesine, çocuklarına ya da babasına, anasına bakmak zorundadır. Ya bakar ya da onların geçimini sağlayacak bir şeyler verir. Bu miktar üç-beş bin liraya kadar değişir. Bu bazan para, bazan mal olarak verilir. Kan helalini ödemediği zaman öldürülür.

Şöyle de olur: Biri öldürüldü. Ölenin malını birine helal

eder, verirler. Ölünün malını alan, onun intikamını da alacaktır. Katil, kendi katiliymiş gibi. O, katili öldürmekle görevlidir artık.

Adam, vurulmuş, ama ölmemiş olabilir. Mallarını birine helal ediyor; mallara bir mirasçı gibi konan adam, yaralayanı öldürerek onun adına intikamını alır.

Kan helali, her ne şekilde olursa olsun alınacaktır. Mahkemeye gitmesi, cezaevinde yatması, katili kan helali ödemekten kurtarır ama, yakın akrabalarını kurtaramaz. Yakın akrabaları verecektir kan helalini, yoksa helal edilmez döktüğü kan, yakın akrabalarından birinin kanı ile ödetilir.

BİRİNCİ OLAY

Nehrili Abdullah akşam sofrasından yeni kalkmıştı. Kendisine sesleniyorlardı. Dışarı çıktı. Baktı sekiz atlı. Tüfekleri omuzlarında. Abdullah eve, içeri çağırdı konukları. Yemek yemeye, çay içmeye çağırdı. Ama konuklar atlarından bile inmediler. Nehri'de yıkık duran konağın taşlarını nasıl getirdiyse öyle götürüp yerine bırakacaktı. Bu taşlara bir daha da el sürmeyecekti. Taşların sahibi öyle istiyordu. "Benim atalarımın taşlarına el sürmesin, o taşlar benimdir" diyordu.

İKİNCİ OLAY

Barzanlar Lolan'ı basınca, Şeyh Reşit Türkiye'ye sığınmıştı. Çoluğu çocuğu Türkiye'de bıraktı, İran'a geçti. İran'dan yardım istiyordu. General Verahıram, Şeyh Reşit'i

Rizaiye'ye çağırdı. Ne konuştuklarını bilmiyoruz. Ama halk, onun Verahıram'a şöyle dediğini naklediyor:

"Türkiye bana haber gönderdi. 'Nehri'de kimse kalmadı. Yıkık binaları onaralım. Sen gel buraya otur' diye, gitmedim. 'Gel seni helikoptere bindirelim.' dediler, 'Helikoptere bindirelim, bizim toprağımızın üstünde gezdirelim, toprağımıza bir kötülük gelmesin.' Gene kabul etmedim."

ÜÇÜNCÜ OLAY

"Bu anlattıklarımı mı yazacaksın? Kurbanın olurum yazma.." diyor. "Molla Mustafa'nın bu işlerde şakası yoktur. Bir gece on adam gönderir, evimi başımıza yıkar. Çocuklarıma kötülük eder. Ya ben evi, Şemdinli'ye taburun yanına getireceğim, ya sen bu anlattıklarımı yazmayacaksın.." Verdiğim sözü yerine getiriyorum, yazmayacağım anlattığı tatlı öyküyü. Ama bu söze parmağımı basıyorum.

DEVLET YERİNE AŞİRET KOMŞULUĞU

Birinci olay, Şemdinli'ye doğudan sınır olan ve Zive'de (İran) oturan Seyit Abdullah ile ilgili. İkinci olay, Şemdinli'ye güneyden sınır olan Bradost aşiret reisi (Irak) Şeyh Reşit ile ilgili. Üçüncü olay, Şemdinli'ye güneyde ve batıda sınır olan Barzan aşiret reisi Molla Mustafa Berzani ile ilgili. Şemdinli halkı üzerinde üçünün de etkileri ayrıdır: Ekonomik, dini, siyasi. Bazı yerlerde bu etkiler birbirleriyle örtüşür.

EKONOMİK ETKİLER VE SEYİTLER

Seyit Abdullah, Nehri ve Şemdinli'den başlayarak, üç sınırın birleştiği yere kadar uzanan Zerza mıntıkasının ve bu mıntıkadaki köylerin sahibi. Halk bir yandan toprağı hazineden kiralıyor, devlete kira veriyor: bir yandan da Seyit Abdullah'a onḍalık, yani aşar ödüyor. Biri şöyle düzeltiyor:

"Yok vallahi, iki yıldır bir şey istemiyor" diyor. "Götürdüğümüzü geri çeviriyor. 'Benim halim yerinde. Götürün çocuklarınız yesin!' diyor."

DİNİ ETKİLER VE SOFİLER

Seyit Abdullah ile Şeyh Reşit birbirlerini sever mi? Bilmiyorum. Seyit Abdullah'ın büyük dedesi tarafından doğu ve güneydoğu Anadolu'ya yayılan nakşbendi tarikatının Halidiye kolunu, bu bölgede şimdi Şeyh Reşit temsil ediyor. Kendisi üç sınırın birleştiği yere yakın Lolan'da (Irak) oturuyor. Ama, üç ülkeden de (Türkiye, Irak, İran) ziyaretçileri ve müridleri var. Müridleri kısa kesilmiş, çember sakal bırakıyor ve "sofi" adı ile çağrılıyor.

Irak sınırımızda Bradost aşiretine komşu Türkiye köylerinde sofiler yoğunlaşıyor. İçerlere doğru azalmaya başlıyor. Şeyh Reşit'in tarikatı Berzani'nin politikası ile çatışıyor. Çünkü Şeyh Reşit müridlerine, öbür dünyayı telkin ediyor. Dünya işleriyle fazla tedirgin olmayın, kanaat sahibi olun, yerinizde rahat oturun, hükümete asi olmayın ve öbür dünyanızı hazırlayın, ibadetinizi eksik etmeyin diyor. Ona göre, Barzanlar kafir ve dinsizdir, domuz eti yemişlerdir. Hatta biri şöyle diyor: "Gerdi aşireti Barzan taraftarıydı, Şeyh Reşit bazılarını Sofi yaptı da uslandılar.." Şeyh Reşit'in Zerza, Gerdi aşiretleri içersinde yoğun, Herki aşireti içersinde seyrek olmak üzere müridleri var. Humaro aşireti içersinde yok.

SİYASİ ETKİLER VE BARZAN

Şeyh Reşit dini etkilerini sürdürürken, Barzan da siyasi etkilerini sürdürüyor. Barzan, coğrafyanın olanaklarından yararlanarak, bazı yerlerde baskı yapıyor. Barzan aşiret bölgesine yaklaştıkça halk şunu anlatıyor: "Mamin adında biri, Barzan'a hain demiş, Irak içine gitmişti. Parti (Hizbi Şui, yani Komünist Partisi) vurdurdu Mamin'i. Ben, sınır üzerin-

deki Iraklı bakkaldan Molla Mustafa'nın fotoğrafını almak istedim. Bakkal yakardı. "Sana bu fotoğrafı çekinmem veririm" dedi, "ama yarın gelir beni korkuturlar, ya benden üçbin lira isterler, ya canımı alırlar." Sonra elimde bir fotoğraf gördü, gülümsedi: "O fotoğrafı nerden aldığınızı biliyorum" dedi, "yandı o, gitti."

ŞEYH REŞİT - BARZAN ÇATIŞMASI

Bezano köyünde bir sofi "Hayır" diyordu "ben koyunlarıma iğne yaptırmayacağım. Bu dert Allah'tan geldi. Çaresini verecekse Allah verir. Vermezse, ben onun emrine asi olamam.."

Koyunlarında kıl kurdu vardı. Benim elli koyunum öldü, benim yüzon koyunum öldü, benim seksen koyunum öldü diye dilekçe vermişlerdi. Bütün bir bölgenin tek gelir kaynağı koyunları kış ortasında ölmeye başlamıştı. Yollar açılır açılmaz, çantalarımızı sırtladık, yaya yola çıktım. Karlı dağlardan, gediklerden, uçurumlardan geçtim. Günlerden bir öğle vakti Bezano'ya geldik. Sofi, bizim Bezano'ya gelişimizi Allah'ın bir emri kabul etmiyordu. "Hayır" diyordu, "ben koyunlarıma iğne yaptırmayacağım."

Barzan eğilimli olduğu genel duruşundan belli biri, sofiye cevap verdi: "Koyunlarım hastalandığı zaman, çok dua ettim. Ama gene hepsi öldüler. Allah'tan bir yardım olmadı.."

BARZAN'A KARŞI ŞEYH REŞİT

Günlük yaşama bakışlarında bile sofiler ile Barzan eğilimliler birbirleriyle çatışıyordu. Barzan'a karşı, Barzan nüfuzunu kırmaya karşı, Şeyh Reşit'i destekleyenler de çıkmamış değil. Hatta halkın Irak'a gitmesi, Şeyh Reşit'ten tarikat alması, olağan işlerden sayılıyor. Sanki laik Türkiye Cumhuriyetinin memuru, Barzan'ın siyasal etkisine karşı, nakşbendi tarikatını sessiz sedasız okşuyor.

1896 yılında Şakir Paşa'nın, Dersim için verdiği çok il-

ginç bir rapora rastladım. Raporun bir yerinde, Dersim halkını hilafet makamına bağlamak için, adı geçen yerlerde "nakşbendi tekkelerinin açılması lazımdır" denir. Gerçi çoğu alevi olan Dersim'de nakşbendi tekkeleri açılmamıştır. Yalnız, Doğu Anadolu'da nakşbendi tekkelerinin açılması teşvik edilmiş, halkın hilafete ve saltanata bağlılığı sağlanmaya çalışılmıştır.

DIŞ GÖRÜNÜŞLER – İÇ EĞİLİMLER

Bedav'da bir köy odasında Kasım'ın fotoğrafları vardı. Üç taneydi ve üçü de aynıydı. Ev sahibinin belli ki Kasım'a sempatisi vardı. Kasım'ın öldürttğü Faysal II'ye ise acıyor, "O şehit oldu" diyor. Aynı odada Atatürk'ün de bir fotoğrafı vardı. Solmuş renkleri. Üstü tozlanmış. Bütün fotoğrafların üstündeydi.

G. köyündeydik. Kaldığımız odanın duvarında bir fotoğraf vardı. Çerçeve içinde ve camlı. Kaymakam "Bu fotoğraf kimin?" diye sordu. Ev sahibi "Vallahi biz de bilmiyoruz" dedi, "eski adamlardan birinin fotoğrafıymış."

Ben biliyordum: Seyit Abdullah'ın fotoğrafıydı. Bu köylüler, ekip biçtikleri toprakların aşarını, ona veriyordu. Ben, Seyit Abdullah'ın fotoğrafını asılı görünce, dini bir bağ kurarak, yanımda bizimle gelen kılavuza "Şeyh Reşit'in fotoğrafını istesek acaba bulabilir miyiz?" dedim. Gülerek fısıldadı: "Bunlarda Şeyh Reşit'in fotoğrafı bulunmaz. Şeyh Reşit'i sevmezler, Barzan'ı severler.."

HÜKÜMETİN HER TARAFTA ASKERİ VAR

Şemdinli'de bizlerle dost olan biri vardı. Barzan'dan söz ederken "hain" sözünü kullanmaya özellikle dikkat ederdi. Kendisini sevmeyen başka biri haber getirdi. Yazın (1963 yazı) Molla Mustafa'nın yanındaymış. Bir gün bir katır yükü (iki çuval) şeker getirmişler. Bir de Molla Mustafa'ya pusula. Bizim ile konuşurken Molla Mustafa'ya "hain" diyen, gene

Molla Mustafa'ya mektup yazıyor, "Hükümetin her tarafta askeri var, size ancak iki torba şeker gönderebildim, kusura bakma" diyor. Başka bir gün dostluğunu daha çok kazanınca şöyle diyor: "Berzani'nin başarmasını isteriz. Yalnız bizim memleketimize bulaşmasın, karışmasın.."

Kürtçe yayın yapan dış radyolar var. Bunlar Kürtçe şarkılar, türküler yayınlıyor ve haberler okuyor. Halk bu radyoları dinliyor. Böylece siyasi ve kültürel düşünüş ve davranışları ile, radyo merkezlerine bağlanıyorlar. Türkçe bilmeyen, köyünde yol ve okul olmayan, on yaşlarında bir çocuk, zeki bir çocuk bizim sorularımıza şu yanıtı veriyor:

"Türkiye Cumhuriyeti nedir, biliyor musun?"

"Bilmiyorum.."

"Molla Mustafa kim?"

"Barzan, Revandız'da şimdi.."

Bağdat Radyosu kısa dalgada günde altı ile sekiz saat arasında Kürtçe yayın yapıyor. Her gün iki kere iç ve dış haberler veriyor. Gazetelerden yazılar okuyor. Türküler yayınlıyor. İran'da Kermanşah (Rizaiye) radyosu günde bir saat Kürtçe yayın yapıyor. Her iki radyodan da Türkiye'den şarkı ve türkü isteyenler çoğunlukta.

Bu radyolardan başka, İravan (Azerbaycan), Peykiran (Doğu Almanya'da olduğu sanılıyor) ve Kahire radyoları haftalık Kürtçe programlar düzenliyorlar. Şam ve Tel Aviv de iki yıl öncesine kadar Kürtçe yayın yapıyormuş, şimdi kesmişler.

ONBEŞ

İÇ ETKENLERİN ÇATIŞMASI "OYLAR EŞEĞİN KULAKLARI GİBİ EŞİT OLACAK"

BİR OLAY

"Sandığı kapatmış, tutanağı hazırlayıp imzalamıştık" diye anlatıyordu. "O sırada koşarak bir adam yanımıza geldi. Nefes nefese. "Beyim" dedi, "senden bir ricamız var." "Nedir?" dedim. "Biz yeniden seçim yapacağız" dedi. Kovdum adamı. Biraz sonra kadın, erkek toplandı geldi. Yalvarmaya başladılar. "Biz yeniden seçim yapacağız" diye."

Bir başka gün Abdullah Çiftçi devam ediyordu: "Belediye Meclisinde iki partinin adayına oy vereceksiniz, diye haber göndermiştim. Oylar, öyle olacak ki, dedim, tıpkı eşeğin kulakları gibi, ikisi de aynı, ne bir eksik, ne bir fazla. Haber biraz geç ulaşmış. Bunlar oyları verdikten sonra heber almışlar. Toplanmış sandık başkanına yalvarmışlar ki, yeniden oy verelim diye. Eşeğin iki kulağı gibi, eşit olsun oylar diye."

BİZ BURADA ÜÇ TABAKAYIZ

Başka biri şöyle diyor: "Biz burada üç tabakayız. Altta halk, onun üstünde beyler, onun da üstünde seyitler. Biz çalışıyoruz, ama onlar bize diyor ki, siz işlere karışmayın. Biz de diyoruz ki, çalışan biziz karışırız, siz gidin ibadetinizi yapın."

Bir başkası ise, başka bir yerde şöyle devam ediyor: "Siz (Seyitler) gidin seccadenize başınızı koyun, ibadet edin. Biz gelip sizi ziyaret edelim."

Bu sözler tarafsız sözler değil kuşkusuz. Ama toplum katmanları arasındaki çatışmanın da bir çeşit dışa sızışı. Daha önce, tarihi oluşu içerisinde gördük ki, Şemdinli'de geniş halk kitlesi, çalışan, köylü olan kirmançlardır. Onun üstünde beylik, liderlik için çarpışan iki aile vardı: Abbasi soyundan geldiklerini söyleyen beyzadeler (eski Mirler) ve Peygamberin soyundan geldiklerini, yani Seyit olduklarını söyleyen Şeyhler. Şeyhler, 1925 Şeyh Sait ve Nehri isyanından sonra Şemdinli'den uzağa düşmüşler. Aynı aileden gelen ama kök olarak ayrılığı eskilere dayanan Seyit İslam Geylani ailesinin şeyhlik eğilimi olmamış. Liderlik için çatışma, bugün yalnız beyler, seyitler ve aşiret reisleri arasında değil. Yeni politik ve ekonomik yaşam bu çatışmaya yeni boyutlar getirmiştir.

AŞİRETLER VE GÖTÜRÜCÜLERİ

Şemdinli'de dört aşiret var: Herki, Gerdi, Humaro, Zerza. Zerza aşireti üzerinde seyitlerin etkisi var. Humaro aşireti üzerinde beyzadelerin. Gerdi aşiretinin eskiden kuvvetli reisi Ahmet Bey, bugün iktisaden zayıflamış. Fettah Ercan'ın sözü daha çok geçiyor. Herki aşireti zaten aşiret reislerine pek bağlanmamış. Son aşiret reisi Irak Herkisinde oturan Hüseyin Ağa ölmüş, oğulları da Molla Mustafa'dan korktukları için gelemez olmuşlar. Herki aşireti üzerinde, 27 Mayıstan önce siyasi nüfuzu olan Ahmet Gündoğan etkili ol-

muş, şimdi ise iktisaden güçlü olan Ahmet Tekin'in etkisi ağır basıyor.

AŞİRET REİSİ İLE AĞA ARASINDA

İçten içten gelişen bir şey varsa, o da gerek iç etkenlerin, gerek dış etkenlerin aşiret reislerinin güçlerini azaltmasıdır.. Şimdi, hazinenin olan toprakları hükümetten kiralayanlar ve kiraladıkları toprakları köylüye ortaklığa ektirenler var. Aşağı yukarı yeni "reis"ler bunlar olacaktır. Yani aşiret reislerinin yerini iktisaden güçlenmeye başlayan ağalar almaya başlamıştır ya da aşiret reisleri iktisaden güçlenerek kendi mevkilerini korumaktadır. Ama bu sınıflaşma keskin çizgiler kazanmamıştır. Onun için de muhtar, seyit, bey, aşiret reisi, aklı eren, kafası işleyen, ilçe ile bağlarını güçlendirmeye, hükümet üyeleriyle ilişkilerini pekiştirmeye çalışır.

Bütün bu değişmelere karşın, aşiretler arasında bir sorun ortaya çıktığında, aşiret olarak çıkarların korunması sözkonusu olduğunda, çözülmüş gibi algılanan aşiret birliği, belirgin kimliğiyle kendini açığa vurur.

BEN FUKARANIN ADAMIYIM

Bütün bunların arasında gereksindiği kadar toprağı hükümetten kiralayanlar vardır ki, işte bunlar aşiret, tarikat gibi kendisini bağlayan bağları yavaş yavaş koparmaya, düşünce ve davranışlarında bireyselleşmeye başlamışlardır. Bunların sayıları çok az. Tarlasını, söktüğü taşlardan yapmış olan Abdullah Atabey şöyle diyor: "Ağalar zulüm ediyorlar. Bugün iyi olsalar yarın, işlerine gelmediği zaman, biri kendine dikileceği zaman zulüm ediyorlar. Ben fukaranın adamıyım.."

Aşağı yukarı kendisi de bir ağa durumunda olan biri ise kulağıma eğilerek "İstiyor musunuz memleket düzelsin" diyor, "Önce ağaları kaldıracaksınız. İstedikleri zaman halkı

kul gibi kullanırlar."

Bazı kişisel çekişmelerin ifadesi olan bu söze fazla değer vermeyeceğim. Çünkü, yukarda söylediğim gibi beylik, seyitlik, aşiret reisliği gibi "ağalık", geleneksel toplumsal yapılaşmanın kurumlarıdır. Geleneksel yapılanma aşılmadan, bu üst kurumlar kendilerini yineleyecektir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

YÖNETİCİ KADRO VE KURUMLAR

BİR
YÖNETİCİ KADRO VE HALK

HALK, emeğiyle yaşıyor ve gerekli geçim nesnelerini emeğiyle sağlıyor. Doğal zenginlik, emeğinin verimini artırmıyor; sarp dağlar, azgın sular, yabanıl hayvanlar emeğinin ürününü paylaşıyor. Halk, doğanın zengin gücünü, gereksindiği geçim nesnelerine çevirecek bilgiden ve araçtan yoksun.

Ben öyle sanıyordum ki, yönetici kadronun görevi, halkın üretimini artıracak bilgiyi, aracı ona sağlamaktır. Ama gördüm ki, yönetici kadronun böyle bir sorunu yok. İsyanları, aşiret kavgalarını önlemek, can ve mal güvenliğini sağlamakla sınırlamış kendini. Birkaç yılda bir iki köye okul yapılması, bir iki köye su getirilmesi gibi işlerle oyalıyor kendini.

Halkın, temel gelir kaynağı koyun. Koyun ırkı geliştirilmemiş. Ama koyunlarda salgın hastalık çıkarsa, yazışmalar sıklaşır. Halk, birçok gereksinimini ektiği tütünle karşılar.

Tütün, ilkel yöntemlerle ekilir ve hazırlanır. Üretimi ve verimi artıracak hiçbir çaba harcamaz yönetici kadro. Ama mavi küf çıkarsa, telgraflar çekilmeye başlanır. Dağlara doğru mellengüç ağaçlarının meyvesi kuşları besler. Aşılanmaz ve fıstık üretimine geçilmez.

Yoksulluğu gidermek, artan nüfusun daha da artıracağı yoksulluğa çareler aramak, yeni üretim kaynakları bulmak, kışın köylere yığılan, yazın yollarda harcanan insan gücünü üretime aktarabilmek için gerekli yatırımların yapılmasını sağlamak gerek. Bunlar yapılmaz; ama Kızılay'dan bir iki kamyon Amerikan unu ve pirinç gönderilmesini sağlamak için çaba harcanır. Halk ekmek yiyecektir, ekmek undan, buğdaydan olur. Buğday tarlada yetişir. Halk, üzerinde yüzyıllardır ekip işlediği toprağın sahibi değildir. Ona kendisinin olan bu toprağı tüzel olarak da vermek gerek. Böyle bir sorunu da yoktur yönetici kadronun. Ama, Gevaruk zoması için bir kavga olursa, olay yerine jandarmalar ulaşır. Halk okulsuzdur, doktorsuzdur, ilaçsızdır, yolsuzdur, açtır, çıplaktır ve bütün jandarma karakollarında kusursuz nöbet tutulmaktadır. Sanki yoksulluğun nöbeti tutulmaktadır.

"Sanki yoksulluğun nöbeti tutulmaktadır" sözünü biraz eşelemek gerekiyor.

Yönetici kadro cumhuriyetin halkçı felsefesini halka yöneltmiyor; yani onun toplumsal bünyesini kendi halkçı felsefesine uygun olarak değiştirmiyor, üstelik yarı-feodal düzeni yerel teokratik bünyeyi koruyan ve besleyen bir işlev yükleniyor. Aşiret bağları zayıflarken, aşiret reisleri, toprak ağaları olarak yeni yerlerini alırken, yönetici kadro üzerindeki dostluklarını ve etkinliklerini kullanarak kendilerine ayrıcalıklar sağlarlar. Eski tarikat liderleri, toprak ağaları olarak yeni yerlerini alırken ayrıcalıklar sağlarlar.

Yönetici kadro, egemen unsurların, yeni sosyal ve ekonomik bünye değişiklikleri içinde egemen unsurlar olarak kalabilmeleri için onlara yeni ayrıcalıklar sağlanmasını kolaylaştıran bir manivela gibidir.

Bir yere çeşme, bir yere köprü yaptıran; yirmi nüfuslu

yoksul bir aileye tüccar Selim Yılmaz'dan bir çuval un, tüccar Fahri Akdemir'den dört metre basma verdiren yöneticiler de vardır. Bunlar bir bataklığın içinde açan narin "unutma beni" çiçekleri gibidir. Bataklığı, bataklık olmaktan kurtaramaz.

Laiklik konusunda, örneğin nakşbendilikle sessizce uyuşur. Yardımcı olacağı noktalarda ise, halkla çatıştığı görülür. Emeğin doğrudan sahibi üreticiye, kredi vermez. Aşiret reisleri ve ağalar alır krediyi.

Hazinenin toprağını, bir başka deyişle köylünün ekip biçtiği toprağı, genellikle aşiret reisleri, kabile reisleri, beyler kiralar hazineden, yarıcılığına köylüye ektirirler. Toprağın gerçek sahibi olması gereken, hazine toprağında çalışan yarı-toprak kölesi köylüdür.

HALK İLE DOĞRUDAN İLİŞKİLER

Şubatın ilk haftasıydı. Kaymakam, köylere bir moral gezisi düzenlemişti. Altı kişiydik. Kar bazı yerde iki üç metreyi aşıyordu. Köyden köye insan gitmemişti daha. İlk izi açarak, yazın yaya iki saatte alınan yolu, üç günde katedebilmiştik.

Bir yere gelmiştik. Karın üzerinde çoluk çocuk dolaşıyordu. "Bunlar burada ne yapıyor" dedim. Dediler "Şavırta köyü burası". Bütün köy karın içinde kalmış, kaybolmuştu. Hazne köyü ise susuz kalmıştı. Büyük bir şapa (çığ) gelmiş, suyu kapamıştı. Hazirana belki açılır, diyorlardı. Hayvanlar bir haftadır susuzdu. Köylü toplanmış, bir metre derinliğinde karın içinden bir kanal açıyor, hayvanına su için yol yapıyordu. Köylerin otu bitiyordu. Köylerde hastalar çıkıyordu. Bizim gelişimizden bir şeyler umanlar çoktu. Kaymakama sokuluyorlardı. Acaba un yardımı olur muydu? Suyu köylü yalnız çıkaramazdı, devlet yardım yapar mıydı? Yolu köye çıkarırlar mıydı?

Bunlar dile gelebilenler. Dile gelen gereksinmeler de, dile gelmeyen özlemler de, tomurcuklandığı dalda öylece kavruldu kaldılar. Şekeri tükenen, unu tükenen, gazı tüke-

nen, otu tükenen köylere gittik. Konuk kaldık. Kıyıdan, köşeden çıkarılan son şekerleriyle çayımızı içtik. Son buğday unlarından yaptıkları ekmeği yedik. Tek sıcak odalarını bize verdiler, yolumuzun önüne kafileler halinde çıkıp karda yürümemiz için iz açtılar. Ama biz onlara ne yaptık?

Yönetici kadroyu eleştirirken, tek yanlı olmamak da gerek. Toplumsal yapı ve yaşam biçimi değişmediği, köklü bir değişikliğe uğramadığı sürece, yönetici kadro, halkla bağlarını, aşiret reisleriyle, kabile reisleriyle, şeyh aileleriyle, ağalarla sürdürmeye de yargılıdır.

Çünkü töredir. Bir köyden konaklamadan geçerseniz, çiğnemiş olursunuz. Sofrasına oturmazsanız, ekmeğini ve yemeğini yemezseniz onurları kırılır. Yol uzundur, geceleri de konaklamak gerekir. Her eve konuk inmek de yakışık almaz. Topluluğu temsil eden aşiret reisinin, kabile reisinin, seyidin, ağanın, yoksa ileri gelenin evine inmeniz gerekir. Onun içindir ki, yönetici kadro, ilişkilerini, topluluğu temsil edenlerle sürdürür.

Halkın silahlı olmasını da anlayışla karşılamak gerekir. Dağ başındaki üç dört hanelik köyünde, doğayla, doğanın insan dilinden anlamaz yabani hayvanlarıyla, koyununa, atına, malına gözdikmiş soyguncusu ile, canına kastetmiş düşmanı ile, tek başına savaşmaya hazır olması gereken insan, ister istemez silahlanmıştır. Onun silahını elinden almak değil, onu silahlandırmaya zorlayan koşulları ortadan kaldırmak gerekir. Bu da zordur.

İHBAR DEĞİL AMA

Olaylar da vardır. Kimi karakoldan çıt çıkmaz, kimi yerde, halkı acıya ve ızdıraba boğan sesler duyulur. Örneklemek isterim:

OLAY: BİR

Onbeş gün süren bir görevden yeni gelmiştim. Geldim ve

akşam rakı sofrasına oturdum. Doktor Teğmen Nafi Taşatar, bana "Biz de jandarmayız değil mi?" diyor ve devam ediyordu "G. Köyünden paramızla bir kilo peynir istemeye cesaret edememiştik. Belki peyniri kendisine yetecek kadar ancak vardır, belki peyniri verir parayı almaz diye, almaktan vaz geçmiştik. Sen gittin, bize yeni iki asteğmen (bizim gibi yedek subay) geldi. Şemdinli'de adet olduğu üzre, ikinci günü "hudut keşif gözetlemeye" gönderildi. Dördüncü gün geri geldi. G. köyünden yarım teneke bal ve yarım teneke peynir de beraberinde geldi.." Arkadaşı takdim etti, gözlüklü olanıymış.

Yollar açıldıkça, güneş dağları ısıttıkça bazı kokular gelmeye başlıyor. Arkadaş gece oturduğu köy odasından dışarı çıkmış, tekme tekme birkaç evin kapısını açmış, ev aramış. Hatta birisine (Nazım Akbaş'a) dayak atmış. Gördüğü peyniri, balı istemiş, almış. Ama köylüler çekinip korktukları için şikayet edemediler.

OLAY: İKİ

Doktor beni çağırmış, gittim. Önünde çırılçıplak bir adam vardı. "Şuna bak" dedi. Vücudu boydan boya şiş, mor ve sıyrık. İki büklüm. Kendini de tutamıyor, pisliyormuş. "Ne olmuş buna?" dedim, "Seninki dövmüş" dedi. 'Seninki' dediği birinci olaydaki asteğmen.

Öyküsü kısa: Ormanda avlanıyormuş asteğmen. Kesilmiş bir ağacın yanında durmuş ve oralarda koyun yayan bu çobanı yanına çağırmış. "Bu ağacın içinden çıkardığın balı getir" demiş. Çoban yemin etmiş, ben bal filan görmedim diye. Ağaçların içine yaban arıları bal yaparmış meğer, onu istiyormuş. Bir daha istemiş, çoban yok deyince, vermiş sopayı. "Çıkaracak mısın balı, yiyecek misin sopayı".

OLAY: ÜÇ

F.A. adlı köylü, komutana derdini arzediyor: "Bu yıl bi-

zim buraya o yüzbaşının bölüğünü verme" diyor. "Geçen yıl sesimizi çıkaramadık ama, çektiğimizi Allah bilir. Çocuklarımıza bir tek salatalık yediremedik. Jandarmalar tarladan çıkmadı ki. Akşam güneş batınca kimse dışarı çıkamıyordu. Tarlasında, harmanında kim bir iş görecek olsa, devriyelere yakalatıp götürtüyor, dövüyordu..."

OLAY: DÖRT

Beruh'ta altı jandarma yatar. Hemen Irak sınırının yanında. O zaman bir astsubay vardır. Girana Karakolunda. Köylüyü döver, köylüye söver. Köylü kime söylese, aldırtamaz onu. Beruh'lular dayak yemeye razı olmuşlardır. Ama burada töredir. Kadınlarının yanında kendilerine hakaret edilmesini hiç kabul etmezler. Bunu bildiği için astsubay, köylüleri kadınlarının yanında, kendi evlerinde yatırmış dövmüş. Köylüler gelmiş ilçeye. Tel çekmişler. Günün başbakanı nümayişçilerden yakasını kurtarmaya çalışıyor. İçişleri Bakanı onu kurtarmaya çalışıyor. 1960 ilkyazı. Kimseden ses gelmemiş, kalkmış, yeniden köylerine dönmüşler. Altı jandarmayı pusuya düşürüyorlar ve köylerini yükleyip, Irak'a, Barzan içine gidiyorlar.

Bunlar ihbar değil. Güncel de değil çoğu. Ama halkın acıları.

Dibekte çeltik döven kadın (Şapatan)

Ev işlerinde çalışan kız

Yün çorap örmeyi öğrenen kız çocuklar

Tulumda yayık yayan kadın (Nehrı)

Çocuğunun çamaşırını yıkayan anne (ya da büyükanne)
(Yıkanan çamaşır kuruyana kadar çocuk çıplak bekleyecek)

Kıl cecim dokuyan kadın (Gare)

Tandırda ekmek pişiren kadın

Çeltik savuran kadınlar

Yün eğiren kadın (Fakyan)

Diman öğretmeni Yakup Koçak derste öğrencilerle

Kuran Kursu Hocası "talebe"leriyle (Gare)

İlkokulda oy vermeye giden çarşaflı ve bürüklü kadınlar (Şemdinli)

Bedav'da, Irak sınırında dağlardan yuvarlanan taşların yıktığı ilkokul

"Yılanlı Yol"da (Nehri-Nugaylan arası)

Nugaylan yolunda doğal "Taş Kapı"

Tütün. Şemdinli tütünü ünlü. Sultan Abdülhamit'in sarayına tütün Şemdinli'den gidermiş. Tütünler kimi yerde iri yapraklı. Sonyazda tütün bitkisi dibinden kesiliyor ve saçak altında (gölgede) ağaç çubuklara ters asılarak kurutuluyor. Öner Ünalan, yaprakların iri, dokusunun ince ve özel kokulu olması, toplanma ve kurutma biçimi bakımından, Virginia tütünlerini çağrıştırdığını söylüyor. Şemdinli'de ne zamandan beri tütün ekildiği bilinmiyor. 130 yaşındaki Seyit İslam Geylani, "Ben bildim bileli, buralarda tütün ekilir" diyor. Şemdinli tütünü, Hamit Geylani'nin şiirlerindeki deyişle "*Kız saçı sarısı*!"

Karasaban / Çift süren köylü (Şemdinli)

Tütün fidelerinin otunu alan kadın

Orakla ot biçen köylü (Sürünüs)

Arı petekleri (Gare)

Çeltik ekimine hazırlık / Teraslama (Şemdinli)

Çeltik harmanında

Ürünün kaldırılması (Bişems)

Semaver ve özel örste kırılmış şekerle kıtlama çay (Fakyan)

İKİ

OKUL VE EĞİTİM
TÜRKİ NİZANİM, YANİ TÜRKÇE BİLMİYORUM

SAPTAMALAR

Ali Kaya – On yaşında. Türkçe bilmiyor. Okula gitmemiş. Annesi ve babası sağ. Şikeftan Köyünde oturuyorlar. Köy altı haneli. Şemdinli'ye yedi, sekiz saat. İran sınırına bir saat. Köye yol yok. Köyde okul yok. Şemdinli'ye bir kere götürmüşler, küçükmüş o zaman. Kendisi anımsamıyor. Evin önünde döşeğe uzanmıştım. Çağırdım, geldi yanıma diz çöktü. Hava kararıyordu, fotoğrafını çekemedim.

1. *Mustafa Kemal Paşa adını hiç işittin mi? Kemal Paşa. Kemal Atatürk?*

Hayır, işitmedim.

Türkiye'yi kim idare ediyor, başı kim?

Vallahi bilmiyorum.

2. *Şeyh Reşit'i işittin mi?*

Evet işittim.

Nasıl bir adam Şeyh Reşit?

Görmedim ki kendisini.

3. *Okul açılsa okula gider misin?*

Giderim.

Okula niye gitmek istiyorsun?

Bilmiyorum ki..

Okuyup yazmayı öğrenmek istiyor musun?

İstiyorum.

4. *En büyük memur kimdir? Düşün de söyle. Kaymakam mı, çavuş mu, hakim mi, yarbay mı, doktor mu?*

Hakim.

Hakim ne yapar?

Bilmiyorum ki.

5. *Hiç suçun yok. Bir asker, bir memur gelse seni dövebilir mi?*

Suçum yokken niye dövsün!

Yok ama dövdü. Ne yaparsın?

Dövdükten sonra ne yapacağım..

Biri gelse, bir memur, bir jandarma, tanımadığın silahlı biri. Güttüğün sürüden bir koyun alsa, ne yaparsın?

Bir şey yapamam.

Bunlardan biri gelse, gece veya gündüz, evinizi aramak istese. Arayabilir mi?

Arar, ne diyebiliriz.

6. *Hiç otomobil gördün mü? Otomobil, kamyon, taksi, jip, hangisi olursa?*

Hayır görmedim.

Seni trenin olduğu yere götüreceğim, trene bindireceğim seni. İster misin?

İsterim..

7. *Türkiye'nin en büyük şehri neresidir?*

Zive. (İran'da bir ilçe).

Zive mi büyük sence Şemdinli mi?

Zive büyüktür..

8. *Günde kaç kere yemek yiyorsunuz?*

Üç kere.

Ne yiyorsunuz?
Ekmek.
Sonra?
Pirinç, dibekte dövülmüş buğday, ne olsa onu yeriz..
9. *Parayı tanıyor musun*?
Tanımam.
Şimdiye kadar baban sana hiç para vermedi mi?
Hayır.
Bu kaç kuruş? *(Bir lira gösterdim.)*
Onu tanıdım, pangonot..
Bu parayla ne alabilirsin?
Bir şey alamam.
Bir şey verirler, bu paradır.
Ne verirlerse onu verirler.
10. *Parayı kendisine verdim. "Ali" dedim, "beni sevdin mi*?"
Evet.
Niye sevdin?
Bana para verdin.

Tayyip Avcı – Onbir yaşında. İlkokul beşinci sınıfta. Türkçe biliyor. Okulda öğrenmiş. Biraz kekeme. Şapatan Köyünden. Köy 35-40 hane. Şemdinli'den yarım saat uzakta. Yüksekova-Şemdinli yolu, köyün karşısından geçiyor. Köyde ilkokul var, beş sınıflı ve bir de öğretmeni var. Ağaçlar arasında arkadaşlarıyla dolaşıyordu. Ceviz ağacının altına oturduk, konuştuk. (Ağustos, 1964.)

1. *Cumhurbaşkanımız kimdir*?
Atatürk.
Cemal Gürsel kimdir?
O da Türkiye'nin reisidir.
İsmet Paşa şimdi ne yapıyor?
İsmet Paşa şimdi hükümetin şeyini çekiyor, bizim Türk milletine bir şey olmasın, bizim milletimiz iyi olsun diye çalışıyor.
2. *Padişah var mı şimdi Türkiye'de*?
Vardır. İstanbul'da.

Atatürk ne yaptı?
Atatürk bizi gavurdan, düşmandan kurtardı.
Atatürk padişaha ne yaptı?
Bir şey yapmadı.
3. *İlçede en büyük memur kimdir?*
Kaymakam.
4. *Seni herhangi biri yolda giderken dövebilir mi?*
Hayır.
Gelip koyununu, zorla alabilir mi?
Hayır.
Alırsa ne yaparsın?
Şikayet edeceğim. İlçeye.
5. *Kamyona, pikaba, cipe, herhangi birine hiç bindin mi?*
Kamyona bindim.
Şemdinli'de sinema var şimdi. Gittin mi hiç?
Evet, bir kere gittim.
Filmin adı neydi?
Anama söyleyin ağlamasın.
Güzel miydi?
Evet güzeldi.
6. *Parayı tanıyor musun?*
Evet.
Eline geçen en büyük para kaç kuruş?
Babamın bana verdiği en büyük para, iki lira.
7. *Türkiye'nin en büyük şehri neresi?*
Ankara.
8. *Mikrop nedir ne yapar?*
.....
Neden hastalanır insan?
Sıcaktan da, soğuktan da hastalanır.
9. *Okulu bitirdikten sonra başka okula gidecek misin?*
Hayır. Benim anam tektir. Anam beni gördermiyor. İşleri yapamıyor tek olarak. Yoksa ben de okumaya giderdim.
Okusaydın ne olmak isterdin?
Köy öğretmeni.
Zübeyir Arslan – On yaşında. Türkçe bilmiyor. Okula

gitmemiş. Annesi ve babası sağ. Gare Köyünden. Köy yirmi hane kadar. Şemdinli'ye iki saat. Köyde ilkokul yok. Bu yıl yapılıyordu. Belki şimdi bitmiştir. Babasına "Okul açılırsa, gönderecek misin?" dedim. "Ben yalnızım" diyor, "bu yıl kız gitsin de, bu bana yardım etsin". Yol yarım saat uzağından geçiyordu. Ben ayrılırken köye de yol yapılıyordu.

1. *Atatürk adını hiç işittin mi? Ya da Mustafa Kemal Paşa adını?*

Elifba kitabında görmüşüm fotoğrafını.

Elifba'yı nerede gördün?

Hocanın evinde, kızın fotoğraflarına bakıyorduk. (Hocanın evinde bir kız vardı. Okuma yazma öğrensin diye Tabur Komutanı Rıza Bozkurt bir *Alfabe* göndermişti.)

Mustafa Kemal Paşa neciymiş?

Fotoğrafında gördüm, başı büyüktü.

Cumhurbaşkanı mı, padişah mı?

Bilmiyorum.

2. *Türkiye Cumhuriyeti nedir, Türkiye nedir, biliyor musun?*

Bilmiyorum.

3. *Abdüsselâm Arif kim?*

Bağdat'ta oturuyor.

Şeyh Reşit kim?

Lolan'da oturuyor.

Molla Mustafa nerede oturuyor?

Revandız'da.

Barzanları mı seviyorsun, sofileri mi?

Barzanları. (Babası hemen karışıyor, "yok oğlum" diyor "Barzan pis")

4. *Okula gitmek istiyor musun?*

Ben istiyorum.

Ne iş yapıyorsun şimdi?

Çobanlık.

Çobanlık güzel mi?

İyi işte.

Çobanlık mı iyi, memurluk mu?

Memurluk iyi.

Askere gitmekten korkuyor musun?

Hayır, gitmek istiyorum.

5. *Bir yılda kaç ay vardır*?

Bilmiyorum ki.

Bir ay kaç gündür?

Bilmiyorum.

6. *Babanın, senin, hiç birinizin suçu yok. Biri gelse evinizi arayabilir mi*?

Evet, arar.

Biri gelse koyunlarınızı alıp gitse, ne yaparsın?

Şikayete giderim.

Nereye gidersin?

Merkeze giderim.

7. *Günde kaç kere yemek yiyorsunuz*?

Üç kere.

Ne yiyorsunuz?

Bazı zaman ayran, bazı zaman yoğurt.

8. *Akşam ne zaman yatıyorsun*?

Yatsı namazını kılınca.

Ne zaman kalkıyorsun?

İş olursa erken, yoksa geç kalkarım.

Sen namaz kılıyor musun?

Hayır, ben kılmıyorum.

9. *Beni sevdin mi*?

Sevdim.

Niye?

Fotoğrafımı çektin.

Para verdim. İkibuçuk lira. Kaç kuruş bu?

"Baba" dedi, "kaç paradır bu?"

Mustafa Sıtkı – On yaşında. İlkokul beşinci sınıfta. Şemdinli'de oturuyor. Şemdinli ilkokulunda okuyor. Eski Oramar bucak müdürü Bekir Sıtkı'nın oğluymuş. Pesen çayında yıkanıyorduk. Bir ara küçük çocuklar geldi. İçlerinde cin gibi biri vardı. Çağırdım. Kumlara oturdu. Konuştuk.

1. *Atatürk kimdir*?

Atatürk bizim yurdumuzu düşmanın elinden almıştır. O bizim atamızdır.

2. *Türkiye Cumhuriyeti deyince ne anlıyorsun?*

Bizim aslımız Türk'tür. Biz Allah'a inanırız.

İsmet İnönü kimdir?

O, Türkiye'nin Başbakanıdır.

3. *Bizim millet olarak düşmanlarımız var mıdır?*

Evet. Düşmanlarımız Ruslardır. Yunanlılardır. Bir de Kıbrıslı Rumlardır.

4. *Anayasa denince ne anlıyorsun?*

Bizim hep bir ağızda birleştiğimiz destanımızdır Anayasa.

5. *Günde kaç kere yemek yersiniz?*

Üç kere. Sabah, öğle, akşam.

Sabahleyin ne yersiniz?

Peynir, bal, tatlı çay.

Yemeklerden ne yersiniz?

Pirinç, fasulye, bazan da bulgur, patates.

6. *Hiç kız arkadaşın var mı?*

Evet.

Kız arkadaşınla ne yaparsın?

Hiiç. O iş yapıyor bize, evimizde o çalışıyor.

O senin neyin oluyor?

O benim kardeşimdir.

Kardeşin olmayan kız arkadaşın yok mu?

Okulda var.

Onunla nasıl arkadaşlık yapıyorsun?

Oynuyoruz bazan, saklambaç oynuyoruz.

7. *Kennedy kimdir?*

Kennedy!..

Öldürüldü hani?

Evet, yolda giderken yedi katlı bir apartmandan çifte ile bir adam vurdu onu. Amerika başkanı idi.

8. *Ne olacaksın? Ne olmak istiyorsun?*

Okuyacağım. Hukuku da okuyacağım. Hepsini okuduktan sonra Harbokulu'na gideceğim.

OKULLAR, ÖĞRETMENLER

Şemdinli ilçesinin beş ayrı yerinde, her sabah okulun önünde, öğrenciler sıra olmuştur.

Belki elbiseleri o kadar pırıl pırıl değil. Ama temiz, düzgün, kusursuz. Elleri, yüzleri yıkanmış. Saçları düzgün kesilmiş, taranmış. Şemdinli'de ve ayrıca dört köyde. İrili ufaklı 70 köyde ise, bu çocukların akranları; okutulan ve öğretilenlerden habersiz, koyuna ot veriyor, eve odun getiriyor, köpeği ile oynuyor, arkadaşlarıyla güreşiyor. Üstü yırtık ve kirli. Bir şey sorduğum zaman "Ben Türki nizanim" diyor. Arkasından gülerek bir şey istiyor benden. "Cigara bidemin" diyor, "Bana sigara ver". Veriyorum. Sekiz yaşında; sigarayı ağzına alıyor. Yakıyor. Başlıyor içmeye. Sümüğü ağzına doluyor. Eğilseniz kokuyor. Cılız, solgun, gözleri çipil çipil.

DİMAN, TÜRKİYE'NİN BİR KÖYÜ

Türkiye'yi İran'dan ayıran Şehidan sıra dağlarının hemen eteğinde dört köy var: Diman, Helank, Meleyan, Tisi. Diman İlkokulu'nda sınıfa girdik. Çocuklar küçük sandalyelerine oturmuşlar, önlerinde sıraları, karşılarında kara tahta.

Zil çalıyor, dışarı çıkıyorlar. Oynuyorlar, dinleniyorlar. Zil çalıyor, içeri giriyorlar. Zaman kavramı güneş ile değil, saat ile gerçekleşiyor. Yeni çağın oturuşu, duruşu, saatleri, günleri, çocuğun günlük yaşamına biçim veriyor.

Bazı çocuklar Türkçe bilmiyor daha. At. At. Altan ip atla. Ama sözcükleri birleştiremiyor, anlamını kavrayamıyor. Bunlar birinci sınıf öğrencileri. Öğretmen okuyup yazmayı değil, aynı zamanda Türkçeyi de öğretiyor.

KÖYLER KÜÇÜK, ÖĞRENCİ AZ, KIZLAR DAHA AZ

Diman ilkokulunun kayıtlı 19 öğrencisi vardı. Dört tanesi Helank Köyünden. 15 tanesi Diman'dan. Kar çok olduğu

için Helank köyündeki çocuklar gelemiyordu. Diman'daki öğrenciler derslere tam devam ediyordu. 15 öğrencinin, 12 tanesi erkek, 3 tanesi kız. Bu fark ise önemli.

Şemdinli'ye 1964 yılı başına kadar altı ilkokul yapılmıştı. Şemdinli, Şapatan, Nerduşe, Diman, Nugaylan, Bedav. 1964 yılı içerisinde Gare ve Bay okulları yapımı bitirilmeye çalışılıyordu. Çocuklarını nüfusa zamanında kaydettirmedikleri, birkaç yıl sonra kayddettirirken ceza ödememek için küçük yazdırdıkları için, bölgede ve okul olan yerlerde okul çağına gelmiş çocuk sayısını bilmiyoruz. Ama okulların durumu şöyleydi:

Yapılmış okulların bir tanesi, yani Bedav okulu kapalıydı. Öbür beş okuldan bazıları, daha beş yılı doldurmadığı için eksik sınıflıydı. Şemdinli ilkokulu beş sınıflı, bir asil, dört asil stajyer öğretmeni, 40 erkek, 28 kız öğrencisi var. Bunların büyük bir kısmı subay, astsubay ve memur çocuğu. Nugaylan dört sınıflı (bu yıl beş sınıflı olması gerekiyor), bir asil stajyer öğretmen, 16 erkek, 1 kız öğrencisi var. Nerduşe ilkokulu bir sınıflı, bir asil stajyer öğretmen, 12 erkek, 3 kız öğrencisi var. Diman ilkokulu üç sınıflı, bir asil stajyer öğretmen, 16 erkek, 3 kız öğrencisi var. Şapatan ilkokulu dört sınıflı, bir asil stajyer öğretmeni, 34 erkek, 16 kız öğrencisi var.

"Okul, merkezden (Şemdinli'den) sonra yok beyim" diyor Telli Sever, "Çocuklarımızı okula gönderemiyoruz. Nasıl gönderelim. Merkez uzak. Kışta çocuk gidip gelemez ki..."

Coğrafya ve köylerin dağılışı, büyük engel. Bir haneli, üç haneli, beş haneli köyler var. Toprak nerede ise, köyler oraya kurulmuş. Toprak ne kadar ise o kadar hane gelmiş, ev yapmış. Toprak onları dağıtmış. Onun için de köyleri birleştirmek olanaksız. Köyleri birleştirerek köye okul açmak, sağlık yurtları yapmak için, köylüyü topraksız, yani aç, yani ekmeksiz bırakmak gerekecek. Bu yüzden de Şemdinli'de okul sorunu mutlak olarak çözülemeyecek.

Çare olarak, tekerleme sözler işitirim: Yatılı okullar açılsın. Bu göz kamaştırıcı düşünceyi biraz eşelemek gerekir? İl-

kokul çağına gelen çocuk, burada çalışmaya başlar, yani üretime ortak olur. "Oğlumu okula göndermeyeceğim, bana yardım etsin" diyor baba. Başka bir çocuk "Benim anam tektir, bana işleri yaptıracak" diyor. Köyün ve evin iktisadî yapısı değişmeden, üretici olmaya başlayan bir çocuğu, yatılı okullara gönderirse, çocuk üretici olmaktan çıkacak. Bu bir.

İkincisi, çocuğun yatılı bir yerde kalması ile yiyecek ve giyecek masrafları artacak. Yani maliyeti yükselecek.

Üçüncü etken de, on, onbir yaşlarındaki kız çocukların "nâmahrem" sayılması. Erkek çocuklarını okutsa bile, kız çocuklarını okutamayacak, dolayısıyla okuldan beklediğimiz uygarlığın köye ve eve girmesi gerçekleşmeyecek.

MAHVOLDUM ABİCİM, GENÇLİĞİM MAHVOLDU

Diman Öğretmeni Yakup Koçak, geçen yıl, daha okul inşaatı bitmeden başlamış çocuklara okuma öğretmeye. Selahattin Geylâni'nin evinde kalmış. Geylâni'nin annesi çamaşırını yıkamış, evin bir evladı gibi sofralarında birlikte yemek yemişler. Orada çocukları okutmuş ve orada yatıp kalkmış. Geçen yıl okul açılmış. Okulda yatıp kalkıyor. Ekmeğini gene Selâhattin'in annesi pişiriyor, çamaşırını yıkıyor. Yakup Koçak, Diman'da öğretmen olmaktan memnun. "Askere gitmezsem" diyor, "gelecek yıl karımı yanıma getireceğim."

Nerduşe köyünün öğretmeni ise "Ah ağabeyciğim" diyor, "mahvoldum ben, gençliğim mahvoldu.." Biraz aşkları olsun istiyor, çapkınlıkları. Para biriktirmek istemiyor, yaşamak istiyor.

Nugaylan köyünün öğretmeni fazla yakışıklı. En kötü yerde, Türkiye'nin okul olan en kötü yerinde öğretmenliğini yapıyor. Şemdinli'ye iki gün uzakta. Yazın yollar açık iken, herkes oralara gitmeye cesaret edemiyor. Kış geldi mi yollar kapanıyor. Altı ay, Bezeno, Gülkân, Betkâr köyleri hariç, her yerle, her çeşit ilgisi kesiliyor. Hastalansa kimseye duyuramayacak. Ben nisan ayının ilk haftasında gittim. (Sonra gene yollar kapandı ya). Yiyecek hiçbir şey kalmamıştı,

hiçbir şey.

SIRTI TÜRKİYE'YE, PENCERELERİ BARZAN'A BAKIYOR

Bedav, Nugaylan'dan bir gün sonra. Nugaylan'ın yolu açılsa, Bedav'ın yolu daha açılmamış olur. Türk-Irak sınırı belirlenmeden önce, Bedav'ın ortasından bir ırmak geçiyordu. Bu ırmak şimdi sınır. Bu sınırın, yani ırmağın kıyısındadır okul. Duvarı yıkılmış, saçlarını rüzgar uçurmuştur. Anahtarı, muhtardadır.

1959'da tamamlanmış okul. Çimentonun kilosunu Şemdinli'den Bedav'a 125-150 kuruşa getirmişler. Yani Şemdinli'den Bedav'a bir torba çimentoya taşıma ücreti 65-75 lira ödenmiş. Hepsi ona göre. Okulun sırtı Türkiye'ye, sarp kayalık bir dağa dönük. Pencereleri Irak'a, Barzan aşiretine bakıyor.

Köyün altı, yedi ay Şemdinli ile, Türkiye ile ilgisi kesiliyor. Yedi ay, mektup yok, telgraf yok, gazete yok, ilaç yok, doktor yok, dışardan gelecek yiyecek yok. Bedav öğretmenini soracaksınız değil mi? Yaşlı annesini bindirmiş katıra, üç gün uçurumları, sarp dağları, kızgın kayaları, yılanları geçerek getirmiş Bedav'a. Bir yıl kalmış.

"Dağdan taşlar yuvarlanıyor, bir gün yıkılacak, altında kalacağız" demiş. Yollar açılınca kaçmış. Ben bu sözü işitince içimden hafif güldüm, korktu yalnızlıktan, kaçtı, dedim. Geldim baktım, on metre ötesine kadar büyük bir çığ gelmiş, kalmış orda. Dağlardan yuvarlanan taşlar okulun çatısını çökertmiş. Rüzgar saclarını savurmuş.

Öğretmen gitmiş ve bir daha gelmemiş. Şimdi Bedav'da yıkık bir bina var. Yıkık bir moral gibi. Adına "okul" diyorlar.

ÜÇ

SAĞLIK VE SOSYALİZASYON GELMEYEN MAVİ MELEKLER

NİHAYET DOKTORLAR ÇİFTLEŞTİ

Betkâr'da sabah çayımızı yeni içmiştik. Bir mektup getirdiler. Bana yazılmıştı:

"*Muhturam kıymetli duğtur bey,*

Evelâ çok çok selâm ederim. Her iki mübarek ellerinden öperim. Muhturam duğtur bey, acele gelmenizi rica ederim. Gece ve gündüz olsun durma Bedav'a gel. Bizim bir adam ağaçtan düşmüş ölüm derecededir. Çok rica ederim, durma gel. Acele olun çok tehlikelidir. Selâm Son.

Bedav Muhtarı

Şemsettin Uysal"

Şemdinli'den iki gün uzaktaydım. Bir gün daha gidecektim. Irak sınırına doğru. Yol tehlikeli diyenler var, kötü diyenler var, hoş diyenler var. Koyunlarda salgın var. Gidelim diye ısrar edenler var. Mektuba ne diyeceğimi merakla bekleyenler var.

Ağaçtan düşen oniki yaşlarında bir çocukmuş. Konuşmuyormuş, yemiyormuş, gözleri açılmıyormuş. Ben veteriner ve de yanımda ilacım, hiçbir şeyim yok.

Gece Bezeli'de yattık. Sabah erkenden Herki Gediğinin öbür yüzüne geçtik. Bedav'a gidiyoruz. 80-85 derecelik dik ve dümdüz bir yamacı geçiyoruz. Altımız iki yüz, üç yüz metre dik iniyor ve üstü buzlaşmış kar. Ayaklarımızı basacak iz kalmamış. Güneş izleri eritmiş, yarım ayak izi kalmış. Sabahın bu saatinde ise, izler birer buz parçası. Ayağımız kayarsa, hesabını bir beden ödeyecek. Bastonlarla birbirimize tutuna tutuna bir tehlikeyi geçiyorum, başka bir tehlike. Başka bir tehlike. Ama kılavuzumuz her defasında "Burayı geçelim, ilerisi hoştur beyim" diyor. Hoş yollardan geçtik. Kar bitti. Sevgili toprak ana, taş ana başladı.

Çocuk sırtüstü yatıyordu. Kadınlar kapılarda, pencerelerde toplanmış, delikanlılar damın üzerinde üçer beşer kümelenmiş, yeni bir dünya yaratığı görüyormuş gibi, bir teğmenin hastanın yanından çıkışını seyrediyorlardı.

İki gece Bedav'da kaldım. Ayrılırken benim çantama bir şeyler yerleştiriyorlardı. Büyük bir cep feneri, bir kapaklı ayna, bir kutu kokulu çay, bir kutu kakao.

Bedav'da bir hasta, karnı davul gibi. Gülkân'da bir molla, solgun benizli. Zerin'de bir çocuk ateş içinde. Bedgaruk'ta bir adam kara yara, Şikeftan'da bir çocuk, ölüyor.

Yakın köylerden geliyorlar doktora. Çocuğu boydan boya yanmış. Adam ağaç altında kalmış, çenesi ezilmiş, yılan sokmuş, hemşiresi kanama yapıyormuş. Gece ve gündüz. Doktor gidiyor, doktor giyiniyor, doktor soyunurken giyiniyor.

DOKTORUN BEKLEDİĞİ DOKTOR GELDİ

"Doktor, doktor" diyoruz. Şemdinli'de doktor varmış gibi. Bizim, yollar kapandıktan sonra çıkardığımız "Şemzinan" gazetesinin bir manşeti şöyleydi: "Nihayet doktorlar çiftleşti". Gerçekten, Şemdinli'de o gün iki doktor bulunuyordu. Ve ikinci doktor, birinci doktorun beklediği doktordu. Gidecekti

ve yerine yenisi gelmeyince bırakmıyorlardı. Ertesi sabah birinci doktorumuz Sevgili İlhan Yücel altı fanilayı iç içe giydi, ikinci doktorumuz Nafi Taşatar'a görevini devretti, karlı yollara yürüdü. Şemdinli, böylece bir gün de olsa iki doktoru bir arada gördü. Ama sıkı durun: Bunların ikisi de Seyyar Jandarma Taburunun yedeksubay doktorlarıydı. Şemdinli'de hükümet doktoru yoktu. Şemdinli'nin sağlık yaşamı, yeni mezun bir sağlık memuruna teslim edilmişti. Daha acı bir şey: Humaro bölgesinde antrax'a tutulmuş birkaç insana, hayvan sağlık memuru serum yapıyordu: "nasıl yapar?" demeyin. O yapmazsa, başka yapacak kimse yoktu, sağlık memuru da yoktu o günlerde.

PENCEREDEN KAR GELİYOR

Bu türkü, ayrılıkları ve aşkları yüceltmek için söylenir. Bizim bu durmadan yağan karın önünde, yüceltecek neyimiz kaldı? Günlerdir kar yağıyor. Kuş kanatları gibi iri kar durmadan yağıyor. Yer ile gök arasında üç adımlık bir mesafe kaldı. Üç adımdan sonrası görünmüyor.

Bütün umudumuz helikopterde. Bir şey olursa helikopter gelir, diyoruz. Benimle birlikte kur'a çeken veteriner arkadaşım Beytüşşebap'ta akut apandist oldu, helikopterle kurtardılar. Çukurca'da yargıcın karısı güç doğumdan ölüyor. Helikopter istemişler gelmemiş. Şimdi hepsi bizim başımızda. Biz bir pratisyen doktordan arta kalan hastalıklar için kaygılıyız. Ya Rubaruk'takiler, Nugaylan'dakiler, Bedav'da ve hatta Deh'teki köylüler. Öldüklerini ancak yollar açıldıktan sonra öğrenebileceğiz. Ve kar öyle devam ediyor ki, helikopter bile gelemez, gelse Şemdinli'yi bulamaz, bulsa inemez. Buralara görevli gelen bizlerin psikolojisi budur. Ya halkın psikolojisi? O alıştığı yaşamı sürdürüyor. Dua ediyor ki, tabura iyi bir doktor gelir, kendi hastalarına da bakar. Dua ediyor ki, becerikli, işbilir bir doktor gelir, çantasında bir iki kutu ilaç bulunur.

Doktoru biliyor, doktora gidecek. Ama doktor yok. Dok-

tor var, ilaç yok. İlaç var, hastasına götürebileceği doktor yok. Doktor var, yol yok. Yol var, at var, at sırtında gidecek doktor var, para yok.

İRAN'A DOKTORA GİDENLER

Dış hastalıklar doktoru yok, iç hastalıklar doktoru yok, röntgen yok. Şemdinli'de bunlar olsun demek istemiyorum, yanlış anlaşılmasın. Bu doktorlar yok ama, askerde görmüşler, ne olduğunu öğrenmişler. Faris "Kaymakam Bey" diyor, "bana bir pasavan ver, ben Rizaiye'ye (İran'a) gideyim, dişlerimi yaptırayım.."

F. da içinde bir hastalık var diye vehimli. "Ne yalan söyleyeceğim" diyor, "Rizaiye'ye gittim. Yüksek bir doktora. Ciğerlerimin fotoğrafını çekti. Hiç bir şeyin yok dedi. Biraz ilaç verdi, onun da bir menfaatını görmedim.."

AY DALAMPER'DEN YÜKSELDİ, BİZ MASADA SOSYALİZASYONU BEKLİYORUZ

Nafi Taşatar, o gün sivil elbiselerini giyindi. Beyaz gömlek, traş, ayakkabılar pırıl pırıl. Herkes yeni arkadaşlar gelecek diye heyecanlı. En çekici olanı, başta bizim tabur tabibini heyecanlandıranı, Hakkari'den iki mavi meleğin Şemdinli'ye hareket etmiş olması.

Kuzu fırınlanmış, mezeler hazırlanmış. "Tek" şişeleri kar'a konmuş. Tam altı aydır bugün gelecek, yarın gelecek diye beklediğimiz "sosyalizasyon"u gözlüyoruz.

Ilık bir akşam başladı. Taburun motoru çalıştı. Işıklar sarı sarı yandı. Rüzgar çıktı. Daha Tisi karakolu, konukların geçtiğini haber vermedi. "Oğlum, sor bakalım Haruna'yı geçmişler mi?" "Geçmemiş Komutanım." Biraz daha bekliyoruz. Biraz daha, biraz daha... Sosyalizasyon o gün de gelmedi. Yemekler bize kaldı.

Her kafadan yeni bir fikir, her ağızdan yeni bir ses yükseldi. Dalamper'in üstünden ay yükseldi. Kadehler havaya

kalktı, yarın kuru fasulye bulamayacak sosyalizasyonun neşesine öfke ile tokuşturuldu.

Gerçek şu: ne mavi melek geldi ve ne de taş bebek. Fakülteden yeni mezun olmuş genç bir doktor geldi.

KÜVETİ İÇİNDE LOJMAN

Şemdinli'ye geldiğim zaman sosyalizasyonun hazırlık tablosu şöyle idi: Hükümet buraya okuldan önce, iki daireli hükümet tabibi lojmanı yaptırmıştı. Küveti içinde idi. Banyonun kapısından sığmamış, holde duruyordu.

Bir sağlık binası vardı. Lojmanla birlikte yapılmış, şu olmuş, bu olmuş, açılmamış, açılamamış. Şimdi yeniden onarılıyor ve bitiriliyordu. Mart başında beklenen sosyalizasyon ensonu eylül başında geldi. Mavi melek filan yokmuş. Eski sağlık memuru, bu kere sosyalizasyona alınmıştı. Genç, fakülteden yeni mezun pratisyen bir doktor da sosyalizasyon sayesinde Şemdinli'ye getirilebilmişti.

TAZMİNATLI HÜKÜMET TABİBİ

Sosyalizasyon doktorunun çalışma programı ile, hükümet tabibinin çalışma programı arasında bir iki küçük değişiklik var. Şöyle: Sosyalizasyon doktoru, sabah saatinde sağlık binasına gelecek, beyaz gömleğini giyecek. Muayeneye gelen hastalarını muayene edecek. Bu muayene için hastadan para almayacak. Mesai saati dışında bir hasta gelirse, ondan beş lira muayene ücreti alacak. Bir eve çağrılırsa onbeş lira, bir köye çağrılırsa elli lira alacak ve bu paralar karşılığında makbuz verecek. Parayı doktor cebine atmayacak, getirip devlete verecek. İlaç ise paralı. Sosyalizasyonun sekiz-on kalem ilacı varmış. Öbür ilaçları halk dışardan alacak, elbet bulabilirse.

DÖRT

POSTA TELGRAF TELEFON
DELİ MEMED, ŞANLI MEMED, BÜYÜK MEMED AĞA

"ALOO Hekkeri. Alo Hekkerii. Hekkerii. Hekkeriii.." Kotas Efendi bir daha çeviriyor manyetoyu. Bir daha bağırıyor, uzun uzun. Uzun uzun manyeto yapıyor. "Hekkeriii. Hekkeri.." Öfke ile telefona vuruyor ahizeyi. "Allah kahretsin" diyor "gene koptu".. Demek ki artık telefon yok, telgraf yok. Posta zaten yok. Dünya ile bağlantısını yitiren uzay pilotları gibiyiz. Siz yani annelerimiz, kar durmadan yağdığı zaman, Türkiye'nin Türkiye'ye en uzak kasabasını merak edeceksiniz belki. Kötü bir düş görmüşsünüzdür belki. Mektup gecikmiştir. Fotoğraflarda kurtlar dağları dolaşır, çığlar köyleri örter, gazeteler tipiden boğulanları, soğuktan donanları yazar. Ana yüreğidir, incedir, hassastır, kuşkuludur. Telgraf çekersiniz. Bir tek telimiz vardır, bizi yurda bağlayan, yurda ve dünyaya. Kopmuştur. Dağlar kardır, fırtınadır, ölümdür. Sizin eliniz yüreğinizde ve bizim elimiz kadehimizdedir. Ne

de olsa sağ olduğumuzu biz biliriz. Bir gün siz de işitir sevinirsiniz.

Hatlar daima kopuk mu durur? Hayır. Bazan beş günde, bazan on günde, on iki günde bir yapılır. Kar yağar, tel çekmez karı, beş gün sonra, on gün sonra kopar. Ama bir telgraf alırsanız, dikkatle okuyacaksınız. Biraz da kafanızı işletiniz, biraz da tahmin yeteneğiniz olmalı, biraz da yakıştırmalısınız. Çünkü ağızdan ağıza bu bozuk, yamalı tellerden geçen sesler değişir, değişir değişir, başkalaşır anlaşılmaz.

ŞEMDİNLİ'DE BİR KARA TREN VARDIR

Teğmen Besim Demircioğlu, Deli Memed'i Rubaruk'ta görmüş. "Deli Memed merhaba" demiş. "Merhaba teğmenim" demiş Deli Memed ve devam etmiş "Ne vakit yaz geldi, yollar açıldı, herkes mene diyor Deli Memed.. Ne vakit kış geldi, yollar kapandı, o zaman Deli Memed oluyor Memed Ağa."

Hani büyük kentlere posta trenleri gelir. Anadolu o kara tren için türküler söylemiştir. Hani pırıl pırıl kentlere uçaklar iner, hani limanlara gemiler demirler. Yollar kapandıktan sonra, Deli Memed, Şemdinli için odur. Kara trendir, uçaktır, gemidir. Telgrafımız, mektubumuz, ilacımızdır.

BAŞİM GAŞİNİR YARBAYİM

28 ya da 29 Ocak (1964) günü Deli Memed postayı almış, iki yardımcısı ile Şemdinli'den yola çıkmıştı. Postayı sırtlarında Yüksekova'ya götürecekler. Onun yola çıktığı sabah kar yeniden yağmaya başladı. Aradan bir hafta geçti, kar durur gibi oldu. O zaman biz köylerdeydik. Onikinci günüydü işittik ki Deli Memed adamlarıyla birlikte kaybolmuş. Haruna'yı geçmemiş daha. Hepimiz üzüldük. Kışın Şemdinli'yi Yüksekova'ya bağlayan Şanlı Memed, Neşeli Memed, Büyük Memed Ağa demek ki Yüksekova'ya gidememişti.

Anılar dörtnala geliyordu: Akşamdı. Eve bir er geldi, "Komutan sizi istiyor" dedi. Giyindim. Gittim gazinoya. Se-

lam verdim. "Otur" dedi komutan. Deli Memed'i yanına oturtmuştu. Rakı içiriyordu. Deli Memed kırt kırt başını kaşıyor "Men bir tuhaf olirem Yarbayım" diyordu, "Men bir tuhaf olirem, başim gaşinir."

O gün postayı getirmişti. Posta ile birlikte 'bir çuval' da para getirmiş maliyeye. "Yüksekova'dan mene bir çuval pangonot para verdiler yarbayım" diyordu, "buraya gelende elimden aldılar. Bu ne biçim işidi canım anlıyamadım. Madem alacaktılar ne içün verdiler. Madem emanetidi, galsaydı mende beş on yıl. Bir denesine dohunmazdım. Bir çuvaldı. Ne bilim ne gadardır. Ohumam yazmam olsaydı, maliyeye girecehtim daha.."

Deli Memed ipin ucuna yaklaşıyordu. Kalkıyor, "Men oyun nedir bilmem Yarbayım" diyor, iki elini çaresiz yana açıyor, oynuyordu. Gençliğinde de çok sevdiği bir türkü varmış, onu söylüyodu: "Gara iplik tarakta -Bir kız sevdim çardakta - Kız Allahı seversen - Meni goyma merakta". Deli Memed'in o kadar zengin bir yüzü, o kadar çeşitli duruşu vardı ki, "Güneşli bir günde, seni şu bahçeye oturtacağım, 36 tane fotoğrafını çekeceğim" diyordum. Demek bir daha güneşin doğmasını göremedi. Demek Yüksekova'ya varamadı Deli Memed. Hepimiz üzülmüştük.

Şemdinli'ye geldik, hemen onu sorduk. Yüzümüzü güldürdü.

YİRMİ SEKİZ GÜN OLDU, POSTA YOK

Yollar açık iken Şemdinli'ye haftada iki gün posta gelir. Pikap ile. Aynı günün akşamı döner. O gün Yüksekova'da kalır. Ertesi gün Başkale'ye bırakır postayı. Bir gün sonra Van'a gider. Van'dan her gün, her yöne posta çıkar. Ertesi gün Tatvan'dadır mektubumuz. Ertesi gün Muş'ta. Tren bekler orda. Trene biner önce batıya sonra kuzeye, sonra kuzey-batıya gider. Bir mektup Ankara'ya yedi ile on günde varır. Ama...

15 Kasımda yağmur yağdı, yolumuz kapandı. Posta at

sırtında gelmeye başladı. Haftada bir kere geliyordu. 1 Aralıkta kar yağdı. At da işlemez oldu. Adam sırtında gidip gelmeye başladı. Yirmi günde bir posta gidip geliyordu. Bizim o günlerde çıkardığımız "Şemzinan" adlı duvar gazetesinin en önemli haberlerinden biri Deli Memed'in postayı getirmesi olurdu. Kar gittikçe büyüdü. 20 gün, 25 gün oldu, 26 gün oldu, 27 gün oldu, 28 gün oldu. Biz postadan ümidi kesmiştik.

BİR TARİH: 28 ŞUBAT

Komutan ile Diman'dan dönüyorduk. Şapatan yokuşunda postaya yetiştik. Posta otuz iki gün sonra geliyordu. Üç kişinin sırtında, üç büyük çuval vardı. Bir kısmı gene Yüksekova'da kalmıştı. Haftalardır yağan kara, ilk ayağı postacılar değdiriyordu. Önlerinde iz yoktu. Sırtlarında elli, altmış kiloluk çuvallarla ağır ağır ilerliyorlardı.

28 Şubat. Halk, Ayrılık Deresinde postayı davul zurna ile karşıladı. Oyunlar oynadı, halay çekti. Şemdinli postadan daha önemli bir şey görüyordu, dışardan gelmiş yüzler.

Zaten günler burada böyle geçer. Posta günleri yaklaştıkça insanın içini bilemediği bir sevinç kaplar. "Bugün posta günü canım sıkılır – Ellerin mektubu gelmiş okunur" türküsü de böyle yerlerde yaşar. Postane, ablukaya alınır. Herkes, kapalı kapılardan, pencere aralığından postanın ayrılmasını bekler. Kentlerde gelip gelmediğini bilmediğimiz posta bir şenlik dalgası getirir Şemdinli'ye.

Yalnız mektup, gazete, kitap gelir. Bir de ilaç. Üzerine dikkatle 'ilaç' diye yazılırsa eğer, Yüksekova postanesi ihmal etmezse eğer. Yol kapanınca Şemdinli'ye koli gitmez artık. Anaların oğullarına, nazik elleriyle örüp gönderdiği yün çorap, yün eldiven, kazak Yüksekova'da kalır. Havaların ısınmasını, yolların açılmasını bekler. Pastırma, portakal, tarhana Yüksekova'ya gelir, yığılır, at yolunun açılmasını bekler.

Deli Memed ile Kel Memed, postayı asıl müteahhitten kira ile alırlar. Elli kiloya kadar 75 liraya götürürler. Elli kilodan fazlası için kilo başına ek ücret alırlar. Bir insan tek başına elli kilo yükü karda, kışta sırtında Yüksekova'dan Şemdinli'ye getirir. Bir sandık şekerin sandığını bozmadan, sırtlanır, biz boş yürürken nefesimizin kesildiği yerleri ağır ağır yürüyerek gider, yetmiş kilometrelik yolu kateder.

At yolu açıldıktan sonra Deli Memed, postayı Dino'su ile getirir. Dino attır. Bir şişe rakıyı Deli Memed diker, susuz ve mezesiz. Bir şişe de Dino'ya içirir. Yola çıkar.

Deli Memed bir kere "çocuklarım" der, üç kere "dino" der. Ne olur Şemdinli'nin memuru, zengini Dino'ya küçük bir radyo alsa. Dino'nun boynuna taksa. Dino türküler dinleye dinleye gelip gitse, "Hem sevaptır canım, hayvan diye de sırf eziyet olmaz ki!."

Yüksekova'ya giderken, Dino'nun ayağı kaymış. Tisi deresine, çılgın ırmağa, dalgaların içine. Deli Memed'i tutmuşlar kolundan, kendisini Dino'nun arkasından atarken. Tisi Deresi, Şemdinli Çayına karışır, Şemdinli Çayı Büyük Zap'a, Büyük Zap Dicle'ye, Dicle Fırat'a.. Dino gitti böylece Deli Memed neşesini, canlılığını yitirdi. Dino ile birlikte posta da gitti. Mektuplar, yazılar, havaleler gitti. Herkes ayrı bir telaşta. Yazılar yeniden yazılıyor, metuplar yeniden yazılıyor. Ne olduysa Doktor Nafi Taşatar'a oldu. Suda boğulan kadından otopsi parçaları göndermiş adli tıbba. Onlar da çanta ile gitmiş Irak'a. O yeniden eski bir ölü yüzü görecek.

KÖTÜLÜK TANRISI GİBİ DELİ MEMED BİR DAHA GÖRÜNMEDİ

Deli Memed'i son defa Şemdinli'de gördüm. 14 Mayıs 1964 günüydü. O gün yollar açılmıştı. Grayderler, kamyonlar Şemdinli'ye girmişti. Motor gürültülerinin, kalabalığın arasında Deli Memed ezilmiş, duruyordu. Kimse ona bakmı-

yordu. İltifat etmiyordu, selamını bile esirgiyordu. Deli Memed mahcuptu. Kıskanarak acı ile, öfke ile bakıyordu grayderlere. Dün kendisinin çevresinde dönen insanların, şimdi grayderlerin bıçaklarına, dişlilerine ellerini sürüşlerine, bu canavarı okşayışlarına acı ile bakıyordu. Artık o, yeniden kışı bekleyecekti. En büyük kışı. Karın daima yağdığı, yolların hiç açılmadığı mutlu ve güzel kışı. Kötülük tanrısı gibi, ilkyazla birlikte, Dianisos'un dirilişi ile birlikte, Deli Memed kayboldu ve bir daha da görünmedi.

BEŞ

YOL VE ULAŞIM
DAĞA TAŞA HARCANAN İNSAN

14 MAYIS 1964. Ayrılık tepesinde mavzerler, av tüfekleri, tabancalar atılıyor. Bütün halk, subayı, memuru, esnafı, öğrencisi ile Ayrılık Tepesinde toplanmış, motor ve korna seslerine silah ve alkışlarla yanıt veriyor. İşte grayderler tam tepenin üstüne geldi. Şemdinli'yi gördü ve durdular. Şoförlere, Tabur Komutanı naylon gömlek hediye ediyor ve davul çalımla vuruyor. Arabalar, Ayrılık Deresine doğru ağır ağır iniyor. Kadınlar, kız çocukları, bahçelerde, pencerelerde, sanki Şemdinli'nin kurtarıcısını selamlıyor. Atatürk büstünün önünde, davul göğü dövüyor ve halay başı mendilini üç metre göğe uzatıyor.

Şemdinli'yi gökten seyredenler, şaşırıp soracaklar, ne oluyor, diye. Bütün bu curcunanın yanıtı basit: "Yol yeniden açıldı."

Seviniyorduk, ama öfkeliydim. Çünkü yol, bu kadar erken, bu kadar telaşla bizim için, bize bir gün önce pırasa ve

gazete ulaştırmak için açılmıyordu. Biz önemli miydik? Senatör seçimleri yapılıyordu. Valinin telaşı o idi. Kaymakam heyecanlıydı, Nafıa Müdürü sofranın onur konuğuydu. Bizim için mi açılmıştı yollar? Hayır, politikacılar propaganda yapabilmek için Şemdinli'ye kadar gidebilsinler diye açılmıştı.

HİÇ KAR GÖRMEMİŞTİ, AH BİR KERE GÖRSEYDİ

1 Aralık 1963, pazar. Bekarlar lojmanında Teğmen Erdoğan Osmanlıoğlu hepimizi bir 'buuuuu' sesiyle uyandırdı. Kar yağıyordu. Yüzbaşı Rüştü Yalaz heyecanlıydı. Ertesi gün izinli gidecekti, aybaşını, maaşını bekliyordu. Erdoğan'dan çok önce kalkmış, gece dışarı çıkmış, bakmış ki kar yağıyor. Oturmuş yatağın içine, ortalık ışısın diye beklemiş. Kar, kalbine, kanına yağıyor ve kanını soğutuyor gibi, cızz, cızz.

Yanında kızı Armağan ile kalmıştı. Armağan yedi yaşındaydı. Annesi İsviçre'de hastanede. Babası Şemdinli'de görevdeydi. Adana'lıydı. "Kış bastırmadan götür bu çocuğu, burada bırakma" diyorlardı. Götürecekti, hemen yarın yola çıkıyordu.

Armağan hiç kar görmemişti. Babası ne kadar kardan korksa, o, yalnız filmlerde gördüğü beyaz, yumuşak şeye elleriyle dokunmak, onu okşayıp, sevmek istiyordu. Babası üzgün. Armağan bir kere kar ile fotoğraf çektirmek istiyor: 'Ayy ne güzel şeyyy..'

Babası geldi. "Bir ümit var" dedi, "bir kamyon gelmiş gece. Fahri'nin dükkanına mal getirmiş. O kamyonla, don olursa bir çıkış denemesi yapacağız.."

Gece yola çıkan kamyon. Hemen Şapatan'ın eteğinde şarampola kayan kamyon. Gece köye götürülen çocuk, köyde yatan çocuk. Bir daha, bir daha çıkış denemesi yapan kamyon. Şemdinli'ye bir mevsim konuk kalmak için üzerine çadırını çekip yatan kamyon.

Kuş kanatları gibi kar yağıyor. Günlerdir. Kendi kendimize kaldık. Ne başka bir yüz, ne yeni bir şey. Aralık'ın orta-

larında, yani Kennedy'nin ölümünden bir ay sonra, komutan dehşetle diyor ki. "Çocuklar gördünüz mü yeni gelen gazeteleri? Kennedy'yi vurmuşlar.." Artık o esprileri de yapamayacağız. Çünkü sırtta bile posta gelmeyecek, gelemeyecek. Mart'ın son günlerinde Hasan Ali Yıldırım, çocukların eline ikişer portakal vermiş 'haydi eve' diyor, ve bize dönüyor, "Portakal gelmiş diye, çocuklar evden kaldırdılar, gittim. Kilosu sekiz lira. Alacağım bir şey değil, ama hepsi donmuş. Ellerine ikişer tane verdim, hiç olmazsa şekillerini unutmasınlar.." Öyküleri çoğaltmaya gerek var mı?

İşte bu hayatı yaşayanlar 14 Mayıs 1964 günü, grayderlerin gelişini kutluyorlardı. Ne çocukların hüznü, ne anaların acısı, ne babaların çilesi! Yol onlar için açılmamıştı. Kuru fasulyeyi şaraba, şarabı kuru fasulyeye katarak, içimde dikelen şeyi, 'mantar' olmanın hıncını susturmaya çalışıyordum.

YOL İRAN SINIRINA GELDİ

Yüksekova'yı Şemdinli'ye 68 kilometrelik bir nafıa yolu bağlıyor. Yol açılalı on yıl oluyor. Biraz fazla yağmur, yolun bazı yerlerine taş yığıyor, bazı yerleri çamur oluyor ve kapanıyor. Kışın altı ay kapalı kalıyor. Ben ayrılırken, yolun bakımını karayolları almıştı. Yüksekova'dan Şemdinli'ye gelen yol, bu yıl Helena'ya ve oradan İran sınırına ulaştı. Biraz tehlikeli ve dar bir yol. Ama zamanla açılıp genişletilecek.

1916 yılında, Helena'dan geçerek Şemdinli'ye gelen Ruslar, Şemdinli'ye kadar yol yapmışlar. Toplarını getirmişler ve ikmallerini yapmışlar. Şapatan köyü üzerinden Nehri'ye yolu aşırmışlar. Yol yapılmış, ama hızla aşınan doğanın altında kaybolmuş.

KÖYDEN İLÇEYE GİDİP GELMEK BİR HAFTA

Derya'da orman kulübesindeydik. Akşam oluyordu. Alacalanmıştı ortalık. Bir adam, kulübedeki Karadenizli işçiler-

le pazarlık ediyordu. "Alacaksanız alın" dedi, "alın parayı verin, geç kaldık.." Karadenizli işçiler 20 lira vermişler, Molla Mehmet de 25 lira istemişti. Karadenizliler ceketi geri getirdi. Molla Mehmet durdu, bir cekete baktı, bir oğluna baktı, bir kendi üstüne baktı, düşündü. 'Hadi ver yirmi lirayı' dedi. Ceketi satmış, parayı almıştı. Biraz ilerde kendi sırtındaki ceketi çıkardı, ceketsiz kalan oğlunun sırtına giydirdi. Hayvanların yularlarını sardılar, yeniden yola çıktılar. Hayvanlar un yüklüydü. Herki'ye gidiyorlardı, önlerinde daha üç günlük yol vardı.

Herkili Molla Mehmet'in 23 nüfusu vardı. İki kardeştiler. Evlerinde bu iki kardeşten başka, askerden dönmüş yetişkin bir oğlu, iki de askere hazırlanan genç erkek oğulları vardı. Öbürleri, yaşlı kadın, çoluk çocuktu. Her yıl 800 kilo tuz, kaldırdığı buğdaydan başka 50 çuval, yani 3500 kilo un alıyordu Şemdinli'den. Şemdinli'den alıyor Herki'ye getiriyordu. Herkili Molla Mehmet, 4.200 kilo erzakı Şemdinli'den köyüne ne ile taşıyacaktı. İki katırı vardı. Her katıra 150-200 kilo yük vuruyordu. Herki ile Şemdinli'nin arası üç gün çekiyordu. Herki'den Şemdinli'ye üç günde geliyor, bir gün alışverişini yapıyor, ertesi sabah yola çıkıyordu. Herki'den çıkış ve dönüş, tam yedi gün tutuyordu, ve bu bir hafta içinde en fazla 400 kilo erzak taşıyordu. Sürekli çalışsa ve iki katırını yalnız bu iş için ayırsa, yalnız un ve tuzunu taşımak için 80 gün durmadan yollarda gidip gelecekti.

Herki'nin katır işleyen yolu Kasım ayı ortasında kapanır. Mayıs ayı ortasında açılırdı. Geri kalan altı ay, Herkili, köyü içinde mahkum olur, yurt ile ilgisi kesilir. Yolun açık olduğu altı ayda ise, yalnız yol gidip gelmeyecek, aynı zamanda tarlasını sürecek, bir gün uzaktaki zomaya çadırını, yatağını taşıyacak, pirincini teraslayacak, odununu kesip getirecek, tütününü fideleyecek, az da olsa buğdayını biçip, öğütecek.

Yol yürümek, yol gitmek en önemli işidir Şemdinli köylüsünün. Nasıl bir insan şoför olur, nasıl bir insan marangoz olur. Şemdinli köylüsü de yol yürür, iyi yol yürür. Mesleğidir, işidir onun. Sınırda tuzun kilosu yazın 150 kuruş, kışın 250 kuruştur diyoruz. Herkes şaşırıyor. Şaşılacak bir şey varsa, o da ucuz olmasıdır. Çünkü, Şemdinli'den Herki'ye yükün kilosunu 100, 125, 150 kuruşa götürürler. 20 kuruş da tuzun kendisi. Beş on kuruş da getiren kazanmak ister. Yollar kapandı mı, fiyatlar yükselir. Bir insan için günde 15 gram, büyük baş hayvanlar için 15, 20 gram, koyunlar için yazın 8, kışın 1 gram tuz hesap edeceksiniz. Tuz tüketiminin genişliğini anlayacaksınız.

Hemen sınırın ötesinde bulunan Barzan aşiretinin de tuzsuz olduğunu hesap edeceksiniz.

Herki'nin karşısında Irak'ta dükkanlar vardır. Barzanlar, hükümetle barışık ise, bu dükkanlarda çay, şeker, gaz, kahve satarlar. Deriz ki kaçakçılık yapıyor, köylü Irak'tan alış veriş yapıyor. Siz olsaydınız alışverişinizi nereden yapardınız, Şemdinli'den mi?

"Ama şükür bizim hükümete, un gönderiyor merkeze kadar" diyor Telli Sever, "Hükümet un göndermese, kışın ortasında hepimiz aç kalırız." Bunu söyleyen daha yakın bir köyden. Aslında hükümetin un gönderdiği de yok. Unu tüccar Selim getirir, Kahraman getirir, Fahri getirir, satarlar. Ama yol yapıldığı için Şemdinli'ye kadar un getirebiliyorlar. Şemdinli'de un olduğu için Irak'tan ve İran'dan un almıyorlar.

Gene başka biri şöyle diyor: "Hükümete şükür yol yaptı. Yol yapmadan önce, bir teneke cevizi iki liraya satardık, Şimdi on liraya satıyoruz.."

Bu örnekler, ne yalnızca cevizdir, ne tuz ve undur. Yetmiş kilometrelik ham yol, bütün alınan ve satılan şeylerin fiyatını köylü yararına az da olsa değiştirmiştir.

SON YERİNE

"VATANIN HER YANI BİR DEĞİL"

KAYMAKAM Musa Atik ile Yargıç Sadi Uysal'ın gün geçtikçe saçları uzamış. Askeri gazinoya da gitmek istememişler. Tabur komutanı ile o günlerde araları biraz açıkmış. Askeri gazinoda traş olmazlarsa, nerede traş olacaklar? Şemdinli'de berber yok, idare ederiz derken, bir hafta geçmiş, iki hafta geçmiş, kaymakam ve yargıç traş olamıyorlar. Soruşturmuşlar. Köylere giden bir berber olduğunu öğrenmişler. Haber göndermişler, takımlarını alsın gelsin, diye. Berber Şemdinli'de yokmuş.

Kaymakam ve yargıç bekliyorlar berberin dönmesini. İki gün, üç gün.. Haber gönderiyorlar her gün. Yok, dönmemiş daha. Ne yapsınlar? Sadi Bey, "Gidin bakın ki traş takımları evde mi? demiş, evde ise alın getirin."

Yargıç Sadi Uysal sandalyeye oturuyor. Ensesine mendilini sarıyor. Kaymakam, makam odasını arkadan kapatıyor,

traş makinesini alıyor. Yargıcı traş ediyor. O kalkıyor, öbürü oturuyor. Bahşişlerini de takımları getiren adama veriyorlar.

Evet işte tükenmeyen soru: Memur Şemdinli'ye niye gelmez? Çok kısadır yanıtı: Şemdinli'de berber olmadığı için.

Yarbay, bir torbanın içersinde duran kura kağıtlarımızı çekmeye başlamadan önce, "Heyecanlanmayın çocuklar, heyecanlanıp üzülmeyin" diyor, "Ne de olsa vatanın her yanı bir.."

Benden önce, çok uzaklardaki Yargıç Sadi Uysal bu sözü duymuş olmalı ki "Vatanın her yanı bir anladık ama hani berber?" diyor. Ve yarbay kura yerimi okurken neden yüzünü buruşturuyor ve üzülerek söylüyor. Kaymakam Musa Atik "Kısadır" diyor yanıtı: "Vatanın her yanı bir değil de ondan.."

EK

ŞEMDİNLİ AŞİRETLERİ VE ÜRETİM İLİŞKİLERİ

GİRİŞ

Şemdinli, Hakkari'nin ilçesidir; ülke sınırları bakımından doğuda İran'a, güneyde ve güney-batıda Irak'a komşudur. 1960 sayımına göre 7.396 nüfusludur ve kilometrekareye 4 kişi düşmektedir.

Nehri, ilçenin eski merkezidir. İlçe memurları, tahminen, Mondros mütarekesi sıralarında Nehri'ye yerleşmiş ve 1930 yılına kadar Nehri, ilçe merkezi olarak kalmıştır. 1930 Barzan baskınından sonra, ilçe merkezi, Navşar'a alınarak, bölgenin adı olan Şemdinli, ilçe merkezinin adı olmuştur.

Şemdinli'de dört aşiret vardır: Herki aşireti, Gerdi aşireti, Humaro aşireti, Zerza aşireti. Şemdinli aşiretleri, İran'da İşno, Irak'ta Barzan ve Türkiye'de Gevar ve Oramar aşiretleriyle komşudur.

Halk, kürtçe (kirmanco şubesi) konuşmaktadır; müslümandır ve şafi mezhebindendir. Naşkbendi tarikatı, bölgede

önemli bir rol oynamıştır ve bugün Gerdi, Zerza ve Herki-i Revent aşiretlerinde yoğun, Herki-i Bineci ve Humaro aşiretlerinde seyrek olmak üzere sofi adıyla tanınan müritleri vardır. Kadiri tarikatı müritlerine, Barzan aşiretine komşu köylerde rastlanmaktadır.

Halk, toprağa yerleşiktir. Ama yazın —köylerin bir-iki saat uzağında, kimi köylerin de bir-iki gün uzağında bulunan— zomalara (yaylalara) çıkılır. Yani, Şemdinli aşiretleri, genellikle yarı-göçebedir. Herki aşireti, bu bakımdan değişiklik gösterir. Ana gövdesi Şemdinli'de, bir kısmı ise Irak tarafında bulunan Herki aşireti (Herki-i Bineci), yarı-göçebe yaşamakta; bu aşiret içinden çıkmış olan (Irak ile İran'da bulundukları için, bizim konumuz dışında kalan) Herki Göçer aşireti (Herki-i Revent), göçebe yaşamaktadır.

I. AŞİRETLERİN KISA TARİHİ

Şemdinli'nin en eski aşiretleri olan Herki ve Gerdi aşiretlerinin, Şemdinli'ye nereden ve nasıl geldikleri bizim bilgimiz dışında kalmaktadır. Bitlisli Şerefhan, *Şerefname*'de, İmadiye (Irak) ve Hoy (İran) arasındaki Kürt aşiretlerini fihristte sıralarken Ustuni ve Zerza aşiretlerini anmakta, ama bizim görebildiğimiz nüshada[1] bu iki aşiretten de sözetmemektedir. Metindeki bu eksikliği belirten V. Minorski, *Şerefname*'den ayrıca şu cümleyi aktarmaktadır: "Ustuni, Şemdinan'ın ilk sülalesi olup, bunun makarrı Harki (Herki) nahiyesinde Sutuni idi."[2]

Sutuni, bu bölgeye daha sonra gelen Abbasi kabilesinden Beyzadelerin ilk merkezi ve seyitlerin ilk oturma yeri olmuştur. Ama gerek Sutuni'de, gerek çevresindeki köylerde, Herki aşireti mensupları oturmaktadır. *Şerefname*'de sözü geçen Ustuni aşiretinin, Herki aşireti olması olasıdır.

Şerefname fihristinde adı geçen ve metinde ihmal edilen

[1] Bitlisli Şeref Han, *Şerefname*, Farsçadan çeviren: S. Savcı, Türk Tarih Kurumu Kitaplığı.

[2] Minorski, "Kürtler", *İslam Ansiklopedisi*, c. VI, s. 1103.

Zerza aşireti, Nikitin'e göre, Agavate Zerza aşiretinin bir koludur. Öteki kolu ise İran'da bulunan Uşnu (İşno) aşiretidir. Nikitin, her iki aşiretin kökenini Halid ibn al-Valid'e kadar çıkarmaktadır.[3]

Yukarıda saydığımız Herki ve Zerza aşiret reisleri ile Gerdi beyleri, öteki aşiretler üzerinde egemenlik kurmaya eğilim göstermemişler, egemenliklerini kendi aşiret bünyesi içinde sürdürmüşlerdir.

Ama, Irak'ın verimli topraklarının zaman zaman istilalara uğraması yüzünden, daha sonra Şemdinli'ye yerleşecek olan ve Humaro aşiret reisleri olarak da anılan Beyzadeler (mirler) ve gene Irak içlerinden gelerek Şemdinli'ye yerleşecek olan Sadate Nehri ailesi (bu adı Nehri'ye geldikten sonra almıştır), Şemdinli aşiretleri üzerinde egemenlik kurmuşlardır.

Humaro aşiretinin ilk ailesi olan ve Abbasi kabilesinden geldiklerini öne süren Beyzadeler, Şemdinli'ye adını vermiş olan Şems al-Din zamanında, Irak'tan Şemdinli'ye gelmişler ve daha sonra, bu aile, Seif al-Din zamanında, ilk defa, *Şemdinan Mîri* (Şemdinli Beyi) unvanını almıştır. Şemdinli aşiretleri üzerinde egemenlik tesis eden Beyzadeler, Şeyh Ubeydullah'a kadar süren iktidarlarını, Şemdinli'nin eski ilçe merkezi olan Nehri'den yönetmişlerdir.

Osmanlı İmparatorluğuna tabi olmakla birlikte, iç yönetimi bakımından bağımsız bir derebeylik şeklinde yönetilmekte olan Şemdinli bölgesinde Beyzadelerin (mîrlerin) egemenliği, gene Irak içlerinden gelen ve daha sonra Sadate Nehri ailesi adını alan seyitler tarafından silinmiştir; iktidar, mîrlerden seyitlerin (şeyhlerin) eline geçmiştir (1870).

Sadate Nehri ailesinin en ünlü siması Seyit Taha (ölümü 1853), Halidiye kolunun kurucusu olan Mevlânâ Halid'den halifelik alarak, Doğu Anadolu'da nakşbendi tarikatını yaymış;[4] oğlu Şeyh Ubeydullah ise, üstünlüğünü askeri alanda

[3] B. Nikitine, "Shamdinan", *Encyclopedie de l'Islam*, c. VI, s. 313.

[4] Kasım Kufralı, *Nakşbendiliğin Kuruluşu ve Yayılışı*, doktora tezi, 1949, Türkiyat Enstitüsü, s. 109, 114. Ayrıca bölgede saptadığımız sözlü bilgiler.

göstermiştir.

Şeyh Ubeydullah'ın İran Azerbaycanına yönelik askeri saldırılarını önlemek amacıyla oğlu Seyit Abdülkadir ile Mekke'ye sürgüne götürülmesi, aynı zamanda, bu bölgede merkezî devletin yerel iktidar sahipleriyle olan savaşımının bir parçasıdır ve sonuçta bu ailenin üyeleri, gerek 1925 Şeyh Sait İsyanında (Şeyh Ubeydullah'ın ölümünden sonra, İstanbul'a gelen oğlu Seyit Abdülkadir ve Seyit Abdülkadir'in oğlu Seyit Mehmet, İstiklal Mahkemesi kararıyla 27 Mayıs 1925'te Diyarbakır'da idam edilmişlerdir) ve gerek Nehri isyanında (Seyit Abdülkadir'in diğer oğlu Seyit Abdullah, babasının ve kardeşinin idamı üzerine, taraftarlarını toplayarak, 25 Haziran 1925'te Nehri taburunu ve bölüklerini basıyor) önemli mevkilerde bulundukları için, 1925 yılında, Şemdinli'den tamamen ayrılmak zorunda kalmışlardır. Ama, bu ailenin bazı üyeleri, Şemdinli üzerindeki iktisadi etkinliklerini sürdürmeye, zaman zaman devam etmişlerdir.

Mirlikler (beylikler) genellikle aşiretler-üstü oluşumlardır. Bir ailenin ya da sülalenin, ya görevle ya da kendi girişkenliğiyle geliştirerek oluşturduğu beylikler, birden fazla aşiretin yönetimini üstlenmiş yönetsel birliklerdir.

Mirlerin, bir yandan egemenliği altındaki aşiretleri/yerleri korumak ya da genişletmek ve öte yandan merkezi devletin mirlerin yönetimindeki bölgelere, vergi, asker, hukuk ve benzeri konularda gerekli kuruluşları yerleştirmek istemesi, beyleri zaman zaman başkaldırılara yöneltmiştir.

Aşiret reislerinin görevleri, yalnızca aşiretleriyle sınırlı olmuştur. Kendi aşiret birliğini koruma görevi (ki, bu, aşiretin doğal oluşumuyla birlikte belirlenmiş bir görevdir), başka aşiretleri egemenliği altına alarak, vergilerini toplamaya, onların içinden silahlı birlikler oluşturmaya dönüşmemiştir. Kimi güçlü aşiretler, aşiret birlikleri bozulmuş (ve bu nedenle de korumasız kalmış) komşu köylülerin vergilerini toplamak için, gerek bu köylüler üzerinde zor kullanmışlar, gerek aynı vergiyi toplamak isteyen başka komşu güçlerle çatışmışlardır.

Mirlikler döneminin sona ermesi dönemini, tarikatların, aşiret sınırlarının üstünden aşan, dinsel temele dayalı yeni birliklerin oluşması dönemi izler.

Şemdinli'de aşiretler nüfus bakımından küçük, yerleşim alanları sınırlıdır. Şemdinli mirleri, mirlik döneminde, dışa yönelik silahlı etkinliklere girişecek güce erişemediği gibi, dıştan gelecek askeri güçlere karşı da kendisini koruyacak bir güce erişememiştir. Bu nedenle de, mirliklerin çözülmeye ve nakşbendiliğin güçlenmeye başladığı dönemde, aşiretlerüstü egemenliklerini kısa zamanda yitirmişlerdir.

Nakşbendiliğin, tam da mirliklerin çözülmeye başladığı bu dönemde, 19. Yüzyılın ortalarında güçlenmeye başlaması, tarikat şeyhlerinin, etkinliklerini, mirliklerin hiç bir zaman erişemediği geniş bir alanda duyurmalarına olanak sağlayacaktır.

II. AŞİRETLERİN GENEL YAPISI

A) AŞİRET BİRLİĞİ (BİRİMİ)

Aşiretler kandaş topluluklardır. Bir aşiret içersine başka aşiret üyeleri, aşiretin izniyle, tek ya da toplu halde yerleşebilir; ama bunlar aşiret kanından olmadıkları için, aşirete en alt basamağından alınırlar. Kendi aşiretleri içersinde "soylu" bir katman oluştursalar da (örneğin kabile reisi olsalar da), yeni girdikleri aşirette, aşiretin kanını taşımadığı için, "soylu" özelliklerini yitirirler, soylu-olmayan kirmanç tabakası içersinde yer alırlar. Çocuk, anasının değil, babasının aşiretine mensup sayılır.

Aşiret toplulukları, birbiriyle birleşik coğrafya parçası üzerinde dağılmış köylerde otururlar. Köyler, aşiret birliğinin birer parçasıdır. Aileler ve köyler arasındaki birliği sağlayan temel sosyal öğe, aşiret reisidir.

Aşiret, kabilelerden ve kirmançlardan meydana gelir.

Bir mîr ya da aşiret reisi yedi hatta on göbeğe kadar olan akrabaları olan *pısağalar* ile birlikte, "aşiret reisi ailesi"ni

meydana getirir.

Kimi aşiretler bir ya da birkaç kabileden oluşur. Kabileler, içinde yer aldıkları aşirete kanbağıyla bağlı varsayılır. Aşiret içinde, aşiret-altı birlikler olarak nitelenebilirler. Kabile reisi de, hiyerarşik sıralamada, aşiret reisinden sonra gelir. Başka mîrlerin yönetiminden çıkarak, başka aşiret reislerinin baskısından kaçarak, bir aşiret içine gelerek yerleşmiş üyeler, aileler ve kabileler, yeni geldikleri aşiretin üyesi sayılırlar. Ama o aşiretin kanını taşımadıkları için, ayrı ve alt katman olarak nitelenirler. Yeni katıldıkları aşiretin içinde kirmanç[5] olarak, aşiret reisine karşı yükümlülükleri kabul ederler.

B) KABİLELER

Şemdinli aşiretlerinde kabileler, şöyle:
Herki aşireti kabileleri (Şemdinli dahilinde olanlar):
(1) Mala Şirı (aşiret reisleri ailesi, Nugaylan, Zizan)
(2) Mala Zahir (Bedav, Herki).
(3) Şohmer (Herki'de az, çoğu Şemdinli dışında)
Herki aşiretinde *kirmanç azdır.*
Gerdi aşireti kabileleri (Şemdinli dahilinde olanlar):
(1) Beyzade (mîrler ailesi, Besusin, Benevik).
(2) Koçbega (Rubaruk, Biskan, Gerdi Şapatan, Peravi).
(3) Beroji (Nihova, Beroj).
Gerdi aşiretinde *kirmanç çoktur.*
Humaro aşireti kabileleri:
(1) Abbasiler (Şemdinli aşiretlerine hükmeden mirler kabilesidir) üçe ayrılırlar: a) Musabegiler (Sürünüs beyleri, Sürünüs, Gülenk); b) Bentür beyleri (Bentür); c) Şeyhan beyleri (şimdi soyları tükenmiş bulunmaktadır, Şeyhan'da otururlardı). Şemdinli'de her yıl bu beylerden biri, sırayla mirlik yapıyordu.

[5] Kürtlerin büyük bir boyu olan Kirmanç (Kurmanç) şubesi ile, burada ki "kirmanç" sözünü birbirine karıştırmamak gerekir. Burada, aşiret içinde, kirmanç olmaktan başka hiç bir soyluluğu (üst-kan) olmayanlar anlamında kullanılmaktadır.

(2) Bayi kabilesi (Male Suvari Hani kabilesi de denir, Bay).[6]

(3) Mal Mela Bembo (Bembo, Deravi).

Humaro aşiretinde *kirmanç azdır*. Bu aşiret mıntıkasında, Diman köyünde ayrıca *Seyit*'ler oturmaktadır.

Zerza aşireti kabileleri:

(1) Masiro Hanları (aşiret reisi ailesidir, Masiro).

(2) Mal Mela Sori (Ensari kabilesi de denir, Kaleşk, Sori, Hanyimela).

Zerza aşiretinde *kirmanç çoktur*.

C) KASTSAL SINIFLAŞMA VE KATMANLAŞMA

Bir aşiretin sınıf ve katmanları şöyle:

1° Mîr (Gerdi ve Humaro reisleri *mîr* adıyla anılırlardı) ya da 1°° aşiret reisi (Herki ve Zerza aşiret reisleri); 2° pısağa; 3° kabile reisi; 4° rıspî; 5° kirmanç.

Mîr ya da aşiret reisi, aşiretin reisidir.

Pısağa, mîrin yedi (hatta on) göbeğe kadar olan akrabalarına verilen addır (sözcük kürtçedir, ağanın soyundan gelen anlamınadır). *Kabile reisi*, kabilenin reisidir.

Rıspî, her kabilenin yaşlı, deneyimli ve saygın adamıdır; çoğu zaman kabile reisi ile rıspî aynı kişidir.

Kirmanç, soyluluğu olmayan aşiret üyeleridir. Aşiretinden birey, aile ya da kabile halinde ayrılarak, bir başka aşiret içine yerleşmiş olanlar da kirmanç sayılır. Aşiretin alt basamağını oluştururlar. Örneğin, İran'dan gelen Humaro aşiret mıntıkasında Nerduşe'ye yerleşen Dırı kabilesi, kendi aşiret mıntıkalarında kabile sayıldıkları halde, Humaro aşireti içersinde kirmanç sayılmaktadır.

[6] Bayi Kabilesi, Hakkari'de bulunan, Hakkari aşiretinden gelmiştir. Bayi kabilesinin, Humaro aşireti içinde, kirmanç olarak değil de, kabile olarak kabul edilmesinin nedenini, Hakkari aşireti ile Humaro aşireti arasındaki akrabalıkta, yani aym kandan gelmiş olmasmda aramak gerekir.

B. Nikitin, Abbasi Beyzadelerinin ecdadı "Şems al-Din'in Hakkari kabileleriyle bazı ilgileri olduğunu" belirtmektedir. Şu nokta da gözönünde tutulmalıdır: "Bay", hem Hakkari'de, hem Şemdinli'de vardır; Şemdinli'de bulunan Bay köyünde, Hakkari'den gelen Bayi kabilesi oturmaktadır.

Bir kirmanç, mirin ya da pısağanın kızını, aynı aşiretin üyesi olduğu halde, alamaz. Kaçıracak olursa, aşiretten kovulur, fırsat bulunursa öldürülür, malı elinden alınır. Ayrıca kirmanç, divanhaneye girip oturamaz, sohbete katılamaz.

Sınıflaşma, ekonomik durumuna göre değil, soya (kana) bağlıdır. Bir kirmancın sınıf değiştirmesi olanaksızdır ve bu anlamda, sınıflaşma, kast sistemine dayalıdır.

D) AŞİRET REİSLİĞİ VE MİR

Bazı aşiretlerde, reisler, mîr yani beyler ailesinden gelmektedir. Bunlar, mîr adını almışlardır. (Gerdi aşireti, Humaro aşireti).

Bir dönem Şemdinli mirliğinde bulunan Beyzadeler (aynı zamanda "mir/bey" olanlar), bugün tek bir aşiretin (Humaro) beyi oldukları için, aşiret reisi gibi algılanırlar ve aşiret reisi olarak da nitelenirler. Ne var ki, kendilerini, kan ve soy bakımından, egemenlikleri altında bulunan aşiretin kanından ayrı ve üstün sayarlar. (Sykes, Beyzade Musa Bey, kendisine, bunu söylediği zaman şaşırıyor. Beylerin yakışıklı, aşiret üyelerinin çirkin olduğunu gözlemleyerek, doğruluğunu duyumsatmak istiyor.)

Mirlerin/beylerin, kendilerini soy/kan bakımından, beyi bulundukları aşiretin üyelerinden ayırmaları, bu özellik, onların "aşiret reisi" olarak nitelenmemesini de gerektirir. Çünkü aşiret reisleri, aşiret birliği üstüne dışardan gelmiş yöneticiler değildir. Aşiretin soylu olarak kabul edilen kişisi olmakla birlikte, aşiret reisi ailesinin de kendi aşiret üyelerinin kanından/soyundan geldiği kabul edilir.

Mîr olmayan aşiretlerde ise, aşiret reisleri, genel olarak aşiret reisi ailesinden gelir.

Aşiret Reisinin Görevleri

Aşiret reisi, 1) aşiretin diğer aşiretlere karşı toprak bütünlüğünü, mal ve can güvenliğini korumakla; 2) aşiret içer-

sinde huzuru, düzeni ve hukuku sağlayıp, yürütmekle; 3) aşiret ile komşu aşiretler arasındaki ilişkileri düzenlemekle; 4) komşu aşiretlerde çıkan anlaşmazlıklar için hakem olmakla; 5) konuk ağırlamakla; 6) aşiret ve üyelerinin hükümetle ilgili işlerini izlemekle görevlidir.

Aşiret reislerinin ya da mirlerin bu görevlerini yerine getirmek için: 1) paşmir denen bir yardımcısı, vekili (şimdi yoktur, mîr olan aşiretlerde bulunurdu), 2) hunhor'ları (kan emici anlamına gelen hunhor, şimdi yoktur), 3) hocası, 4) iki kâtibi vardır.

Aşiret reisliği iktidarı, aynı aileden (gerçek kan akrabalığından) gelmektedir.

Aşiret reisinin ölümünden sonra, normal olarak iktidar, yetişkin oğlu varsa, oğluna; yoksa kardeşine geçer. Aşiret reisi ailesi içinde, bu görevi yerine getirecek kimse kalmamışsa, rıspi'ler toplanarak, yeniden bir aşiret reisi seçerler.

Aşiret Reisinin Gelirleri

Aşiret reislerinin kendilerinin mülkiyetinde olan toprakları vardır. Bazan birkaç köyü içeren bu topraklarda, aşiret reisinin yerleştirdiği aileler çalışır.

1) Aşiret reisi, kendi toprağında çalışan köylüden: (a) Tohum ve tezgahı (öküz, saban vb.) aşiret reisi verirse, ürünün yarısını alır; buna *niyevi* denir. (b) Tohum ve tezgahı vermezse, buğday vb. için onda-iki (*deh-dü*) oranında, tütün için onda-iki ya da onda-üç (*se-kut*) oranında üründen pay alır.

2) Aşiret reisleri, kendilerine ait olmayan aşiret toprağından, aşiret törelerine göre, ürünün onda-birini (*deh-yek*) alır. Buna *kalle* (sözcük kürtçedir) vergisi denir. (Aşiretler üzerinde mîr varsa, aşiret reisi bu vergiyi alamaz.)

3) Koyundan ve koyun ürünlerinden, aşiret reisi, iki biçimde vergi almaktadır: aşiret reisi, üyesinin tacire sattığı koyun ve koyun ürünleri tutarının yüzde beşini vergi olmak üzere tacirden çay, şeker ve pirinç şeklinde alır, diğer yüzdebeşini aşiret üyesinden (satış yapıldığı anda) para olarak

alır.

Yün ve peynir gibi, koyun ürünlerinden alınan vergiye *muzd* denir (sözcük kürtçedir).

Koyundan alınan vergiye: *goral* ya da *haksay* denir, (sözcükler kürtçedir). *Goral*, devlet tarafından alınan vergiye de denir; *haksay*, yalnız mîrlerin aldığı vergidir.

Aşiret üyesi, aşiret reisinden habersiz, gizlice ürününü satarsa, bu üründen vermesi gereken vergi tahsil edilir; ayrıca suçundan ya da hatasından dolayı, bir miktar malı ceza olarak alınır. Ceza olarak alınan vergiye *curum* denir.

4) Pısağa, kabile reisi ve rıspî hariç olmak üzere, aşiretin bütün erkekleri, yılın birkaç günü, aşiret reisinin tarlasında, evinde, ulaşım işinde ya da zomasında *angarya* olarak çalışır. Bunlara "*zıbare*" denir.[7] Bazan mîrin ya da aşiret reisinin evindeki işleri görmek üzere, köyün kadınları da zıbare olarak çalıştırılır.

5) Aşiret üyeleri, aşiret reisine, genellikle bayramlarda olmak üzere, yılın belirli günlerinde armağanlar verir. Bu armağanlar, bazan para, bazan yiyecek, bazan kumaş vb. olduğu gibi, genellikle koyun ve koçtur.

6) Halk, zekâtı, çoğu zaman aşiret reisine verir. Koyun zekâtı, koyun olarak (her 40-100 koyuna 1 koyun) verilir. Buğdayın zekâtı buğday olarak (üretilen ürünün onda-biri) verilir.

7)Aşiret reisleri, hükümetle ilgili davaların hallinde:

(a) Aşiret üyelerinden herhangi birisinin davasını hallettikleri zaman aşiret üyesinden masraf, rüşvet vb. parası olarak 500-1.000 lira civarında para alır.

(b) Gerek hükümetle ilgili aşiret davalarında, gerek aşiretlerarası yayla ve köy davalarında, genel giderler için, bütün aşiret üyelerinden para toplanır.

[7] Zıbare, ayrıca, köylerde imece usulüyle çalışmak için toplananlara da denir. Üyeler, birbirlerinin işine yardım amacıyla çalışmak için toplandıkları zaman da "zıbare" adını alırlar.

1) Aşiret üyelerinden herhangi biri, yukardaki yükümlülükleri yerine getirmediği, aşiret reisinin emirlerine uymadığı zaman, aşiret reisi, onun üzerinde *hunhor*'ları aracılığıyla zor kullanır. Şimdi, bu ilişkiler değişmiştir. Bu törelere uymayana, bir yabancı gibi davranırlar, yüz vermezler, yardım etmezler, koyunlarını sürüye katmazlar, huzurunu kaçırırlar.

2) Bazı durumlarda, aşiret reisi ve her kabileden bir temsilci ya da her kabilenin rıspisi toplanarak, bir aşiret üyesi hakkındaki şikayetleri görüşürler ve karar verirler. Karar gereğince, suçlu görülen üyeye çeşitli cezalar verilir. Ya malının tamamını alırlar, ya malının yarısını ya da koyunlarının bir kısmını alırlar, kulağını keserler ya da aşiretten kovarlar.

3) Aşiret içersinde öldürme olayı olursa, bu, genellikle kan ile ödenir. Ama öldürenin ailesi, öcünü alamayacak kadar zayıf olursa, katilden ya da katilin ailesinden kan parası (kan helali) alır. Kan parasının miktarını ve cinsini (tarla, para, tüfek, hayvan) ve ödeme biçimini, aşiret reisi belirler ve tarafları anlaştırır.

4) Katil, aşiret dışından biri ise, kan helalini ya da öcünü, öldürülenin ailesi yerine, aşiret reisi almakla yükümlüdür. Çünkü, kendi kanından olmayan birisi, kendi kanından olan bir üyeyi öldürmüştür. Aşiret reisi tarafından alınan kan helalinin bir kısmı, ölenin ailesine verilir, bir kısmı aşiret reisine kalır. (Bizim bölgede bulunduğumuz yıl, aşiret dışından işlenen bir cinayet dolayısıyla, Hakkari cezaevinde yatan katilin mülkü olmadığı için, katilin kardeşi kızını, kan helali karşılığı olarak, yani o yıllarda on bin lira civarında olan başlık parasını almadan, öldürülenin aşiret reisinin oğluna vermişti. Bunun karşılığında, ayrıca, öldürülenin ailesine, aşiret reisinin bir şey ödeyip ödemediğini öğrenemedik.)

5) Aşiretler arasında kan davası olursa, bu, kan parası ile değil, genel olarak *kan* ile ödenir. Kan davası yıllar sürer;

diğer aşiret reisleri araya girerek iki aşireti barıştırırlar.

F) ÜRETİM YÖNTEMLERİ VE ÜRETİM ARAÇLARI

Aşiretlerde üretimin esasını tarım (buğday, tütün, pirinç, vb.) ve hayvancılık (koyun, arıcılık) oluşturmakta ve ayrıca avcılık (keklik, dağ keçisi, kürk hayvanları) yapılmaktadır.

Üretime, (aşiret reisi, pısağa vb. aileleri hariç) ailenin bütün üyeleri katılır. Doğal işbölümü, yani aile içersinde erkek-kadın farklılığına bağlı işbölümü vardır; ama bazı işleri erkek ve kadın birlikte yapmaktadırlar.

Erkeğin yaptığı işler: Avlanmak, çobanlık, tarla sürmek, teras yapmak, buğday, pirinç ekmek, buğday, pirinç, ot biçmek, üretim aracı yapmak, ot taşımak (uzak yerlerden), ürünü pazara götürmek, buğday öğütmek.

Kadının yaptığı işler: Koyun sağmak, sütü işlemek (peynir, yoğurt, yağ), dikiş dikmek (dikiş makinesi yoktur), yün eğirmek, halı, kilim, çadır, çorap vb. dokumak, tütünde çalışmak (tütün fidelemek, tütün dikmek, tütün çapalamak, tütün kesmek, tütün desteklemek, taşımak), çeltik dövmek, buğday işlemek (bulgur, yarma).

Toprak, aşiret birliğinin mülkü sayılmakla birlikte, özel mülktür. Öküz, çift, cencer vb. gibi üretim araçları özel mülktür. Mera ve yayla, aşiret ya da köyün ortak mülkiyetindedir. Orman, bugün yasa gereği Devlet Orman İşletmesinin denetimindedir. Ama aşiretlerde, mera, yayla, av alanı, orman, aşiret ya da köyün ortak mülkiyetinde sayılır; üyeler, buradan, ortaklaşa değil, bireysel olarak yararlanırlar.

Tarımda ve hayvancılıkta kullanılan ve ürünlerin üretimini artırmayı sağlayan ve tarım ürünlerinin işlenmesinde kullanılan üretim araçlarının belli başlılarını aşağıda belirtelim (parantez içinde araçların kürtçe adları yazılmış ve ayrıca kendileri tarafından imal edilenler artı (+) işaretiyle, pazardan alınanlar eksi (-) işaretiyle belirtilmiştir):

Tarımda kullanılan ve ağaçtan yapılan araçlar: Çift (cot,

+), tapan (mali, +), deste çatalı (cemik, -), kızak (kışre, +) (tip itibariyle kızağa benzeyen bu araç, yazın hayvanlar, kışın insanlar tarafından çekilir, buğday, pirinç, ot vb. taşınır; kağnı ya da tekerlekli araç yoktur), dirgen (şene, -), tahta kürek (berik, +), sırt sepeti (sevika, kayı, +; çeten yoktur).

Tarımda kullanılan ve demirden yapılan araçlar: Orak (das, -), tırpan (tırpan, -), cencer (cencer, sap döğmeye yarayan, döven yerine kullanılan demir ve ağaçtan yapılan alet, -), çift demiri (gasn, -), kürek (mere, -), kazma (tevır, -).

Tarım ürünlerinin işlenmesinde kullanılan taş araçlar: Su değirmeni (aş, +), el değirmeni (destar, -), el dibeği (coni, +), tokmak (deste coni, +).

Yün ve kıl gibi hammaddelerin işlenmesinde kullanılan ve demirden yapılan araçlar: Yün kırkma makası (kaleğ, -), yün tarak (şeyi hıryı, -), çorap şişi (şişgıt gori, -), dokumada kullanılan ve demirden yapılan bir alet (kerküt, -), halı makası (makas, -).

Yün ve kıl işlenmesinde kullanılan ve ağaçtan yapılan araçlar: İğ (teşi, -), dokuma tezgahı (tevın, +; çok ilkeldir), yassı tarak (bevşık, -), yuvarlak mekik (lülik, + veya -) dokuma tezgahı tarağı (şeyi tevne, -), gücü (pirik, +).

Süt taşıma ve işleme (hayvan ürünlerinin işlenmesinde kullanılan) araçları: Bakraç (satıl, devlık, -), donan (süt taşımak için hayvan derisinden yapılmış tulum, +), büyük kazan (mencel, -), kazan (mencel, -), odun yayık (meşkadar, -), deri yayık (meşka, çerm, +), huni (kovık -).

Artı (+) işaretiyle belirtilen araçları erkekler, pazar için değil, yalnız kendi kullanımları için yapmaktadırlar.

G) MİRAS

Aşiretlerde, miras vardır. Kadın "şeran" miras hakkına sahiptir. Herki aşiretinde ise kadınlara miras verilmemektedir. Toprak ise, kadına, hiç bir aşirette miras olarak verilmemiştir.

Şimdi ise, toprak, daha çok hazinenin olduğu için, aile-

ler, bu toprakları tasarruf hakkına sahiptirler. Miras yolu ile, aynı şekilde, toprakların tasarruf hakkı, varisler arasında bölüşülmektedir.

Kadının, Herki aşiretinde olduğu gibi mirastan yoksun olması, diğer aşiretlerde olduğu gibi topraktan (bugün tasarruf hakkından) miras alamaması, toplum içindeki değerini geri plana çekmiştir.

III. ÜÇ AYRI DÖNEMDE İLİŞKİLERİN NİTELİKLERİ

Şemdinli aşiretlerinde, bizim bilgimiz dahilinde kalan tarih evresini üç döneme ayırıyoruz: 1. Mîrler dönemi (Humaro beylerinin yani Beyzadelerin, Şemdinli aşiretleri üzerinde egemenlikleri dönemi), 2. Şeyhler dönemi (Sadate Nehri ailesinin yani Seyitlerin, Şemdinli aşiretleri üzerinde egemenlikleri dönemi), 3. bağımsız aşiretler dönemi (ve aynı zamanda aşiret bağlarının çözülmeye başladığı dönem).

1. MİRLER DÖNEMİ

Humaro aşiret reisi olan ve Şammarlar tarafından yenilen Abbasilerden bir aile, önce Sutuni köyüne, sonra Betkâr'a ve daha sonra Sürünüs'e gelerek Sürünüs'ü merkez yapmışlar. Seif al-Din zamanında, ilk kez Şemdinan mîri adını almış ve Şemdinli aşiretlerini Nehri'den yönetmeye başlamıştır. Daha Sutuni köyünde iken, aile, İzz al-Din zamanında, Şemdinli aşiretlerinden başka, Mergever, Tergever, Bradost, Duskani, Oramar ve Rekân aşiretleri üzerinde egemenliklerini genişletmişlerdi.[8]

Görev Bölümü

Divanhane: Mîrin oturduğu yerin adı divanhane'dir. Divanhane, geniş bir odadan ibarettir, odanın çevresi minder (döşek) ve yastık döşelidir. Taban ve duvarlar, halı ve kilim-

[8] Nikitine, aynı yazı, s. 313-315.

le kaplıdır. Divanhane adı verilen bu odaya, mirden başka, paşmir, aşiret reisleri ve rıspî "teklifsiz" girer, oturur, yemeklerini burada yerler. Bunların dışındakiler, davet ve izin ile, divanhaneye girip oturabilirler. Kirmançlar, divanhaneye giremezler. Divanhanede toplantılar yapıldığı gibi genellikle oturulup, sohbet edilir.

Paşmir: Mîrlerin paşmir denilen yardımcıları vardır. Paşmir, halkın temsilcisidir. Mîrin emirlerini, aşiret reisleri aracılığıyla, halka iletir. Paşmir, aşiret reisleri tarafından, aşiret reisleri içinden seçilir. Seçilen paşmiri mîr beğenip kabul ettikten sonra, paşmir görevine başlar. Paşmir, halka, halkın sözünden çıkmayacağına, halk da paşmire, onun sözünü dinleyeceğine yemin eder.

Paşmir, mîrden aldığı emirleri, aşiret reislerine bildirerek yerine getirilmesini ister. Mîr hakkında, halkın şikayetleri birikir ve artık mirin değiştirilmesi istenirse, paşmir, divanhanede, mirin ayakkabılarını getirerek önüne bırakır. Bu, "halk, artık seni istemiyor, mîrlikten düştün" anlamına gelir.

Şayet mîr, kendisini güçsüz görür, isteğe boyun eğerse, darbe gerçekleşmiş olur; ve gene mîrler ailesinden güçlü olan biri, iktidara sahip çıkar. Yeni mîr iktidara halkın desteğiyle gelir, ama bu, açık ya da kapalı bir seçimle olmaz. Burada aşiret üyelerinin isteği sözkonusu olduğu gibi, bu eğilimden güç alan yeni mîr adayları içersinde iktisaden güçlü olanlar, iktidara gelirler.

Şayet mîr, paşmirin ayakkabıları getirip önüne konmasında ifadesini bulan darbe hareketi karşısında direnmek isterse, hunhorlarına emir verir. Hunhorlar paşmiri parçalayarak öldürürler ve mîr iktidarına devam eder.

Hunhor: Mîrlerin emrinde her zaman 15-20 tane hunhor (kürtçe olan bu sözcük *kan emen* anlamındadır) vardır. Bunlar, sarayın (divanhanenin) önünde, yanında bekleyen silahlı, hançerli muhafızlardır. Hunhorlar çalışmazlar, giderleri mîr tarafından karşılanır. Hunhorlar, mîrin güvendiği adamlardan seçilir.

Kalûndar: Mîrin, bir-birbuçuk metre uzunluğunda çubuğu ve bir fincan büyüklüğünde lülesi olan *kalun* ya da *sebil* adı verilen piposunu temizler, doldurur, yakar ve pipoyu mirin yatak odasından divanhaneye taşır. Yanında bir torba tütün ve mîr istediği zaman piposuna ateş koymak için altın ya da gümüş maşa bulunur. Bütün görevi bundan ibarettir.

Kasider: Mîrin paralarını yanında taşır ve gerektiğinde mîr hesabına para öder.

Çaycı: Divanhanede semaveri hazırlar, çay ve kahve yapar, ikram eder, su verir.

Pişekâr: Birkaç tanedir. Misafirlere yemek getirip götürürler, divanhaneyi süpürüp, konukların yatağını serer toplarlar. Yemeği kadınlar pişirir. Yemek pişirmek için kadın pişekârlar vardır.

Kapıcı: Konukların ayakkabılarını çıkartmaya yardım eder, ayakkabıları siler, temizler, düzeltir, giydirir.

Laje bej: (sözcük kürtçedir), divanhanenin türkücüsüdür. Mîr istediği zaman türkü söyler.

Divanhanede oyun oynanmaz. Paşmir ve aşiret reisleri, divanhanede yemek yerler, ama mîrin sofrasında yiyemezler. Onlara ayrı sofra kurulur; mîr yemeğini tek başına yer.

Hoca: Mîrin bir hocası vardır. Namaz, ezan, nikâh, ölü yıkama, din dersi vermek gibi işlerle uğraşır. Bazan mîrin çocuklarına din dersi verir.

Kâtip: Mîrin iki katibi vardır. Biri, mîrin hesaplarını tutar, diğeri mîrin açık ya da gizli mektuplarını yazar.

Daroğa (*mübaşir, şağne*): Mîr namına, her köyde bir daroğa bulunur. Bütün vergileri daroğalar toplar. Mîr onların aylığını ya da nafakasını verir.

Hukuk

Mîrin meclisinde, mîrin çağrısı üzerine, mîr, paşmir, aşiret reisleri ve rispî toplanır, herhangi bir mesele hakkında görüşülür ve kararı mir verir.

Mîr, sahip bulunduğu aşiret üyelerinden herhangi birisi

hakkında dilediği cezayı verir. Ölüm cezası verebilir. Ölüm cezası çeşitli şekillerde yerine getirilir. Suçlu, damdan aşağı atılarak öldürüldüğü gibi, hançerlenerek, tüfekle vurularak, asılarak öldürülür. Eli kesilir, kulağı kesilir. Bu cezaları, hunhorlar yerine getirir.

Üretim Araçları Mülkiyeti

Mîrlerin kendi mülkiyetinde bulunan toprakları: Humaro mıntıkasında Sürünüs, Gülenk, Sipindaruk, Şeyhan köylerinin tamamı, Bentür köyünün bir kısmı mîrlerindi. Öteki topraklar, toprağı tasarrufunda bulunduran aşiret reisleri, aşiret üyeleri ve Sadate Nehri ailesinindi.

Gelirleri

Mîrler, aşiretler üzerinde egemenlik kurarak, aşiret reisleri zamanında alınan vergileri kendileri almaya başlamışlardır. Şemdinli aşiretlerine egemen olan mîrler, pısağa, paşmir, aşiret reisleri ve rıspî hariç olmak üzere, diğer bütün aşiret üyelerinden:

a) Zıbare adı altında *angarya*,

b) Kalle (toprak ürünlerinden alınan vergi), muzd (koyun ürünlerinden alınan vergi), goral ya da haksay (koyundan alınan vergi), curum (ceza vergisi) adı altında *vergi*.

c) Kendi topraklarında çalışanlardan deh-dü (onda-iki) adı verilen aynî-ürün olarak *pay* (ürün-rant), alırlar.

Bağımlılık

Mîrin egemenliği altında bulunan aşiret üyeleri (kişi, aile ya da kabile) bulundukları yerden, bir başka yere göçmek için, mîrin iznini almak zorundadır. Mîr razı olmazsa, aşiret üyeleri oturduğu yerde kalır.

Bir kabilenin rıspîsi kendi kabilesiyle, mîrden izin almadan, başka bir mîrin himayesine girebilir. Bu göç, mîrden

gizli olarak yapılır. Himayesine girdikleri yeni mîr, rıspiye para ve mal vererek, onu ödüllendirir.

Bazan da mîr, bir ailenin, bir kabilenin elinden silahlarını, mallarını, koyunlarını, elinde ne varsa hepsini alır ve egemenliği altındaki topraklardan kovar. Kovulanlar başka bir mîrin yanına gittiklerinde, kendilerine silah, koyun, eşya vb. verilir, yerleşmek için köy ve toprak gösterilir.

2. ŞEYHLER DÖNEMİ

Mîr ailesini oluşturan Beyzadeler üçe ayrılıyordu: Sürünüs'te oturan Musabegiler, Bentür'de oturan Bentür Beyleri, Şeyhan'da oturan Şeyhan Beyleri. Her yıl, beylerden biri Nehri'ye gelerek yönetiyordu.

O yıl, Sürünüs beylerinden Musa Bey, mîr idi ve yönetim merkezi olan Nehri'de oturuyordu. Paşmir, mîrin ayakkabılarını, mîrin önüne bırakıyor. Mîr, kalkıyor, ayakkabısını giyerken, hançerini gizlice çekiyor ve paşmiri öldürüyor. Halk, mîri, ailesi ve eviyle birlikte topluyor ve Sürünüs yoluna götürüp bırakıyor (1870).

Daha önce Mevlana Halid'den halifelik alarak, Nehri'de tekke açmış ve bölgede nakşbendi tarikatını yayarak büyük bir kuvvet kazanmış olan Seyit Taha'nın oğlu Şeyh Ubeydullah'ı, bu olaydan sonra, bölgede egemen güç olarak görüyoruz.

Şeyh Ubeydullah misilleme için, sünnileri (şafileri) ayaklandırarak Tebriz'e kadar yürümüş ve İran'da şii kasaba ve köylerini yakıp yıkmıştı.

Bunun üzerine, Van Mutasarrıflığından bir tabur asker, Şeyh Ubeydullah'ı sürgüne götürmek üzere Nehri'ye gelecektir.

Halk, askere karşı gelmek istemiş, ama Şeyh Ubeydullah Padişaha karşı gelmeyi kabul etmemiş, oğlu Seyit Abdulkadir ile birlikte Mekke'ye götürülmüştür (1883). Büyük oğlu Şeyh Muhammed Sıddık, İran'da bulunan dayılarının yanına sığınmış ve daha sonra Nehri'ye dönmüştür.

(Yukarı Katuna'dan Bususin'e götürülen) gelinin yolda konaklayacağı eve getirilişi

Gelinin getirilişi
Önde oyun düzeninde yol boyunca türkü çığıranlar

Gelinin (konaklayacağı Şapatan'da) kadınlar tarafından karşılanışı

Düğünde halay çeken köylüler

Sığır kılından yapılmış topla ve birbirine vurmak amacıyla oynayan gençler (Gerdi Şapatan)

Hazne-Şavırta arası. Ayaklarda "hedik"ler.

14 Mayıs 1964. Şapatan geçidini açan greyderler Şemdinli'de

Narkole Dağında vurulan iki dağ keçisi yavrusu

Kayaya işlenmiş dağ keçisi (Nugaylan yolunda)

İran sınırında yakalanan (kaçak) koyun sürüsü ve atlar, Şemdinli'de satışa çıkarıldığı yerde.

Seyit İslam Geylani ve oğulları, gelinleri, torunları, torunlarının torunları (Diman)

Kadın, gelin, genç kız ve çocuk (Şapatan)

İki küçük kız

Duvar dibinde güneşlenen kız çocuk

Erkek çocuk

Erkek çocuk

Mutfak önünde tavadan yemek yiyen çocuk

Tarlada uyuyan çocuk
(Anne tütün tarlasında.Ağaçların gölgesindeki
salıncak beşikte emzikli çocuğu da var.)

Çocuklar

Yoksul çocuklar (Fakyan)

Seyyar jandarma Tabur Komutanı Piyade Yarbay Rıza Bozkurt
"Şapatan Hatırası"

Şeyhlerin sürgüne götürülmesinden yararlanan mîrler, Şemdinli aşiretleri üzerinde yeniden egemenlik tesis etmeye ve aşiret üyelerinin angarya, vergi, haraç şeklindeki yükümlülüklerini yeniden ödemeleri için halkı zorlamaya başlamışlardır. Mîrler, Sadate Nehri ailesinin topraklarını işleyen köylülerin, şeyhlere, kalle (öşür) verilmesine engel olmak ve kalle ve öteki vergileri kendileri almak istiyordu. Muhammed Sıddık, halkın desteğiyle birkaç yıl içinde iktisaden güçlenerek Nehri'ye gelip oturuyor (1883-1888 arası) ve aşiretlere sahip çıkıyor, tahminen 1910 yılına kadar iktidarı elinde tutuyor.

Muhammed Sıddık döneminde, ailenin iktisadi etkisi ön plana geçmiş ve üretim ilişkilerinde daha ileri bir feodal aşamaya gelinmiştir. Biz, bu bakımdan, Sadate Nehri ailesinin iktisadi yönden en önemli siması Şeyh Muhammed Sıddık dönemini araştıracağız.

Üretim Araçları Mülkiyeti

Sadate Nehri ailesinin, mîrlerin aksine, kendi toprakları çoktu. Aşağıda ayrıntılarıyla belirteceğimiz gibi, Şemdinli topraklarının büyük bir kısmı, Sadate Nehri ailesinindi. Bunun dışında Yüksekova'da birkaç köy, İran'ın Rizaiye iline bağlı Mergever bölgesinin yarısı, Tergever bölgesinin dörttebiri, gene Irak'ta Bradost bölgesinde dört köy. İran'da İşno ilçesinde Şeyhan köyü, Irak'ta Revandız ilçesinin Piresinya bölgesi ve Batas köyü, Suudi Arabistan'da Medine'de bazı tarlaları, bu ailenin mülkiyetindeydi.

Bu tarlalardan (İran'da bulunanların) bir kısmı, Seyit Taha'ya İran Şahı Mehmet tarafından vakıf olarak verilmiştir.[9] Aşiret birliği bozulmuş bulunan Zerza mıntıkasındaki toprakların bir kısmı Şeyh Ubeydullah zamanında, ötekiler

[9] Necip Fazıl Kısakürek, *Altun Halka*, İstanbul, 1960, s. 86-97.

Ayrıca 1908'de İstanbul'da Türk-İran sınır komisyonu tarafından yayınlanmış olan *İran-ı Hududiye'ye Dair* adlı kitapta, "Seyit Taha Hazretlerinin arazisine dair Van mutasarrıflığında bulunan kayıtlar" ifadeleri yer alır; ayrıca bölgeden sağladığımız sözlü bilgiler, belgelerini sağlayamadığımız bu hususu doğrulamaktadır.

Muhammed Sıddık zamanında satın alınmıştır.

Şeyhler, topraklarında çalışan çiftçinin öküzünü, çiftini ve tohumunu veriyor, ürünün yarısını ayni olarak alıyordu. Kendilerine ait olmayan topraklardan ürünün onda-birini alıyor, koyundan vergi almıyordu. Pay ve vergi toplama işini, her köyde bulunan bir çavuş yürütüyordu. Çavuş, kalle adı verilen buğday vergisini topluyor, o köyde depo ediyor ve kışın, bazı durumlarda buğday, o köyün muhtaçlarına dağıtılıyordu.

Toprakları Muhammed Sıddık, altın karşılığında, parasını vererek alıyor ve bu alım-satım işini yazılı olarak kaydediyordu. Muhammed Sıddık'ın önemli işlerini yürüten Seyit İslam Geylani'den naklen iki örnek vereceğiz:

Muhammed Sıddık, Yüksekova'da bir erik bahçesiyle 60 dönümlük su basar bir tarlayı 360 altına almıştır (bu parayı Seyit İslam Geylani satıcıya teslim etmiştir). Katuna köyünde, her yıl tütün ekilen ve verimi ile ünlü olan iki tarla, 100 altın karşılığında satın alınmıştır.

Toprağını satan şahıs, isterse Muhammed Sıddık'ın ortakçısı olarak çalışıyor, isterse bir başka yere gitmekte serbest kalıyordu.

Bölgenin bu yıllarda en önemli geliri, tütündür. Tütün iyi bir fiyatla satıldığı için halk tütün ekimine önem vermiş ve Muhammed Sıddık kendi topraklarında tütün ekimini zorunlu kılmıştır. Muhammed Sıddık, kendi hissesine düşen tütünden başka, (İranlı tacirin köylere girmesini yasaklamıştır), köylünün tütününün dört batmanını 3 altına almış ve bir batmanını 3 altına İranlı tüccara satmıştır. Ortalama fiyatı ile, tütünün kilosu, bugünkü rayiç ile, 75 lirayı bulmaktadır. Tütün verimi ve tütünden sağlanan gelir için bir örnek verelim: ekilir toprağı çok az olan ve şimdi harabe bulunan Metrite köyünü, Şeyh Muhammed Sıddık, Seyit İslam Geylani'ye ortak olarak ektirmiş, bu köyün tarlalarından çıkan tütünü 600 altına satmış (tahminen 1.600 kg. tütün parası) ve Şeyh İslam Geylâni'ye 80 altın vermiştir.

Şeyh Muhammed Sıddık, kendi tarlasında çalışan ortak-

çıdan ayni ürün, bunun dışındaki köylüden kalle (öşür) almış; ama öşürün buğday olan kısmını, genellikle satmamış, gereksinimi olan köylülere dağıtmıştır.

Kendi konağını (bu binanın duvarları şimdi yıkık haldedir), Nehri köprüsünü, Helena geçidinde bir can kurtaran hanını yontma taştan ve harçtan yaptırmıştır. Bu inşaatların ve ayrıca, çoğu kendi tarlaları için olmak üzere, büyük sulama kanallarının yapımında, zıbare çalıştırmıştır.

Tahşir ve Gümrük Vergisi

Bu dönemde, Van Mutasarrıflığına yani devlete ödenen ve *tahşir* denen bir vergi toplandığını görüyoruz. Tahşir vergisini Muhammed Sıddık toplatıyordu. Koyundan alınan tahşir vergisinin ne zamandan beri alındığı ve miktarı, bizim bilgimiz dışında kalmaktadır. Yalnız, Seyit İslam Geylâni'nin anlattığına göre, o zaman Nesturilerin oturduğu Sorasar köyünden o yıla ait olmak üzere üç altın tahşir vergisi alınmıştır. Tahşir vergisi, Nesturi ve müslüman herkese uygulanıyor ve miktarı eşit tutuluyordu. Köyün nüfusuna göre, her köyden, bir ila beş altın kadar vergi alındığı tahmin edilebilir.

Muhammed Sıddık zamanının son yıllarında, Hazne'de kurulan gümrükten İranlı tacire satılan tütün için, tacirden, belirli bir gümrük vergisi almıştır.

Muhammed Sıddık'ın çeşitli işlerini yürüten Seyit İslam Geylâni'nin, Muhammed Sıddık'ın bölgedeki tütünlerin vergilerini iltizam usulüyle satın aldığını, ve bunun karşılığı olan 1.700 altını, Düyun-u Umumiye'ye ödediğini anlattığını geçerken belirtelim.

Şeyhlerin Toprakları

Muhammed Sıddık, tütünden sağladığı servetin önemli bir kısmı ile toprak satın alarak, ailenin topraklarını genişletmiştir. Sadate Nehri ailesinin, Şemdinli aşiretlerinde sa-

hip olduğu toprakları, aşiret mıntıkalarına göre belirtelim:

Zerza aşiret mıntıkasında: Betivu (toprakların bir kısmı şeyhlerindir, diğer kısmı köylülerin kendi topraklarıdır), Şapatan (çoğu şeyhlerindir, bir kısmı Nesturilerindir), Navşar (yarısı şeyhlerindir), Bedgaruk (şeyhlerin toprağı yok, tamamı Nesturilerindir), Şeyhan (bir kısmı şeyhlerin), Galeşk (bir kısmı şeyhlerin), Beybap (tamamı şeyhlerin), Fakyan (tamamı), Girik (bir kısmı), Hazne (tamamı), Kepenek (tamamı), Şavitok (bir kısmı), Şavurte (bir kısmı), Masiro (bir kısmı), Geymane (tamamı), Gare (yarısından çoğu), Metrite (tamamı), Yukarı Katuna (yarısı) Aşağı Katuna (yarısı), Zevka (tamamı), Şikeftan (tamamı), Helena (çoğu Nesturilerin, bir kısmı şeyhlerin), Ballı (bir kısmı Şeyhlerin).

Humaro aşiret mıntıkasında: Derya (tamamı şeyhlerin), Derabani (tamamı), Bembo (bir kısmı), Bentür (tamamı), Dinarta (tamamı), Bay (bir kısmı), Sürünüs (yok), Gülenk (yok), Sipindaruk (yok), Haruna (tamamı), Nerduşe (birkısmı), Balakan (yok), Düri (yok), Tisi (bir kısmı), Meleyan (yarısı), Helenk (yok), Diman (yok), Sorasar (bir kısmı, diğer kısmı Nesturilerin), Nehri (bir kısmı), Bişemsi (yarısı), Begirdi (tamamı), Evliyan (bir kısmı).

Herki aşiret mıntıkasında: Bedeve (tamamı), Betkar (bir kısmı), Nugaylan (tamamı), Herki (yok), Bedav (yok), Deh (yok), Mezre (bir kısmı), Salaran (bir kısmı).

Gerdi aşiret mıntıkasında: Ruya (bir kısmı), Benevik (bir kısmı), Besisun (3-4 tarla), Zerin (Nesturilerindi, Gerdililere kalmıştı), Gerdi Şapatan (yok), Suni (yok), Barevî (yok), Nihova (yok), Çeman (bir kısmı), Derik (yok), Barevi (yok), Begijni (bir kısmı), Kelit (yok), Girana (yok), Rubaruk (bir miktar), Bigalta (yok).

Ticaret

Dağlar çetin, vadiler dar, ekilebilir toprak azdır. Nüfus arttığı ve ekilebilir toprak sınırlı olduğu için, halk, hem pirinç ekimine ve hem de teraslamaya yönelmiştir. Halk, buğ-

day gereksinimini topraklarından karşılayamamaktadır; buğday eksiğini, aşiret dışındaki pazarlardan karşılamak zorundadır.

Buna karşılık, Şemdinli'nin güzel kokulu, açık sarı renkli ve geniş yapraklı kendine özgü tütünü, Irak'ta ve özellikle İran'da ün yapmıştı ve bir ara batmanı üç altına (bugünkü fiyatıyla, kilosu, tahminen 75 liraya) satılıyordu. Üreticiden üç batman tütünü bir yıl önceki fiyatından yarım altın fazlasına Şeyh Muhammed Sıddık satın almış, satın aldığı her batman tütünden, 2,5 altın kâr etmiştir. Halk, genellikle tütün ekmeye başlamış ve hatta Şeyh Muhammed Sıddık, kendi tarlalarında tütün ekimini zorunlu kılmış, bu da ayrıca buğday ekilen alanları yeniden daraltmıştır.

Tütün, pazar için, yani meta olarak üretilmiştir; ama bunun amacı, tüketicinin kendi gereksinimlerinin karşılanmasıdır.

Bugün bir haneli Nehri köyü ile 20 haneli Gare köyü, Şeyh Muhammed Sıddık zamanında gelişmiş birer kasaba idiler. Çeşitli meta alışverişinin yapıldığı dükkanlar; işyerleri ve kahveler vardı.

Ticari ulaşım, Irak'ta Musul, İran'da Rumiye (Rizaiye) arasında işleyen deve ve katır kervanlarıyla yapılıyordu. Değişim, kasabada dükkanlarda ve köylerde, çerçilerle, ürün ile ya da para ile yapılmaktaydı. Dükkan sahipleri genellikle Yahudilerdi ve Nesturi ve müslümanlardan da ticaretle uğraşanlar vardı.

Musul'dan giyim (hazır elbise veya kumaş) eşyası, ayakkabı, çarık, ziynet eşyası (altın, gümüş ziynetler, süslü hançer sapları vb.); Rumiye'den, giyim eşyası, pirinç, buğday, çay, şeker, gaz, pekmez, üzüm gibi yiyecek maddeleri alınıyordu. Aşiretlerin bu dış pazarlara sundukları başlıca ürünler, tütün, bal, ceviz vb. idi.

Zanaat

Bu dönemde, Nehri'de ve Gare'de, ayrıca köylerde zanaa-

tın bir hayli geliştiğini görüyoruz. Terzi, marangoz, demirci, tenekeci, nalbant, keçeci, bezci (iplikleri kendileri eğiriyordu), inşaat ustaları vardı. Zanaatçıların çoğu Yahudi ve Nesturi idi. Yerli halktan ve müslümanlardan da bu mesleklerde çalışanlar bulunuyordu.

Aşağıda göreceğimiz gibi, daha sonra, bu zanaatlar sönüp kaybolmuştur.

3. BAĞIMSIZ AŞİRETLER DÖNEMİ (VE AYNI ZAMANDA AŞİRET BAĞLARININ PARÇALANMAYA BAŞLADIĞI DÖNEM)

Şeyh Muhammed Sıddık zamanında ve 1918 Mondros mütarekesinden sonra bölgeye İngilizler sızmak istemiş, bu arada, 1915'te Şemdinli, Bağdat-Musul-Diyarbakır-Harput-Malatya hattını almak, İskenderun ve Mersin'e çıkmak isteyen[10] Çarlık Rusyası tarafından işgal edilmiş, 1918 ilkyazına kadar Rus işgali altında kalmıştır.

Özellikle Rus işgali sırasında, işgal altında bulunan Zerza mıntıkası halkı Irak'a; Humaro mıntıkası halkı İran'a; işgal altında bulunmayan Gerdi mıntıkası halkı Irak'a göçmüştür. Seyit Abdülkadir ve oğlu Seyit Muhammed'in, 27 Mayıs 1925'te Diyarbakır'da idamından sonra, Nehri'de bulunan Seyit Abdülkadir'in diğer oğlu Seyit Abdullah'ın Türkiye, İran ve Irak'taki taraftarlarını toplayarak Nehri Taburu ile Navşar ve Gerdi Şapatan bölüklerini basmasıyla başlatılan isyan sonucu Gerdi ve Zerza aşiret mıntıkalarında bulunan köyler boşaltılarak, İngiliz işgali altında bulunan Irak'a götürülmüşlerdir.

İsyandan sonra, Sadate Nehri ailesinden isyanı yöneten Şeyh Abdullah, İran'da kendi köylerinde, Seyit Taha (II) ise İngiliz işgali altında bulunan Revandız'da kaymakam olarak kalmıştır.[11]

[10] Mareşal Fevzi Çakmak, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri*, Ankara, 1936. s. 157, 158-159.

[11] Nehri isyanından önce ve sonra İngilizlerle ilişkiler kuran Seyit Taha (II), 1930'dan sonra Irak'tan ayrılarak İran'a geçmiştir. Şah Rıza Peh-

1918 Mondros mütarekesinden sonra, Şemdinli ilçe merkezi olmuştur. İlçe merkezine memurların yerleşmesi, Sadate Nehri ailesinin yurt dışında bulunması, aşiretlerin yerlerini terk ederek muhacir gitmeleri, sonra zamanla teker teker geriye dönmeye başlamaları, aşiretler üzerinde iktidar tesis etmiş olan mîrlerin ve şeyhlerin egemenliklerini yitirmelerine neden olmuş ve aşiretler serbest ve bağımsız hale gelmişlerdir.

Bizim araştırma konumuz olan bu dönemde, aşiret reisliğinin niteliklerinde meydana gelen değişikliği ve aşiret birliğinin çözülüşünü, aşiretleri kısaca gözden geçirerek saptayalım:

(1) *Zerza Aşireti.* – Zerza aşiretinin geçirdiği değişiklik, aşiret bağlarının araştırılması yönünden önemlidir. Çünkü, Sadate Nehri ailesi döneminde, aşiret üyeleri dağılmamakla birlikte *üretim ilişkilerindeki (mülkiyet ilişkilerindeki) değişiklikler*, aşiret birliğinin bozulmasına neden olmuş ve bu aşiret halkı, aşiret bağları bakımından "*Zerza aşireti*" yerine "*Zerza aşiret mıntıkası halkı*" adı ile ifade edilebilecek şekilde değişikliğe uğramıştır.

Mîrler zamanında, aşiret halinde idiler ve aşiret reisliği, Masiro hanları kabilesinden Lâtif Han'a kadar gelmekteydi. Şeyhler zamanında, bu bölge topraklarının çoğunun şeyhler tarafından satın alınması ve aşiret halkının büyük bir kısmının şeyhlere ortakçı-çiftçi olması sonucu, bu aşiret birliği dağılmış ve köylüler, tek tek ve ortakçı şeklinde, Şeyh Muhammed Sıddık'a bağımlı hale gelmiş, aşiret reisi ile aşiret üyeleri arasındaki bağlar çözülmüştür. Yani aşiret birliği, üretim ilişkilerinin temeli olan toprak mülkiyetinde meydana gelen değişiklik ile bozulmaktadır. Bu değişiklikte, Sadate Nehri ailesinin dini etkisi de önemli rol oynamaktadır.

Aşiret merkezi Masiro idi. Reis ailesi bugün Masiro'da oturmaktadır, ama aşiret reisliği gibi bir görevi yoktur. Zerza mıntıkası halkı, bugün, İran'da bulunan Sadate Nehri ai-

levi, Seyit Taha (II)'yı, önce kabul etmiş, sonra kendi köyünde oturmaya mecbur etmiş ve halk arasındaki söylentiye göre, onu zehirleterek öldürtmüştür.

lesine, bu ailenin topraklarının rantını vermektedir. (Ama Sadate Nehri ailesi, durumunun iyi olduğunu söyleyerek, bu rantı birkaç yıldır köylülere bağışlıyordu.)

(2) *Humaro Aşireti.* – Humaro aşiret reisleri, Abbasiler kabilesinden gelmektedir. Mîrler, toprak bakımından Sürünüs, Gülenk, Sipindaruk köylerinin tamamına ve Bentür'ün bir kısmına sahiptiler, ve bu topraklar, aile bünyesindeki bölünmelerle parçalanmıştı. Zamanla ailenin Sürünüs, Bentür, Şeyhan gibi üç beyliğe ayrılması ve aile içindeki sürekli savaşım, mîrler iktidarının daha kolay yıkılmasına neden olmuştur. Bugün, aşiret reisi (Cumhuriyetten sonra bazı toprakları kendi üzerine tapulatarak daha geniş topraklara sahip olan) İbrahim Han Töre olmakla birlikte, Bentür'de Mustafa Töre, Sürünüs'te Feyzullah Töre, kendi köylerinde egemenlik tesis etmişlerdir. İktidarları, aşiret içinde parçalanmıştır. Örneğin Feyzullah Töre, Sürünüs'ten İbrahim Han Töre'ye zıbare vermemekte, bu köyden kendisi zıbare almaktadır. Yani angarya kurumu yaşamakla birlikte, iktidar bölgeleri bölünerek küçülmektedir.

(3) *Herki Aşireti.* – Aşiret reisi ailesi Mala Şirı kabilesindendir. Türk-Irak sınırının belirlenmesinden sonra Herki aşiret reisi Hüseyin Ağa, Irak tarafında kalmıştır. Kendisinin geniş toprakları olmadığı için, aşiret üzerinde de önemli bir etkisi yoktur. Özellikle Molla Mustafa'nın Sovyetler Birliği'ne sığınmasına neden olan İngiliz ezme hareketi sırasında, Molla Mustafa Berzani'ye karşı çalıştığı için, Molla Mustafa Sovyetler'den dönünce, Hüseyin Ağa İran'a kaçmış ve oğulları da Irak'a, kendi köylerine dönememiştir.

Aşiret reisi kabilesinden olan Nugaylanlı Ahmet Gündoğan, aşirete sahip olmak istemiş, ama mali bakımdan güçsüz olduğu için aşiret üzerinde egemenlik kuramamıştır.

Buna karşılık, kirmanç olan ve Betkâr'da toprakların beşte-ikisine sahip bulunan Ahmet Tekin, maddi bakımdan ve idari yönden aşiret reisliği görevlerinden bazılarını (konuk ağırlamak gibi), fiilen yerine getirmeye başlamış ve Şemdinli bölgesinde bulunan Herki köyleri kabile rıspîleri,

aşiret reisliğine Ahmet Tekin'i seçmişlerdir. Zerza aşiretine göre, burada önemli bir fark vardır. Zerza aşiretinde, aşiret reisi ailesi aşiret içinde bulunduğu halde, toprak mülkiyeti ile birlikte, aşiret birliği dağılmış; ama Herki aşiretinde, toprak mülkiyeti değişmediği için, aşiret reisi ailesi kendi aşiretine dönmediği halde aşiret birliği dağılmamış ve aşiret, kendisine bir kirmancı reis olarak seçmiştir.

(Ahmet Tekin, zenginliğinin esasını koyundan sağlamaktadır. 500-600 koyunu vardır. Aşiret üyelerinden vergi alamamakta, kimseyi zıbare olarak çalıştıramamaktadır. Ama aşiretten her ev, 3-5 koyununu kışın beslemektedir.)

(4) *Gerdi Aşireti.* – Gerdi aşiret reisleri, Beyzadeler kabilesindendir. Mîr'dirler ve şimdi iki ayrı aile oluşturmaktadırlar. Bu iki ailenin sahip olduğu topraklar, Gerdi Şapatan'ın ve Nihova'nın tamamı, Benevik, Besusin ve Zerin'in bir kısmıdır. *Ahmet Kayran* ve *Fettah Ercan*, bu iki ailenin bugünkü temsilcileridir.

Görülüyor ki, Şemdinli'de mîrler ve şeyhler döneminden sonra, Zerza aşiretinde, aşiret birliği bozulmuş, Herki aşireti reissiz kalınca yeni bir reis seçilmiş, Humaro ve Gerdi aşiretleri önce reislik bakımından ve dolayısıyla aşiret iç bünyesinde bölünmeler göstermiştir. Aşiretlerdeki bu değişikliğin maddi temeli, başta toprak olmak üzere, üretim araçları mülkiyet sahipliğine bağlıdır.

Toprak

1915 Rus işgalinden sonra, bölgeden göçen halk köylerine tamamen dönüp yerleşmeden, 1925 Nehri İsyanı meydana gelmiş ve Zerza aşireti ile Gerdi aşireti halkı, yeniden Irak'a taşındığı için bu bölgedeki topraklar bir süre boş kalmıştır. 1933 Genel Af Yasasından sonra halk peyderpey köylerine dönerek, yerleşmeye başlıyor. Aileler, toprakları, eskiden olduğu gibi ekip biçiyorlar.

1918'e kadar bölgeye devlet memuru gelmediği için, toprakların tahriri sözkonusu olmamıştı; toprak tespit komisyo-

nu bölgede çalışmaya başladığı zaman, halkın elinde, yüzyıllardır ekip biçtiği toprakların tapusu yoktu. Ayrıca, halkın önemli bir kısmı, Irak'a ya da İran'a göç etmiş durumdaydı, yani topraklarının başında bulunmuyordu. Şeyh Muhammed Sıddık'a ait alım satım tutanakları ve Nesturilere ait birkaç tarlanın tapusu olmakla birlikte, genel olarak, toprakların tapusu yoktur.

Mal müdürü, vergi memuru ve köyün ileri gelen iki kişisinden kurulu bir toprak tespit komisyonu tarafından,[12] tapusuz olan topraklar saptanarak hazineye kaydedilmeye başlanmıştır. Yüzyıllardır aşiret ve ailelerin mülkiyetinde olan topraklar, hazine toprağı olarak kaydedilmiştir. Tespit komisyonu, toprağı çok olandan alıp, topraksıza vermek yetkisine sahip değildir.[13] Komisyon, toprağı ve toprağı tasarruf edenleri saptamakta, ve ürünün onda-biri esasına göre, *ecr-i misil ve icar*[14] adı altında toprak rantı, devlet adına tahsil edilmektedir.

Bugünkü durumuyla, toprağın önemli bir kısmı devlete, yani hazineye aittir; aşiret reisi dahil çiftçiler, toprağı tasarruf hakkına sahiptir. Tasarruf hakkı, miras yoluyla varislerine intikal eder ve bölünür, ama bu topraklar alınıp satılamamaktadır.

Daha sonra çıkmış olan bir yasayla[15] belediye sınırları içinde olan topraklar hazineden belediyeye geçmiş, ve Şemdinli ile Bedgaruk'ta bulunan arsa niteliğinde hazine malı topraklar, belediyenin malı olmuştur. Belediye, toprağı, arsa olarak satışa çıkarmaktadır. Gene bu arada, bazı köylerde, hazine tarafından tespiti gecikmiş bazı toprakların tapuları-

[12] Bu komisyon, 6333 ve 6335 sayılı 9.3.1954 günlü yasayla kurulmuştur.

[13] Toprak tevzi komisyonu, 4753 sayılı ve 11.6.1945 tarihli Çiftçiyi Topraklandırma Kanununun 5602 sayılı kanun ile değişik şekline göre düzenlenmektedir ve bu komisyon Şemdinli'ye henüz gelmemiştir.

[14] İcar, yıllık alınan vergidir. Ecr-i misil, on ve on yıldan fazla bir süre için vergi alınmamışsa, bunun geçmiş yıllara ait vergisinin 5 yılı ecr-i misil adı ile, son beş yılı icar adı ile alınır.

[15] Hazineden belediyeye terk edilecek arazi ve arsalar hakkındaki 7367 sayılı ve 29.7.1959 günlü yazı.

nı çıkarttıranlar da olmuştur.

Meta Üretimi ve Ticaret

İşgal ve isyan sonunda bölge, uzun süre harabe olarak kalmış, tütün üretimi çok azalmış ve Şemdinli tütünü, özellikle, İran'daki tiryakilerini yitirmeye başlamıştır. Bu arada, gelişen dünya pazarı ortasında bulunan İran'a, İngiliz ve Amerikan sigaralarının sokulmuş olması, işlenmemiş Şemdinli tütününü ikinci plana itmiş, ve tütün fiyatlarını da dünya fiyatları rayicine göre düzenlemiştir. İlçe merkezi olarak devlet kurumlarının göreve başlaması İran ve Iraklı tacir ile aşiretler arasındaki ticareti güçleştirmeye başlamış ve tacir, sınırlardan içeri girmekte güçlük çektiği için, serbest alışveriş yapamaz olmuştur. Sonuç şudur: kilosu ortalama 75 lira olan tütün, 20 liraya kadar düşmüş, ayrıca Tekel İdaresine belli bir kısmını 6-8 lira üzerinden (dört-beş yıldır 10-20 liraya kadar alınmaktadır) satmak zorunda bırakılması, tütün fiyatları ortalamasını daha da düşürmüştür. Bu durumda halk, "tütünden eskisi gibi pek bir menfaat göremeyince", tütün ekimini geri plana itmiştir. Biz Şemdinli'de iken, Tekel İdaresinin aldığı tütün, toplam olarak 80 bin lira civarındaydı, ve kaçak olarak satılanlarla birlikte hesap edildiği zaman, tütünden nüfus başına 15-20 lira gibi çok küçük bir gelir sağlanıyordu.

Tütünün yerini, bu dönemde, koyun üretiminin aldığını görüyoruz. Meta üretiminde koyunun ön plana geçmesi, üretim ilişkilerinde, aşiret üyelerinin serbestliğini azçok arttırmıştır.

Bu dönemde, Şemdinli halkının dış (İran ve Irak) ve iç (Şemdinli) pazarlarda satın aldığı metaların başlıcaları şöyledir:

Dış pazarlarda satılan ürünler: *Koyun, tütün, bal, ceviz, peynir, yapağı.*

İç pazarda satılan ürünler: *Tütün* (Tekel İdaresi), *bal, ceviz, peynir, ot* (askeri birliklere).

Dış pazardan aldıkları ürünler: *Gazyağı, çay, kakao, kahve, kadife, radyo, semaver, ipek halı, sigara kağıdı, cep feneri, ayna* vb..

İç pazardan aldıkları ürünler: *Un, tuz, lastik ayakkabı, şeker, bez, basma, demir araç ve gereçler* vb..

Satılan ürünlerin bir kısmı (koyun, tütün) meta olarak üretilmekte, bir kısmı ise ürün fazlası olduğu için satılmaktadır.

Değişim, içerde, sınırda, sınır dışında olmak üzere, ürün ve para ile yapılmaktadır.

İçerde, artık eski kasabalar olan Nehri ve Gare, küçücük birer köy haline gelmişler, bu kasabaların yerini, ilçe merkezi Şemdinli (eski adıyla Navşar) almıştır. Şemdinli'ye yurt içinden un, tuz, şeker, giyecek eşyası, lastik ayakkabı vb. getirilir ve burada satılır. Burada Tekel ve tacirin aldığı ürünler, tütün, bal, ceviz, vb. dir. Ayrıca Siirt içinden, İran'dan gelen çerçiler, giyecek eşyasından iğne ipliğe kadar çeşitli emtiayı, köylerde, ürün ile değişirler.

Musul ve civarından gelen genellikle Çin (kadife, ipek hah, ayna, cep feneri vb.), Hint (çay), İngiliz ve Amerikan (radyo, teyp, jilet, sigara kağıdı vb.) kökenli emtia, sınırdaki köylerde (Herki) azalmış olan dükkanlarda satılmaktadır.

Koyun, Tekelden kaçırılabilen tütün, bal, ceviz, peynir, yapağı vb. ise, genellikle, İran'a, Rizaiye ve çevresine, üretici tarafından götürülmekte ve orada satılmaktadır.

Zanaat

Şeyhler döneminde, Nehri'de ve Gare'de görülen terzi, marangoz, demirci, tenekeci, nalbant, keçeci, bezci vb. gibi zanaatlar sönmüş, kaybolmuştur. Şemdinli'de bugün, gene dışardan gelmiş bir nalbant, yazın gelip kışın giden iki tenekeci ve sobacı, Derebani'ye yerleşmiş Tokatlı bir marangoz vardır. Bezciler ise, genellikle, ulaştırma olanaklarının daha zor olduğu köylerde görülür, gerek sayıları, gerek yaptıkları iş, çok küçüktür.

Herki aşiretinden olup, yeni sınır dolayısıyla Irak'ta kalmış olan Diri'de ve Herguş'da bez ve şelişepik, Türkiye tarafında Bedav'da, Nerduşe ve Şemdinli'de şelişepik sipariş üzerine evlerde dokunur; kadın erkek karışık dokumaktadır. Nerduşe'de ise şelişepiği yalnızca Mişo adlı biri dokur.

Halı, kilim ve çorabı, kadınlar kendi kullanımları için dokurlar; fazla dokurlarsa satarlar.

Üretim Araçları Mülkiyeti

Mîrler döneminde, toprağa, mîr, aşiret reisleri ve aşiret üyeleri sahip bulunuyordu; yalnız mîrlerin ve aşiret reislerinin toprakları daha genişti ve aşiret üyelerinden bir kısmının toprağı yoktu. Toprak, köy ve aşiret birliğinin ortak mülkiyetinde değildi. Ama toprağın tasarruf hakkını elinde bulunduran aileler, mîr istediği zaman bu toprakları terk ederek mîrin emrine bırakıyorlardı.

Şeyhler zamanında, toprak mülkiyeti aynı şekilde devam etmekle birlikte, satın alma yoluyla bazı köy toprakları şeyhlerin mülkiyetinde toplanırken, aşiret üyelerinin çoğu topraksız kalmaktaydı. Sadate Nehri ailesi mensupları, toprağı o güne kadar tasarrufunda bulunduran ailelerden satın alarak mülk edindiğine göre, şahıslar, aşiret törelerine göre, toprağın çıplak mülkiyetinin de sahibi kabul edilmekteydi.

Bugün ise, başlangıçta tapu memuru bulunmayan ve komisyon çalışması sırasında yurtdışında göç halinde bulundukları için topraklarının sahibi görünemeyen ailelerin toprakları, hazine adına kurulan komisyon tarafından, sahipsiz topraklar kabul edilerek hazinenin mülkiyetine geçirilmiştir.

Çift hayvanı, tezgah vb. gibi diğer üretim araçları da şahısların mülkiyetindedir. Şeyh Muhammed Sıddık zamanında, kendi toprağında çalışanların öküz, tezgah ve tohum gibi üretim araçları yoksa, bunları, toprak sahibi olan Muhammed Sıddık karşılıyordu. Bugün de aşiret reislerinin bazıları, kendi topraklarında çalışanların tohum ve tezgahlarını

vermektedir.

Bunların dışında, gerek mirler zamanında, gerek şeyhler zamanında, koyun ve diğer hayvanlar özel mülktü; kadınların ve erkeklerin yaptıkları el zanaatları araçları özel mülktü.

İşbölümü

Doğal İşbölümü: Doğal işbölümü, kadın ile erkek arasındaki işbölümüdür. Şemdinli aşiretlerinde kadın ile erkek arasında işbölümü vardır. (Ayrıntıları, röportajda, "Aşiretlerin Anatomisi" bölümünde anlatıldı.)

Toplumsal İşbölümü: Toplumsal işbölümü, özellikle köy ile kasaba, ve tarım ile sanayi ayrımı, Şeyhler döneminde belirmeye başlarken, bu dönemi takip eden siyasi ve askeri olaylar yüzünden nüfusun azalması, halkın yeniden yoksullaşması, zanaatçılığın kaybolmasıyla birlikte geriliyor. Sınai gereksinimlerini karşılayabilmek için, Musul ve Rizaiye gibi, yerel birimin dışındaki pazarlarla bağlantı kurmak zorunda kalıyorlar. Yani kendine yeterli bir ekonomiye, zanaat ve tarımın içiçe geçtiği bir ekonomiye sahip olmadıkları için, gereksinimlerinin bir bölümünü, yerel birimin dışından sağlamak durumundadırlar.

Aşiretlerde, tütün ve koyun, satmak için üretilmekle birlikte, üretim, üretim birimi olan aile içinde yapılır; aynı zamanda ailenin çeşitli gereksinimleri, kendi ürettikleri ürünlerden karşılanır.

Üretim açısından, gerek aile içinde, gerek köy ve gerek aşiret içinde işbölümü gelişmemiştir. Örneğin koyun ve tütün, bütün aşiretlerde, bütün köylerde ve her evde üretilir. Ayrıca, evin bütün üyeleri, koyun ve tütün üretiminde çeşitli görevler yüklenirler.

Toplumsal Katmanlaşma

Şemdinli aşiretleri, toplumsal katmanlaşma bakımından

değişik dönemlerde, bazı farklılıklar gösterir.

1) Mîrler döneminde toplumsal katmanlaşma şöyle idi: a) Mîr, b) paşmir, c) pısağalar, d) aşiret reisleri, e) rıspîler, f) kabile reisleri, g) kirmançlar.

2) Şeyhler döneminde toplumsal katmanlaşma şöyle idi: a) Şeyh, b) Sadate Nehri ailesi, c) mîrler (Humaro ve Gerdi reisleri), aşiret reisleri (Herki ve Zerza aşiret reisleri), d) pısağalar, e) rıspîler, f) kabile reisleri, g) kirmançlar.

3) Bağımsız aşiretler döneminde, yani şimdi, toplumsal katmanlaşma şöyledir: a) mîrler (Humaro ve Gerdi aşiret reisleri), aşiret reisleri (Herki aşiret reisi, Zerza aşiret reisliği kaybolmuştur), b) pısağalar, c) rıspîler, d) kabile reisleri, e) kirmançlar.

Bu toplumsal öğeler arasında, üretim ilişkileri bakımından, egemenlik ve üstünlük şöyledir:

Mîr, (paşmir, pısağa, rıspî ve aşiret reisleri hariç), diğer aşiret üyelerini zıbare olarak (emek-rant) çalıştırır; paşmir, (pısağa, aşiret reisleri hariç), aşiretin diğer üyelerinden, toprak ürünlerinden ve koyundan vergi (artı-ürün) alır. Bu dönemde, egemenliği altına aldığı aşiretlerde, aşiret reisi (ya da Gerdi mîri) kendi topraklarında çalışanlardan aldığı pay dışında, kendi aşiret üyelerinden ayrıca toprak ve koyun vergisi alamaz.

Şeyh, konağının yapımı, köprü, cankurtaran binası ve su kanalları için halkı zıbare (emek-rant) olarak çalıştırmıştır. Toprak rantını, ürün-rant olarak almakta; hayvan vergisi, tahşir vergisi adı altında devlete ödenmek üzere vergi toplamaktadır. Geniş topraklarında ortakçılar bulunmakta ve ortakçı çiftçinin ürettiğinden yarıyarıya pay alınmaktadır.

Bağımsız aşiretler döneminde:

Aşiret reisi, pısağaları zıbare olarak çalıştıramaz, vergi alamaz, bunlar aşiret reisinin kolları sayılır; kabile reislerini zıbare olarak çalıştıramaz, bazı yönetsel işlere koşabilir, kabile reislerinden vergi alır; rıspîleri zıbare olarak çalıştıramaz, vergi alır; kirmançları bütün işlerde çalıştırabilir, zıbare alır, her türlü vergiyi alır.

Pısağa hiç bir vergi alamaz, bazıları, bulundukları yerde birkaç kirmancı zıbare olarak çalıştırır.

Kabile reisi, hiç bir vergi alamaz, kendi kabilesinden birkaç kirmancı zıbare olarak çalıştırabilir.

Rıspî, vergi ve zıbare alamaz.

Kirmanç, hiç bir şey alamaz ve kabile reisine, bazan pısağaya ve genel olarak aşiret reisine ya da mire ayda üç gün (onda-bir) zıbare olarak çalışır, bütün yükümlülükleri yerine getirir.

Genel olarak mîrler (ailesiyle birlikte), şeyhler (ailesiyle birlikte), pısağalar (aileleriyle birlikte), aşiret reisleri (aileleriyle birlikte), kabile reisleri (şahıs olarak), rıspîler (şahıs olarak) çalışmamaktadırlar.

Mîrler ve daha sonra aşiret reisleri, angaryayı ve vergileri, toplumsal konumları dolayısıyla doğrudan üretici olan köylüden alırlar ve kendileri maledinir. Bunu, kişisel giderleri için tüketirler, artanını servet olarak biriktirirler.

Şeyhler ise, aşiret törelerinden bazılarını yürütmekte, ama aynı zamanda toprak satın almaktadırlar. İdari egemenlikleri dolayısıyla aşiret üyelerinden vergi, toprak sahibi olmaları dolayısıyla ortakçı köylüden rant alırlar. Şeyhlerin elinde toplanan servet, toprak alımına; tütün üretimi için ticarete yatırılmakta ve servet olarak biriktirilmektedir.

Üretime katılma açısından egemen sınıf olan feodallerden (mîrler, şeyhler, aşiret reisleri) ayrı olarak, diğer sınıflar şöyledir:

Toprak sahibi küçük köylüler: Kendi topraklarında çalışanlar, az ya da yetecek kadar toprak sahibi olan ve içlerinde kirmançların da bulunduğu aşiretin diğer üyeleridir. Bunlar, bir miktar toprağa ve diğer üretim araçlarına sahiptirler. Koyunculuk, arıcılık yapmakta ve evlerde el zanaatlarında da çalışmaktadırlar. Tarım ve hayvancılıktan elde ettikleri ürünlerden mire ya da aşiret reisine vergi vermekle ve ayrıca (kabile reisleri, rıspîler hariç) angarya olarak, çalışmakla yükümlüdürler. Toprak sahibi küçük köylüler, bu bakımdan feodal bağımlılık altındadırlar.

Artı-emeğin bir kısmını ürün ya da emek olarak mire (şeyhe ya da aşiret reisine) vermekle birlikte, her üye kendisi için bir miktar ürün ya da servet biriktirebilecek serbestliğe de sahiptir.

Ortakçı köylüler (*az topraklı ve topraksız köylüler*): Mîrler döneminden beri, genellikle kirmançlar arasında topraksız köylüler çoğalmıştır. Şeyh Muhammed Sıddık zamanında, öşür (hayvansal ürünlerden alınmamak şeklinde) bazı yönleriyle tadil edilmiş ve angarya ayda üç gün (onda-bir) değil, işin durumuna göre istenmeye başlanmış ve oldukça azalmıştı. Buna karşılık Muhammed Sıddık, her yıl elinde biriken servetin bir kısmıyla, küçük köylünün toprağını satın aldığı için köylülerin önemli bir kısmı, kısa zamanda topraksız hale gelmiş ve topraksız kalan köylüler, Muhammed Sıddık'a ortakçı girmişlerdir. Bunların tohum ve tezgahları, Muhammed Sıddık tarafından karşılanmaktaydı.

Yani, ortakçı köylü, genellikle üretim araçlarından yoksundur.

Zanaatçılar: Özellikle Şeyh Muhammed Sıddık zamanında Nehri ve Gare'de zanaatçılar görüyoruz. Bunlar, aşiretlerin dışında meydana gelen olayların etkisi altında kaybolmuşlardır. Dış saldırıların ulaşamadığı bazı köylerde, başta bezcilik olmak üzere, bazı el zanaatlarının yaşadığını görmekteyiz.

ŞEMDİNLİ KÖYLERİ

ESKİ VE YENİ ADLARI,* AŞİRET BÖLGELERİ

	Eski / Yeni Adı		Aşiret Bölgesi	Mir, Aşiret, Kabile Ailesi
1.	Balakan	(1)	Humaro	
2.	Ballı	(1)	Zerza	
3.	Bay / *Çevre*	(2)	Humaro	Abbasi Bayi Kabile Ailesi
4.	Bedav / *Ayranlı*	(1)	Herki	Herki Mala Zahir Kabile Ailesi
5.	Bedevi / *Beyyurdu*	(2)	Herki	
6.	Bedgaruk	(2)	Zerza	(N / T**)
7.	Begijni	(1)	Gerdi	
8.	Begirdi	(3)	Humaro	
9.	Bembo	(4)	Humaro	Abbasi-Mal Mela Bembo Kabile Ailesi
10.	Benevik	(2)	Gerdi	Gerdi Beyzade (Mir) Ailesi
11.	Bentür / *Çubuklu*	(5)	Humaro	Abbasi-Bentür Beyleri Ailesi
12.	Beravi	(3)	Gerdi	Gerdi Koçbega Kabile Ailesi
13.	Beroj	(4)	Gerdi	Gerdi Beroji Kabile Ailesi
14.	Beruh / *Anadağ*	(5)	Gerdi	
15.	Besusin / *Ortaklar*	(6)	Gerdi	Gerdi Beyzade (Mir) Ailesi
16.	Betivu	(3)	Zerza	
17.	Betkar / *Uğuraçan*	(3)	Herki	
18.	Beybap	(4)	Zerza	
19.	Bezeni	(4)	Herki	
20.	Bigalta	(7)	Gerdi	
21.	Biskan	(8)	Gerdi	Gerdi Koçbega Kabile Ailesi
22.	Bişemsi	(6)	Humaro	
23.	Çeman	(9)	Gerdi	
24.	Deh	(5)	Herki	Abbasi Mal Mela Bembo Kabile Ailesi
25.	Derabani	(7)	Humaro	
26.	Deravi	(8)	Humaro	
27.	Derik	(10)	Gerdi	
28.	Derya	(9)	Humaro	
29.	Diman	(10)	Humaro	Seyit Ailesi
30.	Dinarta	(11)	Humaro	
31.	Düri	(12)	Humaro	(N***)

32. Evliyan ..... (13) Humaro
33. Fakyan ..... (5) Zerza
34. Galeşk ..... (6) Zerza
35. Gare ..... (7) Zerza
36. Gerdişapatan / *Gelişen* (11) Gerdi ..... Gerdi Koçbega Kabile Ailesi
37. Geymane ..... (8) Zerza
38. Girana /*Umurlu* ..... (12) Gerdi
39. Girik ..... (9) Zerza
40. Gülenk / *Korgan* ..... (14) Humaro .... Abbasi Mirleri Musabegiler Ailesi
41. Hanyimela ..... (10) Zerza ..... Zerza Mal Mela Sori Kabile Ailesi
42. Haruna / *Güzelkonak* .. (15) Humaro
43. Hazne ..... (11) Zerza ..... (N?****) Harabe
44. Helena ..... (12) Zerza ..... (N/T)
45. Helenk ..... (16) Humaro
46. Herki / *Meşelik* ..... (6) Herki ..... Herki Mala Zahir Kabile Ailesi
47. Kaleşk / *Günyazı* ..... (13) Zerza ..... Zerza Mal Mela Sori Kabile Ailesi
48. Katuna (Aşağı) ..... (14) Zerza
48. Katuna (Yukarı) / *Kayalar* (15) Zerza
49. Kelit / *Koçyiğit* ..... (13) Gerdi
50. Kepenek ..... (16) Zerza
51. Masiro ..... (17) Zerza ..... Zerza Reisi Masiro Hanları Ailesi
52. Mavan ..... (14) Gerdi
53. Metrite ..... (18) Zerza ..... Harabe
54. Meleyan ..... (17) Humaro
55. Mezre / *Boğazköy* ..... (7) Herki
— Navşar ..... — Zerza ..... Şemdinli İlçe Merkezi
56. Nehri / *Bağlar* ..... (18) Humaro
57. Nerduşe ..... (19) Humaro
58. Nihova ..... (15) Gerdi ..... Gerdi Beroji Kabile Ailesi
59. Nugaylan / *Konur* ..... (8) Herki ..... Herki Aşiret Reisi Mala Şirı Ailesi
60. Rubaruk ..... (16) Gerdi ..... Gerdi Koçbega Kabile Ailesi
61. Ruya ..... (17) Gerdi
62. Salaran / *Yaylapınar* ... (9) Herki
63. Sipindaruk ..... (20) Humaro
64. Sorasar ..... (21) Humaro .... (N/K)

65.	Sori	(19)	Zerza	Zerza Mal Mela Sori Kabile Ailesi
66.	Suni	(18)	Gerdi	
67.	Sutuni	(10)	Herki	
68.	Sürünüs / *Öveç*	(22)	Humaro	Abbasi Musabegi Sürünüs Beyleri Ailesi
69.	Şapatan / *Altınsu*	(20)	Zerza	(N/K)
70.	Şavırta (Şavurte)	(21)	Zerza	
71.	Şavitok	(22)	Zerza	
72.	Şeyhan	(23)	Zerza	Abbasi Şeyhan Beyleri Ailesi (Harabe)
73.	Şikeftan	(24)	Zerza	
74.	Tisi	(23)	Humaro	
75.	Zerin	(19)	Gerdi	(N/T)
76.	Zevka	(25)	Zerza	
77.	Zizan*****	(11)	Herki	Herki Aşiret Reisi Mala Şirı Ailesi

*İçişleri Bakanlığı İller İdaresi Genel Müdürleri, *Köylerimiz*'e yazdıkları "Önsöz"lerde, 10 Haziran 1949 gün ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanununun 11 Mayıs 1959 gün ve 7267 sayılı kanunla değiştirilen 2. maddesinin D fıkrasında yer alan "Türkçe olmayan ve iltibasa yer veren köy adları, ... İçişleri Bakanlığınca değiştirilir." hükmü gereğince, "yaklaşık 12.000 köy adı"mn "Yabancı Adları Değiştirme Komisyonu" tarafından "Türkçe adlarla değiştirildiğini ve kullanıma konduğunu" belirtiyorlar. (Bkz: "Önsöz", *Köylerimiz*, Ankara 1968.)

Sözkonusu yasanın yayınından sonra, eski ve yeni köy adlarını içeren iki kitap yayınlanmıştır: (1) *Köylerimiz* (*1 Mart 1968 Gününe Kadar*) ve (2) *Köylerimiz 1981*. Her iki kitapta da Şemdinli'ye bağlı 20 köyün yeni adı yer almaktadır. Bunlar, yukardaki sıralamada eski adların yanma ve italik dizilerek belirtildi. "Haruna"nın yeni adı "Güzelkonak"ı, Hakkı Töre'nin bana bıraktığı adresten saptadım.

**N/T, (Birinci Dünya Savaşından önce) tümü Nesturi;
N/K, (Birinci Dünya Savaşından önce) Nesturi ve Kürt karışık.

***N (Bachmann, 1913'te, Düri'den kayalar arasındaki Nesturi Kilisesinin fotoğrafım veriyor.)

****N? (Layard, 1853, s. 378'de: Butemo (Betuvi?), Bedevi, Bebabi (Beybap?) ve Helena'yı Nesturi köyleri, Katuna'yı Nesturi ve Kürt karışık gösteriyor. Şemzdinan bölgesinde öteki Nesturi köyleri şunlar: Susaseri (Sorasar), Hallan (Helenk?), Teis (Tisi?), Nerduşe, Tallana (?), Haruna, Serdost (?), Deriean (Derebani?), Sürünüs, Derya, Mar İsho (?), Begirdi, Bentür.

*****Evliyan dışında öteki köy adlarının tümü sessiz harf ile başlıyor. 22 köy adı ile "B" harfi ilk sırada yer alıyor.

EK NOT: Humaro ve Gerdi aşiretleri "mir/bey"; Herki ve Zerza aşiretleri "aşiret reisi" hiyerarşisinde.

EKLER

ŞEMDİNLİ

B. NİKİTİN

THE ENCYCLOPAEDIA OF ISLAM
LONDON 1934

ŞEMDİNLİ, Kürtçe NAW ÇIYA (dağlar arası) adıyla da bilinir; Van Vilayetinde Hakkari Sancağının kazası olup Orta Kürdistan'ın en az incelenmiş bölgelerinden biridir. Sınırları: Kuzeyde, Gevar [Yüksekova] kazası; güneyde, Bradost ve Barzan (Revandız bölgesi); batıda, Oramar (Gevar sancağının nahiyesi); doğuda, Urmiye'ye bağlı Fars bölgeleri: Deşt, Margevar ve Uşnu. 37° ve 38° Kuzey ve 44° ve 45° Doğu (Greenwich) arasında yer alır. Şemdinli üç nahiyeye bölünmüştür: 1) Nehri ile birlikte Zerzan: bir Kaymakamın yönetsel merkezi ve oturduğu yer; 2) Humaru; Benbo ya da Surunis'teki bir müdürün konutuyla birlikte; 3) Gerdi Heriki (Herki); Betkâr'daki müdür. Gerdi üç bölüme ayrılır: a) Gerdiye Boroza (güneşe karşı); b) Gerdiye Nevpar (orta); c) Gerdiye Bin Çıya (dağın altında). Nüfusun büyük çoğunluğu Kürttür ve küçük bir hıristiyan (Nesturi) azınlık vardır. 1914'te yaklaşık 13.000 Kürt ve 2.000 hıristiyan idi. Şemdin-

li Kürt aşiretleri, Herki, Gerdi ve Şemdinan'dır. Bu sonuncusu Zerza ile Humaru'ya ayrılır. Her kabile, güçlü Nehri şeyhleri (Sadate Nehri) ailesinin gücüne boyun eğer ve otoritesini tanır [aşağıya bkz.]. Şemdinli'de 126 köy vardır. Kürt toponomisinin önemi bakımından burada başlıca grupları vermek yararlı olabilir: Nahiye Humaru: Nehri, Benbo, Surunis, Bay, Diman Sufla, Melene Humaru, Begirdi, Avliyan; Nahiye Zerzan: Garo, Masiru, Helana, Novşâr (Benarve), Hezna, Sararu, Ribunis; Nahiye Gerdi: G. Baroza, Nehava, Isiyan, Beruh; G. Nevpar: Biskan, Zet, Mavan; G. Bin Çıya: Sune, Gerdi Şapatan, Basusin, Zeviya Rezi, Begur, Şervenân, Kelid; Nahiye Herki: Bitkar, Nefsi Herki (Şiva Herki ortak adı altında üç köy içerir: Gunda Zeri, Kerespani, Zizani), Bedav, Stuni, Dıri, Bigalte, Sat.

Yukardaki adlarla ilgili birkaç gözlem: Nehri adı konusunda, bu adın *Nairi* ile bağlantılı olduğu öne sürülür (Minorsky, *Zap. Vost. Otd.*, xxiv, 1917, p. 157). Bu ad, ona göre, buraya, yakın bir tarihte hıristiyanlarca verilmiştir. Delattre ("Esquisse de géographie assyrienne", *La Revue des Questions Scientifiques,* Temmuz 1883), Nehri'nin yeri konusunda, "Asur coğrafyasının incelenmesi bakımından büyük önemi olduğundan" uzun uzadıya açıklamalar yapmaktadır. Delattre, Van ve Urmiye göllerine, sırasıyla, Yukarı Nairi Gölü ve Aşağı Nairi Gölü denmesine karşıdır. Ancak, sözkonusu adın, farklı yazılışlara göre Nairi, Nahri ya da Nahiri olduğu sözüne dikkat ediniz. Delattre şöyle de der: "Her şeyden önce belirtilmelidir ki Samsiraman Nairi ülkesini Büyük Zab'ın doğusuna, Medya sınırlarında bir yere koyar." Öte yandan, Thureau-Dangin'e göre *(Une relation de la 8ème campagne de Sargon,* Paris 1912), Nairi'nin ya da Hubushkia'nın Botan Suyu vadisinde olduğunu gösterir her belirti vardır. Urartu Krallığından bağımsız kalmış eski Nairi Bölgesi parçası budur (*op. Cit.*, p. x., xi.). Aynı yazara göre, "Gevar (Guiawar) belki de Musasir ülkesinin merkezini oluşturur. Bu yer belirtme, Salmanasar'ın otuzbirinci seferinin yolu ile doğrulanır. ... O tarihe kadar Musasir ülkesinin bu kesimi daha kuzeyde, Gelişin ve Topzava dikili taşlarının

bölgesinde, daha kuzeyde gösterilirdi..." Bu doğru ise, Şemdinli daha önceleri Musasir ülkesinin bir parçası olmuş olmalıdır. Th. Reinach'ın kanısı da anılmalıdır ("Un peuple oublié: les Matiènes", *Revue des Etudes Grecques,* vii., 1894): "Heredotus'un andığı Matiènes ülkesi aslında bugünkü Türk vilayetlerinden Hakkari ve Musul ile çakışır ... tek sözcükle, bugünkü Türk Kürdistanı'dır." Nehri'den başka, öbür adlar da bu eski çağ ile belirli bağlantılar göstermektedir. Dr. W. Belck (*Beiträge zur alten Geographie und Geschichte Vorderasiens,* Leipzig 1901, i. 46-47) böyle adların önemini şöyle belirtir: "Bunlardan *-is* ve *-iş* ile bitenler arasında eski Kildani adlarının tam bir serisini buldum." Bununla birlikte, Şepatan adıyla ilgili olarak, onun belki de Assemani'nin andığı Sciabatan ile bağlantılı olduğunu anmak yerinde olur *(Salmasa ... sub Abdjesu Patriarcha Anno 1554 subjectas ecclesias habebat .... Sciabatam ....).* Gulnica (Assemani, *Bibl. Or.*, iii., p. i.) ile Gulang arasında yukarda anılan gibi bir bağlantı olabilir mi? Şemdinli Kürt orografisiyle ilgili olarak aşağıdaki adlar anılmaya değer: Şehidan (Kur Şehidan), Deşt sınırında; Seri Gavlekan, Nehri'nin yukarısında; Kuri Mizgevtan, Avliyan'ın yukarısında (Kur, bir ayrı tepe demektir); Çiyaye Keleşin, Geleşim'in yukarısında; Maye Helana, Helana'da; Seri Salaran, Salaran'da; (Çiyaye Reş ya da Reş Ruyan), Benavuk'ta; Car Cel, Herki nâhiyesi; Taste, Bedav'da; Gerasür, Ardevel'de; Çiyaye Huzuli, Gerdi nâhiyesi ile Herki arasında; Mengure, Gerdi Baroza nahiyesi; Seri Sülu, Besusin ve Begor yakınında; Dola Mehendi, Geverük, Gilhebay ve Çiyaye Spi Rezi — Gevar sınırında.

Mergevar'a çıkan başlıca geçitler şunlardır: 1) Keleşin Geçidi: Çok sarptır, ünlü dikilitaşın bulunduğu yer olan güney Uşnu'ya çıkan aynı adlı geçitle karıştırılmamalıdır; 2) Çok daha elverişli, savaş sırasında taşıt trafiğine bile elveren, üç ad ile anılan geçit: Ziniya Sorik, Ziniya Pirguli, Berd Hiştir. Yukarı Katuna (Zerzan nahiyesi) ile Çerma (Deşt) arasındaki Gerve Tabutan geçidi de anılmalıdır. Son olarak Nehri'den Musul'a giden yol (telgraf hattı) Begirdi yakınında (eski köprü) Ruyan'ı (Ziniya Beri geçidi) ve Şepatan'ı geçer.

Başlıca akarsuya Türkler Şemdinli Suyu adını vermiştir, ama Kürtler arasında, yukarı havzasında Rubari Begirdi ve aşağı havzasında Rubari Şin diye adlandırılır. Amadiya bölgesinde Suriya köyü yakınında Tengu Bilinda noktada karıştığı Büyük Zab'ın bir koludur. Kaynağı Ziniya Sorik geçidi yakınındadır. Sağdaki başlıca kolları şunlardır: Humaru (yukarı kesimine Dura denir), Nugaylan, Herki, Rubari Şin (ya da Oramar Su), Avi Marik; soldakiler: Şervenân (Hunudel), Mavan, Begijne.

Kutsal Yerler. Kürtlerin saygı gösterdiği yerler arasında pek çok kabristan anılmak gerekir. Aynı adlı dağda Cel Şehidân mezarlığı vardır. Halk burada peygamberin arkadaşlarının gömülü olduğuna inanır. Meleyan Humaru'da Nehri Şeyhleri ailesinin kurucusu Molla Hacici'nin mezarı vardır. Nehri'nin içinde, Nakşibendilik öğretisinin yayıcısı Mevlanâ Halid Abdullah'ın, Seyyid Ta'nın ve Şeyh Salih'in mezarları vardır. Bu üç mezar, köyün kuzey kesiminde Makbare Şutuka denen bir aile kabristanındadır. Saygı gösterilen öbür mezarlar, Raşidan'da Pir Raşidan'ın; Gavlekan'da Pir Abu Bakr'ın; Basiyan'da Pir Vesan'ın mezarlarıdır. Son iki ermişin telepati gücü olduğuna inanılır. Birbirinin bacıları ile evli olan bu iki ermiş, çok uzaktan birbiriyle haberleşebilirmiş. Şeyh Farah'ın ya da Farho'nun Nehova'daki mezarının orada kesilen kurbanların kabul edilmesi gibi bir özelliği vardır. *Rim kesk* (yeşil mızrak) adı verilen, ama kimin olduğu bilinmeyen bir mezar daha vardır. Orada gömülü kişi, Kürtlerin söylediğine göre, öte dünyada da imansızlara karşı mızrakla savaşadurmaktaymış. Belutyan köyünde *markade Şeyh Behal* diye adlandırılan bir mezar vardır. Bu şeyh, kendisine görünen meleklerin çağrısı üzerine, Belutyan'da bir cami inşa etmek için, bir seccade ile Gevar'dan Belutyân'a taşınmış. Caminin taştan kapısında şeyhin ayağından kalan iz hâlâ gösterilir. Duvarcıların ördüğü duvarı düzeltmek için alttaki taş sırasını ayağı ile iterek düzeltmiş. Şeyhin mezarının yanıbaşında, bir kubbe altında, en sevdiği kedi gömülüdür. Şeyh onu küçük arabasıyla hep katırcıları denetlemeye gönderirmiş.

Mezarlardan başka, dağların ruhlarına tapınmanın belirtilerini gördüğümüz bir *ziyaretgah* vardır. Seri Sat dağında *Marum* denen yere müslümanlar da, hıristiyanlar da aynı saygıyı gösterir. Bu kutsal yeri her zaman Sat köylü bir hıristiyan korur. Korucu vergilerden bağışıktır ve Kürtler ona saygılı davranır. Bu bağlamda, B. Dickson'a göre, bu dağda "Urartik yapı kalıntıları" olduğunu anımsamalıyız. Öte yandan, Avliyan'da Küri Mizgevtan ve Benavuk'ta Çiyaye Reş (*Mela Şarani* denen bir yer) tepeleri de kutsal yerlerden sayılır.

Bunlardan sonra az ya da çok tarihsel örenler anılmalıdır. Benarve ile Nehri yolu yakınında, Kemi Tuvan tepesinde, Güzel Ahmed Kal'ası vardır. Yeri çok ferahtır ve suyu Dera Reş'ten getirilmiş bir çeşmenin kalıntıları bulunur. Söylendiğine göre Güzel Ahmed Farslara karşı ayaklanmış, Şemdinli'nin o zamanki efendileri bu kalede yenilmişler ve kadınlar duvarlardan atıldıktan sonra bütün garnizonla birlikte telef olmuşlar; tepenin eteğinde sık sık kadın bezekleri bulunmaktadır. Bu bölgedeki Fars egemenliği dönemini kesinlikle söylemek güçtür. Şemdinli, Musul bölgesinin kaderini mi paylaştı, yoksa Hakkari bölgesiyle birlikte mi oldu? Tarihte bu soruyla ilgili doğrudan kanıt yoktur, ama sahipliği Türkiye ile Faristan arasında anlaşmazlık konusu olan belirsiz sınır kuşağı işte tam burasıdır. Safaviler zamanında Şemdinli Faristanındı. Sultan Selim'in zaferinden sonra Türklere geçti, ama Nadir zamanında gene Faristana geçti, vb. Bütün bu sınır bölgeleri, Şemdinli ile birlikte Mergevar, Tergevar, Bradost-Somayi, Uşnu ve Lahidyan, başlangıçta Türklerce *Mutanazavn fihi,* sonra *Nevahiye Şarkiye* adıyla bilinir. Son sınır belirleme Anglo-Rus yardımıyla, tam savaşın öngününde oldu. Büyük Zab'ın bu yanındaki bütün bölgede Kürtlerin yazışmalarında [fr. *correspondance*] kullandığı dilin Farsça olduğu da söylenmelidir.

Şiva Herki'de, tek başına duran bir kayada bulunan Kişki-Kelati (*kişk* = Herki diyaleğinde küçük dağ) denen yıkıntılar anılmalıdır. Bu kale belirli bir Mir Davud'a bağlanmakta ve Arap fethi sırasında yerle bir edildiğine inanılmaktadır.

Şerefname'de denir ki (i, 177): "... Emir Davud kalesinin önündeki taş köprünün altından büyük bir ırmak geçer." Buradaki gönderme Gevar yakınındaki bir kaleyedir, oysa bizim ilgilendiğimiz kale, Şemdinli'nin ortasındadır. Üstelik, Da'ud adı, Asya'nın bu kesiminde geçmişin kalıntılarına sık sık verilir (karşılaştırınız: Örneğin Sari Pul yakınındaki Dukani Da'ud mağarası; karşılaştırınız: G. Hüsing, *Der Zagros und seine Völker, Der Alte Orient*'de, iii, iv., Leipzig 1908).

Bigalta (Kela Bigalta) tepesindeki Bigalta köyü çevresindeki alanda Kelata Timur Leng denen yıkıntılar vardır ki, girişi çok zordur. Moğol savaşçılarının Orta Kürdistan'ı birçok yönden istila ettikleri bilinir. (Karş. Hammer, *Geschichte der Ilchane).* G. Soane'nin aktardığı (*To Mesopotamia and Kurdistan in Disguise)* bir söylentiye göre, Timur'un Diyarbekir'i ele geçirmesinden sonra, Emir Kara Osman, Hakkari'ye vali atandı ve doğuştan soylu bir Kürt hanımla evlendi. Bu evlilik Hakkari ailesinin doğuşuna katkıda bulundu. Şimdi Hakkari ailesi, aşağıda gösterildiği gibi, Şemdinli yöneticilerinin tarihiyle çok sıkı bağlantılı görünmektedir. Ayrıca, Moğollar ile Kürtler arasındaki bu evlilik birleşmesinin tarihsel bir örneği bilinmektedir. (Karş. *Hammer, op. cit.* ii. 289): "Nas Hatun, Çoban'ın babası, Melik, Turan Bahadır'ın oğlunu Hulagu zamanında yenip karısı Nas hanımı tutsak aldığı Kürdistan beyinin kızıydı." Söylendiğine göre Emir Çoban, Kazvin, Şarkan ve Hamadan'da daha önce Nas Hatun'un olan belirli arazilere bahaneyle el koydu. Bigalta'nın aynı tepesinin bir vadisinde, Tuya Deri denen bir yerde, önemli bir yapının kalıntıları vardır. Kela Bigalta tepesinin öte yanında, Basyan köyünde, Tuya Deri öreniyle bağlantılı bir su yolu kemerinin kalıntıları bulunur. *Deri,* dera kilise — Süryanice *dair(a),* rahibelerin bulunduğu manastır; Başkale yakınında, St. Bartholomew Manastırıyla Deir Ermeni köyü ile de karş.) sözcüğüyle oluşturulmuş adlar, örneğin Dera Baniye, Dera Baroja, Dera Reş, vb. hıristiyan geleneğiyle belirli bir bağlantı gösterir. Nesturi kilisesinin tarihi bize gerçekten gösteriyor ki, 5. yüzyıldan başlayarak hıristiyanlık bu bölgelerde bugün olduğundan daha yaygındı. Şem-

dinli'nin dinsel Hadyab (Adiabene) eyaletinin bir parçasını oluşturduğunu sanmak için dayanaklar vardır. "Süryaniler bu ad ile Büyük ve Küçük Zab arasında uzanan bölgeyi anlardı" (karş. J. B. Chabot, *Synodicon Orientale ou recueil de Synodes nestoriens,* Paris 1902, p. 673, 617). F. N. Neazell *(Kurds and Christians,* London 1911, p. 64), Şemdinli için şöyle denilebileceğini düşünür: "Bu bölgenin eski adı Rustaka (yani kara dağlar) idi; bu ad, kara ormanlarla kaplı dağları pitoresk bir tarzda betimlerdi." Rustaka adı hakkında başka kaynaklardan bilinenlerle bunu uzlaştırmak güç görünür: Rustak, Fars'ta kasaba (Barbier de Meynard, *Dictionn. Géorg. de la Perse)*; ve *Şeref-Name*'de (i. 226): "Restak, Rustak okunur, Mavarannehrin kasabalarına verilen addır... bu ad Huzistan'ın küçük kasabalarına da verilir". Son *cihad* üzerinden geçmeden önce, eski Nesturi yönetimi sırasında modern Şemdinli'nin gerçek yeri ne olursa olsun, Nesturi Başpiskoposu Mar Hananişo'nun konutu, ana kilise Dera Reş'te bulunuyordu. Bu nokta ile bağlantılı kutsal yer hakkına Kürtler saygı gösteriyordu. Şepatan, Zerzan ve Gerdi, Betivu, Dera Baniye, Sat ve Zerin'de de kiliseleri vardı. Hıristiyan söylentileri, Katuna'daki Kasr'ın çok eski bir kilisenin kalıntıları üzerine inşa edildiğini destekler. Adlandırılmamış, ama çok yaygın olup da Heran ve Ani (Gerdi nahiyesi) köyleri arasında bulunan belirli örenler de anılmalıdır. Begor ve Şervinan arasındaki tepede de adsız örenler vardır.

Soyağacı. Kürt geleneği Şemdinli adının kökenini çok soylu ve eski, yerel Begzade Abbasi ailesinin kurucusu Şams al-Din'e bağlar. Musul ile Bağdat arasındaki bir Arap kabilesinden olduğu söylenir (Kürtler Arap soyağaçlarına belirgin bir yeğleme gösterirler). Şammar'a yenilip, söylendiğine göre, Şemdinli dağlarına sığınmış, ilk konutu Herki nahiyesinde, Stuni'de imiş. Onun oğlu, Izz al-Din, Mergevâr, Tergevar, Gerdi, Bradost, Duskani, Oramar ve Bekan bölgelerini egemenliği altına aldı. Bu aile altı ya da yedi kuşak Stuni'de oturdu. Sonunda, adı Nehri'de bir camiye verilmiş olan Mir Zain al-Din zamanında, Betkar'a taşındı. Üç ya da dört kuşak sonra, Mir Zain al-Din saltanat sürerken, baş-

kent, Betkar'dan Humaru nahiyesindeki Harunan'a taşındı. Onun orada kurduğu kalenin kalıntıları bugün de görülebilir. Oğullarından biri, İmad al-Din, bir anlaşmazlıktan sonra babasını terkedip Urmiye bölgesine göçtü. Beylerbeyi Afşar orada ona Berde Şur ile Tergevar'ı tımar *(fief)* olarak verdi. Deşt'li Beyzade ailesi ondan kaynaklandı. Babasının yerine geçen ikinci oğul, Şemdinli Miri adını alan ilk kişidir. Mirler iki ya da üç kuşak Harunan'da kaldılar ve sonra Nehri'ye yerleşip orada iktidarlarını Şeyh Ubeydullah zamanına (1870-1883) kadar sürdürdüler. Şeyh Ubeydullah egemenliğini yalnız Şemdinli'de değil, başka birçok Kürt bölgesinde, hatta Faristan'da kabul ettirdi.

Ancak yakın zamanlarda yazıya geçirilmiş olan sözlü Kürt geleneği, sadece epey belirsiz kronolojik veriler sunar. Berde Şur'a ancak bir tek gönderme *(reference)* olduğu söylenir. Bunu, Minorsky verir *(Matériali po izucéniu Vostoka, publ. secr. du Minist. des Aff. Etr.,* St. Petersburg 1915, p. 473); Deştli Begzadeden söz ederken, bu bölgede önce Hasanvahi Mirlerinin egemen olduğuna işaret eder. Bunların soyu uzun zaman önce tükenmiş, yerlerini Deştli Beyzade almıştır. Deştli Beyzade kökenini üç Abbasi kardeşe dayandırır: Çölemerik'te ölen Raşit Bey; Şemdinli'de ölen Musa Bey; ve Berde Şur'de ölen Kalandar Bey. Orada 970'te (1562) kurulan kale hâlâ görülebilir. Bu kanıtlar, Şâh Abbas saltanatının belki de Abbasi Begzade'nin iki dala ayrıldığı dönemde olduğunu söylememize elverir; çünkü Imad al-Din'i kabul eden Afşarların Urmiye'ye yerleşip otoritelerini çevredeki Kürtlere kabul ettirmeleri o zamana kadar gerçekleşmemiştir.

Öte yandan, v. Hammer (*op.cit.* i. 55.), "Kürdistan'ın iki egemeni Şemseddin ile Şehâbeddin'in Gücük Kurultay'da bulunduklarından söz eder (Ağustos 1246); oysa başka bir öyküye göre *(Sheref-Name,* ii/i. 67), *"Şemsuddin'in soyundan gelen* Hakkeri prenslerine Şemmo denir" (kurala uygun bir Kürt etimolojisi; karş. İzz al-Din = İzo, vb.). Bunun bir doğrulamasını G. B. Margaroli verir (*Dizionario Geografico storico del' Impero Ottomano,* Milan 1829). Margaroli, belki de

Kürdolojinin babası Père Garzoni'ye güvenmektedir. (Bu adı onun Kurgestan adlı ikinci ciltteki adına bağlıyor.... "secondo Garzoni"...). Margaroli, Çölemerik konusunda diyor ki (ii. 3): "... oralılar kendilerine *Sciambo* derler, başkalarına göre adları hâlâ Hakiari'dir ki onlar orada egemen olan başlıca ailedir". Büyük Zab kenarındaki Çölemerik, Şemdinli'den uzak değildir. Bu uyuşmalar — Şams al-Din, Şamdinan, Şembo, Siyambo, Hakkari — Şams al-Din ile Kürt vakayinamelerindeki ünlü Hakkari kabilesi arasında belirli bir bağlantı kurar gibidir. Anımsanmalıdır ki, bir yandan bir Kürt (Hakkari?) prensi Şams al-Din, başka Moğol vasallar arasında Gücük Kurultay'ında bulundu; öte yandan, 1286 gibi daha sonraki bir tarihte, Argun kumandasında (karş. Hammer, *op. cit.* i. 314) bir Hakkari ayaklanması oldu, "bu ayaklanmadan sonra Emir Masuk Kuşdçi ve Şelair Nurinaga kumandasında 16.000 atlı Hakkari Kürtlerine karşı gönderildi ve ayaklanmaları bastırıldı". Bu epey kıt belgeli kanıt, belirli herhangi bir sonuç çıkarmaya elvermiyor ve kaynaklara işaret etmekle yetiniyoruz.

Gördüğümüz gibi, Abbasi Begzade'nin çok büyük olan gücü, Nehri Sadate ailesinin önünde eğilmek zorunda kaldı. Bu ailenin soyağacı, başlangıcını Şeyh Abd al-Kadir Gilani'ye (ya da Djili'ye) kadar izler (karş. R. A. Nicholson, *Studies in Islamic Mysticism,* Cambridge 1921, p. 81 No. I; Nicholson'un inancının tersine, burada güney Kürdistan'da Gilan denen yerden söz ediyoruz, Hazar'ın (*Caspian*) güneyindeki vilâyetten değil). Kadiriye öğretisinin bu destekçisinin oğullarından biri, Şeyh Abd al-Aziz, söylendiğine göre hâlâ ziyaret edilen mezarının bulunduğu Akra'ya (Musul'un kuzeyinde) yerleşti. Oğlu Şeyh Abu Bakr, Herki bölgesinde, daha önce Şams al-Din'e başkentlik etmiş olan Stuni köyüne yerleşti. Şeyh Abu Bakr'ın soyundan Şeyh Haydar ve üç ya da dört kuşak Stuni'de oturdu, sonra, Molla Hacci zamanından, Molla Salih zamanına kadar, kimisi Melayan'a, kimisi de Humaru'daki Dimane Sufla'ya göç etti. Molla Salih'in iki oğlu Seyid Abd Allah ve Seyid Ahmed'den birincisi, Mevlana Halid'in müridi ve ardılı idi. Nakşbendilik öğretisini onun

yanında inceledikten sonra, yerleşmek için Nehri'yi seçti ve bu aile o zamandan beri orada oturdu. Başlangıçta tümüyle ruhsal [dini] nüfuz söz konusuydu, ama bu, Şeyh Ubeydullah zamanında doruğuna varan dünyasal bir otorite de edindi. Aşağı yukarı 1883'te Azerbaycan'ı istila eden ve ancak Faristan ile Türkiye'nin ortak çabalarıyla üstesinden gelinebilen bu büyük Kürt liderinin ihtirasları ünlüdür (karş. S. E. Wilson, *Persian Life and Customs,* 1895. İngilizce *Blue-Book*'ta bulunan ve Faristan'ın Kürtlerce istilasıyla ilgili mektuplara, Turkey, 1881, No. 5'e de bakınız.). Şeyh Ubeydullah'ın torunları Seyid Ta [Taha] II ve Şeyh Abdullah II, bu ailenin bugünkü temsilcileridir.

Şemdinli'de önde gelmek için kavga vermiş bu başlıca iki aileden başka, daha az önemli olan Ağavate Zerzan beylerini de anabiliriz. Bu kabile, biri Faristan'da Uşnu'da, öbürü Şemdinli'de kendi adıyla anılan bölgede olmak üzere iki dala ayrılır. İkisi de ortak başlangıçlarını Halid Ibn al-Valid'e kadar götürür (Gerdi'ye gelince, Mirlerin ailesi, zamanla, Zerin Begzade ve Bin Çiya Begzade olmak üzere ikiye ayrıldı. Yaklaşık bir yüzyıl, iktidar birincideydi. Zerzan'da olduğu gibi Gerdi'de de mirlerden başka paşmirler vardı. Zerzanlı Taife-i Paşmiri ailesi tükenmiştir; Kuce Began diye bilinen Gerdi ailesi, mirlerin ailesinden daha eski bir soyluluk iddiasındadır. Gerdi Baroza'da Mir Leşkeri ailesi ünlüdür. Son olarak, Herki içinde, en eski aile Şiva Herki'deki Mala Şabe Ağa ailesidir. Artık nüfuzu da zenginliği de yoktur, ama eskiden kazandığı saygınlık hâlâ sürmektedir; Herki Kürtlerinin bütün toplantılarında baş köşe onlara ayrılır. Herki kabilesinin birçok dalı vardır. Yerleşik kesim, Herki Beneci (1.000 can), Şemdinli'deki bu addaki bölgenin nüfusunu oluşturur; göçebe kesim (6.000 çadır) Revandız ve Erbil, Sidan ve Akra'daki Serhati arasında kışlar ve Faristan'da Tergevar ve Mergevar'da yaylar. Herki Ağalarının ortak atası, Şemdinli Miri Zain al-Din'in tehlikeli bir hasmıydı ve ondan kurtularak öldü. Abu Bakr'ın dört oğlu vardı: Mendo, Sido, Serhat ve Mam Şeyh. Göçebe Herki aşiretlerinin adları bunlardan türemiştir. Jaba, *Recueil*'nde, Herki kabilesinin bir par-

çasını yanlış olarak Kirmanşah'a yerleştirir.

Klerikal aileler arasında aşağıdakiler ünlüdür: Zerza'da, Suri'deki Şeyh Camal; Gerdi'de Şeyh İsa ailesi, Kelitli Molla Nabi ailesi ve Nevoha'da Şeyh Farah ailesi. Burada anılmak gerekir ki kötü ruhlar, *cinler,* (Şemdinli'ye bitişik Şirvanlı aşiretindeki) Şeyh Camal, Molla Nabi ve Şeyh Babik Pirani ailelerinin otoritesini tanırlar.

Bibliyografya. Bu makalenin başında belirtildiği gibi, Şemdinli çok az incelenmiş bir Kürt ülkesidir. Urmiyalı Amerikan misyonerlerinin kitaplarındaki belirli kuşkulu kaynaklar bir yana bırakılırsa, örneğin Dr. A. Grant, *Ten Lost Tribes,* New York 1841, yalnız B. Dickson'un çalışmalarında nispeten tam bir bilgi vardır: "Journeys in Kürdistan", *Journal of the Royal Geographical Society*'de 1910'da yayımlanmıştır. Şunlara da başvurulabilir: W. A. Wigram ve Edgar T.A. Wigram, *The Cradle of Mankind (Life in E. Kurdistan),* London, 1914, ch. viii.; J. Cuinet, *La Turquie d'Asie,* Paris 1891, ii. 717 *sqq.*

Şemdinli'nin tarihi ve coğrafyasını ayrıntılı anlattığına inanılan elinizdeki makalenin yazarı, Urmiya'da kaldığı sırada ve Kürdistan'a yolculuklarında bu ayrıntıları bir araya getirebildi. Şu yayınlara da bkz.: B. Nikitine ve E. B. Soane, "The Tale of Suto and Tato: Kurdish text with translation and notes", *Bull. of the School of Oriental Studies,* iii, I'de ve "Les Kurdes et le Christianisme", *R. H. R.,* 1922'de; "Les Kurdes recontés par eux-mêmes", *As. Fr. B.,* No. 231, May 1925'te; "Vue d'en-semble sur le théâtre de la grande guerre" *N. O. de la Perse, ibid.,* No. 224'te.

The Encyclopaedia of Islam,
A Dictionary of the Geography and Biography
of the Muhammadan Peoples
Luzac and Co., London 1934,
volume IV, pp. 303-306.
(Çeviri: **Öner Ünalan**)

ŞEMDİNLİ KAZASI

VITAL CUINET

LA TURQUIE D'ASIE

PARIS 1891

ŞEMDİNAN KAZASI

KONUMU, SINIRLARI. – Şemdinan kazası Hakkâri sancağının güneydoğusundadır. Kuzeyde Gevar kazası; doğuda İran; güneyde Musul vilayeti; batıda ise Oramar ve İmadiye kazaları ile çevrelenmiştir.

İDARİ TAKSİMAT. – İdari bakımdan 4 nahiyeye ayrılmıştır, 140 da köyü vardır.

İDARİ MAKAMLAR. – Kazanın yöneticisi olan kaymakamla nahiyelerin yöneticileri olan 4 müdürden oluşur; bunlara yardımcı olan idare meclisleri de vardır.

Askeri yetkiler, bir *nizam* bölüğünden (tedip ordusu) oluşan Nehri garnizonunun komutanı yüzbaşı tarafından kullanılır.

Sivil yasalar ile İslam kurallarının yorumcuları bu kentin *naibi* ve camilerin *imamları*dır. Nesturilerin Mar-Hananişo'da bir başpiskoposları, Yahudilerin de Nehri'de bir hahamları vardır.

NÜFUS. – Kazanın toplam nüfusu 18.470 olup aşağıdaki gibi dağılmıştır:

Müslümanlar	15.270
Osmanlı Türkleri	2.000
Kürtler	13.279
Reaya Nesturiler	3.000
Yahudiler	200
Toplam	*18.470*

YÖNETİM MERKEZİ. – Kaymakamın resmi konağı ile çeşitli dairelerin ve Şemdinan kazası nöbetine Diza garnizonundan sürekli olarak ayrılan küçük müfrezenin merkezinin bulunduğu kaza yönetim merkezi Nehri, Nehil ırmağı kıyısına kurulmuş, 1.220 metre rakımlı, Van'ın 250 km. güneydoğusunda, Türk-İran sınırından 30 km. mesafede ve İran'ın Urmiye kentinin 90 km. güneydoğusunda bulunan küçük bir kenttir.

NÜFUS. – Kaza nüfusunun yukarıda anılan rakamı içinde bulunan Nehri nüfusu 2.900 olup dağılımı şöyledir:

Müslümanlar	2.700
Osmanlı Türkleri	500
Kürtler	2.200
Yahudiler	200
Toplam	*2.900*

Bu kentte kaymakam konağından başka, biri çok güzel 2 cami vardır. Bu camiler, Kürt aşiretlerinin başında İran'a akınlar düzenlediği için 1880'e doğru Osmanlı hükümeti tarafından Mekke'ye sürülen ve orada ölen Şeyh Ubeydullah'ın oğlu ve bütün varlıklarının mirasçısı olan *Şeyh*'e aittirler. Ubeydullah, Nehri'de, olağan çarşı ya da kemerli galeri biçiminde değil, *han* biçiminde 20 dükkanlı bir pazar yaptırmıştır; onun oğlu olan *şeyh* bugün bu pazarın sahibidir.

Gümrük idaresi ile tütün Rejisinin Nehri'de büroları vardır.

TARIM ÜRÜNLERİ. – Şemdinan kazası topraklarının hemen hemen hepsi dağdadır. Bu nedenle ekilebilir en ufak toprak parçası başka yerlere göre çok pahalıdır. Bu kazada ve Çölemerik, Çal, Beytüşşebap ve Uramar kazalarında bir *dönüm* yani yaklaşık 9 ar toprak 4.000-8.000 kuruş, yani 920-1.840 frank eder. Oysa Türkiye'de köylerde, hatta büyük kentlerin yakınlarında bir dönüm iyi toprak genellikle 200-300 kuruş, yani 23-70 franktır.

Şemdinan kazasını oluşturan 4 nahiyede 4 kürt aşireti yerleşmiştir. Zerzan, Kumaro, Herdit ve Eriki [Zerza, Humaro, Herki ve Gerdi] nahiyeleri adlarını da bu aşiretlerden alırlar. Yaygın ürünleri özellikle 500.000 okkadan fazla (yaklaşık 600.000 kg.) tütündür, İran'a ihraç edilir. Yalnız Herdit nahiyesi tütün yetiştirmez; Herditliler buğday, arpa, mısır, darı, pirinç, pamuk ekerler, ayrıca bağları ve armut, elma, erik, kiraz, incir ve nar dikilen bahçeleri vardır. Eriki ve Kumaro nahiyeleri bir miktar tahıl da yetiştirirler; ama büyük ölçüde tütün hasat edilir. Tütünün yaklaşık 10.000 okkası ülkede çok aranan *manogues* [küçük yaprak tütün, tömbeki?] olarak hazırlanır. Nehri dolayları ile birlikte yaklaşık 400.000 okka tütün üreten Zerzan nahiyesinde ise hemen hemen başka tarım yoktur. İran'da çok değerli olan bu tütün sırıklara serilip kurutulur, sonra yapraklar elde ezilerek ufalanır ve bu durumda Urmiye, Kuris, Hoy, Şino ve Sukbulak'dan gelen İranlı tüccarlara satılır. Okkası 4-10 kuruş, yani kilosu yaklaşık 0,766-1,933 frank arasında olmak üzere fiyatı değişir. Şemdinan kazası toplam tütün üretiminin bugünkü değeri, okka başına ortalama 2 Franktan, 1.000.000 Frank hesap edilebilir; ama bu değer daha iyi bir işletmecilikle kuşkusuz çok yükselir.

1890 yılına kadar çok verimli olan bu kazadan hiçbir gelir elde edemeyen tütün Rejisi, 1891 yılında *müruriye* hakkını, yani tütünün devir iznini, 30.000 kuruş yani yaklaşık 6.900 Frank karşılığında iltizama vermiştir.

HAYVANCILIK. – Şemdinan kazasında, bölgede ot olma-

dığından ağaç yapraklarıyla beslenen çok sayıda katır ve keçi yetiştirilir. Manda, öküz ve inek yetiştiriciliği yoktur; yalnızca her köyde iki üç çift öküz vardır, bunlar da tahıl ekilen az miktarda toprağı sürmeye yeterlidir.

ORMANLAR. – Bu dağlık bölgeler ormanlarla kaplıdır. Başlıca bitki örtüsü çeşitli türlerden meşelerdir, bunlar arasında da mazı meşesi ağır basar. Sıklıkla ceviz ağaçlarına da rastlanır, cevizler tüccarlar tarafından geniş ölçüde toplanır. Bu bölgelerde elma, armut, erik ve kiraz ve çok sayıda dut olmak üzere yabanıl durumda birçok meyve ağacı bulunur.

DAĞLAR. – Şemdinan kazasının yer aldığı Cilo dağları tarafında yüksek doruklar çoktur. *Nehil* ırmağının kaynağını aldığı *Şehidu* dışında, başlıca doruklar ortalama 3.900 m. yükseltideki *Reşeroyan, Kure* ve *Mirhevti*'dir.

ÖNEMLİ YERLER. – Kuzeydoğu yönünde Nehri'ye 15 km. mesafede eski Mar-Hananişo kilisesinde bir Nesturi başpikoposu oturur. Kazanın hemen bütün köylerinde hıristiyanlığın ilk dönemlerinden kalma benzeri kiliseler bulunmaktadır. Ama göçebe kürt aşiretlerinin yağmalama ve yakıp yıkmaları yüzünden özellikle Kumaro nahiyesine bağlı çoğu köyler gibi bunlar da terkedilmişlerdir. Bu yörelerde Hıristiyanlığın vaktiyle çok gelişkin olduğu anlaşılmaktadır.

La Turquie d'Asie
Geographie Administrative
Statistique Descriptive et Raisonnée
de Chaque Province de l'Asie-Mineure
par Vital Cuinet
Ernest Leroux, Editeur, Paris 1891,
Tome Deuxième, s. 741-745
(Çeviri: **Hayri Kurtgözü**)

[ŞEMDİNLİ'DE YOLCULUK]

AUSTEN H. LAYARD

DISCOVERIES IN THE RUINS OF NINEVEH AND BABYLON

LONDON 1853

ERTESİ sabah yüksek Ser-i Reş tepesinin sırtlarından birini aşıp Şapatan Vadisine girdik. Yolda bir Nesturi topluluğuna rastladık. Başlarında Gerdi Piskoposunun beni görmek için gelen kardeşi vardı. Vadide bulunan birkaç hıristiyan köyüne uğramam için ısrar etti; ama şimdi topraklarından geçmekte olduğumuz ve dolayısıyla korumasına ihtiyaç duyduğumuz Gerdi Mirini ziyaret etmemiz gerektiği için davetini reddettim. Zernin'e, Kürt başkanın kalesine kadar benimle birlikte yürüdü ve sonra bizi Şemesdin veya Şemdeena Piskoposunun oturduğu yere götürmesi için bir kılavuz bıraktı. Her zamanki gibi, o yakınlarda hıristiyan nüfusun büyük bir kesimini sınırdan İran'a sürmüş olan Kürt mirlerinden yakındı.

Gerdi Miri kalesinden uzak bir yerde bulunuyordu; ve dinlenip ekmek yedikten sonra, köyün bulunduğu sarp, yüksek araziyi terkedip yabanıl ve dar bir koyağa girdik. Çok

dik bir keçi yolu bizi Ser-i Reş'in kuzey yamacının tepesine ulaştırdı. Oradan dorukları ak, toktağan karlarla kaplı bir sıra dağlar denizine uzun uzun baktık. Geçidin karşı yanında bozuk bir yolda yavaşladığımızda, göz alıcı giysileriyle bir kaynağın başında çömelip halka olmuş bir Kürt topluluğuna rastladık. Bunlar Mir Yahya Bey ve halkı idi. Beni görmek için Rua'dan gelmişlerdi. Başkan, selâmlaşıldıktan sonra, bizimle birlikte köye dönmekte ısrar etti, ve ak kısrağına bindi; bol ve al pantolonu ile uyuşsun diye atın kuyruğu kına ile parlak kızıla boyanmıştı, o gün almamız gereken yol eksik kalacaktı, ama gösterdiği konukseverliği de reddedemezdim, ve birlikte dağdan aşağı indik. Vadiye sapıp Başkanın bizim için hazırlattığı yemekleri ve ağaçların altına serilmiş kilimleri gördük.

Artık Asur yaylasını kaplayan çıplak tepeleri terkedip ağaçlık Kürdistan bölgesine girmiştik. Ertesi gün ceviz ağaçları ve başka büyük ağaçlarla kaplı bir vadide yol alıp Zab'ın başlıca kollarından biri olup Kürtlerin Şambo dediği akarsuyun dönemeçlerini izledik. Nera'ya [Nehri], Şemdinli miri Musa Beyin köyüne çıkıncaya kadar, dallardan örülmüş asma köprülerle bu akarsuyu ileri ve geri aştık ve birçok arklarla sulanan meyve bahçelerinden geçtik.

Buranın ıssızlığını yalnız suda çimen birkaç oğlan bozuyordu. Başkanın kendisi ve köylüler, Ramazan'ın gece gereklerini yerine getirdikten sonra hâlâ uyumaktaydılar. Ağaçsız bir çimenlikteki bir kaynağın yakınına çadırlarımızı kurup kervanımızın gürültüsüne uyanan ve varışımızı efendisine bildirmek için giden yaşlı bir uşak dönünceye kadar bekledik.

Besbelli uygarlık ve lüks ile ilişkili bir adamla karşı karşıyaydık; çünkü yaşlı Kürt, Çin porselenleri içinde şerbetler ve İran usulü çeşitli nefis yiyecekler taşıyan kalabalık bir maiyetle, az sonra, döndü. Musa Bey kendisi yanımıza öğleden sonra geldi, tavırları ve konuşması kahvaltısının vaktinde hazırlanmış olduğu izlenimini kuvvetlendiriyordu. Sınırları ötesinde kendi kabilesinin zaman zaman dolaştığı

İran'la ilişkiler, ona komşularının davranışlarını ve dilini öğretmişti. Bu edinimlerinden dolayı biraz mağrurdu; ve benimle öğrenilmiş bir dilde konuşarak, bu edinimleri, kendisini saygıyla kuşatmış olan silahlı yandaşlar kalabalığının önünde sergileyebileceğini anlayınca, aramızda bir dostluk bağı kuruluverdi. Bana en eski Kürt ailelerinin birinden olduğunu, birçok yüzyıllık aile kayıtlarının hâlâ durduğunu, imansız Sultandan bağımsız olduktan sonra, Bedirhan Beyin düşüşünün ardından, ulu ermiş Şeyh Tahar'ın [Taha] kendisini biricik değerli bey saydığını anlattı. Hıristiyanların ve özellikle Nesturilerin birçok kez acımasızca katlinde baş kışkırtıcı olan bu Şeyh Tahar, Türk birliklerince dağların en kuytu kesimlerine kadar kovalanmalı, ve kamuya örnek olsun diye asılmalıydı, şimdi ateşli bir hastalığa yakalanmıştı. Bana ilaç için adam gönderdi; ama kutsallığı, imansız bir Frenk'in onunla yüzyüze karşılaşmasına izin vermediği için, ve doktora alışılmış biçimde muayene olmadan bir çare bulunsun istediği için, ona bu konuda yardım etmeyi reddettim.

"O sırada Musa Bey Kürdistan'da Türk hükümetine resmen boyun eğmemiş tek beydi. Bundan ötürü, onun toprakları, kendi müstahkem yerlerinden Bab-ı Âli'nin silahları ve entrikalarıyla sürülmüşlerin, ondan daha az talihli olanların sığınağıydı. Kabileleri bölen ve onları Osmanlı'ya kolay bir av haline getiren anlaşmazlıklara üzüldüğünü söyledi. Karadenizden Bağdat yakınlarına kadar yayılmış bu savaşçı ahalinin hiçbir zaman bir tek başa boyun eğmeyip binlerce klana (clan) bölünmüş olması, durmadan kendi küçük kan davalarıyla uğraşması ve özel öçleri uğruna, o hemen hemen ulaşılmaz durumdaki vadilerini ve dağlarını ortak düşmana açması, Sultan için gerçekten talihliliktir. Doğuştan akıllı olan Türkler, her zamanki politikalarını Kürdistan'da başarıyla izlediler; başkanların anlaşmazlıkları körüklendi, ve böylece bölündüler, ihanete ya da kuvvete birer birer kurban oldular.

"Nera'da Kürtlerin giydiği renkli yün kumaşları dokuya-

rak geçinen birçok Yahudi aile vardır. Şemisden (ya da Şemdeena) Piskoposu oraya geldiğimi işitip kardeşlerinden birini bana göndermiş. Yanımıza akşamleyin geldi ve bildirdiğine göre birçok hıristiyanı köylerinden İran'a sürmüş olan Bey'in bağnazlığına atıp tuttu; ertesi gün zavallı Nesturilerin acıklı durumuna kendim tanık olmalıymışım.

Ertesi gün erkenden kalkıp ahali uyurken ... Nera'dan ayrıldık. Ayaklarımız altındaki vadi, ilki Bedevi olan sık hıristiyan köyleriyle kaplı Şemisden Nesturi bölgesiydi. Bizi görmeye gelen köylüler son derece yoksuldu, çocuklar aç ve çıplaktı, erkekler ve kadınlar yarı çıplaktı. ... Piskopos Mar Hananişo'yu ziyarete gittik. ... Piskopos'un ünvanı "Rustak Metropolitanı" idi. Bu adın kökenini öğrenemedim. Yetkisi özellikle Şemisden vadisindeki birçok Nesturi köyünü kaplıyordu. Bölgenin yarısı İran topraklarında kalıyordu. Burası Büyük Herki kabilesinin periyodik göçlerinde izlediği ana yoldu. Herki kabilesi yılda iki kez bu talihsiz hıristiyanların yerleştikleri alandan, önlerinde sürülerini güderek, ekinlere zarar vererek, ağıllardaki eşyaları bile alıp götürerek, bir çekirge bulutu gibi geçiyordu. Bunlara katlananların Kürt efendiye gidip yakınmaları boşunadır; *O*, onlardan yasal vergilerin ve öşürün iki katını alır. Hıristiyan uyruklarını korumaya niyeti olsaydı bile, dağların bu kesiminde Türk Hükümetinin hiç gücü yoktur.

... Gene Başkale yolunu tuttuk. ... Haruna vadisine inmeden önce başka bir yola geçtik. Dağın tepesinde bir kaya çıkıntısının altına sığınıp çömelmiş birkaç Nesturi gördük. Geçerken atlarımızın dizginlerini tuttular; birkaç saat önce Herki Kürtlerinden bir bölüğünün silip süpürdükleri küçük mülklerini onarmak için bizden yardım dilendiler. Sefaletin son aşamasında görünen bu zavallı insanlar için hiçbir şey yapamazdım. Vadinin öbür yakasında haydutların kara çadırını, yeşil otlaklarda yayılmış koyun sürülerini ve atlarını seçtik. ... İki büyük köyü, Erava ile Serunos'u gördük. Serunos bir zamanlar Şemdinan Mirlerinin oturdukları yerdi. Daha kuzeydeki vadiye indik ve acınası durumdaki küçük

Nesturi köyü Sorasar'ı ve terkedilmiş Tellena köyünün yıkık kilisesini geçerek çadırlarımıza ulaştık. Çadırlar Haruna köyünün yakınına kurulmuştu. Bu köydeki Nesturiler o alışılmış kara arpa ekmeğini bile sağlayamayacak kadar yoksuldular.

Alçak bir dağ sırası bizi Gaur ve Gevar bölgelerinden ayırıyordu. ... Doğuda bir tepeler sırası Türkiye ile İran sınırını oluşturuyordu. Artık yarı-bağımsız Kürt vadilerinden geçip yeni kurulmuş Hakkari iline girdik. Hakkari'yi yöneten Paşa, Başkale'de oturuyordu. ...

Bölgedeki birçok köyde gözüpek ve çalışkan Nesturi hıristiyanlar yaşar. Urmiyeli Amerikan misyonerleri benim geçen ziyaretimden beri sınırı geçmişler, ve bana bildirildiğine göre, bu köylerde, başarı vaad eden okullar açmışlardı. Ghaour bir Nesturi piskoposluğudur.

Austen H. Layard,
Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon;
With Travels in Armenia, Kurdistan and the Desert,
John Murray, London 1853, pp. 374-379
(Çeviri: **Öner Ünalan**)

[MUSA BEY VE MUHAMMED SIDDIK]

MARK SYKES

THE CALIPHS' LAST HERITAGE

LONDON 1915

[Hoşab'daki kale için, yaşlı ve dişsiz adamın anlattığı:]

"Önceden" dedi, "belki yüz yıl önce, bu toprakta, *Janwi*lerin yönetimi altında yaşayan kafirler otururdu. Ama Halid-İbn-Valid buraya geldi, ve bu kaleyi *Janwi*lerden aldı ve Süleyman Bey ailesine verdi. Süleyman ailesi bu kaleyi uzun yıllar elinde tuttu, belki üçyüz yıl, ama kolera geldi, ve kalenin her odasında ölü adamlar yattı. Benim dedem, insanların bu salgından sözettiklerini duymuş. Bu hastalıktan sonra yalnızca iki Süleyman ailesi hayatta kaldı; ve Timur Paşa —Van'da yaşayan Kürt—, bu yeri elde etmenin [bu yere uğramanın] kolay olduğunu gördüğünden sağ kalanları ziyaret etti ve uzun zaman kaldı, ta ki kale kendi adamlarıyla doluncaya dek. O zaman dedi ki "Bu benim kalem, siz Süleyman halkı gidebilir". Böylece Timur kalede uzun zaman kaldı, ama Bedir Han Bey, kalenin geniş ve rahat olduğunu gördüğünden silahlı adamlarını gönderdi ve kaleyi Timur'dan aldı, ve ağalarından birine evlilik çeyizi olarak ver-

di. Daha sonra, Abdülmecit zamanında, ağayı İstanbul'a davet etmek için adamlar geldi, ve o paşalarla ve atlılarla ve ahaliyle gitti, ve hiç geri dönmedi; ve sonra askerler ve memurlar geldi, ve ağanın kalan kadınlarını ve hizmetçilerini yolladılar, ve kısa bir süre kalede yaşayıp terkettiler. O zamandan beri boş kalmıştır ve insanlar taş ve ahşap almaya gelirler, o nedenle gördüğün gibi harab olmuştur."

...

Akşam, bir Şemsiki ağa beni ziyaret etti. Bir *Milan* olduğunu ve İbrahim'in müttefiği olduğunu, ve Şemsiki Kürtlerinin onun ailesinin, yani Halid-İbn-Valid zamanında aşiretin sorumluluğunu alan İbn Hamzat-ül-Arab'ın, hizmetinde olduğunu söyledi. ...

[...]

[Şeyh Hamid Paşa] köken olarak Seyid idi, ve ailesinin Sultan Orhan-ibn-Osman zamanında Van'a yerleştiğini anlattı. Bana, Van'ın yakınındaki büyük bir *tekke*deki 3.000 ciltlik bir kütüphanenin anahtarlarına sahip olduğunu söyledi; yalnızca Arap harfleriyle yazılmış kitaplar vardı, ama belki kırk ya da elli cilt Kürtçe, birçok kehanet ve büyü kitabı, ve kuzu kemikleriyle kehanette bulunmanın Arnavut yöntemi üzerine bir kitap. Ülke sözkonusu olduğunda, hükümet aleyhine hiçbir kanı belirtmedi, ama bana kendisinin ve Şeyh Muhammed Sadık'ın Vali ve İngiliz Konsülüyle birlikte, Van Gölü üzerine bir vapur yapmayı nasıl önerdiklerini ve hükümetin bu şemayı onaylamayı nasıl reddettiğini anlatmadı. Aşiretler konusunda, söylediği ilginç bir şey bana çarpıcı geldi, yerel geleneklere göre Hoşab *Janwi*leri Franklarmış. Kürtlerin kökeni konusunda, onların hiçbir zaman hıristiyan olmadıkları ama *majusi*, ya da ateşe tapar (bütün Kürtlerin utandığı ama farkında oldukları bir olgu) olduklarını dışında, bir teorisi ya da fikri yoktu.

[...]

Tahurava'dan Diza'ya atla altı saatlik kısa bir yoldur. Birkaç gündür bellibelirsiz ufukta ortaya çıkmış olan, Çölemerik ve Hakkari'nin büyük sivri tepeleri, şimdi tümüyle gö-

rünmeye başladılar, korkunç yalnızlıkları ve kıraçlıklarıyla büyük ve müthişler. Diza bir yarı-kasaba yarı-köy, birçok Nesturi ve birkaç Ermeni köyünü kapsayan düz büyük bir vadinin kıyısında kurulmuş. Buranın Kildani kilisesi, Musul Dominikanlarınca ulaşılan mükemmel yapıtın eşsiz örneğidir. Adam Musul'un güneyindendi. Fransızcayı düzgün ve akıcı konuşuyordu; iyi yazar iyi konuşurdu, ve zorlanmadan düşünürdü — yani demek istiyorum ki, zaman kazanmak için hiç papağan gibi tekrarlamadı, kitaplardan aşırılmış sahte düşüncelerle düşünmedi, anlamını anlamadığı bir gazete makalesinden sıradan şeyler döktürmedi. Bir beyni vardı, ve oradaki düşüncelerle konuşma organları arasında uyum vardı, ve sonuç İngilizler, Fransızlar, Kürt ağalar ve *Bedavin*den duyduğum türden bir sohbetti. Adam çok iyi eğitilmişti, zihni harab değildi, bakımlıydı.

Diza'dan Gulanik'e [Gülenk'e] geçtik, Musa Bey el Abbasiye'nin ikameti ve kalesi. ... Bir mahmuzla [birdenbire] gerçek Kürdistan'a tümüyle girdik, çünkü kayalıklar arasında vadi yoktu, bodur meşeler yoktu, sürüler ve teras alanları yoktu, tepelerin üzerinden birbirlerine seslenen çobanların keskin çığlıklarını duymadık, ve vadiyi biraz yürüdükten sonra bir ağanın iyi inşa edilmiş kuleli kalesine rastlamadık.

Musa Bey Arap kökenden geldiğini iddia ediyor ve kendisine Abbasi diyor, belki en iyi gerekçesi atalarının, son Halifeler düşmek üzere sendelerken, Bağdat'tan siyah gözlü kızları kaçırmış olmaları. Üzgün yüzlü bir adamdı, bizi yeterince kibarca karşıladı, ama kederli bir görünümle. Bir evsahibi olarak yapabileceği herşeyi yaptı, ama kalbinde gizli bir sıkıntısı olduğu sezilebiliyordu. Ve öyküsü:

Ezelden beri Abbasiler ile Ubeydullah ailesi arasında husumet vardı. Eski Ubeydullah ezilince, hükümet, İran geçitlerinin koruyuculuğunu Musa Bey'e önerdi. Hizmetleri karşılığında belirli bir ödeme yapılacağı sözü verilmesi üzerine, Musa Bey köyünü terketti ve bir kale inşa ettiği Şemdinan'a göçetti. Parasını harcadığında, ödemenin gelmediğini gördü,

ve yambaşında Şeyh Sadık'm [Şeyh Muhammed Sıddık] hüküm sürdüğünü ve babası kadar güçlü olduğunu farketti. Sonuçta Musa Bey güçlükle ayakta kalabildi ve yalnızca sürekli kavga ederek konumunu sürdürmeyi becerebildi. Sadık'la barış yapmaya yalnızca bir kez çalıştı; çünkü bu girişim zehirli kaseyle sona erdi, bir doktor arayarak Urumiah'a at üstünde can çekişerek varış, ve bitmeyen bir kandavası için ant içiş. Musa Bey'i bulduğumuz gibi bıraktık, tüfeğini kavramış, hasım köyleri gizleyen dağlara dik dik bakarken.

Katuna yolculuğu bizi yoğun nüfuslu ve iyi ekilmiş, pejmürde, ve sarı yüzleri bana Sassun'un felakete uğramış insanlarını anımsatan sağlıksız görünümlü insanların yaşadığı bir yöreye getirdi. Katuna geniş bir vadinin başında bulunuyordu, ve ilkin küçük önemsiz bir köy gibi görünüyordu, ta ki, kule burcu olan bir koruma-evini geçince, aniden kırmızı-tenekeden sivri tepelikli geniş alanlı taş evle karşılaşılıncaya dek. Bu çirkin yapı, Ubeydullah'ın oğlu büyük Şeyh Sadık'ın iskanıydı. Yaşanılan bir yer değildi, ticari mal deposuydu, kaçak tütün, tüfek, açgözlü sahibinin tıkınacağı yasadışı ufak tefek şeyler.

Bizi uyanık bir Ermeni genç karşıladı. Şeyhin oğullarının özel hocası olduğunu söyledi (bunun doğru olmadığı sonradan anlaşıldı). Prof. Rendel Harris'i, kendisine asistanlık sözü verip sonradan caymakla suçladı. Mr. Bryce'i kucaklamayı çok istiyordu — bu arzusunu yerine getirdiğini görerek biraz haz duyacaktım; Sir Henry Campbell-Bannerman'a büyük hayranlık duyuyordu; etnolojist, psikolog, hipnotist ve şair olmak için çalıştığını söyledi; Renan, Kant, Herbert Spencer, Gladstone, Spurgeon, Nietzsche ve Shakespeare hayranıydı. Daha sonra anlaşıldı ki, kütüphanesinde Eno'nun *Fruit Salt*'ının duyurusu vardı ve burdan serbestçe alıntı yapıyordu. "Büyük ulusumuzun cezalandırılması" dediği şeye sızlanıyordu ve varolan koşullarda kendisini büyüklüğe ve güce doğru nasıl eğiteceği hakkında bilgilenmek istiyordu. Bu zırvalayan ahmağın, Şeyhin iş danışmanı olduğunu öğrendiğimde, Şeyhin kendisinin nasıl birisi olduğunu

tahmin etmeye çalıştım. Bu başbelası Ermeni, vardığım andan itibaren peşimi hiç bırakmadı. Bana yapıştı ve sabahtan akşama kulağıma bir yığın saçmalık fısıldadı, ta ki sonunda usanmaktan beter oldum. Bu budala aracılığıyla, Şeyhin kendisi, bana doğruluğu umurumda olmayan, Van Valisinin Şeyhe hasta rolü yapıp beni görmemesini söylediğine ilişkin, uzun saçma haberler gönderdi. Bunun sonucunda, Şeyhi hava karardıktan sonra görme maskaralığına düşmek zorunda kaldım.

Bir gece-şapkası (takke) ve bir türbanın etrafını çeviren püskül ile, mor kürk bir palto içinde, gülünç birisiydi. Yüzü yeterince ilginçti ve belki de karakterini ifade ediyordu — meraklı çocuğun mavi gözleri, nazik ve güleç, akbaba (haris) burnu, ve bir ağzın çirkin mağaramsı yarığı, fare kapanı kadar zalimce kapanan ve şapşalca hissi bir sırıtışla açılan. Böyle bir yüzü mor bir sakalın içine yerleştirin, ince dağınık bir bıyık ekleyin, işte size Şeyh Sadık. Politikadan konuşmadı; öncelikle oğlu için tıbbi öneri derdindeydi. Sonra şehirde "iyi şey" yerine konulmayı talep etti. Bankalar saçmaydı, %2, %3 hatta %3,5 faiz gülünçtü, net %15 istiyordu. Avrupalılara hayrandı: Avrupalıları seviyordu. Orda hiç demiryolu, hiç şirket yok muydu, onu hakettiği biçimde mükafatlandıracak? Çeşitli cezbedici prospektüsler üretiyordu — "Kentte ya da kırda, 36£'den 5.000£'e kadar bir meblağ". Bu iyiydi — yıllık %10 faiz, beş yıl vade; bu fevkaladeydi, ama niye beş yıl? Bence de iyi değil miydi? Çok kötü olduğunu düşündüğümü söyledim: Şeyh cazip olduklarını söyledi. Almanya'nın talihini karartmayı umarak, Deutsche Bank'ı önerdim; Şeyh kızgınlıktan kızardı. "Yalnızca yüzde 2?" diye kabardı, birinde çok değerli mücevher olan iki bodur parmağını kaldırarak.

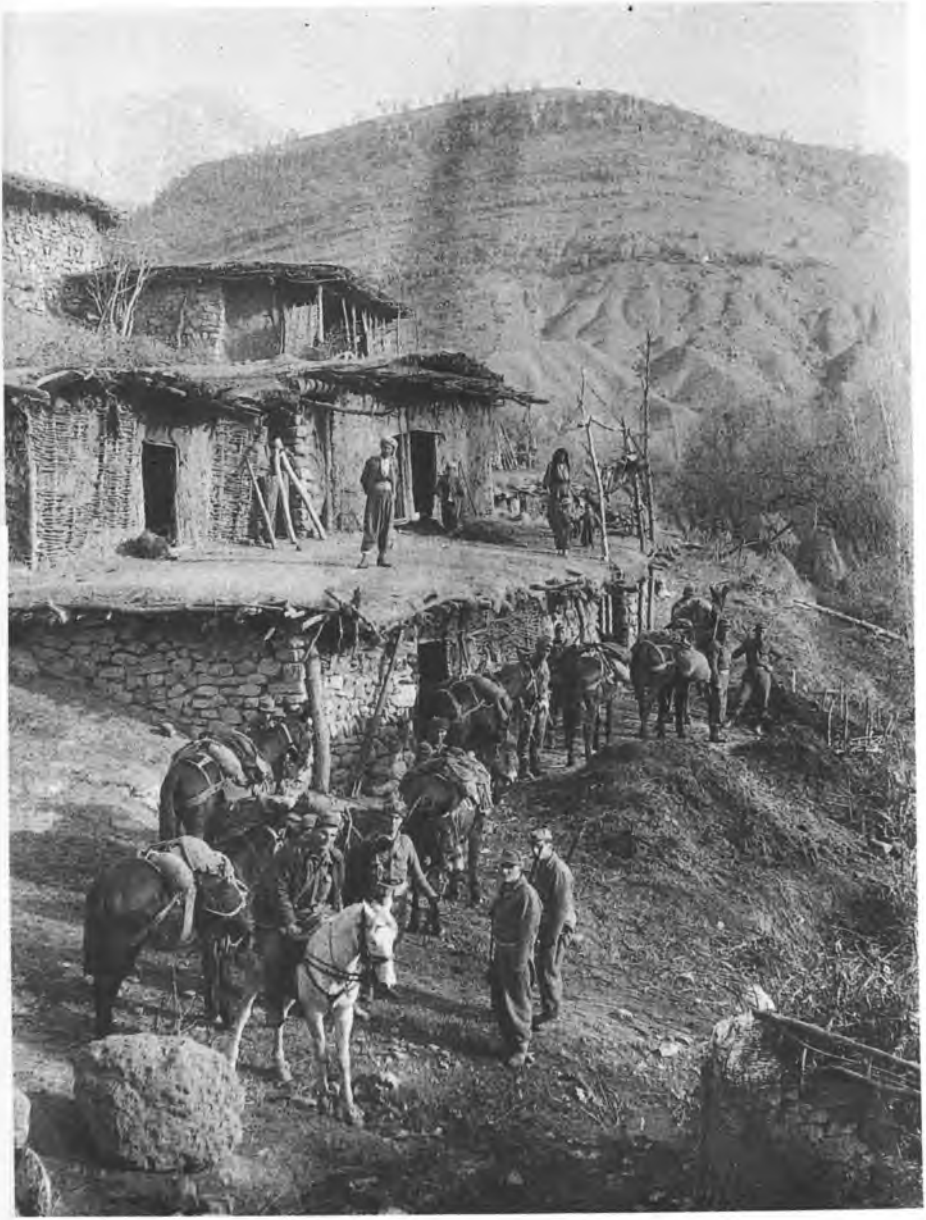
Gece bu bilgelikle ilerledi —hisse senetleri, paylar, şirketler, vs.— ve bunun yanısıra yorumcu gibi davranan Ermeninin tüm boş mırıldanmaları. Sonunda, Şeyh şu sorunu ortaya koydu. Şirketler bankalardan iyiydi. İlkin genellikle yüksek faiz oranı veriyorlardı; sonra kuponlar ve kağıt par-

çaları veriyorlardı ki ister saklar ister satardın, bankalar sözü edilmeye değer bir faiz bile vermezken ve Tanrı bilir senin parandan ne kadar kâr ederken. Şimdi iyi bir İngiliz bankası, diyelim Coutts'unki, acaba Şeyh Sadık'ın Ermeni hizmetçisini bir onbeş dakikalığına defterlerini incelemesi için göndermesine, ve kendisine gerçekte ne kadar borçlu olduklarını görmesine, çünkü elbette yüzde üçten daha çok vermek zorundaydılar, izin verir miydi? Sonra, Şeyh kaçak tütününü kimin satın alacağını öğrenmek istiyordu. Bombay'da iyi bir fiyat verirler miydi? Londra'ya gönderebilir miydi? İngiliz hükümeti alır mıydı? Bütün bunlar gösterdi ki, bir bebeğin tüm saflığıyla, Şeyhin hayatında tek bir amaç vardı, olabildiğince çok para yapmak.

Evi iyi döşenmemişti, bir harabe han kadar kirliydi. Öteye beriye, İran'dan, görünüşte tümü arka kapıdan ambara yerleştirilen, gümrüksüz mal yüklü büyük karavanlar sürekli geliyordu. Holün içi, her türden mal yığınıyla doluydu. Singer dikiş makinaları, teraziler, kesek kırma makinası, ipek balyaları, tütün, mısır, pirinç, her yeri kaplıyordu. Eşkiya-benzeri Kürtler, Yahudiler ve katırcılar kalabalığı malların üzerinde oturuyordu. Aralarda, küçük partiler çeşitli işler için gidiyordu — soygun, rant toplamak, karavanlara eşlik etmek, çalıntı malları elden çıkarmak vb. Şeyh yukardaki bir odada, daha fazla riske cüret etmeden, 60 *rotl* (300 lbs) altınla otururken, Şeyhin tüm adamlarının ve tabiyetindekilerin —üç-dört yüksek düzey memuru, baş uşak ve general gibi, hariç— kıyafeti sefilce idi ve kendilerine yiyecekten başka bir ödeme pek yapılmıyor gibi görünüyordu.

Şeyh Sadık'ı, kurumunun dinsel ve hayırsever olduğunu söylemeye yönelten gülünç ikiyüzlülük, yalnızca çocukça habisliğinin geri kalanı ile eşit derecede değerdeydi. Katuna'dan Nehri'ye gittiğinde, bu operasyonun gece gerçekleştirildiğini söylediler. Para çantalarıyla kış boyunca güvenlice yerleştiği Nehri'de aniden beliriş. Bu mevsimde trafik az olduğu için deposunu Katuna'da güvende bırakabiliyor.

Ermeninin bitmez gevezeliklerine kahramanca taham-

Gerdi Şapatan

Rubaruk

Rubaruk Karakolunda "içtima"

Ev ve mutfağı

Çeltik harmanında bir aile (Şapatan)

Şapatanlı İbrahim'in hanımı, gelini, iki kızı

Narkole'den Şemdinli

Şemdinli (kar altında)

Bay'dan Bedav'a "başsağlığı"na gelenlerle

Şemdinli'ye İran'dan "pasavan"la gelmiş komşu konuk

Baba ve oğulları
(Abdullah Atabay / Bedav)

Koyun ve çocuk (Bedav)

Darendeli çerçi ile değiştokuş
(Biraz yün/yapağı veriyor, iğne, iplik, düğme, boncuk alıyor)

Ziraat Bankasının açılışı

Şemdinli. Çarşı. Kışlık un ve tuz alan köylüler

Çadır
Ballı zoması

Çadır önünde
Şikeftan zoması

Cumhuriyet Bayramında sivil-asker yöneticiler

Askeri gazinoda: C. Savcısı Küçükşengül, Yargıç Sadi Uysal,
Komutan Bozkurt, Yüzbaşı Atalay, Kaymakam Atik

Gençlik ve Spor Bayramında
(Seçim dolayısıyla gelmiş Hakkari Milletvekilleriyle)

23 Nisan Çocuk ve Ulusal Egemenlik Bayramı

Cumhuriyet Bayramı törenine katılan aşiret atlıları

Nugaylan Karakol Komutanı Uzatmalı Çavuş ve eşi

Şemdinli çarşısı
Elma satan köylüler

Kaymakamlık önü
Öğle tatili

mül göstererek oturduğum ve banyo yaptığım bir kezinde, Şeyhin baş hizmetkar yardımcısı geldi ve kendisine bir iyilik yapmamı istedi. Şeyhin rant toplamak için Zebar'a gönderdiği 15 talihsiz adam, merhametsiz yönetim tarafından yakalanmış ve yargılanmadan hapse atılmıştı. Küçük bir soruşturma kısa sürede açığa çıkardı ki, çapulcu hırsız takımıydılar, yaptıkları işi, tutuklanmalarından kısa bir süre sonra görmüştüm: yakılmış köyler, yıkılmış evler, dilenciye dönmüş köylüler ve belki de sekiz mil karelik bir alanda genel bir yıkım, sorumlusu olduklarının sadece küçük bir kısmıydı.

Katuna'dan hiç pişmanlık duymadan Nehri'ye ilerledik, harabe bir çamur kasabası, Şeyh Sadık'ın kışları oturduğu, başka bir büyük kesme taş binanın egemenliği altında. Nehri'den Benavan'a, beş-buçuk saatlik şahane bir manzaradan geçerek vardık. Burda Girdi başlıyor, bu Baba Kürtlerin, içerdeki dağlar ve göl bölgesindekilerden farklı bir ırktan geldiğini sanıyorum. Geleneklerine göre, Irak'tan yüz yıl önce gelmişler, o zamanlar yarı-göçebe imişler. Güney Kürtleriyle giysilerindeki tek benzerlik, türbanlarındaydı — ucundan püskül sallanan sivri uçlu kırmızı kepin çevresini dolayan mavi sarık.

Benavan'dan Girdi'nin dışına, Şirvan'a girdik, gece Dereyazor'da [Deylesor] kamp kurduk. Zengin ve iyi-ekilmiş tarlaların ortasında küçük ve yıkık bir köy. Yolumuzun üstünde, çeşitli mallarla ve silahsız dolaşan üç Yahudiye rastladık. O bölgenin köylerinde ve kasabalarında yaşayan büyük Hakkari topluluğu üyesiydiler. Soygundan fiili olarak bağışık olan bu bölgede çok eskilerden beri yerleşik olan bu Yahudiler, kendi bölgelerinde korkusuzca dolaşabiliyorlardı. Başka yerlerdeki dindaşları gibi, başka insanlar açlık çekerken, servet yığıyorlardı. Tanıdığım bir katırcının üç büyükbaş hayvanı vardı ve 1000£ tasarrufu vardı.

Gün boyunca gördüğümüz manzara, Kürdistan'da karşılaştığım herhangi bir yer kadar vahşi ve etkileyici idi. Her köyün kendi küçük kavaklığı, dikkatlice tasarlanmış tarlala-

rı, gelişmiş dağ kanalları sistemi ve sulama işleri, ve hepsinden öte, içinde başkanın yaşadığı ve tehlike zamanlarında köyün savaşçılarının sığındığı, iki gözeçarpan kulesi olan küçük bir kalesi var. Bu küçük köylerin büyüklüğü 10 haneden 50 haneye değişiyor ve genellikle vadilerin birleştiği yere bakan dağların yamacında kurulmuşlar.

Dereyazor'dan, geceden önce Rezan'da olmayı umarak, umut dolu ve yürek ışıltısıyla ayrıldık. Ama Geyler köyünde, sallanan kafalı ve vakar suratlı bir ağa bulduk.

"Kötü haber" diye mırıldandı; "Berzan'lı Şeyh Berzan, ve Şirvan'lı Ahmed Ağa, ve Zebar'lı Hasan Ağa ve Süleyman Ağa, ve Herki çobanları, tümü savaşta. *Zaptiyeler* var, korku ve titreme var, ve herkes bir düşman. Dört asker öldürüldü ve sekiz tüfek alındı, ve bütün yollar kapandı. Rezan'a gitmek olanaksız. Orda Ahmet Ağa kim olursa olsun herkesle savaşmak için bekliyor."

O zaman biraz kaygı ile eskortun kaptanına ne yapacağımızı sordum. Görünümü emekli Kırımlı albaya benzeyen kaptan, Kars'ta hapse düşmüştü, iki kez umutsuzca yaralanmıştı, her zaman boğuk, dişsiz sesle konuşurdu, her zaman gerçekte en iyi humorla, öfkeli bir tutku içinde görünürdü. Soruma yanıt olarak, hırıldadı, homurdandı, mırıldandı, kıkırdadı ve serbest bir çeviri ile şunları söyledi (unutmamalı ki Mr. Jingle'ın stakato (kesik ve kuvvetli) cümle tertibi Arapçada daha iyi gider):

"... Bu ülkeyi tanımıyorum. Bu ülkeyi tanımazsınız. Çöl. Süprüntü. Pislik. Orda Kürtler, burda Kürtler. Bir Kürt başka bir Kürt görür - onu öldürür - hıh, çok iyi, ... diğeri sağ kalır. Burda dururuz, Kürtler korktuğumuzu sanır - ateş ederler - ateş ederiz - devam ederler - beni öldürürler - böylece sorumluluğum biter. Durmaz gideriz - insanlar bizi görür - hepsi korkar - ateş ederler - beni vururlar - yine sorumluluğum biter. Revandız'a çevreden dolaşıp gideriz, bir yığın eziyet çekersiniz, yenge eziyet çeker, ben eziyet çekerim, kimse hoşnut olmaz. Söyleyin, nereye gitmek istiyorsunuz. Emir almaya hazırım - emir veremem, çünkü sizden daha fazla

bilgim yok, ne istediğinizi bilmem gerek - insan bir kere ölür, ve ölünce de ölmüş olur."

Böyle açık kalpli bir emekli askerin eşliğinde, bazı risklere girmek yeterince kolay görünüyordu, böylece Ahmed Ağanın köyüne doğru yola çıktık, yine de kalesinin mazgal deliklerinin yakınına geldiğimizde karamsarlığa düştüm. Ne mutlu ki, köye girdiğimizde kimse özel olarak heyecanlanmadı, ama bir yığın haber vardı. Zebarlı Hasan Ağa, Şirvan Kürtlerini soymuştu; ve Berzanlı Şeyh Berzan, bir Seyid, Akra'ya gitmişti, Kaymakama Şirvan adına şikayette bulunmaya. Oysa Kaymakam Hasan Ağanın parasını yemekteydi ve Şeyh Berzan'ı dinlemeyi redddetmişti. Şeyh Berzan eve dönerken, yolda Hasan Ağa kendisini öldürmeye kalkışmıştı. Sonuçta kavga çıkmıştı ve hükümet askerleri öldürülmüştü. Kaymakam ve ikiyüz adam Zebar'a gitmişti ve Şirvan'ın beş köyünü yakmıştı — ya da daha doğrusu Herki onları yakarken yardım yaklaştırmamıştı, çünkü Herki Koçarları bu işi yapmak için Kaymakam tarafından getirtilmişlerdi. Ahmed Ağa Rezan'da nehir kenarındaydı ve Hasan Ağa tarafından buraya geçilmesini engellemek niyetindeydi.

Sorun, şimdi, Ahmed Ağanın kendisine saldıracağımızı sanmasına yolaçmadan nasıl Rezan'a yaklaşabileceğimizdi.

The Caliphs' Last Heritage
A Short History of the Ottoman Empire
by Lt.-Col. Sir Mark Sykes
Macmillan and Co., London 1915, pp. 422, 425, 427-433.
(Çeviri: **Barışta Erdost**)

N° 1

ŞEYH UBEYDULLAH'IN AMERİKALI DR. COCHRAN'A MEKTUBU

[25 Eylül 1880]

Sizler, kuşkusuz, Şuya-ud Devle'nin geçen yıllar suçu olmayan 50 adamımı hiçbir gerekçe göstermeden kafalarını kesme fermanı çıkarmış olduğunu ve beni 100.000 tümene zarara soktuğunu duymuşsunuzdur. Osmanlı hükümeti de, İran hükümeti de samimi değiller. Onlar bizim haklarımızı çiğniyorlar. Uşnu liderlerinden biri olan Haci Gafur Hanın oğlu Faracin Hana öyle işkence ettiler ki ölümüne neden oldular. Geçen yıl, Moin-ud Devle, Uşnili Abdullah Han ve İbrahim Hanı yakaladı ve ceza olarak 20.000 tümen ödemelerini istedi; ailelerini tamamen soydu. Üç kadını da esir tuttu. Bu yıl Mukri Sancağı Valisi, herhangi bir gerekçe göstermeden, Feyzi Beyi tutuklamış, işkence yapmış ve ceza olarak 1.500 tümen ödetmiş. Zorla birkaç kadın kaçırmış. Bundan birkaç gün önce Soğukbulak Valisi, mıntıkada yaşayan birkaç aşiretin reisi Hamza Manguri'yi kendisine sadakat göstermeye zorlamak için tutuklattı. Hamza Manguri,

kaçmayı başararak kendisini güçlükle kurtardı. Bu türden baskı ve zorbalıkların sonuçlarını anlatmak kolay değil. İşte bütün bu nedenlerden dolayı, bugün artık Kürdistan, hiçbir hile ve bahaneyle daha fazla ertelenmemesi gereken birleşme zorunluluğuyla karşı karşıyadır. Bütün bunları Tebriz'deki İngiliz Konsolosuna etraflıca anlatmanızı rica ediyoruz. Kürdistan'ın durumu ele alındığı zaman gerçekler olduğu gibi anlaşılsın. Durumu açıklaması için Hoca İsmail'i gönderiyoruz.

Turkey, n° 5 (1881)
Correspondence Respecting the Kurdish invasion of Persia, s. 47.

N° 2

ŞEYH UBEYDULLAH'IN AMERİKALI DR. COCHRAN'A İKİNCİ MEKTUBU

[5 Ekim 1880]

Buradaki durumu kendisine izah ettiğim şekilde şifahen sizlere iletmesi için Molla İsmail'i yanınıza gönderiyorum. Kürdistan'daki durumu ve oğlumun Soğukbulak'a yaptığı yolculuğun gerçek nedenini, İngiliz hükümetine olduğu gibi iletmenizi rica ediyorum.

500.000'in üzerinde aileden oluşan Kürt kavmi ayrı bir halktır. Dinleri [mezhepleri] farklı, töre ve gelenekleri kendilerine özgüdür. Bu nedenle halklar içinde kötü ve olumsuz bir şekilde tanıtılıyor, Kürdistan'ı yanlış lanse ediyorlar. Aramızdan biri, bir günah işlemişse, binlerce masum, iyiniyetli, erdem sahibi insana kötü bir nam takılıyor. Sizin de gördüğünüz gibi bunlar Osmanlı ve İran hükümetlerinin canice uygulamalara ilgisiz kalmasından doğuyor. Zira Kürdistan bu iki devlet arasında bulunuyor ve her iki devlet de, kendilerine özgü bahanelerle, iyi ve kötü insanları birbirlerinden ayırmak istemiyor. Kötüler kendilerini kurtarırken, dürüst insanlar adi suçlamalara layık görülerek katlediliyorlar. Sizler, büyük bir ihtimalle, yabancı mezhepten olanlara, müslümanlara ve diğerlerine karşı olduğu kadar kendi tek-

kelerine karşı da kötülükleriyle ün salmış Ali Ağa Şıkaki'nin aşiretini duymuşsunuzdur. Her hükümet onları ayrı ayrı suça teşvik etmiştir.

Perslerin hükmü altında olsun olmasın bu insanlar, hiçbir zaman medeni olanaklara kavuşmayacak, ilkel olarak kalacaklardır. Osmanlı tebaası olarak yaşayan Herki aşiretlerinin yapmış oldukları cürümler de aynı şekilde açıkça ortadadır. İran İmparatorluğu gibi Osmanlı hükümeti de ya bu insanların medenileşmesinin yollarını bilmiyor ya da onları gözardı ediyor. Kürdistan kötü bir biçimde tanıtılarak gözden düşürülmüştür. Dürüst insanlarla suç işlemeye yatkın insanlar arasında fark gözetilmiyor. Kürdistan'ın lider ve hükümdarları, hem Türkiye hem de İran'a bağlı olanlar, Kürdistan'ın bütün halkı, her iki hükümetle artık daha fazla birlikte varolamayacakları ve bir şeyler yapmak için Avrupa devletlerinin durumu inceleyerek anlamaları gerektiği konusunda görüş birliği içindedirler. Bizler bölünmüş bir milletiz. Kendi iç sorunlarımızı kendimiz halletmek, kendi suçlularımızı cezalandırmada kendimiz egemen ve bağımsız olmak, bütün diğer milletlerin sahip oldukları haklara aynı şekilde sahip olmak istiyoruz. Suçlularımıza gelince, hiçbir milletin onlardan zarar görmeyeceğine dair söz vermeye hazırız. Oğlumun Soğukbulak'a yapmış olduğu yolculuğun amacı ve nedenleri, Kürdistan'daki durumu incelemekten ibarettir. Ona karşı herhangi bir şey yapılmamalıdır. Aksi takdirde, bütün Kürdistan başkaldıracaktır, çünkü, her iki hükümet tarafından işlenen zulüm ve baskıya karşı halk ilelebet başeğemez.

Turkey, n° 5 (1881)
Correspondence Respecting the Kurdish invasion of Persia, s. 47-48.

N° 3

YÜZBAŞI CLAYTON'DAN BİNBAŞI TROTTER'A

No: 52 Van, 29 Aralık 1880

Efendim,

Şeyh Ubeydullah'ın cezalandırılmasını ve sınırı aşıp kaçmış Kürtlerin Fars yetkililere teslimini istemekle görevli bir Fars ordusu generali, maiyetiyle birlikte, dün gece buraya vardı. General Valiye değil, Müşire gönderiliyor; çünkü onun bu işle uğraşmak için özel yetkileri olduğu sanılıyor. Müşir Nafiz Paşa, ola ki düşünmek ve belki İstanbul'la haberleşmek için heyetin kabulünü yarına erteledi.

Buraya bildirildiğine göre Nahcıvan yakınında Rusların savaşa başlamak için 40.000 adamı, kırk ya da elli topu ve Erivan'da başka birlikleri ve teçhizatı var. Bu yığınağın gerektiğinde İran'a yardım etmek için yapıldığı sanılıyor.

Şunu da anabilirim ki, bugün Valinin huzuruna çağırıldığımda ona bir mektup getirildi, mektubu açarken bana dönüp redifi göreve çağırmak için emirler geldiğini söyledi; Yunanistan ile savaşın eli kulağında olduğu sayılmazsa, hangi nedenle böyle davranıldığını bilmediğini söyledi.

Posta yarın erkenden yola çıkıyor, dolayısıyla bu mektubu başka ayrıntıları beklemeden göndermem gerekiyor.

EMILIUS CLAYTON

FO 424/122, p. 60, No. 35/3

N° 4

MR. GOSCHEN'DAN KONT GRANVILLE'E

İstanbul, 17 Mart 1881

No. 202 (27 Martta alındı)

Lordum,

Majestelerinin Van'daki Konsolos Yardımcısından, Er-

meni niyetleri ve Şeyh Ubeydullah'ın yakın bir ayaklanma için yaptığı hazırlıklar hakkında aldığım mektubun bir kopyasını sunmaktan şeref duyarım.

GEORGE J. GOSCHEN

FO 424/122, p. 84, No. 53

N° 4'e Ek

YÜZBAŞI CLAYTON'DAN BİNBAŞI TROTTER'A

No. 8. Gizli. Van, 15 Şubat 1881.

Efendim,

Rus Ermenilerinin yaptıkları ile ilgili yeni bazı bilgiler aldım. İki ya da üç gün önce Mr. Barnum, Amerikan misyoneri, İran yoluyla Tiflis'e dönmek üzere olan iki Ermeninin az önce kendisini ziyaret ettiğini söyledi ve İran'daki misyonerlere mektuplar göndermeyi önerdi. Bu adamlar son derece açık sözlü imişler, ve dediğine göre, Ermenileri Türklere karşı ayaklanmaya kışkırtan Tiflis'teki komitelerince gönderilmişler ve orada, Rus topraklarında, yardım etmek için sınırı geçmeye hazır 150.000 kişi varmış. Rus Hükümeti kendilerini teşvik ediyormuş ve onlara maliyet fiyatının dörtte birine silah satmış.

Mr. Barnum onlara Rus Hükümetinin buyruğu altında yaşamaktan memnun olup olmadıklarını, bütün Ermenileri Rus tarafında görmeyi isteyip istemediklerini sormuş. Yanıtlarına göre, sonucun böyle olacağını düşünselermiş, bu işe hiç kalkışmazlarmış, ama Rus Hükümeti kendilerine özerklik vadetmiş.

Mr. Barnum o zaman onlara halkın tutumunu nasıl bulduklarını sormuş. Köylüleri kentlilerden çok daha hazır gördüklerini söylemişler. Bu, benim, halkın duygularıyla ilgili her zamanki izlenimime uyuyor. Gerçekten, kentli Ermenilerin yakınacakları pek az şey var, rahatlar ve mal güvenlikleri var, oysa kırdaki halk, Kürtlerin, Hükümet görevlilerinin ve askerlerin elinden çekip duruyor; onun için koşulları-

nı değiştirecek herhangi bir olayı memnunlukla karşılar. Adamlar, Mr. Barnum'a, güzün Türk ermenilerine yardıma gelmek için bütün hazırlıkların yapıldığını, Şeyh Ubeydullah ilk harekete geçtiğinde hıristiyanları katletmek için gelmekte olduğunun sanıldığını, ama gerçekten nereye gittiği görüldükten sonra, hareketin ertelendiğini söylemişler. Gene de, ilkyazın kesinlikle bir şeyler yapılacağını sanıyorlarmış. Ancak, bu adamların Tiflis'teki başkanlarıyla bir süredir hiçbir haberleşmeleri olmadığını, Şeyh, hıristiyanlara saldırmadığı için Başkanlarının görüşlerini değiştirmiş olabileceğini belirtmek gerekir. Rus Hükümeti de ancak bir katliam tehlikesine karşı yardım vadetmiş olabilir. Ama adamlar Rus Ermenilerin çok masrafa girip zahmet çektiklerini, her şeyin boşa gitmesine izin vermeyeceklerine inandıklarını söylemişler. Binbaşı Kamsaragan'ın, buradaki Rus Konsolos Yardımcısının, planlarını kuvvetle desteklediğini söylemişler.

Şeyh gene ayaklanırsa, bu, Ermenilerin harekete geçmesi için bir işaret olabilir, ve Şeyhin ilkyazın yeni bir ayaklanma için büyük hazırlıklar yaptığı konusunda pek az kuşku var. Kürtlerin talim yaptıkları hakkında her yandan raporlar geliyor, ve Şeyhin birliklerine ödeme yaptığı, subaylara ayda ikişer lira, erlere ayda birer mecidiye verdiği söyleniyor. Bununla birlikte, Türk yetkililer, bu hazırlıklarla ilgili raporlara güvenilmeyeceğini açıkça söylüyorlar.

İran Elçisi, Mirza Riza Han, İran'a dönmek için Van'dan ayrıldı. Buraya iletmek için geldiği isteklerle ilgili hiçbir anlaşma olmadığını, ama sıradan raporlara göre Kürtlerin İran'a verdikleri zarar için Türk Hükümetinin tazminat ödemeyi vadettiğini bana kendisi söyledi. Vali, bana, Elçinin Türk yetkililerin ricası üzerine geri çağrıldığını söyledi; çünkü elçi, Şeyhin ayaklanmak için yeni hazırlıklar yaptığı hakkında yanlış raporlar yazıp yayıyormuş. Ama daha önce söylediğim gibi, Türk yetkililerin inanmamasına karşın, Şeyhin bu hazırlıkları gerçekten yaptığını gösteren bir yığın kanıt var.

EMILIUS CLAYTON

FO 424/122, pp. 84-85, No. 53/1.

N° 5

SIR A. H. LAYARD'DAN SALISBURY MARKİSİNE

İstanbul, 18 Aralık 1879
No. 1131 (Alınışı 3 Ocak 1880)

Lordum,

Yüzbaşı Clayton'un Binbaşı Trotter'a gönderdiği bir mektubun kopyasını ekte göndermekten şeref duyarım. Böyle yapmakla Lord cenaplarının dikkatini, Yüzbaşı Clayton'ın "Amerikalı misyonerlerin düşmanlığını göstermek ve onu 'Amerikan Protestancılığını ezmeğe' çalıştırmak amacıyla Nesturilerin Patriği Mar Şimun'a Canterbury Başpiskoposundan temsilci olarak" bir beyfendi gönderildiği hakkındaki ifadesine çekmeyi arzu ediyorum. Üzülerek söyleyeyim ki, İngiliz Kilisesi papazlarının Nesturi din adamları ile konuşmalarında, onları Nesturi hıristiyanlar arasından —ben de Yüzbaşı Clayton gibi düşünüyorum— çok iyi işler yapmış Amerikalı misyonerlere karşı kışkırtmaya çabalamaları ilk kez olmuyor.

Anlıyorum ki İngiltere'dekilerin niyeti, Canterbury Başpiskoposu ile birlikte davranarak, bu eski ve ilginç hıristiyan mezhebi ve onun ruhanî başkanı ile ilişkiler kurmak için din adamları göndermektir.

İnanıyorum ki bu dinî delegelere tavsiye mektupları vermeleri Lord cenaplarından rica edilmiştir. Şunu söylemeye cüret edeceğim: Amerikalı misyonerlere karşı bana gerçek dinsel özgürlük ruhuna karşıt görünen, Doğudaki başka dinsel topluluklarda Protestancılığa karşı çok yanlış bir izlenim yaratacağı hesaplanmak gereken, ve birkaç yıl önce Nesturilerin kendi aralarında pek ciddi sonuçlara yol açmış olan bir yolu izlememeleri konusunda uyarılmalıdırlar.

Kürdistan dağlarında ve İran'daki Nesturi kabileleri arasında Amerikan misyonları kurulalı şimdi yaklaşık yarım yüzyıl oluyor. Bu misyonlar, hiç de küçük olmayan fedakârlıkla, hıristiyan halkın eğitim ve öğretimi için çok şey

yaptılar. Pek çok okul ve o arada birçok merkez kurdular. Bununla birlikte, bana öyle görünüyor ki, İngiliz Kilisesinin bir misyonu için, Amerikalılarla ilişki kurmak istemiyorsa, onlarla çatışmadan çalışabileceği çok yer var.

İngiliz Kilisesinin öğretisi ve disiplini ile tümüyle uyumlu olmasa bile onların hıristıyanlıkla ilgili çalışmalarını durdurma ve etkilerini yok etme çabası, Nesturiler arasında hasımlığa ve çekişmelere yol açar ve onları dünyevî düşmanları müslüman Kürtlerin yeni zulümlerine ve saldırılarına uğratırsa, gerçekten üzücü olur.

A. H. LAYARD

FO 424/106, p. 16, No. 5.

N° 6

YÜZBAŞI CLAYTON'DAN BİNBAŞI TROTTER'A

Van, 14 Kasım 1879

Efendim,

Hakkari'deki koşullar hakkında aynı kaynaktan edindiğim bilgiler bundan önceki bir mektubumda iletilmişti. O zamandan beri Mar Şimun ve Nesturiler, ve onların Kürtlerle ilişkileri hakkında bazı bilgiler aldım.

Bilgi kaynağımın bana ilettiğine göre, Şeyh Ubeydullah, ayaklanmayı tasarlarken, Mar Şimun'a iki mektup gönderip yardımını istemiş ve Türk hükümetini, Türk birliklerini, ya da topraklarındaki Türk görevlileri istemediklerini; Bab-ı Âli'ye belirli bir haraç ödemekten kendilerinin sorumlu olmalarını yeğlediklerini; olmazsa, her biri kendi ayrı ülkelerinde bağımsız prensler olmak istediklerini söylemiş. Mar Şimun, hükümete karşı bir ayaklanmaya katılmayacağı, üstelik katılmayı uygun görse bile, halkının kendisine itaat etmeyeceği karşılığını vermiş.

Bana bildirildiğine göre Mar Şimun unvanını bugün taşıyan kişi bu unvanı öncellerinin yaptıkları gibi, aynı otoritey-

le kullanmıyor. Düzenli alışkanlıkları olmayan genç bir adam, biraz içkiye düşkün, ve Nesturiler eskiden Patriklerine duydukları saygıyı yitirmişler. Eskiden Mar Şimun pay vermeden kimse toprağının ve sürülerinin ürünlerini kullanmaya cüret etmezdi. Ama şimdi dünyevi ruh içlerine sokuluyor gibi görünüyor; diyorlar ki: "Patrik'e neden bu kadar çok şey vermemiz gereksin? Vereceklerimizi kendimize saklamamız daha iyi." Ve Patriklik gelirleri pek azalmış durumda. Üstelik, Mar Şimun'un maaş alarak kendisini Türk Hükümetine sattığını düşünüyorlar; ve bu yüzden, Melekler, ya da ikincil başkanlar, ona istemeyerek itaat ediyorlar, ya da emirleri istedikleri gibi değilse itaat etmeyi topluca reddediyorlar. Ayrıca, Mar Şimun, Türk Hükümetinin istediği bir vergi işi bakımından üstüncelikli. Vergileri toplayan görevliler gerçekten topladıklarından daha azını gösteren hileli makbuzlar vermeyi alışkanlık haline getirmişler; vergi borçlularının bir çoğunun elinde bunlardan var, ama halk kendilerinden istenenin hepsini ödediğine inanıyor. Mar Şimun bu vergi borçları ödensin istiyor, ki toplanan miktardan maaşını alabilsin, ama Melekler ödemeyi reddediyorlar, dolayısıyla şimdi işler çıkmazda.

Bu arada, Nesturiler, Kürtlerin elinden çok çekiyorlar. Hepsi silahlı ve toplu halde iken mallarını ellerinde tutabiliyorlar, ama az sayıda iken ele geçirilebildikleri zaman Kürtler saldırıp onları soyuyor ve kötü davranıyorlar. Misillemeler birbirini izliyor ve böylece küçük bir savaş durmadan sürüyor. Şeyh Ubeydullah'ın düşmanlığına uğradıkları için bu yakınlarda durumları kötü. Eskiden onlarla iyi ilişkiler içinde olan Şeyh Ubeydullah, Mar Şimun onun planlarını Hükümete duyurduğu için, yabancılaştı.

Ama acı çekenler yalnız Nesturiler değil. Mar Şimun Amerikan misyonerlerin Protestan yandaşlarından zulüm görüyor. Çok kısa bir süre önce Canterbury Başpiskoposunun temsilcisi olan bir beyefendi onu ziyaret etmiş; pek de sağgörülü olmayan bir davranışla ona yararlı işler yapmış olan Amerikalılara karşı düşmanlık aşılamış ve Mar Şimun o zamandan beri Amerikan Protestanlığını ezmeye çalışıyor. Kısa bir süre önce ona bir mektup yazıp zulmünden vazgeç-

mesini umduğumu bildirdim ve zulüm yaptığının doğru olmadığı, ceza verdiyse bunu sivil savunma amacıyla yaptığı yanıtını aldım. Misyonerlerin kanıtları ise gerçeğin bu olmadığını gösteriyor, ama umuyorum ki onunla haberleşmem zulüm eğilimlerini gene de bir ölçüde sınırlayabilir.

EMILIUS CLAYTON

FO 424/106, p. 17, No. 5/1

N° 7

YÜZBAŞI CLAYTON'DAN BİNBAŞI TROTTER'A

Gizli. 2 Aralık 1879

Efendim,

Binbaşı Kamsaragan, Rus Konsolos Yardımcısı, Şaddak bölgesinden 1.500 ailenin temsilcisi olarak geldiklerini, Rus uyruğu olmayı dilediklerini söyleyen birtakım adamların birkaç gün önce kendisini beklediklerini bildirdi. Onlara böyle bir dileği kabul edemeyeceğini söylediğini, ama olayı elbette rapor edeceğini, ülkenin durumunda ilkyazdan önce önemli bir değişme olmazsa çok ciddi olaylar çıkacağına inandığını söyledi.

Reform Görevlileri Yusuf Paşa ve Serkis Efendi buraya vardılar ve dün İmparatorluk fermanı hazırdı. Yolculukları sırasında ülkenin durumunu, özellikle Serkis Efendi'nin "tam anarşi" olarak nitelendirdiği Muş'taki durumu, çok kötü bulduklarını bana bildirdiler. Orada oniki gün kalmışlar ve bu süre içinde beş hıristiyana suikast yapılmış.

Yalnız Van'ı teftiş edip İstanbul'a rapor vermekle görevlendirildiklerinin doğru olup olmadığını Yusuf paşaya sordum. Belirli yetkileri olduğu, ama yetkilerini aşan herhangi bir sorunu İstanbul'a rapor etmeleri gerektiği karşılığını verdi.

Üç gün önce, Şeyh Ubeydullah'ın yakın bir dostu olan

"Coupeur" Çilingirof'u gördüm. Şeyhin Türk Hükümetine karşı ayaklanmadığını; kendi köylerini yağmalayan başka bir Kürt kabilesini Kürt adetine göre cezalandırdığını; gerçeğin bu olduğunu; sonra İmparatorluk birliklerinin işe karıştığını ve Şeyhin kendisini savunmak için onlara direnmek zorunda kaldığını söyledi. Şeyhin oğlu Abdulkadir ile Musul'dan gelen birlikler arasında geçen çatışmayı Çilingirof şöyle açıkladı: Bu birliklere kumanda eden subay üç yıllık vergi borçlarını, borcu olanlardan istedi; Abdulkadir'in ödeme için istediği süreyi kabul etmedi, ve o zaman, genç ve aceleci Abdulkadir 5.000 adam toplayıp bu birliklere saldırdı, ama babasının bilgisi ya da onayı olmadan.

Çilingirof'un öyküsü böyle, ama Çilingirof iyi karakterli değil, ve şunu gösteren çok kanıt var: Şeyh Türk egemenliğini yıkıp kendisi bağımsız bir Prens olmak için gerçekten çalıştı, ve Türk hükümeti için sürekli bir tehlike olacak. Ama Türk hükümeti onun açıklamasını uygun bulur görünüyor ve onurlandırıp dalkavukluk ederek onu hareketsiz tutmaya çalışıyor.

Çilingirof bana Maruk Nesturi Başpiskoposu Mar Yusup'tan bir mektup getirdi. Mar Yusup İmparatorluk birliklerinin yaptıklarından; ödeyecek hiçbir şeyleri olmayan çiftçilerden üç yıllık vergi borcu istediklerinden ve istekleri yerine getirilmeyince köyleri yağmalayıp yıktıklarından yakınıyor. Ama Mar Yusup Şeyh Ubeydullah'ın yakın komşusu olarak yaşıyor ve onunla sürekli haberleşiyor; onun için sözleri ihtiyatla karşılanmalıdır; çünkü kendisi ile Türk yetkililer arasında geçenlerle ilgili öyküyü desteklemek için Şeyh'ce yazdırılmış olabilir.

EMILIUS CLAYTON

FO 424/106, p. 31, No. 13/5

N° 8

YÜZBAŞI CLAYTON'DAN SIR A. H. LAYARD'A.

No. 3. Politik, Gizli. Van, 2 Şubat 1880.

Efendim,

Başkale'ye son ziyaretim sırasında, Ohannes Vartabed, Ermeni başpapazı, yaklaşık beş ay önce bir Nesturinin gelerek kendisine, Nesturi Meleklerinin, Grand Dük Michael'e gönderdikleri bir dilekçeyi taşıdığını, Meleklerin Rus koruması dileyerek böyle bir korumanın bedeli olarak istenebilecek sözleşme koşulları konusunda anlaşmayı önerdiklerini söylediğini bana bildirdi. Nesturiler İran toprakları üzerinden Rus dominyonlarına güvenli geçiş için Ohannes Vartabed'in yardımını dilemişler, ve Vartabed'in de Ermeniler adına buna benzer bir dilekçe göndermesi gerektiğini öne sürmüşler. Ohannes Vartabed, kendisine Grand Düke yazılmış mektupları gösterinceye kadar adamın öyküsüne inanmamış.

Vartabed, sonradan, Mar Şimun'a, Nesturilerin bu tutumunu paylaştığını belirten bir mektup yazmış. Mar Şimun kendisinin buna karşı olduğunu, ama Meleklerin onun otoritesine boyun eğmeye yanaşmadıklarını ve onun imzasını eklemeye zorlayarak dilekçeyi göndermede direndiklerini yanıt olarak söylemiş.

Ohannes Vartabed o zamandan beri Nesturiler ile Rus Kafkas Yönetimi arasında karşılıklı birden çok haberleşildiği konusunda bana güvence verdi. Ayrıca, Rusların er ya da geç gelecekleri ve onlarla önceden anlaşma yapmanın daha iyi olacağı konusunda Nesturilerin bir sabit fikirleri olduğunu söyledi. Mar Şimun'un Şeyh Ubeydullah ile ilişkileri de şimdilerde çok kötü. Bu, Mar Şimun'un [Şeyh Ubeydullah'ın kendisine yazdığı] mektubun amaçları hakkında Türk Hükümetine bilgi vermesinden doğuyor ve Mar Şimun bu yüzden çabuk ve etkili koruma sağlamak için çok istekli.

Tosun (Toussoun) Paşa da Nesturiler ile Ruslar arasındaki haberleşme hakkında aynı öyküyü anlattı, ama ona göre ilk öneri Ruslardan gelmiş; Nesturilere temsilciler gönderip onların İngiltere'den uzun zamandan beri yardım bek-

lediklerini, ama hiç yardım gelmediğini, bu yüzden gözlerini artık Rusya'ya çevirmeleri gerektiğini söylemişler. Karadağlıları örnek alsınlarmış. Karadağlılar küçük bir halk oldukları halde Türk hükümetine karşı uzun zaman direnmişler, ve şimdi Rusya onlara bağımsızlık ve bir Prenslik vermiş; onlarınkine benzer bir ülkede yaşayan, sayıca daha da kalabalık olan Nesturiler neden o tarzda davranmasınlarmış? Bu, Tosun (Toussoun) Paşanın öyküsü, ama işin başlangıcı onun gelmesinden önce olduğu için Vartabed'den alınmış bilgilerden başka, bağımsız bir bilgi kaynağı olup olmadığı konusunda emin değilim ve yorumunun Türk Hükümetinin görüşünün allanıp pullanmış bir hali olduğuna inanmaya biraz eğilimliyim.

Van'a dönüşümün ertesi günü, bir Nesturi temsilcisinin kabul edilme tarzlarından ötürü büyük umutlarla dolu olarak Tiflis'ten yeni döndüğü bana bildirildi. Genelde epey eminim ki Rus Kafkas Yönetimi, hiç değilse, bu topraklarındaki hıristiyan nüfusun yardım ve koruma için gözlerini kendisine çevirmeye başlamasını istemiyor.

Ermenilerin de gözlerini giderek aynı yöne çevirmeye başladıklarını düşünüyorum. Yalnız dün bir Ermeni, benimle konuşurken, Rusların Türk İmparatorluğundaki nüfusla İngilizlerden daha çok ilgilendiklerini söyledi. Bunun bütünüyle çıkar gözetmeyen güdülerden (*motives*) ileri gelmeyebileceğini, tersine, Türk İmparatorluğundan toprak kazanmak için bir bahane olabileceğini söyledim. Bunun belki öyle olduğunu, ve bu yüzden Ermenilerin İngiltere'den yardım ve koruma görmeyi yeğlediklerini, ama, gene de, Rusların Bulgarlara vb. özgürlük verdikleri olgusuna gözlerini kapayamayacaklarını, oysa İngiltere'nin henüz onların durumunda hiçbir iyileştirme yapmadıklarını söyledi. Soruna böyle bakmak, inanmak için nedenim var, Ermeniler arasında çok yaygındır. Onlara elimden geldiğince cesaret vermeye çalışıyorum, ama İngiliz nüfuzunun birtakım maddî sonuçlarını görmek için çok sabırsızlanıyorlar.

EMILIUS CLAYTON

FO 424/106, pp. 247-248, No. 123/1

N° 9

VAN'DAKİ RUS KONSOLOSU YARDIMCISININ İSTANBUL'DA İMPARATORLUK ELÇİSİ BAYA GÖNDERDİĞİ RAPORUN KOPYASI

22 Kasım 1882

Şeyh Ubeydullah hakkındaki telgraf raporlarıma ek olarak şunu açıklama şerefini bana bahşettiniz: ismi geçen Şeyh, ensonu, Evliyan köyünü terketmeyi kabul ederek, yakın çevreyi hükmü altında tutan dağlık Şeptan [Gerdi Şapatan] köyüne (Revandız'a 70-75 km. yakın) gelmiş. Üstelik, yerin yeterli olmadığını ileri sürerek Ubeydullah, kendisine eşlik eden Kamil Beye (30-40 süvariyle) komşu köye (Şeptan'a 3-4 km. yakın) yerleşmeyi önermiş. Tamamen Ubeydullah'ın buyruğu altında bulunan Kamil Bey bunu ister istemez kabul etmiş. Takriben aynı zaman içinde, Şeyh Abdülkadir Oramar'ı terketmiş, arkasından Mustafa Paşa komutanlığındaki iki piyade taburu oraya girmiştir. Abdülkadir'in silahlı gücünü arttırmak ve babasıyla birleşebilmek amacıyla Beytüşşebab'a (Revandız tarafına doğru) yönelmiş olduğu anlaşıldı.

İçinde bulunduğu durumun çıkmaz olduğunu anlayan ve zor kullanmadan Ubeydullah'ın Musul'a gitmesini sağlayamayacağı kanaatine varan Kamil Bey, Musul ve Bağdat vilayetlerinden gönderilmiş olan 4 piyade taburunun bulunduğu Nehri'ye ve Kanyareş köyüne (Şeptan'a 25-30 km. yakın) büyük bir ihtimalle Muhammed Sıddık'ın adamlarına doğru ilerledi.

Burada, Ubeydullah'ın Musul'a gitmesinden sonra Nehri'nin, Komutanlığını Hacı Mamed Beyin yaptığı ve 8 ateş taburu ile 32. bölüğün 4 taburu tarafından ele geçirilmiş olduğunu belirteyim.

Tam bu arada, Kamil Beyden alınan emir üzerine, sözü edilen 4 tabur, Albay Hüseyin Beyin komutasında Kanyareş'ten Şeptan'a yürümüştür. Nehri'den oraya 150 seçkin nişancı yollanmış, dağlık geçitte (Kurdboğazı) bunların yolları-

nı kesen Kürtlerle yol üstünde çarpışılmıştır, ama, Nehri'den yollanan piyade tarafından desteklenen nişancılar Kürtleri kovarak Şeptan köyüne doğru yaklaşmışlardır. Böylece, bu köyün her tarafı askerle sarılmıştır. Daha sonra, 13 Kasımda, Kürtler ile sözünü ettiğim askeri birlikler arasında çarpışma başlamış, Kürtler bu çarpışmada özellikle, dağ toplarının ateşlerine hedef olmuşlardır. Altı saatlik bir çarpışmadan sonra Ubeydullah, bundan kısa bir süre önce kendisine ulaşan Abdülkadir ile birlikte teslim olmuştur.

Çarpışmaya, önce Kürtlerin mi yoksa Türklerin mi başlamış olduğunu hâlâ bilmiyorum. Aynı şekilde, her iki tarafın vermiş olduğu zayiatı da bilmiyorum. Şeptan köyünde, Türkler, barut deposuna girerek, 40 civarında ok ve 32-35 [adet] vaktiyle tüfek yerine kullanılan ("Mazgal" adlı) büyük çapta İran silahı ele geçirmişlerdir.

Sözkonusu sorunun sonucu hakkında, 17 Aralık tarihinde, Van Valisi Mustafa Paşa Dize'den telgraf çekmiş, Oramar'da bulunan Kunduhi'yi, yukarıda işaret edilen nedenlerden dolayı Nehri'ye göndermiştir. Şimdi, Başkale'ye dönen Musa-Kunduh bir gün önce Van'a gitmek zorundadır. Burada onun birkaç piyade taburunu geri teslim etmesi gerekir. Genellikle, buradaki askerler gibi resmi idare de Ubeydullah'ın işinin bundan böyle bitirilmiş olduğu görüşündedirler.

Sonuç olarak belirtmek gerekir ki, Şeyh, Şeptan köyünden Musul'a Revandız üzerinden değil, Akre şehrinden geleceklerdir. Ubeydullah ve oğlunun gelişleri hakkındaki haber (13 Kasım) buranın Valisine, Musul'dan gönderilen telgrafla iletilmiştir. Bu şekilde, 24-25 Kasımda Şeyhin Musul şehrinde olacağı tahmin edilebilir.

İçten hürmet ve sadakatle.

AVPR (Rusya Dış Politika Arşivi)
f. "Glavniy arxiv 1-9", 1882 gg., d. 54, II. 86-87.

N° 10

VAN KONSOLOS YARDIMCISINDAN İSTANBUL'DAKİ İMPARATORLUK ELÇİLİĞİ GENEL İDARESİNE GÖNDERİLEN RAPORUN KOPYASI

1 Kasım 1882

Hazretlerinizin şifreli telgrafından hareketle, geçen Ekim ayının 26'sında telgrafla Elçiliğe; "Ubeydullah'ın Musul'a gitmiş olduğunu" bildirmiştim. Bu telgrafta, Şeyhin Musul'a, geçen Ekim ayının 25'inde, Kamil Bey ve oğlu Muhammed Sıddık (Sadık) refakatinde gittiği bildirilmişti. Bu konuda, Musa Paşa bir gün sonra (ayın 26'sında) telgrafla, Erzurum'daki Kolordu Komutanına bilgi vermişti. Ayrıca, Muhammed Sıddık, izin verilirse Musul'dan İstanbul'a gitmek istediği belirtiliyordu.

Daha önceki raporumda (No: 47) açıkladığım nedenlerden ötürü, Ubeydullah'ı kurtarmak amacıyla Şeyh Abdulkadir'in müfrezesiyle birlikte saldırabileceği korkusuyla, 24 Ekimde, Mustafa Paşa komutasında 2 tabur Gevar'dan, Oramar ile Nehri arasındaki yolu kesmek için gönderilmiştir. Nehri'ye ayrıca 2 tabur daha gönderilmişti. Şimdi, Nehri nahiyesine, Şemdinan'ın kaza merkezi olarak kaymakamlık konağı kurulması kararlaştırılmıştır. Şeyh Abdulkadir'e gelince, o, halen Türk iktidarına karşı savaşmaya devam eden Oramar'daki Kürt savaşçılarının başında bulunuyor. Abdulkadir, doğal olarak miras hakkına sahip olması gereken büyük ağabeyi Muhammed Sıddık'ın yanısıra, babasının onayıyla miras hakkına sahip olmuş, onun tam bir varisi olarak hareket ediyor. Böylece, halen orada aşağı yukarı babasının etkisi kadar bir etkiye sahip olan Abdulkadir, Sarayca Hakkari'den uzaklaştırılmadığı taktirde, ileride, Türk-İran sınırında yeni olaylar başgösterecektir. Orada, Kürtler içinde, ayaklanma başlatmak oldukça kolaydır; Şeyh Ubeydullah, Saraydan son derece şikayetçidir, hükümetle uzlaşması mümkün değildir. O, hem yakın olmasından ötürü ve hem de Musul Vilayetinde yaşayan Kürt ve Arap aşiretleri üzerindeki muazzam etkisinden dolayı yaşayacağı Musul'da, kendisini Hakkari'deki evindeymiş gibi hissedecektir.

Şeyh Abdulkadir'in hükümeti tehdit edici düşmancıl tavırlarından hareketle, halen Türk Ordusu Hakkari'de kalmaya devam ediyor. Kısacası, Ubeydullah'ın Musul'a sürülmesi öncesinde olduğu gibi bugün de Hakkari Vilayetindeki huzursuzluk ve belirsizlik (bölgedeki asayiş anlamında) aynı şekilde devam etmektedir, bu anlamda, Ubeydullah'ın buradan sürülmesi pek işe yaramadı.

Geçtiğimiz 30 Kasımda, Ali Rıza Paşanın (Maden'den) Kamil Bey adına gönderdiği Van üzerinden geçen şifresinde, Şeyh Abdulkadir'in Hakkari'de kalmasının İran sınırında istediği zaman huzursuzluk yaratma tehlikesinin bulunup bulunmadığı soruluyordu. Bu soruşturma, telgraf metninden de anlaşıldığı gibi, İran hükümetinin, Abdulkadir'i Hakkari'den uzaklaştırma istemi üzerine yapılıyordu. Hükümetleri için Şeyhin tamamen yararsız olduğuna ve Saraya karşı açık düşmansal eylemlerine işaret eden Kamil Bey gibi başka bir çok Türk askeri ileri gelenin telgraflarından sonra, benzer bir soruşturmanın anlamını anlamak zordur.

İçten saygı ve hürmetlerimle

AVPR (Rusya Dış Politika Arşivi),
f. "Glavniy Arxiv 1-9", 1882-1883, d. 54, II. 73-75

N° 11

KONSOLOS YARDIMCISI HAMPSON'DAN SIR CLAIRE FORD'A

(Dışişleri'nce 10 Haziran'da Alındı)

Erzurum, 21 Mayıs 1892

Sir,

Konsolos yardımcısı vekili Fitzmaurice'den bu hafta alınan üç gönderinin kopyalarını ekte sunuyorum.

Birincisi, ünlü Şeyh Ubeydullah'ın oğlu tarafından Nesturilere karşı girişilen şiddet eylemlerini rapor etmektedir. Kendisini İstanbul'a gönderme önerisinin yürürlüğe konulacağı ve ailesinin böylesine adının çıktığı [kötü ün yaptığı] bölgeden çıkarılacağı umulur.

...

N° 11'e Ek

KONSOLOS YARDIMCISI VEKİLİ FITZMAURICE'DEN KONSOLOS VEKİLİ HAMPSON'A

Van, 5 Mayıs 1892

Sir,

Bilgi edindim ki, Osmanlı İmparatorluğu'na karşı Hakkari'de çıkardığı isyanla ve yaklaşık on yıl önce İran Birlikleriyle yaptığı çarpışmayla ünlü Şeyh Ubeydullah'ın oğlu Mehmet Sadık Efendi, Nesturi Metran'ı (hiyerarşik bakımdan, Nesturilerin ruhani lideri Mar Şimun'dan sonra gelir) Mar Knanişu'yu tehdit etmiş ve evinde silah ateşlenmesine neden olmuştur. Metran İran'a kaçtı ve Urmiah'ta İngiliz misyonerlerine sığındı. Son vali Halil Beye yazarak Mehmet Sadık Efendiye karşı koruma talep etti, ama tatmin edici olmayan bir yanıt aldı, ve kendisine, sınırın Türk tarafında, güvenmekten korktu.

Konuyu valiye belirttim, Metran'ı korumaya ve kendisini Şemsidin'deki (Hakkari) *diocese*'ye [Piskoposluk Bölgesi] geri getirmeye söz verdi. Aynı zamanda, Ekselansları beni bilgilendirdi ki, son zamanlarda babasının isyancı yönünü taklit etme eğilimleri gösteren Mehmet Sadık Efendi, İstanbul'a çağrıldı [celp edildi], umarız ki başkentte bir süre misafir edilmesi, hükümetinin gücü konusunda bir izlenim edinmesine ve gelecekte otoriteye karşı daha uysal [itaatkar] davranmasına yolaçar.

GERALD FITZMAURICE

Turkey No: 3 (1896)
Correspondence
Relating to the Asiatic Provinces of Turkey 1892-92
London May 1896, s. 21-22.

NOT: 1, 2, 9, 10 Nolu belgeler, Celile Celil'in *1880 Kürt Ayaklanması* kitabından, 3, 4, 5, 6, 7, 8 Nolu belgeler *British Documents on Ottoman Armenians* (ed. by Bilal Şimşir, Ankara 1989, vol. I-IV)'tan, N° 11 ve N° 11'e Ek, *Turkey No: 3*'ten alındı.

ŞEMDİNLİ'DE O HÂLÂ BERDEL

HAYRİ ÇELİK

Van. – Töreler, hayata gözlerini açmadan yaşamı karartılan kızın yazgısına *"Berdel"* demiş. Berdel, kız değiş tokuşudur. Çocuk yaşta kızların yaşama küstürülmesi, kız kardeşleri olmayan gençlerin elli yaşlarına kadar bekâr kalmasıdır. Başlık haramdır. Şemdinli aşiret törelerinde başlığın yerini gencecik kızların yaşam bedeli almıştır.

Berdelde evlenecek insanların tercih hakkı yoktur. Kararlar aileler arasında alınır ve bu kararlar değiştirilemez.

Şemdinli'de berdel verilecek kızı ya da kızkardeşi olmayan erkekler bekâr kalmaya mahkumdur. Şanslıları bir akrabasının kızını kendine berdel yapıp evlenebilir. Bunlardan biriyle görüşüyoruz. *Teto Uysal* 48 yaşında. 28 yaşına kadar evlenememiş. Nedeni de berdel verecek kız olmadığından.

Ancak, 28'ine geldiğinde bir kız bulabilmiş berdel için. Bunun karşılığında da en verimli tarlasını vermek zorunda

kalmış. Gerisini *Teto*'dan dinliyoruz.

"*7 çocuğum var. 28 yaşıma kadar evlenemedim. Nedeni de berdel verecek kız olmadığından. Babam iki evliydi. Öz annemden üç erkek, üvey annemden de üç kız kardeşim var. Ancak üvey annem kızları bize berdel vermeyince ben de 28 yaşına kadar evlenemedim. 28 yaşına geldiğimde bir kız bulup karşılığında tarlamı verip evlendim.*

Evlendikten sonra ilk çocuğum erkek, ikinci çocuğum ise kız olarak dünyaya geldi. Kız çocuğum doğduktan sonra kaynanam evlenirken berdel vermediğim için 'kızını oğluma berdel vereceksin' *diyerek başıma musallat oldu. Ancak kaynanamın tüm zorlamalarına rağmen ben kızımı vermedim. En büyük kızımı oğluma berdel verdim. Ancak bu sefer de kaynanam 3 yaşındaki kızımı benden istemeye başladı. Yine kabul etmedim, hâlâ da etmiyorum. Ancak kaynanam araya bir imam soktu. İmamın tüm zorlamalarına rağmen yine kabul etmedim. Kaynanam benden berdel kız istemekten vazgeçti. Zaten çocuklarını da evlendirdi. Fakat şimdi de imam* 'Ben kayınlarının akrabasıyım. Onun için kızını benim oğluma berdel vereceksin' *demeye başladı. Kaynanamla kendi aralarında bir senet hazırlayıp geldiler. Senede göre 3 yaşındaki kızım evlilik çağına geldiğinde imamın oğluna berdel verilecek. Senedi imzalamadım. Ne yaptılarsa kızımı vermem dedim. Hâlâ da diyorum. İmam* 'kızını başkasına verirsen engel olurum' *diyerek bana baskı yapıyor.*"

Teto, berdel vermeden, ama berdel yerine en verimli tarlasını vererek evlenmiş. "*Ben bundan sonra ne kızımı berdel veririm, ne de berdel kız alırım. Ve bu geleneğin bir an önce bitmesini istiyorum*" diyor.

Berdel Şemdinli'de çok değişik bir biçimde işliyor. Burada berdel olacak kız ölse dahi ondan sonraki kızkardeşi onun yerine geçer. Berdel uygulaması son dönemlerde özellikle gençler arasında yavaş yavaş tartışılmaya başlanmış. Ancak hâlâ devam ediyor.

Berdele başka bir örnek de bir imamın öz yeğenini kendine berdel yapıp ikinci bir evlilik yapması. İmam evli ve ço-

luk çocuk sahibi. Evine gelen 9 yaşındaki yeğenine, "*Sen dayının berdeli olacak mısın*?" sorusuna, dayısını çok seven kız "*evet*" der. İmam kızın üzerine hesaplar yapmaya başlar ve daha önce sevdiği bir kızın babasına giderek, "*kızını kendime istiyorum*" der. Kızın babası, "*Verecek berdelin var mı*?" diye sorar. İmam, yeğeninin kendisine berdel olacağını söyler. Ve evlenir. Şimdi ikinci karısından da çocukları olmuş. Yeğeni ise şu anda 18 yaşlarında. Ama daha önceden belirlenen adamla evlenmek istemiyor. "*Beni öldürseniz de evlenmem*" diyen kız sonunda çaresiz "*Hiç olmazsa evleneceğim erkeği göreyim*" diyerek adamı Şemdinli'ye çağırır. Ve burada kendisiyle görüşür. Kız, "*Ben seninle evlenmek istemiyorum. Beni öldürsen de seninle evlenmeyeceğim*" der ancak adam, "*Sen benimle evlenmeye mecbursun. Çünkü ben kızkardeşimi senin için berdel verdim. Hem sen kim oluyorsun da büyüklerinin aldığı karara karşı çıkıyorsun*" diyerek ne olursa olsun kızın kendisiyle evlenmeye mecbur olduğunu söyler. Şu ana kadar evlenmediklerini duyuyoruz. Kızlar kaderleri başkalarının elinde bir şekilde yaşamaya devam ediyor Şemdinli'de.

Özgür Gündem
16 Kasım 1992

"SİZİN KİTABINIZ ÇOK SEVİYORUM"*

WOLFGANG PETRITSCH

Graz, 3.7.1993

Sayın Muzaffer İ. Erdost!

Değerli kitabınız üç gün önce aldım. Onun için çok çok teşekkür ederim. Bu kitabı benim için hazine gibidir. İki seneden beri onu arıyordum — özellikle İstanbul'da ama hiç yerde bulmadım.

Kitabınız hakkında olabilir siz soracaksınız: Bu Avusturyalı kitapla ne yapacak? Niçin bu kitabı kullanıyor? (Affedersiniz benim Türkçe iyi değildir)

Ben Avusturya'da bir ortaokul öğretmeniyim. Ailece biz her sene Türkiye'de tatiliz geçiriz.

1988 tek gelip birinci defa Kürdistan'a gittim. (Hakkâri, Y'Ova, Şemdinli, Van) Bu zamandan beri bu bölgeye çok seviyorum (insanlar, dağlar, sular, ... aşiretler) Evine geldikten sonra Kürtlerle ilgili kitapları okumaya başladım.

Sonra her yaz bu bölgeye gittim. Orada çok şey öğrendim

*Yazım ve anlatım düzeltilmemiştir. –*Ed.*

yerel insanları bana çok şey söyledi. Yavaş yavaş Kürt araştırmaları yapmak başladım.

Aşiretler hakkında her bilgi toplamaya başladım özellikle Hakkâri, Şernex, Siirt ile Van aşiretleri hakkında.

Bir gün olacak — inşallah! Kürt aşiretleri hakkında bir kitap yazmak istiyorum. Her gün okuyorum düşünyorum biraz yazıyorum. Gazeteden kitaplardan özel notlardan her sözü topluyorum.

Sizin kitabınız çok seviyorum — birinci sayfadan itibaren memnuniyetle okudum. Sizin kalpten en içten geliyor.

Düşünyorum ki, 1963/64 Şemdinli'de fazla barış vardı. Kürt insanları daha mutlu ile rahatça yaşıyordu. 25 sene sonra böyle değildi. Otobüs inmekten önce polis ile siyasi polis beni aldı bana çok soru sordu. Ben orada birkaç gün kalmak istedim ama izin verilmedi. Öbür gün polis beni otelden aldı ve otobüs ofisiye getirdi. Onun için yalnız birbocuk gün Şemdinli'de kalabildim.

Farklı yerlerde biraz daha şanslı idim.

Ama genellikle: her sene Kürdistan'da durumu daha gergin oldu her sene daha fazla asker polis korucu v.s. vardı.

Yerel halkı çok korkuyor yapancı kimseye konuşmak istemiyor. Onları iyi anlıyorum.

Size yeni çalışmamınız için en iyi şansları dilerim onun için henüz çok meraklıyım.

Bir sorum daha vardır: Bende herhangi bir soru varsa size yazabilir miyim?

Sizde bir ihtiyacınız varsa lütfen bana yazınız!

Saygılarımla
Wolfgang Petritsch

KAYNAKLIK
"TARİHTE ŞEMDİNLİ" BÖLÜMÜ

Ahmed, Dr. Kemal Mazhar, *Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Kürdistan*, Çeviren: Mustafa Düzgün, Berhem Yayınevi, Ankara 1992.

Akyüz, Prof. Dr. Yahya, *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu 1919-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1988.

Andrews, Peter Alford, *Türkiye'de Etnik Gruplar*, Türkçesi: Mustafa Küpüşoğlu, Ant Yayınları, Tüm Zamanlar Yayıncılık, İstanbul 1992.

[Atatürk] Gazi M. Kemal, *Nutuk/Söylev*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, Cilt II.

Avriyanov, P. I., *XIX. Yüzyılda Rusya'nın İran ve Türkiye ile Savaşlarında Kürtler*, Tiflis 1900 (Osmanlıca 2. Basımı, Rusçadan çevirenler: Yüzbaşı Mustafa Efendi, Mülazim Adil Efendi, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1926.)

Bachmann, Walter, *Kirchen und Moscheen in Armenien und Kurdistan*, J.C. Hinrichs'sche Buchhandlung, Leipzig 1913.

Banse, Ewald, *Die Türkei eine Moderne Geographie*, Verlag von George Westermann Braunschweig, Berlin/Hamburg 1915.

Bayrak, Mehmet, *Kürtler ve Ulusal Demokratik Mücadeleleri*, Özge Yayınları, Ankara 1993.

Bilge, Yakup, *Süryanilerin Kökeni ve Türkiyeli Süryaniler*, İstanbul 1991.

Bilgin, Dr. M. Sıraç, *Barzani*, Fırat Yayınları, İstanbul 1992.

Binder, Henry, *Au Kurdistan en Mésopotamie et en Perse*, Maison Quantin, Paris 1887.

Botan, Amedi, *Kürtler ve Kürdistan Tarihi*, Fırat Dicle Yayınları, İstanbul 1991.

Bozkurt, Doç. Dr. Gülnihal, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasi Gelişmelerin Işığı Altında Gayri Müslim Osmanlı Vatandaşların Hukuki Durumu (1839-1914)*, TTK Yayınları, Ankara 1989.

Bruinessen, van Martin, *Ağa, Şeyh ve Devlet*, Çeviren: Remziye Arslan, Özge Yayınları, Ankara 1992.

Bulut, Faik, *Dar Üçgende Üç İsyan/Kürdistan'da Etnik Çatışmalar*, Belge Yayınları, İstanbul 1992.

Burkay, Kemal, *Geçmişten Bugüne Kürtler ve Kürdistan — Coğrafya-Tarih-Edebiyat*, Cilt:1, Deng Yayınları, İstanbul 1992.

Celil, Dr. Celile, *1880 Kürt Ayaklanması*, Rusçadan çeviren: Yaşar Abdülselamoğlu, Jina Nû Förlaget, Bälinge-Sweden, 1992.

Celil, Dr. Celile, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğunda Kürtler*, Özge Yayınları, Ankara 1992.

Cuinet, Vital, *La Turquie d'Asie, Géographie Administrative, Statistique Descriptive et Raisonnée de Chaque Province de l'Asie-Mineure*, Editeur Ernest Leroux, Paris 1891.

Çakmak, Mareşal Fevzi, *Büyük Harpte Şark Cephesi Hareketleri*, Genelkurmay Matbaası, Ankara 1936.

Dersimi, Vet. Dr. M. Nuri, *Dersim ve Kürt Milli Mücadelesine Dair Hatıratım*, Özge Yayınları, Ankara 1992.

Eagleton, William, *1946 Mehabad Kürt Cumhuriyeti*, Çeviren: M. Emin Bozarslan, Koral Yayınları, İstanbul 1990 (Yazar adı yanlışlıkla "Aegleton" olarak basılmış.)

Eagleton, William Jr., *The Kurdish Republic of 1946*, Oxford University Press, London 1963.

Edmons, C. J., *Kurds, Turks and Arabs, Politics, Travel and Research in North-Eastern Iraq 1919-1925*, Oxford University Press, London 1957.

Ehmede Xani, *Mem u Zin*, Hasat Yayınları, İstanbul 1990.

Fritz, Dr., *Kürtlerin Tarihi*, Çev: Sinan Şanlıer, Hasat Yayınları, İstanbul 1992.

Göldaş, İsmail, *Kürdistan Teali Cemiyeti*, Doz Yayınları, İstanbul 1991.

Halfin, *XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerinde Mücadeleler*, Komal Yayınları, İstanbul 1992.

Hamilton, A. M., *Road Through Kurdistan, The Narrative of an Engineer in Iraq*, Faber and Faber Ltd, London MCMXLVII.

Hanioğlu, M.Şükrü, *Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türkler (1889-1902)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1985.

Husami, Kerim, "Simko Hareketinin Kürdistan Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Berhem*, Ocak 1991, sayı:10, Stockholm-Sweden.

İhsan Nuri Paşa, *Kürtlerin Kökeni*, Doz Yayınları, İstanbul 1977.

Kısakürek, Necip Fazıl, *Başbuğ Velilerden 33, Altun Halka*, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul 1981.

Kufralı, Kasım, *Nakşbendiliğin Kuruluş ve Yayılışı*, Doktora Tezi, Türkiyat Enstitüsü, (İstanbul), no: 337.

Kutlay, Naci, *İttihat Terakki ve Kürtler*, Beybun Yayınları, Ankara 1992.

Layard, Austen H., *Discoveries in the Ruins of Nineveh and Babylon; With Travels in Armenia, Kurdistan and the Desert*, John Murray, London 1853.

Layard, Austen Henry, *Auf der Suche nach Ninive, Hera usgegeben von Hartmut Schmökel*, Verlag C. H. Beck, München 1965.

Lazarev, M.S., *Emperyalizm ve Kürt Sorunu (1917-1923)*, Rusçadan çeviren: Mehmet Demir, Özge Yayınları, Ankara 1993.

Margoliouth, D.S., "Abdülkadir" [Gilani], *İslam Ansiklopedisi*, 1. ve 2. cüz., İstanbul 1966.

Meray, Seha L., – Olcay, Osman, *Osmanlı İmparatorluğunun Çöküş Belgeleri*, SBF Yayınları, Ankara 1977.

Mesut, Ahmet, *İngiliz Belgelerinde Kürdistan 1918-1958*, Doz Yayınları, İstanbul 1992.

Minorsky, V., "Kürtler", *İslam Ansiklopedisi*, 68. cüz, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1968.

Mumcu, Uğur, *Kürt-İslam Ayaklanması 1919-1925*, 3. basım, Tekin Yayınevi, İstanbul 1992.

Nikitin, Bazil, *Kürtler / Sosyolojik ve Tarihi İnceleme*, Cilt 1-2, çeviren: Hüseyin Demirhan, Cemal Süreya, Deng Yayınları, İstanbul 1991.

Nikitine, B., "Shamdinan", *The Encyclopaedia of Islam, A Dictionary of the Geography and Biography of the Muhammedan Peoples*, Luzac and Co., London 1934.

Nikitine, B., "Nesturiler", *İslam Ansiklopedisi*, 92. cüz, İstanbul 1962.

Olcay, Osman, *Sevres Andlaşmasına Doğru*, SBF Yayınları, Ankara 1981.

Olson, Robert, *Kürt Milliyetçiliğinin Kaynakları ve Şeyh Said İsyanı*, Çeviren: Bülent Peker-Nevzat Kıraç, Özge Yayınları, Ankara 1992.

Öke, Prof. Dr. Mim Kemal, *Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1992.

Öke, Prof. Dr. Mim Kemal, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1991.

Öke, Prof. Dr. M. Kemal, *İngiliz Ajanı E. W. C. Noel'in Kürdistan Misyonu" (1919)*, Boğaziçi Yayınları, İstanbul 1992.

Rambout, Lucian, *Çağdaş Kürdistan Tarihi*, Fırat-Dicle Yayınları, İstanbul 1992.

Rohat, *Kürdoloji Biliminin 200 yıllık Geçmişi (1787-1987)*, Deng Yayınları, İstanbul 1991.

Sasuni, Garo, *Kürt Ulusal Hareketleri ve 15. yy'dan Günümüze Ermeni Kürt İlişkileri*, Med Yayınları, İstanbul 1992.

Sevgen, Nazmi, "Kürtler", *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi*, sayı 5-25, 1968-69. (Aynı metin: *Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Türk Beylikleri —Osmanlı Belgeleri ile Kürt Türkleri Tarihi—* Yayına hazırlayanlar: Şükrü Kaya Seferoğlu-Halil Kemal Türközü, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara 1982.)

Soysal, İsmail, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, (1920-1945)*, 1. Cilt, TTK Yayınları, Ankara 1989.

Sykes, Sir Mark, *The Caliphs' Last Heritage, A Short History of the Ottoman Empire*, Macmillan and Co., London 1915.

Şerefhan, *Şerefname*, Çeviren: M. Emin Bozarslan, Hasat Yayınları, İstanbul 1990.

Tunaya, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasi Partiler*, c. II, Mütareke Dönemi, Hürriyet Vakfi Yayınları, İstanbul 1986.

Üçyiğit, E., "Nesturilik", *Türk Ansiklopedisi*, c. 25.

Vedat, Şadillili, *Türkiye'de Kürtçülük Hareketleri ve İsyanlar*, cilt: I, Kon Yayınları, Ankara 1980.

Yazıcı, Tahsin, "Nakşbend Baha al-Din Muhammet b. Muhammed al Buhari", *İslam Ansiklopedisi*.

Yıldız, Hasan, *Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan*, Koral Yayınları, İstanbul 1992.

Zeki, M. Emin, *Kürdistan Tarihi*, Beybun Yayınları, Ankara 1992.

BELGELER

Asurların Yerleşimi – Bir İnsanlık ve Yardım Çalışması, Türkçesi: Hafize Topuzoğlu, Nsibin Yayınevi, Södertälje-İsveç, 1992.

British Documents on Foreign Affairs: Reports and Papers from the Foreign Office Confidential Print, General Editors: Kenneth Bourne and D. Cameron Walt, Part II, Series B, *Turkey, Iran, and the Middle East, 1918-1939*, Editor: Robin Bidwell, Volume

1, *The End of the War, 1918-1920*, Volume 2, *The Allies Take Control, 1918-1921*, Volume 3, *The Turkish Revival, 1921-1923*, Volume 4, *The Expansion of Ibn Saud, 1922-1925*, University Publications of America, 1985.

Documents on Britsh Foreign Policy 1919-1939, Edited by E.L. Woodward and Rohan Butler, First Series, Volume 1, 1919, London His Majesty's Stationery Office, London 1947.

Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Edited by E.L. Woodward and Rohan Butler, First Series, Volume IV, 1919, London 1952.

Documents on British Foreign Policy 1919-1939, Edited by Rohan Butler and J.P.T. Bury assisted by M.E. Lambert, First Series, Volume XIII, London 1963.

"Doğunun ve Asurların Kutsal XXIII. Katolikos Patriyarkı Mar Esay Samcun'dan," *Nsibin*, 49/3, Sweden.

Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, 1, Kaynak Yayınları, İstanbul 1992.

Köylerimiz (1 Mart 1968 Gününe Kadar), İçişleri Bakanlığı (yayını), Başbakanlık Basımevi, Ankara 1968.

Köylerimiz 1981, İçişleri Bakanlığı (yayını), Ankara 1982.

Lübnan'da, İsveç'te ve Avustralya'da Mezopotamyalı Sığınmacılar, Derleyen ve Çeviren: Jan Bet-Şawoce, Nsibin Yayınevi, Södertälje-İsveç, 1992.

Musul Kerkük Sorunu ve Kürdistan'ın Paylaşılması, Med Yayınları, İstanbul 1991.

"Politik Asur Örgütleri'nin Ortak Siyasi Önderliği'nden," *Nsibin*, 50/4, Sweden.

Şimşir, Bilal N., *İngiliz Belgelerinde Atatürk, 1919-1938 / British Documents on Atatürk (1919-1938)*, cilt/volume 1-4, TTK, Ankara 1973-1984.

Şimşir, Bilal N. (ed.), *British Documents on Ottoman Armenians*, [ARME] vol I-IV, TTK Yayınları, Ankara 1989-1990.

Turkey No: 3 (1896) Correspondence Relating to the Asiatic Provinces of Turkey, 1892-93, London 1896.

Turkey No: 5 (1881) Correspondence Respecting the Kurdish Invasion of Persia. (Bu cildi bulamadım, alıntıların ara kaynağını metinde gösterdim.)

Türk İstiklal Harbi, I, Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1962.

ONUR YAYINLARI
Kurucusu: İlhan Erdost
Sorumlu Yönetmen: Muzaffer İlhan Erdost
İlhanilhan Kitabevi
Bayındır Sokak 23/6
Yenişehir Ankara

Şemdinli Röportajı

Doğu Anadolu'ya egemen olan nakşbendi tekkesi ve Seyit Taha; Şeyh Übeydullah hareketi ve İstanbul'a götürülüşü; Muhammed Sıddık ve İngilizlerin pazarlığı; Şeyh Abdülkadir'in idamı ve Seyit Abdullah'ın Nehri baskını; Nesturiler ve Nesturi Temel Kilisesi; Çarlık Rusyası işgali; Barzan Aşireti tarihi ve İran'da Mehabad Kürt Cumhuriyeti — büyük bölümü, olayların içersinde yaşamış tanıkların anlatımlarından derlenen zengin bir tarih.

İlk kez ***Yön***'de, 15 Temmuz/11 Kasım 1966'da yayınlanan ve kitap olarak baskıya hazırlanırken yeniden gözden geçirilen ***Şemdinli Röportajı,*** bir 'röportaj'ın sınırlarını aşan, güncel yaşam biçimlerini tarihsel derinliğiyle irdeleyen ve bütünleyen özgün bir tür oluşturmaktadır.

Türkiye, İran ve Irak sınırlarının kesiştiği coğrafi konumuyla olduğu kadar, bölgedeki dinsel egemenliğini, zaman zaman askeri egemenliğe dönüştüren Sadate Nehri ailesinin yerleşim yeri olarak da Şemdinli, Batıdan Hindistan'a uzanan yollar ve topraklar üzerinde, İngiltere-Almanya-Çarlık Rusyası'nın çıkar çatışmalarını, farklı toplumsal olaylarla bağrında yaşadığı, tarihin sancılarıyla içiçe, sorunlu bir bölgeyi simgeler. Özgün özelliklerini önemli ölçüde koruduğu aşiret birlikleriyle, aşiretler içi ve aşiretler arası ilişkileriyle, asya topluluklarının biçimlenmesine ilişkin yapılanmasıyla, ilkel ve uygar birimlerin uzlaştığı ve çatıştığı yönleriyle, ***Şemdinli Röportajı,*** yalnızca, hazırlandığı döneme tanıklık etmekle kalmıyor, birbirinden farklı birçok konuda, geniş bir malzeme de sunuyor.

"Nice geçitlerini aştım. Uçurumların kıyısında ölümü gördüm. Kar fırtınalarında yolumu yitirdim. Yaz ve kış, ilkyaz ve sonyaz, odalarında konuk kaldım, çadırlarında da. Çayı hiç eksik etmediler. Tütün sarmayı da."

ONUR
YAYINLARI

ISBN 975-351-000-4